

GRADOVKH

časopis za književno-jezična, društvena i prirodosnanstvena pitanja

GRADOVRH

Časopis Matice hrvatske

Utemeljen 2004.

Godište XIII, br. 13, studeni 2016.

Naklada

Matice hrvatske – Tuzla

Hrvatsko narodno vijeće Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine

Za nakladnika

Marica Petrović

Glavna urednica

Marica Petrović

Redakcija

Marica Petrović, Petar Matanović, Marijana Nikolić, Marinko Mrkonjić,

Danijel Barišić, Romeo Knežević, Biljana Stahov, Alen Matošević

Recenzanti

Marijana Nikolić (b/h/s/c jezik), Sanel Jurida Hadžiahmetović (engleski jezik),

Ivica Tokić (njemački jezik)

Lektura

Biljana Stahov i Alen Matošević

Likovna oprema

Marina Trogrlić

Adresa uredništva i administracije:

Tuzla, Kazan mahala 2/II; tel/fax: +035 257 033, e-mail: matica.hr@bih.net.ba

Uplate na žiro-račun kod UniCredit banke 3383002200429402

Redakcija ovoga broja zaključena je 30. studenoga 2016.

Grafičko oblikovanje

Branko R. Ilić

Časopis je indeksiran u bazi podataka

Central and Easter European Online Library (CEEOL)

Tisak

Printcom, Tuzla

GRADOVRH

*časopis za književno-jezična, društvena
i prirodoznanstvena pitanja*

MATICA HRVATSKA – TUZLA

studen 2016.

Sadržaj

Marica Petrović:	<i>Uvodnik</i>	7
------------------	----------------------	---

KNJIŽEVNO –JEZIČNE TEME

Ivana Mostarac:	<i>Struktura djela Naslađenje duhovno i Cviet od kriposti Pavla Posilovića</i>	11
Azra Bešić, Maida Mujčić, Alma Halidović:	<i>Kratki tekstovi u Nemirima od veka Ive Andrića, njihove karakteristike i semantička polja</i>	55
Merlina Curić, Marijana Nikolić:	<i>Paleografsko–lingvistička istraživanja Ćire Truhelke na području Bosne i Hercegovine</i>	67
Ivana Mostarac:	<i>Ljubavna poezija Vesne Parun</i>	79
Munir Kahrmanović:	<i>Skender Kulenović: Poema Na pravi put sam ti, majko, izašo</i>	113
Dragana Krešić:	<i>Usmeno–književni elementi u romanu Prosjaci i sinovi Ivana Raosa</i>	121
Demir Alihodžić:	<i>Composing the Self: Writing and Power in Margaret Atwood's The Handmaid's Tale</i>	143
Vahida Djedović:	<i>Identitet bosanskohercegovačkoga muškarca kroz stoljetna pripovijedanja</i>	157

METODIKA

Marica Lazić, Dragana Žunić:	<i>Učinci uporabe elektroničke opreme (tableta) u redovitoj nastavi (Projekt SOLE)</i>	169
---------------------------------	--	-----

MUZIKOLOGIJA

- Gabrijela Petrović: *Ein Akkord der Zukunft:
Wagners Tristanakkord* 191

PRAVO

- Anja Bošnjaković,
Sanin Imamović: *Metodologija društvenih i pravnih istraživanja.
Porotni sistem u krivičnom postupku BiH* 207

PSIHOLOGIJA

- Munir Kahrimanović: *Empatija u odgoju* 231

SOCIOLOGIJA

- Srdjan Vukadinović: *Društvene promjene u integracijskom
raskoraku kulturoloških vrijednosti* 243

TEATROLOGIJA

- Srdjan Vukadinović: *Sa Servantesom kroz kazalište
za sva vremena* 257

Uvodnik

*Porad suprotnih bura tetura sudbina naša:
Skilu izbjegne l' tko, često je Haribda tu.
Josić, Elegije, 360-361*

Kad u ovome vremenu i ovome prostoru dođete/dogurate do trinaestoga broja godišnjaka kvalitete koju smo, nekad uspješnije, nekada manje uspješno, svih ovih godina nastojali održati, od sada već daleke 2004, onda možete odahnuti i reći jednostavno: hvala Ti Bože! Naravno, ako, uz to imaš sredstva za tehničko uređenje i tiskanje!

U Matici hrvatskoj Tuzla ove smo godine indeksirali *Gradovrh* u međunarodnoj bazi elektronskih časopisa, *Central and Easter European Online Library (CEEOL)*, Frankfurt am Main. Ti se podaci mogu se čitati na linku: <https://www.ceeol.com/search/journal-detail?id=1243>.

Naredne se godine namjeravamo upisati u još neke baze elektronskih časopisa i tako našim suradnicima osigurati referentnost priloga koja im je potrebna za napredovanje na znanstvenom putu.

U XIII. broju *Gradovrha* objavljeni su radovi iz književno-jezičnih oblasti, metodike, muzikologije, prava, psihologije, sociologije i teatrologije.

Od Pavla Posilovića, preko Ćire Truhelke, do Ive Andrića, Vesne Parun, Ivana Raosa, Skendera Kulenovića, čitava je jedna kvalitetna paleta književno-jezičnih uradaka.

Identitet bosanskohercegovačkoga muškarca rijetko je promatran kao jedinstven identitet, a najčešće je obrađen kao "trogrba deva". Vahida je Djeđović osobine koje *Bosanca* čine onim što jest upratila kroz stoljetna pripovijedanja.

Ove je godine, u okviru Dana MH u Tuzli obilježena obljetnica preminuća W. Shakespearea i M. de Cervantesa. Prilog iz teatrologije, stalnoga *Gradovrhova* suradnika, Srđana Vukadinovića, profesora sa UNTZ, na tragu je onoga što je Matica ove godine prezentirala uz pokroviteljstvo Ambasade Kraljevine Španjolske u Sarajevu.

Ostali su prilozi autorski radovi mladih znanstvenika koji u *Gradovrhu* nalaze prostor za afirmaciju vlastitih znanstvenih istraživanja, a među njima je i rad G. Petrović, sa Universität Wien.

Kao i u ranijim brojevima, poštovali smo pravo na vlastiti izbor pa priloge pisane na različitim pravopisima hrvatskoga jezika nismo pravopisno ujednačavali.

Tekstove pisane na bosanskome, srpskom i crnogorskome jeziku nismo kroa-tizirali, a nisu prevedeni ni tekstovi na engleskome i njemačkom jeziku. Uredništvo zahvaljuje suradnicima, dobročiniteljima i svim onima koji nas podržavaju na razne načine.

Urednica

GRADOVKH

KNJIŽEVNO-JEZIČNE TEME

Ivana Mostarac

Struktura djela “Naslađenje duhovno” i “Cvjet od kriposti” Pavla Posilovića

Uvod

Gotovo nijedna povijest hrvatske književnosti nije propustila objaviti nešto o fra Pavlu Posiloviću. Njegova dva objavljena djela, *Naslađenje duhovno* i *Cvjet od kriposti* doživjela su najmanje četiri izdanja. Svojim podrijetlom i književnim djelovanjem spada u hrvatsku nabožnu književnost sedamnaestoga stoljeća, zajedno s Matijom Divkovićem, Ivanom Bandulavićem, Pavlom Papićem, Stjepanom Matijevićem i drugim bosanskim franjevcima. Osim što je bio pisac, pripala mu je titula jednog od najistaknutijih crkvenih djelatnika svojega doba.

Ovaj rad obrađuje temu Posilovićeva života, strukture njegovih djela, recepcije u povijesti hrvatske književnosti i uopće zanimanje za njegov rad. Prvo će biti istaknuti neki podaci o njegovu životu i duhovnom i kulturnom kontekstu. Nakon toga slijedi struktura djela *Naslađenje duhovno* i *Cvjet od kriposti*, njihov opis, izvori i poticaji, te pojedine kritike o istima. Značajan je Posilovićev originalni stvaralački doprinos, pjesme Gospi Visovačkoj i Gospi Olovskoj. Zatim slijedi opis jezika kojim je Posilović pisao, kojeg on naziva “ilirički aliti slovinski”.

Cilj ovog rada je bolje upoznati djelovanje i život fra Pavla Posilovića, njegova djela i ideje, ali i mjesto koje zauzima u starijoj hrvatskoj književnosti.

1. Književno djelovanje Pavla Posilovića

1.1. Životopis Pavla Posilovića

Fra Pavao Posilović rodio se krajem 16. ili početkom 17.st. u Glamoču. Djetinjstvo i osnovnu školu proveo je u Rami, iako je u mnogim povijestima književnosti zapisano da se školovao na Visovcu, što nije točna informacija budući da “¹Glamoč nikako nije mogao pripadati visovačkom samostanu”. U Rami je proveo novicijat i godinu kušnje. Sve informacije i Posilovićevu rođenju i djetinjstvu nisu u potpunosti točne, budući da je godina rođenja ispuštena.

Studirao je bogoslovlje u Perugi postavši lektorom, a u Anconi je nastavio studirati filozofiju. 1633. godine umro je fra Tomo Ivković, skradinski biskup, a Posilović je bio jedan od kandidata za njegova nasljednika. Za to vrijeme Posilović se nalazio u Rimu, gdje je počeo s pisanjem jedne od svojih knjiga, pod nazivom *Ricordo del ben morire e vivere*. Papa Urban VIII. odobrio je zaključke postupka imenovanja Posilovića biskupom 1642. god. Kao novi skradinski biskup, smješten je u samostan na Visovcu. Dvije godine kasnije, 20. siječnja 1644. posvetio je crkvu Svih Svetih u Zagvozdu, što je primjetno iz glavnog natpisa na bosanici:

“MI. FRA PAVA. POSILOV
IĆ. IZ GLAMOČA. BISKUP
SKRADINSKI POSVETI CARKV
U I OTAR. OVI. NA POŠTENIE
SVIH. SVETIH. I POSVETIL
IŠTA. POSTAVI. SV(E)TIH MU
Č(E)NIKAH. KAKO (J)E U OTARU UPISANO. NA. ČHMD. (1644) SI
ČN(J)A. NA. K. (20)”²

Pavao Posilović je upravljao skradinskom, duvanjskom i makarskom biskupijom. Uz sve to, bio je postavljen za apostolskog namjesnika u Slavoniji. Na skradinskoj biskupskoj stolici Posilović se zadržao sve do 1655., do početka kandidijskog rata, ne mogavši iz Rima pristupiti u svoju biskupiju. 1646. otišao je u Ramu, a duvanjskom biskupijom počeo je upravljati 1652. god. Papa Aleksandar

¹ BAČIĆ, S., *Pastoralno djelovanje visovačkih franjevaca u vrijeme osmanlijske okupacije*, Visovački zbornik, Visovac, 1997., str. 4.

² JURIŠIĆ, K., *Katolička crkva na Biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1972., str. 230.

VII. daje ovlast Posiloviću da istodobno upravlja skradinskom i duvanjskom biskupijom. Godinu dana je obnašao službu duvanjskog biskupa (1655-1656). Iako mu je dana biskupska vlast, to ga nije omelo da se bavi književnim radom. Prvo djelo, *Naslađenje duhovno, koi želi dobro živiti, potom toga dobro umriti*, kompilacija je prevedenih ulomaka Bartolo d' Angela i Bartola Cambia. To su knjige: *Consolatione de' penitenti* (Napulj, 1574), *Ricordo del ben morire, della consolatione de' penitenti* (Napulj, 1575), *Testamento dell' anima a Dio. Salutationi devotissime in laude dell' amorosissimo Gesu et della B. Verg. Maria* (Mletci, 1609) i *L' innamorato di Gesa*. (Mletci, 1621). Posilović je *Naslađenje duhovno* posvetio učitelju fra Mihi Bogetiću.

Drugo djelo, *Cviet od kriposti duhovni i tilesne prikoristan svakomu virnomu krstjaninu koji ga ští često*, prijevod je talijanskoga djela *Flore di virtu*. Tiskano je 1647. i 1701. bosančicom, a 1712. i 1756. latinicom. "On je jedan od utemeljitelja hrvatske barokne propovijedi, književne vrste kojoj se važnost u Europi danas sve više uviđa i priznaje".³

Podaci o Posilovićevoj smrti nisu poznati. Oko 1653. godine ramski samostan je zapaljen i ubijeno je nekoliko fratarara. Prema nekim zapisima smatra se da je među njima bio i Posilović, ali vijest o njegovoj smrti pojavila se tek 1658. godine. "I dok se protivno ne dokaže, treba zbilja da držimo da je ovdje u Rami biskup Posilović godine 1653. umro mučeničkom smrću, ter da mu se ondje, gdje je bio pokopan podigne, makar i mali spomenik".⁴

1.2. Recepcije u povijesti hrvatske književnosti i uopće zanimanje za Posilovića

Neki od prvih podataka o životu fra Pavla Posilovića pojavili su se u knjizi *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži* Sime Ljubića. On ga stavlja u drugi dio svoje knjige, pod naznakom *Hrvatska književnost*, s podnaslovom *Radilci Hrvatsko-Dalmatinski na polju Jugoslavjanske književnosti za ovo drugo doba*, 1864. god. Ljubićev filološki pristup operira s osnovnim bibliografskim podacima, godinama izdanja *Naslađenja duhovnog* i *Cvita od kriposti*. U njegovom tekstu o Posiloviću s pedagoškom namjenom, bez osobite umjetničke vrijednosti, zabilježeni su podaci o jeziku: "Cviet od kriposti duhovni i tilesnie i to izradjen iz jezika latinskoga od Danta Algiera u jezik ilirički uliti

³ KATIČIĆ, R., *Glas iz vremena tihih pregalaca* u *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik-Zagreb, 2001., str.15.

⁴ VLADIĆ, J., *O. Pavao Posilović*, časopis *Naša Misao*, god. XXXIII., br. 1-2, Sarajevo, 1919., str. 7.

slovinski”, ali se na tom zaustavlja. Osim Ljubića, osnovne podatke registrira Đuro Šurmin u svojoj *Povijesti književnosti hrvatske i srbske* (Zagreb, 1898.). Daje oskudne podatke o Posiloviću, navodeći datum kad je postao skradinski biskup i godine izdanja. U poglavlju “Narodne pripovijetke” Šurmin spominje Posilovićev *Cvijet od kriposti* (1647.) spominjući bosanske fratre koji su ubacivali izmišljene ili biblijske priče kako bi “začinili” svoje propovijedi. Tako je napisao da su Posilovići izvori: Biblija, sveti oci i rimske knjige “u kojih se govori ot stvari rimskih” (*Gesta Romanorum*); za tim iz knjiga “koje govore ot Aleksandra Velikoga”; a imade ih iz “Ižopa”, iz knjiga “trojanskih” i.t.d.”⁵. Jasno se vidi da je nemoguće odrediti Šurminovu metodu književno-povijesnih istraživanja.

Vodnikova *Povijest hrvatske književnosti Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća, s uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagoljskoj književnosti*, (Zagreb, 1913.) preokret je u opisivanju. U njegovoj knjizi kulturnopovijesni aspekt dominira nad estetskim, što ga prikazuje kao povjesničara koji je iscrpno proučavao i navodio literaturu koju je koristio. Vodnik je okupiran književnim idejama, strujama i epohama. O Posiloviću je (uz podatke svojih prethodnika) naveo da je on uz Divkovića, Papića i Matijevića pisao bosančicom u doba protureformacije u XVII. st. Budući da se Vodnik bavio uspoređivanjem hrvatske i talijanske književnosti, prvi navodi da je djelo *Cvijet od kriposti* prijevod djela *Flore di virtu* nepoznatog talijanskog autora, tzv. “zbornika moralne pouke u doba renesanse”⁶

Nakon Vodnika, Posilovića opaža Cherubin Šegvić u svojem djelu *Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti od prvih početaka do god. 1900.* (Zagreb, 1911.). On s filološkog pristupa piše da je Posilović nasljednik Matije Divkovića Bošnjaka, nabrajajući njegova dva djela. Najoskudnije podatke donosi *Pregled književnosti hrvatske i srpske* Davida Bogdanovića (Zagreb, 1914.). On Posilovića klasificira u drugi dio svoje knjige, u poglavlje “Hrvatska književnost u Bosni”, navodeći da su Posilovićeva djela *Naslađenje duhovno*, *Ispovid krstjanska* i *Fala od svetih*, što su pogrešni podaci. To nam govori da je Bogdanović objavio neutemeljene i pogrešne podatke. Autor djela *Ispovied krstjanska* je fra Stjepan Margitić, kao i djela *Fala od sveti*. Zanimanje za Posilovića nije pokazao ni Mate Ujević, u svome djelu *Hrvatska književnost*, u poglavlju *Prilike u Bosni u XVII. stoljeću- Rad franjevacu*. Jedina novost u Ujevićevom opisu je: “Posilovićev je rad također postao jako poznat u narodu, osobito njegova knjiga *Cvijet od kriposti*”.⁷ Taj iskaz potvrđuje pretpostavku da je Posilović

⁵ ŠURMIN, Đ., *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Tisak i naklada knjižare Lav, Zagreb, 1898., str. 123.

⁶ VODNIK, B., *Povijest hrvatske književnosti*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1913., str. 221.

⁷ UJEVIĆ, M., *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1932., str. 44.

pisao “bestselere”, što je u novijem proučavanju naveo Radoslav Katičić u svo-
me članku “Glas iz vremena tihih pregalaca” u *Zborniku radova sa znanstvenoga
skupa “Pavao Posilović i šibensko-skradinski kraj u njegovo doba”* na Visovcu
2000.god. “Ono na pristupačan način izlaže temelje moralne teologije: nauku
o krjepostima i njima suprotstavljenim manama”, nastavlja Katičić. Zanimanje
za Posilovića stagniralo je sve do Mihovila Kombola, koji je *Poviest hrvatske
književnosti do narodnog preporoda* izdao 1945.god. Kombol je logično razložio
epohe, analizirao tekstove i usporedio ih s talijanskom i svjetskom književnosti.
Fra Pavla Posilovića smjestio je u poglavlje *Prijevod različitih popularnih djela
iz zapadnoevropskih književnosti srednjega vijeka*, u kojem piše o *Cvijetu od kri-
posti*, navodeći da je njegovo djelo zapravo prijevod talijanske antologije reče-
nica i biblijskih primjera *Fiore do vertu*. Međutim, navodi kako je *Fiore do vertu*
preveden kao *Cvet svake mudrosti*, koji je stavljen u dubrovački *Libro od mno-
zijek razloga*, koji potječe iz XIV.st. Po svemu sudeći, Kombolovo metodološko
i kritičko stajalište drukčije je od njegovih prethodnika. Podatak da je Posilović
preveo *Fiore di vertu*, odnosno da se poslužio tom građom, kasnije spominju
svi povjesničari književnosti, uključujući i Dubravka Jelčića. U njegovom dje-
lu *Povijest hrvatske književnosti* (Zagreb, 2004.) stoji podatak da je autor djela
Fiore di vertu Tomasso Gozzadini. Jelčić se pozitivistički osvrnuo na rad Pavla
Posilovića. Prvi put su spomenute “prilike”, koje su umentute kao primjeri života
svetaca, kršćanskih mislilaca i filozofa. Te “prilike” opsežnije i iscrpnije obradio
je dr. Pavao Knezović u već spomenutom *Zborniku radova sa znanstvenog skupa*
na Visovcu. Osim toga, objavio je članak “Pavao Posilović Mošunjanin *Curricu-
lum Vitae*” i transliterirao je *Cviet* prema izdanju bosančicom 1701.

Prvi iscrpniji i opširniji tekst o Posilovićevu djelovanju napisao je Slobodan
Prosperov Novak, u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti*. Novak ga klasifici-
ra trećoj knjizi, *Od Gundulićeva “Poroda od tmine” do Kačićeva “Razgovora
ugodnog naroda slovinskoga” iz 1756*. U svome tekstu *Bosanac Posilović*, osim
što navodi temeljite informacije o Posilovićevu životu i biskupskom djelovanju,
Novak donosi kritički osvrt o njegovom književnom djelovanju. On spaja knji-
ževne, kulturno-političke i psihološke komponente, pišući: “On je pisac koji su-
gerira pripremu predsmrtnoga časa, aktualizira zbilju grešnikovu na način koji je
na posljetku vrlo pesimističan, u tekstovima u kojima je nada drastično poljulja-
na.”⁸ Ovakav pristup jasno daje do znanja da Posilović nije bio samo povijesna,
nego i bitna kulturna ličnost. Kritičke prosudbe njegovih djela koja su govorila
o prolaznosti života, grešnikovoj zbilji i pesimizmu, otkrivaju novu, kulturnu
dimenziju koja je dotad bila nepoznata. Novak se osvrnuo i na jezik Pavla Po-
silovića, identificirao ga s Divkovićevim, nastavljajući se na bosansku ćirilicu i

⁸ PROSPEROV NOVAK, S., *Povijest hrvatske književnosti*, III. Knjiga, Zagreb, 1999., str.387.

ikavsko-ijekavsku dijalektalnu mješavinu koja je bila prepoznatljiva kršćanskom puku u Bosni. Usporedimo li Novakov tekst s ostalim povjesničarima, jasno se vidi da je on stilistički kritičar; upotrebljavajući nekoliko podataka o prijevodima talijanskih djela, u svojim tumačenjima je otišao daleko od prethodnika. U svoj tekst stavlja prijevod jednog dijela *Cvijeta od kriposti*, koji prikazuje Posilovićev pesimizam i strah od smrti. Novak se usudio pisati o Loyolskim isusovačkim vježbama, tvrdeći da su Posiloviću bile bliske: "Njegove knjige bile su tiskane upravo u vrijeme kad su laici počeli organizirati kružoke na kojima su se sami, ali i pod vodstvom svećenikovim, pripremali za dobru smrt, gdje su naglas čitali spise slične Posilovićevima u kojima su pisci poput svetoga Jeronima dovikivali smrti: 'Otvorite mi se sestro moja!'" Novakova virtuoznost, dakle, ima ambiciju vrednovati Posilovića na osobit način, kao dostojna Divkovićeve nasljednika.

1.3. Duhovni i kulturni kontekst (Posilovićeva književnog djelovanja)

Osim što je fra Pavao Posilović upravljao Crkvom, istaknut je bio na kulturnom području. Bio je skradinski biskup i upravljao je makarskom i duvanjskom biskupijom za vrijeme Osmanlijske vladavine. U doba njegova djelovanja, katolici su proživljavali teške trenutke za vrijeme Turaka. Njegova uloga je bila ponovno aktivirati katolički život.

"Rečeno povišenje bosanskih franjevaca na bosansku biskupsku stolicu za nas je od dvostruke važnosti, jer sada nalazimo i cesara sklona franjevačkom redu, te uvjerena da je samo franjevcu moguć pristup u bosansku biskupiju, a tiem zadovoljiti dužnostim svojega zvanja. Ove iste godine, dva franjevca: Marin Požežanin i Andrija Kamengradjanin, desiše se u Rimu, te izjaviše sv.stolici, da oni u Bosni nemaju crkava, nego prosta molitvišta, od kojih mnoga su pokretna, a sva da su tajna turskog progonstva, pak da zato nemogu u njih dobiti oprost, podijeljene crkvam franjevačkog reda. Papa Urban VIII., sažaljujuć njihov položaj, a uvažujuć molbu od 13.srpnja r.g., protegnu takove oprost i na bosanska molitvišta. Ovu znamenitu milost poprati sv.stolica inimi dokazi osobitog povjerenja. Tako g.1642.naimenova fra Pavla Posilovića, rodod iz Glamoča, biskupom skradinskim, a g.1646. fra Petra Kačića makarskim biskupom, obojicu sinove bosanske države."⁹

S obzirom na to da mu je uzor bio Matija Divković, lako je zaključiti da je riječ o tzv. nabožnoj pučkoj književnosti. Divković je autor djela *Nauk Krstjanski*. Osim Matije Divkovića, poznati pisci toga doba bili su i Pavao Papić,

⁹ BATINIĆ, M., *Djelovanje franjevaca u BiH za prvih šest vijekova njihova boravka*, Zagreb, 1883., str.100.

Stjepan Matijević, Ivan Bandulavić, Bartul Kašić. Svi ti pisci su sudjelovali u izgradnji hrvatskoga književnog jezika. Zajedničko im je, također, da su svojim djelima nastojali približiti književnost puku, a u isto vrijeme formirati jezik. Naime, u tom razdoblju nastajala su djela koja nisu imali posebnu pjesničku vrijednost, ali svrha većine stihova bila je obraćenje puka. Jedini izvor pismenosti bio je franjevački red, koji je u Bosnu došao krajem XIII. stoljeća, a u XIV. st. Bosna je dobila svoju provinciju. Kulturno djelovanje franjevaca u Bosni slično je onom u Slavoniji, Dalmaciji i Hrvatskoj. Svima je bio zajednički književni jezik, koji se bazirao na štokavskom dijalektu, točnije ijekavskom govoru. Piscima je bila zajednička razina obrazovanja koju su stekli na školovanju u Italiji, poznavanje klasika, crkvene književnosti srednjeg vijeka i filozofije. Međutim, to ih nije potaklo da pišu iznad razine prosječnog čitatelja. Pa su tako pisali popularne knjige vjerskog sadržaja, s temama srednjeg vijeka. Prve takve knjige pisane su bosanskom ćirilicom, a kasnije latinicom. Jedini problem bio je tiskanje knjiga, tako da su bosanski franjevci svoja djela tiskati u Italiji. “Ipak, postoji jedna temeljna razina i okvir u kojemu treba promatrati doprinos i udio franjevaca u hrvatskoj književnosti općenito.”¹⁰ Posilović i njegovi prethodnici su u svojim knjigama popularizirali tzv. Marijanski kult, uvodili su molitvice i litanije koje su bile poznate narodu. “To je onaj dosljedno tematsko-ideološki sklop koji se inače u povijesti hrvatske književnosti i kulture običava nazvati katoličkom obnovom, a koji je na razne načine i s različitim intenzitetom trajao od 16. do 18. st.”¹¹

Iako mnogi povjesničari koji su istraživali rad i djela nabožne književnosti tvrde da je većina pisaca pisala kompilacije i prijevode, pojam kompilacije se uvelike razlikovao u tome razdoblju od ovog u suvremenom. Tako i Posilović, unatoč propustima u poznavanju latinskoga i talijanskoga jezika, uspio je zainteresirati čitatelje. Njegov stvaralački rad osniva se na prijevodima Petrarkinih stihova i psalama, a njima je pridružio originalne marijanske pjesme, u čast Gospe visovačke i Gospe olovske. Njegovo *Naslađenje duhovno* doživjelo je četiri izdanja, dva bosanicom i dva latinicom. Gledajući s današnjeg književnog aspekta i proučavanja, Posilovićeve originalne pjesme nisu stilski vrijedne. Ali u tome razdoblju, kada je bilo potrebno zainteresirati čitatelja, pa makar i redajući stihove bez pretjeranog smisla, stvaralo je određenu didaktičku funkciju. Sastavljanjem različitog duhovnog materijala u jednu knjigu; kao što su litanije, molitve, pjesme i tekstovi s temama obraćenja, smrti i prolaznosti života, Posilović je

¹⁰ BOGIŠIĆ, R., *Književnost bosansko-hercegovačkih franjevaca u hrvatskoj književnoj matici*, zbornik radova *Sedam stoljeća bosanskih franjevaca 1291.-1991.*, Samobor, 1994., str. 183.

¹¹ Nav.dj., str.184.

bio kulturno i duhovno dominantan.”Tako se pod utjecajem Posilovićeve talijanskog predloška najavljuje barokna bujnost u hrvatskome književnom izrazu. On je jedan od utemeljitelja hrvatske barokne propovijedi, književne vrste kojoj se važnost u Europi danas sve više uviđa i priznaje.”¹²

Posilovićevo *Naslađenje duhovno* je zapravo jedna duga propovijed. Tako se u poglavlju Što ima učinti krstjanin za dobro umrieti i kako je veoma mučno dobro umrieti budući čovik živio zlo spominje pokora koju čovjek mora izvršiti kako bi se priklonio Bogu, te da je sve što čovjek ima na ovom zemaljskom svijetu dano od Boga i da je sve prolazno osim Njega. Lako je zaključiti da je piscima tog doba zajednička tema obraćanje Bogu i kajanje zbog grijeha.

S obzirom na mogućnosti shvaćanja i nedovoljnog obrazovanja publike kojoj je Posilović pisao, njegova su djela uspjela ostvariti moralni i didaktički napredak. To se vidi na uvođenju katoličkog kalendara, kako bi osvijestio ljude i smjestio ih u vrijeme i prostor. Bitno je spomenuti da je to bilo razdoblje turske vladavine, kad ljudi nisu mogli utjecati na ono što će čitati i proučavati. Tako je Posilović iskoristio svoju biskupsku poziciju i pridonio nacionalnom i kulturnom napretku.

“Ako i nijesu ostavljeni bogzna kakovi pridukti iz ove epohe, ipak je i u ovoj epohi bilo ih, koji su pjevali; a njihove pjesme se ne smiju mjeriti današnjim metrom, ni suditi prema današnjem vremenu, nego prema ondašnjemu. Megju prve pjesnike ubrojiti je fra Matiju Divkovića i fra Pavu Posilovića.”¹³

2. *Naslađenje duhovno*

Naslađenje duhovno prva je knjiga koju je sastavio i objavio Pavao Posilović. Njezin puni naslov *Naslađenje duhovno, koji želi dobro živiti, potom toga dobro umriti* upućuje na brojne naslove koje nose slična moralno-poučna djela iz vremena katoličke obnove odnosno iz posttridentskog perioda u kome je briga za duše vjernika i obrazovanje svećenstva bila jedan od prvih zadataka svakog duhovnika i kršćanskog pisca. U tako sročenom naslovu jasno se ističe izrečeno nad neizrečenim “naslađenjem svitovnim”, kao put rajskog spasenja, nad grijehom i grešnim životom, koji prema strogim katoličkim zamislima vodi u sami pakao. Ona je nesumnjivo bila namjenjena i svećenicima i vjernicima. (Mleci, 1639.) Tiskana je 1639. u Mlecima hrvatskim pismom odnosno bosanicom, onim istim slogom koji je Matije Divković salio za svoje knjige i pohranio u Veneciji

¹² KATIČIĆ, R., nav.dj. str. 16.

¹³ JELENIĆ, J., *Kultura i bosanski franjevci I*, Prva tiskara Sarajevo, 1912., str. 76.

da se drugi pisci njegove Bosanske provincije mogu također tim slovima služiti u tiskanju svojih knjiga. U Posilovićevu djelu ćirilčka slova-bosančica-ista su kao i u djelima Matije Divkovića. (1563.-1631.); dovoljno je usporediti Divkovićev *Nauk krstjanski* (1611.) i Posilovićev *Cviet* (1701.). Poznato je da je Divković išao u Mletke pa dao rezati, ili sam rezao slova za štampanje svojega *Nauka* i da je ta slova dao načiniti ili načinio po uzoru tadašnje kurzivne ćirilice kako se ona pisala u Bosni. To je tzv. bosančica (Pavešić, 1968., 382-383). Knjigu je autor posvetio svome pretpostavljenom fra Mihi Bogetiću. Naslovio je to riječima: *Posveta mnogo poštovanomu ocu i dobrotom svake kriposti urešenomu fra Mihi Bogetiću iz Hrvata*.

Knjiga je tiskana u četiri izdanja: bosančicom 1639. i 1682., a latinicom 1705. i 1756. Još prije dvanaestak godina znalo se samo za sačuvani primjerak iz Francuske nacionalne knjižnice u Parizu. Međutim, u hrvatskim knjižnicama mogu se naći katalogiziran primjerak u knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te u Franjevačkoj bogosloviji u Makarskoj.

Za ovaj rad korišten je primjerak iz Livanjske samostanske knjižnice, koji je na početku oštećen i primjerak iz Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti.¹⁴

2.1. Sadržaj knjige:

I. Katolički kalendar, u kojem su bitnije svetkovine podebljane crvenom bojom. Ako postoje neke bitne stvari za pojedini mjesec, Posilović je navodio na dnu stupca. Npr. za prijestupnu godinu: "Pristupno lito biva svako četvarto godište."¹⁵ Na vrhu svakog lista pisalo je koliko "dan imma urah"¹⁶, a na dnu: "Miseć imma danah ..."¹⁷ U ovom izdanju kalendar je ispisan do kolovoza, nekoliko stranica nedostaje.

Na kraju kalendara stoji prilog "Ot godišta i njegovie dillah".¹⁸ U njemu stoji koliko godina ima mjeseci, nedjelja i dana. Zatim, što su to kvatre i kad koje kvatre nastupaju. Sveci koji su izvan kalendara: Uskrs, Duhovi, Presveto trojstvo. Odluke Tridentinskog sabora o korizmi i postu, te o došašću.

¹⁴ Zahvaljujem se fra Miri Vrgoču i gospođi Ružici Barišić iz knjižnice samostana Gorica u Livnu, koji su mi bili na raspolaganju dok sam pisala rad.

¹⁵ POSILOVIĆ, P., *Naslađenje duhovno*, Mleci, 1639., str. 2.

¹⁶ Nav. dj., str.2

¹⁷ Isto, str.2.

¹⁸ Isto, str.2.

- "Tabula poznati svece, koi ne stoie na mistu a to jest u kalendaru običnomu"¹⁹, dakle tabela "pomičnih" svetkovina poput Čiste srijede, Uskrsa, Brašančeva, Duhova i Spasovdana i tabela u kojoj su navedeni dani mjesečevih mijena. Na kraju toga stoje ispravke, odnosno tiskarske greške prilikom pisanja, točan list, strana, redak, "pomanjkanje" i ispravljanje.

II. "Tabula aliti ukazanje ot svienoglav, koia se uzdarže ovie knjigah"²⁰, dakle abecedni popis poglavlja, odnosno tema. Neki od njih: "Što ima karstjanin za dobro umrieti i kako iest veoma mučno dobro umrieti, budući živio zao na ovom svijetu", "Ako premu sve vrime tvoga života ne bi immao bolest od tvoie griha", "Blaženoga Ivanna opata iedna veoma lipa prilika da čovik ne sagriši", "Vazda iest potriba činiti molitvu i moliti Boga za svagdanju potribu", "Govorenje svetoga Jerolima vele lipo", "Da čovik učini oporuku vazda kada iest zdrav i u pameti", "Život naš putovanje iest", "Zašto se martvi kopaiu u carkva" itd.

III. Posveta mnogo poštovanomu ocu i dobrotom svake kriposti urešenomu fra Mihi Bogetiću iz Hrvata. Dio te posvete kaže: "Budući bio vazda običaj ljudski dobrie i plemenitie ljubiti, najprvo ono što je drago i ugodno Odkupitelju svita i njegovoj pridragoj Majci, potomtoga korist i spasenje dušah krstjanskie, zašto komu mogu s Svetiem Pavlom ime naditi ljubilac zakona Isukrstova, a osobitiem načinom mogu svidočiti mene Svetiem pismom, govoreći: blaženi čovik oni koga jest ime gospodiće ufanje njegovo i nie pogledao na stvari tašte i na mamenie lažljive. Stanovito ovo se more i jošte veoma većeh od v.m.p.o. reći koi jest vazda pomenio bio ponukovati i svitovati svoje mladje na stvari duhovnieh i kriposnieh, a navlastito tvoga slugu maloga fra Pavla Mošunjanina da bi nastojao i jošte tomu grudno izvaditi i složiti ispisavši i takodjer učiniti štampati što bi bilo za spasenje dušah krstjanskie. Zato da vami ne budem neharan; takodjer zaboraviti se od dobra primljenoga jesam se usilovao (zašto tko je učinio što je mogao zakonie ispunio) učiniti ova moja mala diloovanja. Prvo na slavu Svemogućega Gospodina Boga i pričiste divice i kraljice Neba i zemlje i na spasenje dušah krstjanskie, potomtoga na poštenje v.m.p. od koja pisma (kako se uzdam u dobrotu svemogućega Boga) biti će veoma koristi narodu slovinskomu koja će dati puno zadovoljstvo pravomu krstjaninu željućemu hodit pod strahom božanstvene pravde, za održati plaću vičnjega života. I zato jest razlog (budući svitovan od v.m.p. od, za učiniti rečene stvari) da se vami dostoje i pristoje darovati njih

¹⁹ Isto, str.2.

²⁰ Isto, str.3.

i prikazati ih. I zato mene istoga poznajući u ovom dužnikom, i tako sam hotio po sve pute platiti dug. Priporučujući mene i moleći ga da mene drži maloga aliti željućega slugu kako sam i bio, i jesam i biti ću vazda. Priponizni i dragoljubni sluga fra Pavao Posilović iz Glamoča.”²¹

IV. Početak; predgovor u kojem piše kako smrt razdjeljuje dušu od tijela, da čovjeku dugo življenje malu korist donosi. Zatim da je svrha čovjeka čestita smrt, a ne život i da je bitniji dan smrti od dana rođenja. Posilović ovdje citira sv. Augustina: “Učini Bog razložito stvorenje da veliko dobro razumie, razumivši ljubiti, a ljubeći ga posidovati, posiduiući uživati ga.”²² Na kraju ovog dijela stoji: “I mnoge druge stvari postavio sam u ovije knjižica od bogoljubstva, koje ćete viditi štijući i u ukazanju ovije knjiga. Uzdám se, ako bude Bogu drago i njegovoj dragoj Majci, da ću početi štampati i nadvor poslati ovoga godišta, to jest na 1639., ako mi bude dao svemogući Bog kriposti i svoju milost, i da budem zdrav tere da mogu nastojati svršiti ovo diloanje moje, koje će vama korisno biti dušami krstjanskijem”.²³

V. Što ima učiniti krstjanin za dobro umrieti, i kako je veoma mučno dobro *umrieti*, *budući čovik živio zlo*

Tema ovog poglavlja je strah od smrti i pokajanje pred smrtni čas.

VI. Str.12-17, II. poglavlje: *Kako čovik imma u svoj život često misliti na smrt, ako hoće dobro umrijeti, i koju stvar ima učiniti na promišljanje smrti.* Osvrće se na filozofiju, “ljubav od mudrosti”²⁴, a prava mudrost je zapravo razmišljati o smrti. Strah od smrtnog časa, zatim uspoređivanje velikih ličnosti poput papa i filozofa i zaključak da su svi podlegli smrtnome času. Tu stoji Danteov stih: “Ostavite svako ufanje, o vi, koji ulazite u pakao!”²⁵ Na kraju ovoga poglavlja u sklopu teksta Posilović je napisao molitvu o poniznosti pred počinak: “Kralju nebeski, neviđeni i neumrlí. Pomozi mene manjkajućega i moje pomanjkanje tvojom milosti napuni. Ništa nemam ako sam ja živio u boju i opačinah na ovom svítu, da umrem u miru i u portu slobodnu. Ako jest prebivalište moje bilo

²¹ Nav.dj., str.8.

²² Isto, str.10.

²³ Nav.dj., str.10.

²⁴ Isto, str.12.

²⁵ Isto, str.15.

tašto, bar da dilenje bude pošteno, i u ono malo vremena živiti što mi vele bude dato i na smrti mojoj dostojna da bude tvoja ruka primiti mene. A znam dobro da ja u drugoga nemam ufanja, nego u Tebi, Gospodine.”²⁶

VII. Str. 17-23, III. poglavlje *Kako misliti često od smrti donosi sobom jednu korist, koja veoma jest vridna i koja čini bižati grihe*. Treće poglavlje počinje s Jerolimovom tezom o mučnom razmišljanju o smrti. Posilović je i u prethodnim poglavljima citirao sv. Jerolima. Nastavlja s mišlju: “Svi ćemo stati prid pristoljem Isukrstovim”²⁷. Dalje propovijeda o razlici između *sagrišiti* i *sagrišiti uvijek*, napominjući da “sagrišiti uvijek oni jest koi umre u grihu”²⁸. Svi grijesi potječu od tri osnovna grijeha: lakomosti, oholosti i bludnosti, a citira i proroka Davida o prenošenju zemaljskog bogatstva na drugi svijet.

VIII. Str 24-26. IV. poglavlje: *Kako misliti često od smrti dovodi čovika činiti pokoru od svije griha i prigiba Boga na milosrđe*. Nabožna razmišljanja o biblijskoj priči o propasti Ninive. “Kad su čuli glas od smrti počеше činiti pokoru, oblačiti se u vriće i služiti glavu svoju, postiti, vapiti Gospodinu da bi hotio oprostiti njihove grihe i zaista (pravoljubljeni) misliti o smrti.”²⁹

IX. Str.27-32, poglavlje V. *Zašto jest stvar misliti na smrt mučna, gdi se daju mnoga prikorisna ponukovanja za ostaviti tu muku*. Razmišljanje počinje s tezama da o smrti treba misliti s naslađenjem i dragosti iako je smrt stvar prestrašna, ali da se treba ufati u božansko milosrđe i majku Crkvu, te učiniti pokoru za grijehe. Citira ovdje sv. Pavla: “O tužni grišniče, kako zlo običaješ milosrđe i dobrotu što tebi ukazuje Bog čekajući te na pokoru a ne udilj tebe pokarati i kako ova dobrota ima tebe okrijepiti i zvati te na pokoru činiti, ostaviti zao život, a ti sve protiv za tvoju tvrdost.”³⁰

X. Str. 43-48., poglavlje VI. *Gdi naučitelj slideći svoje govorenje ukazue, da dvi druge stvari jesu, koje zabranjuju i ustežu čovika od mišljenja od smrti*, u kojem se govori o stvarima koje udaljuju čovjeka od razmišljanja o smrtnome času, a to

²⁶ Isto, str.16.

²⁷ Isto, str.18.

²⁸ Nav.dj., str.19.

²⁹ Isto, str.25.

³⁰ Isto, str.30.

su “običaj u zlu dilovanju”³¹ i kako su “neki naučeni govoreći o jakosti htjeli svijetiti se svijetu, dok su sveti željeli smrt”³². Ovdje citira Cicerona koji kaže: “Kada ukaže vam se strašna prilika ot smrti, nemojte se vi gubiti ni pristražiti, nego okrenuvši drugu stranu svoje prilike, pogledajte po svojoj pravednosti ot razloga i vidjet ćete koliko je ona ugodna, slatka i dobra.”³³ Posilović ponovno umeće molitvu u svoj tekst o oslobođenju od svjetovnih saveza.

XI. Str. 49-54., poglavlje VII. Što ima učiniti dobar krstjanin za moći lako misliti od smrti i tako se završue najposlije, da se ona ima želiti, *koja vraća se svijem prikorisna*. Sveci kao što je Lazar su se radovali smrti, a oni koji nisu činili pokoru, nisu imali velika trpljenja. Uputa čitatelju: “Ako ti dakle, krstjaninu moj, nećeš se bojati smrti dokle jesi zdrav i živ i pogrdi stvari zemaljske, nemoj postavljati tvoju želju u stvari svitovne, zašto ako tako učiniš, kad dođe smrt nahodeći se ti brez brimena i svučen od željenja zemaljskih, neće ti biti mučno, neće tebi biti mrsko umriti.”³⁴ Osim toga, Posilović u ovom poglavlju napominje da ne treba tražiti sveca zaštitnika osim Blažene Djevice Marije, koju treba zvati u tuži i u boli.

XII. Str. 54-58, Poglavlje VIII. *Versi na poštenje pričiste Divice i slavne Kraljice nebeske: Gospi Visovačkoj*. Riječ je o originalnom stvaralačkom doprinosu. Pjesma ima 226 stihova, riječ je uglavnom o osmercu.

Pjesma počinje stihovima:

“Divica si slavna svita
Kraljevstva su tobom sita.
Ter` nebeska i zemaljska,
Zdrava jesi ti Marija.”³⁵
A završava:
“Tebe žele svi poznati,
I za majku tebe zvati.
Ti usliši našu želju,
Što ti veće, majko velju.
Milostiva si vazda bila,
Ti ne gledaj naša dila. Amen.”³⁶

³¹ Isto, str.43.

³² Isto, str.43.

³³ Isto, str.47.

³⁴ Isto, str.50.

³⁵ Isto, str.57.

³⁶ Isto, str.57.

XIII. Str. 58-65, Poglavlje IX. Pjesma Gospi Olovskoj, koja se sastoji od 432 stiha, *Verši na poštenje i na slavu prilika primoguće Marie Olovske, koja čini primnoga čudesa po svem svitu: onniem koji se njoj priporučuju sa svim srcem.*

Pjesma počinje stihovima:

“Čudo veliko priveliko,
Tere olovska velju diko,
Za immati tako blago,
Veselite se, i vam blago,
Immajući svitlost taku,
Isukrsta slatku majku.
U kojoj će dobro svako
Onna daje svima lako...”³⁷

A završava:

“Lako budi meni majko,
Dobro moje ti si svako.
Ti se smiluj svojoj služi,
Iošte koi god jest u tuzi.
I daruj nam tvoju milost,
Da immamo taku kripost.
Da štujemo vazda tebe,
Većeh nego sami sebe.
I želimo tebi doći,
A ot donle nigdar poći.
I pribivat vazda s tobom,
I sinkom tvoim s istim Bogom. Amen.”³⁸

XIV. Str. 65-81. Poglavlje X. *Gdi naučitelj naslidujući svoje govorenje postavlja mnoge molitve i salme veoma korisne govoriti ih, dokle jest čovik živ i zdrav, da se ne boji smrti.* Tu je Posilović smjestio *Veoma lipa pozdravljenja prislavnoj Divici Mariji razdiljena za sedam dana od nedilje*. Svaka molitva počinje sa: *Bog ti pomozi slatka i ugodna Marijo...* Ta pozdravljenja sastoje se od prizora iz Marijinog života. Nakon tih molitava slijede psalmi, točnije njih sedam, izvornog naziva: *Sal-tira Blažene Divica Marije, majke naše, koje jest upisao sveti Bonaventura, frataru svetoga Franceška. Litanije Gospine*, koje se i danas mole, smjestio je Posilović prije pjesme svetoga Ambrozija i Augustina, sa zaključnom molitvom.

³⁷ Isto, str.58.

³⁸ Isto, str.64.

XV. Str.81-91. Poglavlje XI. *Gdi naučitelj govori od onoga, što ima činiti dobar krstjanin u vrime, kada se on razboli, i kako ima providiti duši svojoj.* Posilovićeva kratka propovijed o trenutku prije smrti. Dakle, čovjek se treba pomoliti u zadnji čas. Protivnik (a tu je vjerojatno mislio na đavla) ne čini nam dobro tokom našega života, vreba nas u smrt i kada dođe trenutak *dilenja* od ovog svijeta, da obuzme čovjekove misli. Paklenik čini sve da čovjeka spriječi da se Bogu moli u trenutku svoje smrti. Predlaže ponukovanja, a to su: ispit savjesti, ispovjediti se in sastaviti oporuku, gdje navodi:

“Očitovanje aliti oporuka svakomu krstjaninu jurve budući blizu smrti, ako bi je rekao ali pameti mislio, veoma jest korisna duši. Sastavljena od božanstvenoga Dioniza.”³⁹ Posilović poslije toga donosi i malenu molitvu: “Poslije ovog očitovanja ovo ti je način prikazati se Divici Blaženoj Mariji, i ovo prikazanje more se činiti svaki dan od dobrije i devotije Majci Stvoritelja i Spasitelja našega”.⁴⁰

XVI. Na prethodno poglavlje nastavlja se XII., str. 91-117. Budući da je ovo izdanje knjige malo oštećeno na ovome dijelu, prvi naslov nakon prethodnog je *Nasliduju niki verši, veoma bogoljubni i prikorisni govoriti njih od nemoćnika.* Tu stoje stadiji ispovijedi, odnosno čovjekova pokajanja. To su skrušenje, potpuna ispovijed, obraćenje, molitva pokore. Nakon toga, Posilović pomno objašnjava svaku Božju zapovijed i piše *Svrhu sedam griha smrtnih, zatim, Počivaju grisi koji su protiva Duhu Svetomu, Očućenja tilesna, Kriposti božanske, Grisi koji vapiju Bogu četiri jesu...*

XVII. Str. 117-125. Poglavlje XIII., *Gdi naučitelj uči nemoćnika ono, što on ima odgovoriti djavlu, koji ga napastue u poslidnji čas od smrti,* gdje stoji zapisano: “Ovo činjenje početi ćeš brate moj, reci mi nisi li ti kršćanin? Nećeš li ti naslidovati Isukrsta imenom i činjenjem? I ako ga nisi naslidovao u život, slidi ga bar na smrti.”⁴¹ Čovjek, naime, ne može znati kada će mu doći smrtni čas, stoga treba biti pripravan, jer je uvijek u milosti Božjoj. Ako je čovjek živio nevjerničkim životom, ipak se na kraju može pokajati i priznati da je živio kao nevjernik. U tekstu dalje stoji da čovjek ne treba pregovarati s đavlom, a ako slučajno dođe do toga, treba reći “ja virujem u ono što viruje sveta rimska crkva i Bog je milostivi sudac i neće ostati nepokaran ni najmanji grijeh.”⁴²

³⁹ Isto, str.85.

⁴⁰ Isto, str.90.

⁴¹ Isto, str.118.

⁴² Isto, str.23.

XVIII. Str. 125-138. *Gdi naučitelj ukazuje navlastito za saraniti i ponukovati one, koji jesu osuđeni na smrt po ruke pravde.* U ovom XIV. poglavlju spominju se mučenici: sv. Barto, sv. Petar, sv. Pavao, sv. Lucija, itd. Zatim *Prilike od zadržanih i obješanih* (sv. Gorgonio, sv. Doroteo), *Sveti koi su izgani* (sv. Vicenco, sv. Klaudio..), *Prilike od rasičenih na četvrt* (sv. Jakov, sv. Barto..), *Prilike žena mučenih* (sv. Barbara, sv. Margarita..). Kako bi se kršćanin obranio od zloga, bitno je ispovijedati svoju vjeru, pa je prilikom toga Posilović zapisao molitvu Vjerovanja i kratku molitvicu Mariji za spas duše.

XIX. Str. 139-148. *Gdi naučitelj uči priporučivati dušu nemoćniku i pomaže ga dobro priminuti.* Poglavlje XV. Ovdje je riječ o *pomoći nevoljniku u času smrti*, što potkrepljuje primjerom: “Karlo peti nemoćan na smrti i tako bi posjećen od arhibiskupa Toleskoga, koji kako ga vidi, on se obeseli i reče: naše dobro i viran prijatelj, ja vam zafaljujem zašto ste došli pomoći mene dobro umriti.”⁴³ Upute kako svećenik treba moliti u nevoljnikovoj blizini u času njegove smrti, te molitve riječi Isusovog preminuća. *Molitva svarhu onnie riči: Oče, oprosti njima; Spomeni se mene; Ženo evo sin tvoj, Zašto si mene ostavio, Žedam, Svršeno je.*

XX. Str.148-153, poglavlje XVI. *Gdi naučitelj naslidujući svoje govorenje daje ponukovanja onizijem, koji priporučuju dušu nemoćniku.* Zapisane su kratke upute što učiniti u trenutku smrti. “Najbolje bi bilo da čovjek reče virovanje veliko i malo, u svidočanstvo ot svoje vire”.⁴⁴ Osim toga, Posilović je zapisao pitanja koja se postavljaju u trenu smrti, ako je *nemoćnik* u stanju odgovoriti. Neka od tih pitanja: “Virujete li pridragi, sve one stvari koje se pristojbe viri, kako sveta Majka Crkva viruje i darži i uči? Hoćete li živiti i umriti u istoj katoličanskoj viri? Ne kajete li se da ste uvrđili Boga? Nećete li vi sa svim srcem kajati od griha, ne za strah pakla, nego cilja Boga veoma ljubeći ga?”⁴⁵ Zatim su ispisane “Molitve koje se zovu branuće”, Davidovi psalmi i molitve.

XXI. Str.153-161., poglavlje XVII. *U sadanjemu poglavlju jesu postavljene razlike molitve i moljenja govoriti za njih nemoćnika, koji jurve jest na pohodenju s ovoga svita.* Ovdje stoje zapisane litanije svetaca i ponovno napominje kako *nemoćnik* treba izmoliti vjerovanje prije svoje smrti i sve molitve koje poznaje.

⁴³ Isto, str.141.

⁴⁴ Isto, str.150.

⁴⁵ Isto, str.152.

XXII. Str.161-169., poglavlje XVIII. *Ponukovanje od onoga, što se ima reći za dušu nemoćnika, posli kako jest umro, i koje mise jesu korisne za dušu mrtvije.* Poznata molitva *Pokoj vični daruj mu Gospodine i svitlost vična prosvitlila njemu.* Posilović ponavlja molitve i navodi da su bitne mise za pokojne.

XXIII. Str. 169-186. Poglavlje XIX. *Oporuka i uzdisanja, što čini duša s Bogom, u komu se uzdrži način lak za držati vazda u srcu svomu, to jest s molitvami branućijem i uzdanući.* U ovome najopširnijem poglavlju, Posilović piše svoju oporuku Bogu: "I zato vlastitom rukom pišem doli upisanu viru, oporuku, ugovor i obećanje s ovom misli, dušom, kriposti i ukazanjem, kako vi Bože moj veoma većma morete razumiti i punim sarcem brez nijednoga protiva rečenia razumijem da li mene, i prikazati kako ovdí doli budem upisan. I ovo činim sa svakim boljim načinom, ričimi i pameti i s ostalim načini duše moje, i da li znate bolje od mene i za viru ovoga zovem u svidočanstvo Mariju Divicu, Kraljicu Nebesku sa svim od raja, koje sve molim da mole za mene. To jest da ja mogu odgovoriti jakosti mojoj, sa svim sarcem tako veliku obećanju koje sam činim i tako očitujem učiniti, samo za slabu falu i poštenje vaše, Bože moj, Oče, Sinu i Duhu Svetomu, jedan samo istiniti i živi Bože, koji pokloniš ime do duboke zemlje. Tebi poklanjam se, štujem i poštenje nosim sa svom željom što znate da se more učiniti od svega stvorenja zajedno. I vas molim da se dostojite za vašu neizmírnú dobrotu i milosrđe primiti ovo moje pismo, dar i svidočanstvo, i za mene slugu i sužnja. I zapečati ga i potvrditi na Nebu, prid tvojom pridragoj i prislatkoj Mariji i anđeli i svi svete vaši. U ime Oca i Sina i Duha Svetoga. Amen. Zapečaćeno karvi Isukrsta." ⁴⁶Pored oporuke, stoje i tzv. *uzdanuće*; prvo uzdanuće u prikazanju, drugo uzdanuće ot proštenja, treće uzdanuće popraćenje milosti, četvrto od fale i peto ot prilikovanja. Na koncu poglavlja stoji "Pozdravljenja bogoljubna i ljubestiva Blaženoj Divici Mariji, za probuditi duše bogoljubne na ljubav i bogoljubstvo pričiste Matere Božje koja uzdarže po niki način život, pomalo i činjenja ot Gospođe naše pričiste". ⁴⁷

XXIV. Str.186-197, poglavlje XX. Činjenje veoma čudno, anđeosko i Božanstveno s jednjem kratkijem istomačenjem Očenaša i Zdrave Marije i Virovanja, što prosvitljue razum i privodi na ljubav jedinstva velikoga Stvoritelja.

⁴⁶ Isto, str.175.

⁴⁷ Isto, str.185.

Posilović tumači molitvu Očenaša:

“Oče

O veliki i visoki Bože, ti jesi otac koji svaki dan porađa te snove polak simena živućega božanstvene ljubavi.

Naš

Bože moj prislatki, vi jeste otac moj, jeste otac od svih, zašto za sve rastarkuie vaša prislatka nota.

Koji jesi na nebesie

O dušo moja vidi ti, da tvoj Bog pribiva na nebu i na nebu ima svoje pribivalište
Sveti se ime tvoje

O ljubavi moja, Bože moj, kad biti će posvećenoga vaše poznanje u nas (to jest) biti će činjena brez zemaljske stvari u nami tužnie veće znanje.

Da pride kraljevstvo Tvoje

Tužniji Gospodine je manjka ko kraljuje, a hoće kraljevati u ovoj duši mojoj sada oholost, sada proždiranje, sada bludnost, ali mene pomozite Bože moj, zašto neću veće da meni kraljuje drugi, nego vi prislatki Oče moj.

Budi volja tvoja, kako na nebu, i na zemlji

Tada, oče moj prislatki, bit će učinjena u meni vaša volja, kada (koliko podnose slabost čovičanska) ja tužni carvak, pristupiću vašoj volji, kako čine oni pričestiti duhove, koji vaš obraz s obrazom promišljaju na Nebu.

Kruh naš svagdanji, daj nam ga danas

O kruhu anđeoski, kada ću biti nasićen, i zadovoljan od ove priplemenite tarpeze ot božanstvene ljubavi?

I otpusti nami duge naše

O pribogati moj Bože svemogući, kad znati ću na istinito, da ste vi meni otpustili dug od tolike moje priružni i smardeći griha.

I ne uvedi nas u napast

Oče moj pridobri, i primilostivi, ja pitam za milost da mene sveže tisno s konopom svete ljubavi vaše, zašto jesam istinit, da udiļje vaš sam.

Da izbavi nas vazda. Amen.

Užežite, Gospodine moj, ovo moje sarce na ovomu svitu s ognjem vaše ljubavi, da očištena pridobro u ovom životu, dostoji se na čas najposlidnji svoga života doći vas uživati i naslađivati se na nebu, u društvu tolikie anđela istie vaše u vike vikom. Amen.”⁴⁸

⁴⁸ Isto, str.190.

Nakon molitve Očenaša, Posilović na sličan način opisuje Zdravomariju i Vjerovanje, *Istomačenje svrhu Zdrave Marije, koja prosvitljuje razum i dovodi na ljubav ujedinjenu prislavne Divice Marije i Promišljanja svrhu Virovanja namištena za onoga, koji se ima pričestiti*. Na koncu, stavljene su tri molitve: *Molitva Gospina, Najposljednja molitva za skrušenje, Molitva skrušenoga grišnika Isukrstu za održati otpuštenje griha*.

XXV. Str.197-204. Poglavlje XXI., gdje stoji originalna šesnaesteračka pjesma o nišetnosti svjetskih dobara *Verši, koji su učinjeni svrhu ovije knjiga, vele korisni krstjaninu činiti ga obratiti, da ne slidi ovu taštu slavu svitovnju, također i njegovu kratku falu.*, koja počinje:

“O tašta slavo svita ovoga, koja varaš i bogata i uboga
 Tvoja fala, i još dika, malo ima ona vika.
 U komu je zločest hitar, kako no ti jedan vitar.
 Koji vrime malo dura, ne broji mu nitko urah.
 Okrene se vaš u ništa, i uze mu jošte i lita.
 Mladost tvoja barzo prođe, mehu tomu rasap dođe.....”⁴⁹

A završava stihovima:

“Te meni pomoć koliko obdan, toliko obnoć prišiti
 Ovako dilo, da bi svakom korisno bilo.
 Proštenje Boga moga, ter na muku dilja zloga.
 Spasenje dušah virni, ter karstjanina vele mirni.
 Gdi mene kralju vika, ti si naša slatka dika.
 Prosim ja od Tebe, ti si dužan dati od sebe.
 Spasenje duša naši, onoma vazda vaši.
 Sada, vazda i uvike, daruj nam Bože like.
 Pustimo dušu našu, ter želimo milost vašu. Amen.”⁵⁰

Petar Kolendić u svome članku detaljno opisuje *Naslađenje duhovno*. Na početku teksta se dotiče Posilovićeva života, nastavljajući se na povijest skradinske biskupije. Nakon iscrpne analize tog povijesnog razdoblja, analizira prijevod *Naslađenja* s talijanskog. Kolendić inzistira na (netočnom) Posilovićevom prijevodu prema izvornicima. U pojedinačnim opisima poglavlja tako prepisiva talijanske dijelove, bez stilističkog osvrtu, više usmjeren na sadržaj.

⁴⁹ Isto, str.198.

⁵⁰ Isto, str.203.

Imanentna interpretacija, navođenje Danteovih i Petrarčinih stihova, zatim osvrt na kako on kaže: “Dvije duge, mjestimice i neispravne pjesme”⁵¹ *Verši na poštenje pričiste Divice i slavne Kraljice nebeske, Gospi visovačkoj i Verši na poštenje i na slavu priliki primoguće Divice Marije olovske, koja čini primnoga čudesa po svem svitu onijem, koji se njoj priporučuju sa svijem srcem.*

Prvi se osvrće na sadržaj djela i na njegove izvornike, dajući kritičke prosudbe o slabom poznavanju talijanskoga i latinskoga jezika.

“Taj simpatični Glamočanin, sin siromašne provincije Bosne Argentine, radio je na književnosti i upravljao povjerenom mu pastvom u neuporedivo teškim časovima kandijskog rata, pa je šteta, da ga je naša literarna historija mimoišla dosta primjetnim mukom.”⁵²

3. *Cviet od kriposti*

Cviet od kriposti je popularan književni tekst koji je preveden prije Pavla Posilovića, u izvornom obliku “*Flore di virtu*”⁵³, koje je nastalo u 13. st. u Bologni. Djelo je posvećeno Ferdinandu IV., češkom i ugarskom kralju. Posveta na latinskom jeziku je datirana 25. siječnja 1647., kada je djelo prvi put tiskano. Drugo izdanje je tiskano 1701., a druga dva izdanja na latinici objavljena su 1712. i 1756. Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu posjeduje tri izdanja (1647., 1701. i 1712.). Danas znamo da je ovo djelo prevedeno vjerojatno početkom 15. st. na čakavski, negdje u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Najraniji takav prijevod zabilježen je u glagoljskom Vinodolskom zborniku iz prve polovice 15. st. (STROHAL 1916), a fragmenti se nalaze i u drugim glagoljskim zbornicima, Petrisovu, Ljubljanskom (s kraja 15. st.) i Tkonskom iz prve četvrti 16. st. (SAMBUNJAK 2001).

Cviet od kriposti je tipičan primjer franjevačke književnosti, slijedi primjere propovjedničkih tekstova i svako poglavlje bavi se određenom temom; ljubavi, prijateljstvom, vjernošću, poniznošću, i sl. Svakom od tih poglavlja priložene su tzv. *prilike*, točnije priče i primjeri iz života svetaca, koji poučavaju kako određenu krepost treba prakticirati..

⁵¹ Kolendić, Petar, *Pavao Posilović i njegovo Naslađenje*, Rad JAZU, knj.206, str.207.

⁵² Nav. dj., str. 168.

⁵³ Budući da Posilovićev *Cviet od kriposti* nije osamljena pojava u franjevačkoj duhovnoj literaturi, valja se još jednom prisjetiti da je test *Fiore di virtu* nađen prije Posilovićeve prerade: u glagoljskoj književnosti nalazi se iz XV. st. *Cvet vsake mudrosti*, u dubrovačkoj književnosti imamo *Cvijet od krepsti* u *Libru od mnozijeh razloga*. Međutim, tu nije čitav Fiore, pa mu je nepoznati dubrovački prevodilac preveo i dodao ostalo iz talijanskoga.” Alojz JEMBRIH, *Posilovićev Cviet od kriposti i glagoljski Cvet vsake mudrosti u Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik-Zagreb, 2001., str. 88.

“Izbor hrvatske srednjovjekovne literature u Arkivu 9 Jagić je započeo moralističkim djelom Cvijet kreposti. Utvrdio je da je to prijevod talijanskoga djela Fiore di virtù i usporedno je objavio odlomke iz Libra od mnozijek razloga i iz prijevoda P. Posilovića tiskana 1647. godine ćirilicom. Istaknuo je da je hrvatski prijevod gramatički pravilniji u rukopisu, dok je “s leksikalne strane čistiji u tekstu štampanom”⁵⁴.

Vatroslav Jagić Posilovića smješta u svoj članak “Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga”, u časopisu Arkiv za povjestnicu Jugoslavensku, knjig 9., Zagreb 1868. Jagić bilježi osnovne podatke o knjizi, godinu tiskanja i pismo kojim je pisana i navodi ovu knjigu kao “vrela narodnog pripovijedanja”. Registrira detaljnije ali nepouz dane podatke o tekstu, rukopisu koji je nastao 127 godina prije tiskanja u posjedovanju (gosp.) Kukuljevića, te donosi podatke o izvornom tekstu Flore di virtù i moguće talijanske autore teksta: de Spoleto, Traversagni i Leone.

3.1. Opis knjige

“Cvjet od kriposti duhovni i tilesnie, prikoristan svakomu virnomu karstianinu koga štiti često, izvađen iz jezika latinskoga, u jezik Ilirički aliti Slovinski i mnoge druge stvari duhovne nadidate po fra Pavlu Posiloviću iz Glamoča biskupu Skradinskomeu reda Stoga otca Franceška.

U MNECIE NA 1701. Po Nikoli Peccanu knjigaru u Marcarii pod inšinjom liliana.”⁵⁵

I. Posveta na latinskom jeziku, *Serenissimo FERDINANDO IV. Bohemiae ac Ungriae Regi.*

II. Str.3. uvod, u kojem stoji: “U komu se govori od zloćia čovičanskie, koie se imaju biežati od onizie koi žele živiti u milosti svemogućega Boga, i još tebe uči kako se imaiu dobivati kriposti i običai dobri naroda ljuskoga”⁵⁶. Posilović citira Ivana Zlatoustog i proroka Ezekiela o ispraznosti ljudskih dobara i uspoređuje svijet sa Sodomom i Gomorom. Ovo je korisna knjižica s uputama za krepistan život.

⁵⁴ BADURINA-STIPČEVIĆ, V., “Jagićeva izdanja hrvatskih srednjovjekovnih književnih tekstova”, SLOVO, sv. 61 (2011), 1–14, Zagreb 2011. str. 4.

⁵⁵ POSILOVIĆ, P., *Cvjet od kriposti*, Mleci, 1701., str.1.

⁵⁶ Nav.dj., str.3.

III. Str.4-6, poglavlje I., *Naiprvo pišem od ljubavi občene*. Na početku poglavlja povezuje sv. Tomu Akvinskog i sv. Augustina, kojima je zajednička tvrdnja da je za ljubav potrebno poznavanje stvari. Zatim da je ljubav povezana s *pet hoćuteniah izvarsnie tiela našega*, dakle, vid, sluh, miris, dodir. Ovdje nedostaje osjetilo okusa, kojeg Posilović zaboravlja (ili ne zna) navesti. Prema Aristotelu, početak svake ljubavi je *volja čovičanska*. Volja se pretvara u uspomenu, a uspomena u misao, gdje se rađa želja. Sve kreposti počinju od ljubavi. Posilović je ovom poglavlju pridružio *priliku od govorenja*. To je prisprodoma o ptici koja se na latinskome jeziku zove *kalandrino*, koja bolesnom čovjeku odnosi nemoć gledajući *prav* u njega, a u protivnom ako ne gleda u njega, bolest traje. Uspoređuje ljubav s tom pticom, koja ne bi trebala gledati grijehe. Tu stoji još i Božja zapovijed o ljubavi, kako *naiprvo* treba ljubiti Boga, zatim sebe samoga, pa oca i majku svoju, pa sve ostale ljude, dobre i zle (unatoč tome što zli griješe). Samo oni koji su kršteni mogu primiti Božje darove, po milosrđu, o čemu čovjek treba razmišljati.

IV. Str.6-8, Poglavlje II. *Od ljubavi Božje*. Ljubav Božja je jedna od tri kreposti (vjera, ufanje i ljubav) i samo onaj koji uistinu ljubi Boga i sebe može doći u slavu života vječnoga. Kralj Salamun, iako je imao sva blaga ovoga svijeta, shvatio je da je Božja ljubav najvažnija i usrdno je molio Boga da mu je pošalje. Sveti Pavao je spoznao da je sve ono što je neplemenito i prijezira vrijedno u očima svijeta Bog izabrao da posrami mudre. Po njemu su sretni samo oni koji su daleko od svjetovne taštine, a svoj mir i radost pronalaze u Bogu. U ovom poglavlju stoji napisano: “Ljubav Božia koia se zove ljubav sarčana”⁵⁷, o dvije bitne komponente te ljubavi- vjere i ufanja. Ovdje citira Salamuna, koji je u životu imao sve što je htio, ali je osjetio ispraznost, poslije čega je zamolio Boga za ljubav. Sveti Pavao kaže:”Tko viruie znati veće, zna manje”⁵⁸. Poglavlje završava Posilovićevom spoznajom o otkupljenju i Isusovoj žrtvi za čovječanstvo.

V. Str.8, poglavlje III. *Od ljubavi tilesne*. Prožeto je biblijskim razmišljanjem o ulasku na *tisna vrata*, te protivljenju života i smrti. Osim Božje ljubavi bitna je i rodbinska ljubav o kojoj govori mudri kralj Salamun: “Nemoj se uzdati aliti virovati u onogar, koi ne ljubi svoje rodbine i također stvari svoje, da kako li ti će ljubiti druge, ako ne ljubi svoje rodbine”⁵⁹. Postoje suprotnosti; zlo i dobro, smrt i život, ali dušu najviše veseli ljubav Božja. Za one koji smrtno griješe bolja je

⁵⁷ Isto, str.7.

⁵⁸ Isto, str.7.

⁵⁹ Isto, str.8.

smrt nego život i po riječima sv. Mateja, uska su vrata i tijesan put koji vodi u život i malo ih je koji ga nalaze.

VI. Str. 8-10, poglavlje IV. *Od priateljstva*. Kratke spoznaje o tomu što čini dobro prijateljstvo. Prvo prijatelj treba željeti i činiti dobro, jer ako ne želi i ne čini tako, “ne može se stanovito zvati priateljstvo istinito, negoli veoma parvo trgovina od svoje vlastite koristi”⁶⁰, kako piše Tulio. Prva stvar je da čovjek očekuje nešto od svog prijatelja, pa je to više za njegovu osobnu korist. Druga je spoznaja kad čovjek želi usrećiti svog prijatelja ne mareći puno za sebe. To je po njemu prava i savršena ljubav. Treća je spoznaja znati podijeliti s drugim i to je savršena ljubav. Pravila za pravo prijateljstvo: ljubiti svoga prijatelja čistim srcem i raditi ono što će mu biti drago, čuvati se onoga što će mu naštetiti, hvaliti ga kad nije s tobom, ne iskorištavati ga. Ovidije kaže da, kad je čovjek bogat ima puno prijatelja, a kad je siromašan samo jednoga. Četiri su stvari bolje kad su stare: riba, vino, ulje i prijatelj. U prilici stoji govor naučitelja Tarentina o čovjeku koji je otišao na nebo i vidio sve ljepote nebeske. Ali, da nije imao prijatelja s kim će o tome razgovarati i podijeliti svoja razmišljanja, sve to ne bi imalo smisla. Opomena da se čovjek treba čuvati lošeg društva: “Piše u svetomu Pismu, zubovi svoj, iesu zubovi lavski, koi razdiru duše ljuske. A ovo čini naiveće zla družba.”⁶¹

VII. Str.10-12., poglavlje V. *Od ljubavi raskušah tilesnie*. O tjelesnom naslađenju, kako se svaka ljubav temelji na njoj i kako to nije preporučljivo, jer tjelesna ljubav ne gleda ni štetu ni sramotu, nego da čovjek tjelesnom ljubavi želi nasititi svoju opaku volju. Ponovo citira mudrog Aristotela koji donosi svoj stav o ljubavi:” Ljubav ne iziskuje drugo negoli stvar koiu čovik ljubi, da ona stvar ima dobro; i tko ljubi drugoga čineći tako, da hoće koiu stvar od njega i da ga za drugo ne ljubi negoli za svoju korist: i tako neće dobro njemu negoli hoće svoje dobro vlastito”⁶². O prožimanju koristi i ljubavi pisao je i papa Grgur, tvrdeći da istinita ljubav “čini dilovati i čini velike stvari”⁶³. Na njega se nadovezuje Platon koji zaljubljene naziva *slipi i budalasti* i sv. Tomas: “A koia iest stvar bolja i draža i naiplemenitija i takoiier naimudria, koliko naslađenje duhovno, ljubiti sa sviem sarcem svoga stvoritelja i njegovu pridragu maiku; i po ti način sebe hoćeš

⁶⁰ Isto, str.9.

⁶¹ Isto, str.9.

⁶² Isto, str.11.

⁶³ Isto, str.11.

sačuvati svakoga griha i zla, i ti također nigdar nećeš misliti da tebi ima doći koie zlo, i biti u strahu kakono oni, koi iesu zapleteni u opačina tilesnie.”⁶⁴

VIII. Str.12-14, poglavlje VI. *Od ljubavi naravne*. Naravna ljubav združuje ljude koji su rođeni pod *iednom zvizdom*, kako govori Aristotel. Oni traže sebi slične, a razlika postoji. Treba težiti duhovnom i razumnom naslađenju, a ne tjelesnom, po uzoru na životinje. Sveti Tomas piše: “Svaki čovik naravno vazda iest prignut ljubiti ono, što iest njemu prilično, ali po običaiu aliti po čudi proćinuiuići vazda da su dobre i lipe nasladiuiuići se od stvari njiovi koga ljube, koliko od svoje istie”⁶⁵. Dok Platon kaže: “Hoćeš li poznati tko iest prikladan ali priličan tebi, gledai onogar koi tebe ljubi prez tvoga koga dobra, koie si mu učinio. Razumi dakle, što tebi govori pismo od nenavidosti i od ostalie hrihah”.⁶⁶ Posilović naglašava koliko je Bog podnio za ljudske grijehe i opominjao ih, prvo potopom, a zatim propasti Sodome i Gomore i donosi *Priliku od ljubavi*. Priču o dvojici prijatelja, Picia i Damone, koji su bili spremni dati život jedan za drugoga, pa su tako raznježili kralja koji je htio pogubiti jednog od njih dvojice.

IX. Str.14-17, poglavlje VII. *Od ljubavi ženske*. Ovdje su zapisana tumačenja koja govore dobro i zlo o ženama, a zatim: “Naiposlie hoću složiti zaiedno i dati istinito odrišenje i istomačenje i ustegnuti zločeste iezike ovaciem govornikom, kako dostoi se”⁶⁷. Dakle, Salamon tumači kako je dobro imati poštenu i čestitu ženu, jer čovjek, osim vode, zraka i ognja, ne može živjeti bez žene. Ali osim te tvrdnje, Salamon govori kako nema ništa gore od srdite žene. Uzrok zla bila je Eva, a uzrok dobra Prečista Djevica Marija. Posilović razmatra Salomonovu rečenicu da “nie našao iedne žene dobre”⁶⁸, tvrdeći kako ostali jesu našli dobre žene i da je razlog njegova lošeg mišljenja o ženama taj, da je u mladosti sve ostavio radi jedne žene koja ga je prevarila. Zaključak poglavlja je: “Tako ti pani na noge svoga Spasitelja, kako učinii ona žena grišnica Maria Magdalena, s velikom bolesti i poniženstvom, ti ga hoćeš upitati da tebi prosti tolike zlotie i pogarde, što si učinio i obećati se stanovito učiniti pokoru od prošastoga života, i novi život početi činiti unapridak”.⁶⁹

⁶⁴ Isto, str.11.

⁶⁵ Isto, str.12.

⁶⁶ Isto, str.13.

⁶⁷ Isto, str.15.

⁶⁸ Isto, str.15.

⁶⁹ Isto, str.16.

X. Str.17-18, poglavlje VIII. *Od nenavidosti*. Tumači što je nenavidost. Prvo, žaljenje zbog dobra drugoga i drugo, veseliti se zlu drugoga. Piše u zakonu da ne činiš ono što ne želiš da tebi drugi čini. Zatim ljubav Božja, koja je unatoč svim grijesima pružila čovjeku mogućnost pokore i kajanja, čini čovjeku dobro kako nijedna druga ljubav ne bi učinila. Svi mudri se slažu, uključujući Ovidija, Salamona, Grgura, Matiju apostola, Seneku i Augustina, da nenavidost izjeda čovjeka. “Naravni govori: veće imaiu se ljudi paziti od nenavidosti roske i priateljske, negoli one nepriateljske”.⁷⁰ Zatim je zapisana prilika o Kajinu i Abelu, o prvom krvoproliću na zemlji, kako je brat brata ubio upravo zbog nenavidosti.

XI. Str. 19-20., poglavlje IX. *Od veselja*. Veselje “iest odpočinutie duše i zadovoljstvo sarca, obeseliti se u komugodir naslađeniu”⁷¹. Zapisano je kako se treba veseliti krepostima duše a ne krepostima svijeta, jer ona obično završe tugom. Ne treba se veseliti zlu drugoga, nego, po uzoru na pijetla, pjevati dan i noć kako mu je dano. Seneka kaže:” Nemoj se uzveličati u stvari napričane i u protivne nemoi se ozlosarditi ali smutiti”.⁷² U sklopu ovog poglavlja je prilika o čovjeku koji je, došavši na Iskukrstov grob, zagrlio križ i umro. Kad su doveli *likare*, oni su zaključili da je umro od veselja jer je vidio presveti grob.

XII. Str.20-22. Poglavlje X. *Od žalosti*. Postoje tri vrste žalosti. Prva, kada se čovjek žalosti više nego što tomu pristoji. Druga, koja se zove ispraznost, kada čovjek ne misli temeljito. Treća, melankolija, čovik po koioi misli čini mnoge sumnje i misli, i ova se zove malenkonja, to iest neveselstvo i iest na iliadu načinah. Spominje se gavran, koji nije vjerovao da su tek rođeni bijeli ptići njegovi, pa im nije donosio hrane, a ražalostio se kad su mu drugi odnijeli ptiće. Treba biti zahvalan Bogu zato jer je donio spasenje od grijeha, spasio čovjeka od vječne smrti i ozdravio ga od bolesti. Žalost osljepljuje pamet i porađa *grihi putene*. Sveti Bernardo kaže: “Nijedna stvar iest na svitu koia tebi ne čini tugah, samo onomu ne čini koi pozna Boga i ufa u njega za imati njegovu milost”⁷³. Prilika o Aleksandru Velikomu govori o njegovoj smrti i tuzi koja je zavlđala zbog nje. Neki su govorili da nitko nije smio pričati dok je Aleksandar bio živ, da su se bojali Aleksandra, a Brenik je rekao: “O mudrosti pomarkla, o pravdo ponižena, o virnosti izgubljena, o čovičanstvo izarnato, o plemeništvo razoreno, što hoće

⁷⁰ Isto, str.17.

⁷¹ Isto, str.19.

⁷² Isto, str.19.

⁷³ Isto, str.21.

učiniti veće tužna Macedonia, zašto iest umarko kralj Alesander, dosada nisi plakala nigdar, plači sada s nami gorko i tužno i tada počeše činiti svi veći plač i bolest koi nigdar nie bio na svitu.”⁷⁴

XIII. Str.22-23. Poglavlje XI. *Od mira*. “Mir (kako govoori s[ve]ti Barnardo) iest čistotia pameti: pripročina duše, slatkost sarca, odpočinutie života, produienstvo od ljubavi i družba od ljubavi ppolak iskarnjega. Liubi mir ako hoćeš biti miran u duši i tielu, a koi ne liubi mir poslušai što ti govori pismo.”⁷⁵ Dakle, čovjek koji živi u miru, živi slobodno i treba uvijek poticati mir. Ovdje stoji prilika o Ipolitu, kojemu je umro otac, a koji se stalno svađao s Lišikom. Sve dok Ipolit nije otišao Lišiku na vrata i zatražio oprostjenje. Poslije toga su se voljeli kao braća.

XIV. Str.23-26. Poglavlje XII. *Od sarčbe*. Tri najveća zla su *sarčba*, *omraženje* i *nenavidost*, te od njih proizlaze sva ostala zla. Nema ništa gore od srditoga čovjeka. Prispodoba o medvjedu kaže: “Medvidu koi jide dobrovoljno med. I hotiući ga izvaditi nadvor iz utline i tako njemu pčele hotie izvaditi oči koljući ga, a on ostavivši med i poteče za pčelami za smaknuti nji, paka dođe iedna druga i tako ga ujide u gubicu, a on ostavivši onu parvu i poteče za onom drugom, i tako iest toliko iaka i velika njegova sarčba da bude pčelah iliadu svijem bi se hotio osvetiti.”⁷⁶ Zatim, kako je pametan čovjek koji sakrije svoju srdžbu. Sve što potječe iz srdžbe zlo je, a kod razumnog čovjeka srdžba brzo umire. Sv. Augustin kaže, da ako hoćeš učiniti dobro, osvetu ostavi Bogu, jer nema ničeg goreg od osvete. Zapisana je prilika o starozavjetnoj priči kralja Davida, koji jednog dana predvečer šetao po krovu svoje palače, opazio je Bat-Šebu kako se kupao i poželi je imati te se raspitao za nju, a bilo mu je rečeno da je to Bat-Šeba, žena kralja Urije. David je osmislio kako će legalno doći do Bat-Šebe. Poslao je pismo Joabu, po samom Uriji, u kojem je napisao da Uriju postave tamo gdje je najžešći boj. Urija je poginuo u bici a David ženi Bat-Šebu.

XV. Str.26-28. Poglavlje XIII. *Od milosardia*. Postoji duhovno i tjelesno milosrđe. Duhovno milosrđe znači oprostiti učinjeno zlo, koriti onoga tko zlo čini, poučiti one koji ne znaju te moliti Boga za prijatelje i neprijatelje. Tjelesno milosrđe znači nahraniti gladnoga, napojiti žednoga, primiti gosta, obući gologa,

⁷⁴ Isto, str.21.

⁷⁵ Isto, str.22.

⁷⁶ Isto, str.25.

pohoditi utamničenika, pokopati siromaha. I sve to se čini na slavu Božju, a ne na *svitovnju*. Zapisano je i kako se treba čuvati onih koji traže plaću za svoje milosrđe. Ovdje stoji i prisposodba o pticama čiji otac i majka ostare i oslabi im vid, a ptići im naprave drugo gnijezdo i hrane ih, sve dok se njima nije povratio vid. Ako bi se Bog osvećivao za grijehе ljudi, svi ljudi bi već davno poginuli. Prilika o lupežu koji posrami kralja Aleksandra kad bijaše optužen za ubojstva i pljačke, govoreći mu da je on veći lupež jer u ropstvu drži brojne narode, a ovaj sam čini razbojstva, nakon čega mu Aleksandar oprostí.

XVI. Str.28-29. Poglavlje XIV. *Od nemilosrđa*. Prema Aristotelu, pet je načina nemilosrđa: ne imati milosrđa od drugoga, ne pomoći koliko možeš u potrebama drugoga, ne oprostiti progonstva što čine drugi, koriti drugoga više nego su dostojni, uvrijediti druge bez njihova pomanjkanja. “Ne budi nemilostiv nikomu na ovom svietu”⁷⁷. Posilović opisuje nemilosrdnog Bažiliška, koji je sve korio svojim dahom i pogledom. Prilika Ovidijevoj Medeji koja je ljubila Jašona i kad je pobjegla s njim, povelá je svog mlađeg brata, kojeg je isjekla na komade i ostavljala komade na putu, ako bi je otac tražio. Kasnije se to Medeji sve vratilo, nakon što je otišao drugoj ženi, a Medeja je ubila svoje sinove i popíla im krv.

XVII. Str.29-32. Poglavlje XV. *Od nelakomosti*. “Nelakomost (kako piše Arustotil) iest dati svoga blaga smirom liudem dostoiniem i potribnitíem”.⁷⁸ Dakle, sve što se dadne onomu koji nije potreban i nije dostojan je kao prolijevanje vode u more. Aristotel kaže da, tko prosipa bogatstvo, brzo će stíći na uboštvo. Bog je svima dao da mogu činiti dobro, odnosno pomagati potrebnomu. Salamon se nadovezuje, govoreći da treba gledati kome se čini dobro i da *ti nije žao izgubiti pinez za prijatelja*. Seneka navodi *pet stvari u volji tvoioi*: gledaj sebe istoga, gledaj komu daješ, gledaj dobro onu stvar koju daješ, gledaj tvoje srce s kojom voljom daješ, s kojim obrazom i koje riječi imaš. Platon govori: “Bolje iest na smarti ostaviti boogastvo nepriatelíem, negoli u život svoi za uboštvo prositi od priatelíia. Iošte govori: nemoi pogarditi stvari malakne, iere malean kamen privali naivetia kola”.⁷⁹ Prilika govori o kralju Aleksandru, kojeg prosi jedan ubogi mladić, a ovaj mu pokloni grad. Mladić se postidio rekavši mu kako mu ne pristoji ovaj dar. A Aleksandar mu je odgovorio: “A meni se ne pristoi darovati toliko

⁷⁷ Isto, str.28.

⁷⁸ Isto, str.29.

⁷⁹ Isto, str.30.

malo koliko ti prosiš i zato ja neimam gledati onoo što se pristoi tebi prositi, nego oono ššto se pristoi meni dati”.⁸⁰

XVIII. Str.32-34. Poglavlje XVI. *Od lakomosti.* Lakomost je zloća slična oholosti, potreba da imamo i steknemo što više za sebe, ne razmišljajući o drugima. Po sv. Pismu moramo se čuvati lakomosti jer je ona korijen svih zala i vodi nas u propast. Sv. Jerolim kaže da su svi grijesi ostarili kod ljudi, samo je lakomost svakim danom sve mlađa. Novcu treba zapovijedati, a ne biti mu podložan. Kako bolest čini čovjeka nemoćnim u postelji, tako i lijenost čovjeka dovodi u velike muke. Bolje je biti siromašan a dobar čovjek, nego bogat a loš. Pogani su oni koji se klanjaju idolu zlatu i srebru, a jedino pravo blago je Bog. Prilika govori o bogatašu Krimelu koji je cijeloga života skupljao blago i nikad nije bio zadovoljan. Nakon što je na samrti pozvao svoja tri sina, kaže im da je sve ono što je stekao podijele drugim ljudima i da je lakomost najveće zlo.

XIX. Str. 34-36. Poglavlje XVII. *Od pokaranja.* Pokaranje je čin ljubavi, onoga kojeg volimo, toga ćemo i pokarati (upozoriti na nešto što ne valja u njegovu životu). U odgoju mladih šipka i pokaranje su blagoslov. Svi oni koji ne slušaju Boga i starije gube stvari nebeske. Mudar je čovjek koji pokara svoje grijehe, gledajući drugoga. Salamon (pokaraj čovjeka, ali nasamo, ne pred drugima) tvrdi da je to ljubav i ne treba karati svog prijatelja kada je ljut, nego naći pogodan trenutak. Prilika kaže da je Bog preko Mojsija pokušao pridobiti okorjelo srce faraonovo da pusti izraelski narod, ali nije uspio, nego ga je pokarao na različite načine: vodu urijeci pretvorio je u krv, zatim žabe, pomor stoke, tuča, čirevi, pomor prvorodenaca u Egiptu, tama i na koncu, faraonovo utopljenje u more.

XX. Str.36-37. Poglavlje XVIII. *Od udobštine ali haramzastva.* Udobština je protivna zlotia kriposti od pokaranja. Slatke riječi donose zločesta djela i toga se treba čuvati. Tako Platon kaže: “Nemoi se virovati u čovika koi tebe odveće fali od onogar što nie, zašto tako parvo se tobom ruga od onogar što iesi, zašto Škorpion prem laže ti s obrazom, a bode te paka repom”⁸¹. Prilika je basna o gavranu i lisici, gavran je držao sir u kljunu, a lisica je smišljala kako da se domogne sira. Tad ga stane hvaliti kako lijepo pjeva i kako bi htjela čuti tu divnu pjesmu. Nakon što je gavran, čuvši slatke riječi, počeo pjevati, sir mu je ispao iz usta.

⁸⁰ Isto, str.31.

⁸¹ Isto, str.36.

XXI. Str.37-40. Poglavlje XIX. *Od mudrosti.* Mudrost ima tri dijela- *uspomen od stvari prošasti*, razum za spoznati istinu i razlikovati dobro od zla, i providenje za pravo vrijeme. Zapisana je prisposoba o mravu koji tijekom zime radi i skuplja hranu kako bi na ljeto imao što jesti. Mudrost je vrijednija od svakog bogatstva i dolazi od Boga. Sokrat reče: “Čeka svraba koi se vlada po dogovoru ali svitu mladosti. Iošte govori:tri stvari iesu protivne čoviku: dogovor, ali vitie u itnji; sarčba i željenie od lakomosti. Iošte govori: obćiti s družiem pametniem čini čovika mudra”⁸². Kako bi čovjek bio mudar, treba s mudrim prijateljevati. Prilika govori o Cezaru koji je putovao šumom i sreo nekog čovjeka, pitajući ga što radi. Ovaj mu odgovori da uči mudrost. Tada Cezar zaželi isto, stoga mu čovjek na neki papir napiše kako, prije nego nešto učiniš, treba promisliti što će se dogoditi kasnije. Cezar se vratio u Rim, gdje ga neka gospoda odluči ubiti brijući ga. Brijač za vrijeme toga pročita što piše na Cezarevom papiru pa se uplaši da je to njemu namijenjeno, te zatraži oprost od Cezara, koji ga do kraja života držaše svojim vjernim slugom.

XXII. Str.40-41. Poglavlje XX. *Od budalastine.* Budalaština je *kripost protiv mudrosti*. Platon tako kazuje da postoje ljudi “misenčani, a to iest, kako se misec prominue onakoti i oni”⁸³. Postoje ljudi *budalasti od zlovolje* i oni koji imaju malo pameti. Postoje četiri vrste *budalasti*: Prvi ne misle o svojim stvarima, nego kako im dođe od srca. Drugi ne providaju što im se može dogoditi. Treći su brzi i *neće niednoga svita u svoje stvari* i četvrti, koji ostavljaju činiti ono što imaju radi lijenosti. Zapisana je prisposoba o volu koji je činio sve po nagonu, pa tako je zabio rogove u stablo iza kojeg su se sakrili lovci obučeni u crveno, nakon čega su ga ubili. Treba se kloniti budalastih ljudi jer oni ne donose nikakvo dobro i sve tumače na svoj način.

XXIII. Str.41-44. Poglavlje XXI. *Od pravde.* Tri stvari su potrebne čovjeku da može činiti pravdu: “Parvo iest da ima oblast, druga iest da umie dobro ovu stvar koiu ima suditi; tretie iest da ima suditi po pravdi i razlogu”⁸⁴. Pravdu među ljudima uspoređuje s pčelama i njihovim *kraljem*, koji im naređuje što će raditi. Svaka pčela je zadužena za određenu funkciju. Ako kralj ostari, pčele ga nose i sve imaju obad u repu osim njega. Salamon napominje kako valja ljubiti pravdu ako se sudi drugoga. Platon kaže: “Pokarai razumna gospodina i imati hoćeš od

⁸² Isto, str.39.

⁸³ Isto, str.40.

⁸⁴ Isto, str.41.

njega bolju milost. Iošte govori: koliko čovik vetie uzdiže se, toliko vetie gubi liubav svoga gospodina”⁸⁵. Prilika govori o pustinjaku kojemu se ukazao anđeo, koji je učinio nekoliko stvari zbog kojih se pustinjač začudio i na trenutak pomislilo da je zloduh, ali na kraju je vidio što je pravda. Naime, anđeo je uzeo novce iz jedne kuće i stavio pred vrata druge i na kraju ušao u treću kuću i ubio dijete. Uzeo je novce čovjeku koji je bio rasipan, dao ih čovjeku koji je siromašan i ubio dijete kako bi se njegov otac obratio. Pouka je da Bog ne dopušta nijednu stvar bez razloga, bila ona dobra ili zla.

XXIV. Str.44-46, poglavlje XXII. *Od nepravde*. Postoji šest načina nepravde, kako stoji u ovom poglavlju. Prvi je način ubiti nepravедno, što se zove *uboištvo*. Drugi način je nekoga *pogarditi* i zove se psovka. Treća, siliti nekoga, što se zove *posilstvo*. Četvrta stvar je učiniti nekomu štetu, peta uzeti nekomu nešto bez znanja i šesta *uzeti od drugie posilice*. Prilika govori o đavlu koji je naumio imati ženu i s njom kćeri koje će se udati, tako da on može dovesti zetove u pakao. Imao je sedam kćeri: oholost, koja se udala za gospodu; lakomost za trgovca; laž udana za seljaka; četvrta *nenavidnost* udana za mastore. Peta kćer, licemjerstvo, udala se za židova, šesta bijaše tašta slava kojoj nisu dopustili da se uda, sedma bijaše bludnost, koja se također nije udala nego je putovala po svijetu i činila putene grijehе.

XXV. Str.46-47. Poglavlje XXIII *Od virnosti*, gdje stoji rečenica: “tko izgubi viru ništa drugo ne more vetie izgubiti”⁸⁶. Vjera je ono najvrijednije što postoji u čovjeku. Zapisana je priča o kralju i njegovim vjernim slugama koji su ga dano-noćno čuvali. Navečer bi postavili kralja na sredinu prostorije i postavili trojicu čuvara oko njega. Oni bi legli, digli jednu nogu u zrak i stavili kamen na tu nogu, u slučaju da ih prevari san, da ih kamen probudi. Prilika pak govori o Marku Regulu, koji je bio *uhićen od Katarđina*, koji je ostao u tamnici jer je bio nevjeran.

XXVI. Str.47-49. Poglavlje XXIV. *Od opaštva*. U ovom poglavlju zapisano je kako treba razlikovati zloću i izdaju. Izdaja je kad čovjek izda nekoga koji se u njega uzda, dok je zloća “imati zle misli u pameti svoioi protiva iskarnjemu svomu brez uzroka i zlotia izlazi od zzle sumlie”⁸⁷. Opaštvo je prikazano u priči

⁸⁵ Isto, str.42.

⁸⁶ Isto, str.46.

⁸⁷ Isto, str.47.

o lisici koja je bila gladna, pa je legla na zemlju i glumila da je mrtva. Ptice su hodale oko nje, da bi ih ona na kraju pojela. Salamon napominje: “vodi svakoga čovika u kuću svoiu, zašto mnozi običai učiniti izdastva od liudi”.⁸⁸ Zle misli dijele čovjeka od Boga. Prilika kazuje o kćerima koje su prevarile svoga oca tako što su spavale s đavlom.

XXVII. Str. 49-51. Poglavlje XXV. *Od istine.* Na početku poglavlja stoji definicija istine prema sv. Augustinu: “Govoriti s ljudmi brez prilike od laži, zašto svemogući Bog iest vas istina i tako smo daržani liubiti istinu, a tako smo daržani liubiti istinu ako ie ne liubi sagrišue stanovito.”⁸⁹ Pisac opominje kršćanina kako ne valja griješiti i kako će svi doći na sud Isukrstov. Prilika govori o gospodinu koji je ostavio sve i pošao u manastir. Da bi ga subrača provjerila, poslali su ga na tržnicu da proda starog tovara. Nakon što nije uspio, vratio se u samostan, a poglavar ga je ukorio. On mu je odgovorio da je u samostan iz svijeta pobjegao upravo od laži i prevara.

XXVIII. Str. 51-52. Poglavlje XXVI. *Od laži.* Laž je zloća protivna istini. Postoji više vrsta laži: prva je laž samo za igru, druga da sebe zaštitimo a ne naškodimo drugome i treća kad varamo drugoga, ne činimo ono što smo obećali, činimo zlo drugome. Sve tri su zabranjene zakonom i grešne i sve laži se kad-tad otkriju. Prilika kazuje o cezarovoj kćeri koja se zaljubila u mladića Amona. On se bojaio cezara i nije joj uzvratilo ljubav. Kako bi mu napakostila, optužila ga je da ju je htio silovati. Mladić je pred cezarom odgovorio da nije kriv. Cezar je ponovo upitao svoju kćer o tome, ali mu ona nije mogla odgovoriti jer je izgubila jezik. Kako je to pošteno urađeno, djevojci se vratio jezik i ona je ostatak života provela u samostanu i služila Bogu.

XXIX. Str. 52-54. Poglavlje XXVII. *Od iakosti.* Jakost je: biti jak čovjek po prirodi (ovo nije krepost), biti slobodan od sebe i ne bojati se nijedne stvari protivne, strpljenje i podnošenje svake muke i žalosti. Jakost je krepost slična lavu koji uvijek spava otvorenih očiju, čekajući budno neprijatelja. Biti jak znači poginuti kad je potrebno, a ne umrijeti. Svatko treba biti jak i strpljiv jer se ljudska mudrost poznaje po strpljenju. Strpljenje je vrata milosrđa. Strpljen-spašen! Prilika kazuje biblijsku priču o mladiću Samsonu, koji je bio najjači

⁸⁸ Isto, str. 48.

⁸⁹ Isto, str. 49.

na svijetu. Sva njegova jakost bila je u kosi. Dalila je to otkrila i pomogla Filistejcima da ga uhite i izvade mu oči. Rugali su mu se, nakon čega je Samson zamolio Boga zadnji put, da mu dadne snagu. Srušio je hram i poginuo zajedno s Filistejcima.

XXX. Str. 54-56. Poglavlje XXVIII. *Od straha*. Strah je zloća protiv jakosti i postoje tri vrste straha: biti bojažljiv sam u sebi, bez ijedne stvari, misliti o strahu, zatim bojati se ponekad više nego se pristoji (žensko srce) i nejakost- ne moći podnijeti bilo koju *protivštinu*, bilo koji strah. Jedini opravdan strah je onaj Božji. Najviše se boji zla duša, za svoja zla djela. Gore je bojati se smrti, nego umrijeti. Ako želiš biti bez straha, čini uvijek dobro i govori malo, ali dobro. Prilika o rimskom kralju Dioniziju. Rimski kralj Dionizije je bio jako strašljiv čovjek i njegov život je bio težak. Jedan prijatelj je stalno hvalio njegov život i rekao mu da Bogu stalno zahvaljuje za njega. Dionizije mu je stavio mač iznad glave, sjeo ga na stolicu ispod koje je gorjela vatra i pripremio mu stol s draguljima. Njegov prijatelj se također bojao i molio ga da prestane. Dionizije mu je odgovorio da on zbog svoga straha stalno čuje oganj pakleni, đavle oko sebe i vidi mač osude Božje zbog svoje nepravde.

XXXI. Str. 56-57. Poglavlje XXIX. *Od veličastva čovičanskoga*. Tulio kaže: "Veličastvo čovičansko iesu u mišlieniu, u ričie i dilovati stvari korisne, visoke i koie valiaiu, a navlastito za dušu svoiu."⁹⁰ U ovom poglavlju stoji kako je bolje umrijeti nego imati *gospotvo od ništa*. Prilika govori o doktoru Pirru koji je htio otrovati jednog čovjeka, stoga je prikazan kao izdajnik.

XXXII. Str. 57-58. Poglavlje XXX. *Od tašte slave*. Taština je jedan od grijeha koji je najmrži Bogu. Tri su oblika taštine: tašta slava kad čovjek želi ukazati na svoju veličinu; drugi je hvaliti se u svakoj prilici i treći, htjeti se prikazati veći nego što jest, što se zove još i licemjerstvo. Za kaznu protiv taštine duša će biti napastovana od nečistih duhova. Tašt čovjek je poput pauna koji gleda svoje vlastito perje i divi mu se. Prilika govori o pustinjaku koji susreće anđela. U pustinji sreću mrtvog konja, koji je zasmrдио samo pustinjaku. Kasnije su sreli mladića a tada je anđeo začepio nos. Objašnjenje: "Znam da Bogu smardi vetie tašta slava nego što bi učinile sve stvari ood svieta smardecí".⁹¹

⁹⁰ Isto, str.56.

⁹¹ Isto, str.58.

XXXIII. Str. 58-59. Poglavlje XXXI. *Od temeljstva*. Biti temeljit znači ne mijenjati svoje mišljenje ni u najgorim kušnjama. Katon: “Budi temeljit kako stvari iziskuiu”.⁹² Prilika govori o vladaru Likurgu, koji je naredio vrlo stroge zakone svome narodu. Na kraju je umro mučeničkom smrću jer je i sam prekršio te zakone.

XXXIV. Str. 59-61. Poglavlje XXXII. *Od netemeljstva*. U ovom poglavlju je zapisano da netemeljit čovjek sve stavlja na stupove sreće, što uspoređuje s biblijskim pričama o anđelima koji nisu bili temeljiti. Također, uspoređuje čovjeka s lastavicama koje lete čas amo, čas tamo. Prilika govori o pustinjaku koji je ispovjedio lupeža i za pokoru mu dao da posti i klanja se svakom križu kojeg vidi. Dok se lupež jednom prilikom klanjao križu, neki razbojnici ga ubiše i njegova duša ode u raj. Pustinjač se pritom rasrdi jer na lagan način čovjek može doći u raj. Nečisti duh mu zaposjedne dušu i on umre spotakavši se o kamen i duša mu ode u pakao. Pouka je da treba biti ustrajan u dobru.

XXXV. Str.61-63. Poglavlje XXXIII. *Od ustegnutia do uzdržania*. Ustegnuti se, odnosno uzdržati, za Posilovića znači oduprijeti se i savladati grijehe oholosti, srdžbe i bludnosti. Dakle, uskratiti želju i volju na slavu Božju. Čineći grijehe čovjek se udaljava od Boga i na taj način nečisti duh ulazi u njegovu dušu. Sokrat je rekao da je veća stvar pobijediti sebe i svoju želju nego neprijatelja. U prilici se spominje neki naravni čovjek Korrado koji se suzdržavao od uvreda ljudi koji su ga nastojali isprovocirati. Kad su ga na kraju upitali kako je uspio šutjeti cijelo vrijeme, odgovorio je: “Zašto ia nisam gospodar njiovi gospodarah, a oni iesu sluge mojje slugah, to iest, zlotia. Zašto svaki komu iest rečeno poruganie, ima udiile promisliti ako iest istina, ali ne. I ako iest istina ne ima se rasarditi, zašto oni koi čine zlo ima ustarplieno podnieti što mu iest rečeno, i ne smutiti se čuti ono što se nie smutio činiti; ali ako iest laž ne ima se ništa brinuti, zašto većia sarčba ne more se učiniti onomu, koi psuje i kara, koliko ukazati se , da malo brine slušati svojje riči. Zašto tko se sardi, dae usrok da mu se veće putah reče?”⁹³

XXXVI. Str.63-64. Poglavlje XXXIV. *Od neustegnutia*. *Neustegnutie* znači dati svome tijelu vlast i živjeti ne uzdržavajući se ni od čega. Vrijedna stvar nije gora od neustegnuća jer od njega dolaze sve nevolje. Poput mora je koje stalno vrije i tijelo nam veže s grijehom, upadajući u muke paklene. Prilika govori o Acentini,

⁹² Isto, str.58.

⁹³ Isto, str.62.

poštenoj ženi koja je živjela među ženama koje su bile drugačije od nje. I ona je poželjela takav život, spavavši sa svojim prijateljem. Nakon toga mučio ju je osjećaj krivice, pa se na kraju objesila. To se zove neustegnuće.

XXXVII. Str. 64-67. Poglavlje XXXV. *Od poniženstva.* Kao prvo, čovjek se treba poniziti pred drugim. Drugo, biti pošten prema starijem od sebe, zatim poslušati one koji imaju ovlast zapovijedati. Bog poniznima daje milost. “Dešu govori: nemoi prositi stvari vetie visoke od tebe i nemoi iskati iošte manje od tebe. Iošte reče: Koliko vetie iesi velik toliko vetie se ponizi i tako na ovomu svijetu i na drugomu prid Bogom ti hoćeš naći milost”⁹⁴. Prilika govori o rimskim vladarima i puku koji je čekao svoje vladare nakon neke bitke. Ako bi vojska pobijedila, onda su mu činili slavu. Ako nije, ponižavali su ih.

XXXVIII. Str.67-69. Poglavlje XXXVI. *Od hoholosti.* U poglavlju je opisano nekoliko vrsta oholosti. Postaviti se pred svakoga i na svakom mjestu, htjeti gospodariti svakim čovjekom, oholost duše (činiti više nego se pristoji). Od oholosti se rađaju tri grijeha: nepoštovanje starijih, činiti neposluh i neznanje. Oholosti se treba čuvati jer se zbog nje ostavlja Bog, gube prijateljstva, služi se đavlu. Prilika govori o anđelu koji je bio najljepši od svih u nebu, ali se uzoholio. Zato Bog posla Mihaela Arkandela da ga svrgne s neba.

XXXIX. Str.69-70. Poglavlje XXXVII. *Od usdaržania.* Tulio navodi: “Ustegnuti svoiu želiu i priložiti se svakoi stvari, a nie bolie stvari nego se usdaržati od svakoga griha smartnoga koi tebe čini povesti u muke paklene”⁹⁵. Treba zamišljati da svakim svojim grijehom čovjek ponovno propinje Isusa na križ. Upravo zbog toga, Bog je dao čovjeku manja usta od životinja da bi bio manje proždrljiv. Prilika o cesaru Aleksandru koji je putujući pustinjom bacio med u rijeku kako bi nahranio ostale ljude, rekavši:” Ne dao Bog da ia živem i da umru oni koi su u momu društvu”.⁹⁶

XL. Str. 70-71. Poglavlje XXXVIII. *Od prošdarstva.* Suprotna uzdržanju je proždrljivost, odnosno neumjerenost u jelu i piću. Taj grijeh zaslepljuje razum i “Oni koi liubi taštinu svieta i prošdarstvo vazda hoće stati u tuga i u uboštvu i tako liubivino,

⁹⁴ Isto, str.65.

⁹⁵ Isto, str.69.

⁹⁶ Isto, str.69.

neće biti nigdar bogat. Vино i žene čine zabluditi mudre i pametne”.⁹⁷ Prilika govori o Adamu i Evi u rajskome vrtu i o tome kako Eva nije mogla odoljeti i pojela je jabuku s drveta. Prvi grijeh kojega je Bog proglasio bila je proždrljivost.

XLI. Str.71-73. Poglavlje XXXIX. *Od čistoće.* Blažen je onaj čovjek kojemu je Bog dao milost da se može uzdržati od putenoga grijeha. Kako govori prorok David: “Da duša tvoja blagosivlja Gospodina i nigdar se ne zaboraviti od tolikie dobarah, i zato ako bude u tebi poznanie od dobara primljeni i tako i[h] imaiuci u pameti, i zafaljuiuci onoomu, tko ti iest nji dao, hoće se dostoiati svaki dan primiti druge uznova od svoje ruke prihobilne”.⁹⁸ Prilika govori o čovjeku koji htio jednu kaluđericu koja je sebi izvadila oči zbog ljubavi.

XLII. Str. 73-78. Poglavlje XL. *Od griha putenoga.* U ovom, najdužem, poglavlju, opisano je što znači grijesiti *puteno*. Pet je načina ovoga grijeha; lijepo se obući i namirisati; ako čovjek i žena zgriješe izvan braka, zatim ako su čovjek i žena u braku a to čine s drugima, kad rodbina griješi među sobom. Ovidije je napisao: “Nemoi se ganuti za plač ženski, zašto ona misli privariti tebe i uči svoje oči plakati kada hoće”⁹⁹. Zapisane su dvije prilike o Božjim kaznama ljudima koji su grijeshili puteno, svi su na kraju umrli i završili u ognju paklenomu, osim ako se nisu promijenili.

XLIII. Str. 78-84. Poglavlje XLI. *Od načistva.*” Od načistva (kako piše Andronik) iest hotiti imati pošteno način u sve stvari svoje, i bižeći vazda što iest odvećie, takoćer i malo. Ova kripost dobiva se po dvie druge kriposti, to iest, po sramovanju i poštenju”¹⁰⁰. Od *načistva* rađa se čovječanstvo koje je istinito i dobrostivo, dobre naravi i običaja i čovičan u govorenju. Zapisane su upute s kim i kako treba govoriti. S gospodom treba govoriti s poštenjem i razumom. Sa ženama treba govoriti s ljubavlju i veseljem, *od liepie aljina i takoćer stvarii od kuće*. S mladima valja govoriti o ljubavi, lovu i oružju; s redovnicima i starima treba pričati čisto i s mudrosti. Treba paziti što kada pristoji govoriti, a što ne. Navedeno je petnaest zloća koje dolaze iz čovjekovih usta. Prilika govori da je i Bog bio umjeren, pa nakon šest dana stvaranja svijeta sedmi je uzeo za odmor.

⁹⁷ Isto, str.70.

⁹⁸ Isto, str.72.

⁹⁹ Isto, str.74.

¹⁰⁰ Isto, str.78.

XLIV. Str. 84-91. *Verši koje činim zagaljujući Svemogućemu Bogu i Majci njegovoj, svetoj Anni i svetjem patriarkam otku Francešku i ocu Dominiku, pjesma se sastoji od 192 stiha, počinje stihovima:*

“Slava budi vazda Bogu
Tebe falit veoma mogu.
Koj mi dade šilost taku
da imadem muku laku,
za svaršiti knjige ove
a izbavit me muke moje.
Ovo činim citia Boga,
ne dopusti sluge svoga.
Uvriditi milost tvoju,
izgubiti dušu svoju...”¹⁰¹

a završava stihovima:

“ Jere dušu ištu našu,
i grišnike tužne jašu.
U oblasti vazda jesu,
u grihe si koji jesu.
Izbavi nas nji jakosti,
a dopusti sve lakosti.
Sada vazda i do vika
zašto nije drugoga lika. Amen.”¹⁰²

XLV. Tabla od poglavlja koja se u ovie knjiga uzdaržie

Od ljubavi općene, pog. 1.
Od ljubavi Božije, pod. 2.
Od ljubavi tilesne, pog. 3.
Od priateljstva, pog. 4.
Od ljubavi raskušah tilesnije, pog. 5.
Od ljubavi naravne, pog. 6.
Od ljubavi ženske, pog. 7.
Od nenavidosti, pog. 8.
Od veselja, pog. 9.
Od žalosti, pog. 10.

¹⁰¹ Isto, str.84.

¹⁰² Isto, str.90.

Od mira, pog. 11.
 Od sarčbe, pog. 12.
 Od milosarđa, pog. 13.
 Od nemilosarđa, pog. 14.
 Od nenaklonosti, pog. 15.
 Od lakomosti, pog. 16.
 Od pokaranja, pog. 17.
 Od udobštine, pog. 18.
 K mudrosti, pog. 19. [228]
 Od budalaštine, pog. 20.
 Od pravde, pog. 21.
 Od nepravde, pog. 22.
 Od virnosti, pog. 23.
 Od opaštva, pog. 24.
 Od istine, pog. 25.
 Od laži, pog. 26.
 Od jakosti, pog. 27.
 Od straha, pog. 28.
 Od veličastva, pog. 29.
 Od tašte slave, pog. 30.
 Od temeljstva, pog. 31.
 Od netemeljstva, pog. 32.
 Od ustegnutia, pog. 33.
 Od neustegnutia, pog. 4 (34.)
 Od poniženstva, pog. 35.
 Od hoholosti, pog. 36.
 Od usdažanja, pog. 37.
 Od prošdarstva, pog. 38.
 Od čistoće, pog. 39.
 Od načistva, pog. 40.

XLVI. Potpis fra Matije Benlila iz Banja Luke, koji je napisao: “Ja fra Matije Benlil iz Banje Luke, teolog, a provincije bosanske, reda Svetoga oca Franceška, po naredbi pripoštovanoga oca prividioca svete knjiga zakona karstjanskoga ští i vidi pomnjivo ove knjige, koje su zapisane ozgor Cviet kriposti, slovinski aliti u naš jezik ilirički, i u nji ne nađo što bi bilo protiva dobrijem običajom i protiva katoličaskoj viri, negoli jošte nađo i veoma procini da hoće biti korisne našem narodu slovinskomu i zato nji podpisa mojom vlastitom rukom”.¹⁰³

¹⁰³ Isto, str. 93.

XLVII. Na kraju knjige stoji *Bukvica za malu djecu* na bosanici. Tu je Posilović napisao nazive za pojedina slova: *az, buk, viede, glagolje, dobro, jest, živile*, itd. Na kraju je predložen tekst za vježbanje, odnosno kratka molitva:

“Isus, Marija, Jozip, Joakim i Ana
naša dilovanja da budu od vas poznana,
Molimo vam se svom jakosti,
da nam date vi lakosti.
Vi budite vazda s nami,
da u raju jesmo s vami. Amen.”¹⁰⁴

4. Jezik Pavla Posilovića

Posilović pripada krugu bosanskih franjevac 17.st. i ima važnu ulogu u formiranju književnoga jezika. “Već površan pogled u Posilovićeve tekstove otkriva da se radi o konzistentnom jezičnom izrazu razumljivom suvremenom čitatelju, stilski iznimno zanimljivom, sadržajno pak najbližem Divkovićevu pripovijedanju i propovijedanju.”¹⁰⁵

4.1. Fonologija

Svi franjevački pisci pisali su redovito štokavicom, ikavicom i ijekavicom. Izbor ijekavice, odnosno ikavice ovisio je o uzoru na kojeg se pisac oslanjao i publici kojoj je štivo bilo namijenjeno. Primjeri iz Posilovićevih djela prikazuju da “Posilović ima mješovitu ikavsko-ijekavsku zamjenu definiranu zakonomjernošću prema kojoj je u dugom sloju ijekavski, a u kratkom ikavski refleks *jata*.”¹⁰⁶

Npr., “tužnije veće znanje”¹⁰⁷, “bar da dilenje bude pošteno”¹⁰⁸.

Posilović je štakavac, što možemo vidjeti registritajući ove primjere: “Ja virujem u ono što viruje sveta rimska crkva”¹⁰⁹, “samo za slabu falu i *poštenje* vaše”¹¹⁰.

¹⁰⁴ Isto, str.94.

¹⁰⁵ GABRIĆ-BAGARIĆ, D., *Jezik Pavla Posilovića* u *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Zagreb-Šibenik, 2001.,str. 54.

¹⁰⁶ Nav.dj., str.55.

¹⁰⁷ POSILOVIĆ, P., *Naslađenje duhovno*, Mleci, 1639., str.190.

¹⁰⁸ Nav.dj., str.16.

¹⁰⁹ Isto, str.23.

¹¹⁰ Isto, str.185.

4.2. Morfologija

U Posilovićevim djelima sklonidba imenica ne razlikuje se puno od standardnog jezika. U glagolima često koristi arhaične oblike kad mu zatreba srok, kao i dijalektne oblike. Najtransparentniji glagolski oblik je futur II., kao i kod ostalih franjevačkih pisaca. Radi se o konstrukciji budem+infinitiv, što možemo vidjeti u primjerima: “bude razumiti”¹¹¹, “bude govoriti”¹¹². 1.l.jd.prezenta ima nastavak-u, kao u rečenici: “Ovogar svita ovo velju”¹¹³

4.3. Sintaksa

Budući da je Posilović prevodio svoja djela s talijanskoga, odnosno latinskoga jezika, u dobroj mjeri se oslanjao na svoje izvornike. U njegovim prilikama u Cvietu od kriposti, pojavljuje se konstrukcija *za+infinitiv* kao zamjena za zavisnu rečenicu. Npr. “Ia Salamun kralj od Ieruzolima odredi u pameti moioi *za naći* sveto i dobro istinu i temeljstvo od svie kolicie stvari od svieta”¹¹⁴, ili “I tako se mnozi utopiše *za nemogući* se usdaržati od tolike bolesti glada.”¹¹⁵

Osim spomenute konstrukcije, daju se primjetiti rečenice s veznikom *da*. Npr. “A on se čineći moliti i također čineći je neveselim obrazom, to iest, marmliaiući, i kada se kaie, *da iest služio* i opogovara službu rada.”¹¹⁶, zatim “Ovakoti čini kripot od ljubavi, *da ne gleda* nigdar niedan grihe”¹¹⁷.

Pojavljaju se konstrukcije činiti+akuzativ; “činiti mu ono što znaš da će mu biti drago”¹¹⁸, “činiti velike stvari”¹¹⁹, “činiti dobro”¹²⁰.

4.4. Leksik

“Ako bismo lakonski htjeli definirati Posilovićev leksik, onda bismo mogli reći da je opći leksik štokavski, hrvatski, s nanosima posuđenica najrazličitijeg

¹¹¹ POSILOVIĆ, P., *Cviet od kriposti*, Mleci, 1701., str.16.

¹¹² Nav.dj., str.32.

¹¹³ Isto, str.89.

¹¹⁴ POSILOVIĆ, P., *Cviet od kriposti*, Mleci, 1701., str. 6.

¹¹⁵ Nav.dj., str.70.

¹¹⁶ Isto, str.69.

¹¹⁷ Isto, str.5.

¹¹⁸ Isto, str.9.

¹¹⁹ Isto, str.11.

¹²⁰ Isto, str.13.

podrijetla, s nešto novotvorenica, ali da je zapravo najveći broj leksema potpuno istovjetan s onim Divkovićevim, Bandulavićevim i Matijevićevim.”¹²¹ Njegov vokabular svodi se na posuđenice i prilagođenice, kasnije na turcizme, germanizme i tuđice. Turcizmi, kao što je “bunar”¹²², najzastupljeniji su u njegovim djelima.

U područje leksika spadaju kontakti sinonimi, koje Posilović uvodi s pomoću veznika *ali*, *aliti*. Npr. “prišastje aliti advenat Gospodnji”¹²³.

Dakle, Posilovićev jezični izraz temelji se na štokavici, ikavsko-ijekavskom dvojstvu i specifičnom izboru leksika. Njegov jezik je bitan dio fenomena koji se naziva bosanska franjevačka književnost i književna koine.

Zaključak

Fra Pavao Posilović ima značajno mjesto u hrvatskoj književnoj i duhovnoj povijesti. Njegova dva moralno-didaktična djela, koja je objavio, *Cviet od kriposti* i *Naslađenje duhovno*, tiskana su u čak četiri izdanja. Rođen je u Glamoču krajem 16., a umro u Rami sredinom 17.stoljeća. Školovao se i u franjevački red pristupio na Visovcu. 1642. godine imenovan je skradinskim biskupom, uz to je bio postavljen upraviteljem duvanske i makarske biskupije, a nekoliko godina kasnije postao je apostolski vikar u Slavoniji. Svoje knjige tiskao je bosanicom u Mlecima. Najznačajniji uzor bio mu je prethodnik Matija Divković.

Posilović je bio djelatnik katoličke obnove i bitan je u formiranju hrvatskog književnog jezika. Za vrijeme svog djelovanja činio je sve za spas katoličanstva, a ujedno je bio popularan pisac svojega doba. Citirao je i prepričavao mnoge izvore i autore, čak i klasične grčke pisce kao što su Aristotel i Platon. Njegove knjige bile su namijenjene širokom pučanstvu, s primjerima iz života svetaca. Njegov književni rad zabilježen je u gotovo svim povijestima hrvatske književnosti. Pastoralni i jezično-stilski doprinos ovog franjevca nije mogao ostati neapažen u novijoj povijesti, stoga je 2000.godine održan je znanstveni skup o Pavlu Posiloviću na Skradinu i Visovcu.

¹²¹ GABRIĆ-BAGARIĆ, D., *Jezik Pavla Posilovića* u *Zbornik o Pavlu Posiloviću*, Šibenik-Zagreb, 2001., str. 72.

¹²² POSILOVIĆ, P., *Cviet od kriposti*, Mleci, 1701., str.60.

¹²³ POSILOVIĆ, P., *Naslađenje duhovno*, Mleci, 1639., str.15.

Literatura

1. ALILOVIĆ, Ivan: *Biobibliografija hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine do god. 1918.*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1986.
2. ANČIĆ, Jozo, *Duvanjska biskupija i duvanski sabor*, "Crkva na kamenu", Mostar, 1990.
3. BALIĆ, Karlo: *Kroz Marijin Perivoj*, Šibenik 1931.
4. BARUN, Anđelko, *Pregled povijesti provincije Bosne srebrenе*, Sarajevo, 1985.
5. BARUN, Anđelko, *Svjedoci i učitelji*, Povijest franjevacа Bosne Srebrenе, Sarajevo-Zagreb, 2003.
6. BATINIĆ, Mijo Vjenceslav: *Djelovanje franjevacа u Bosni i Hercegovini za prvih šest vjekova njihova boravka*, Zagreb, 1883.
7. BOGDANOVIĆ, David: *Pregled književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1914.
8. BOŽITKOVIĆ, Juraj: *Kritički ispit popisa bosanskih vikara i provincijala (1339.-1735.)*, Beograd, 1935.
9. BUTURAC, Josip, *Katolička crkva u Slavoniji za turskog vladanja*, Zagreb, 1970.
10. Chronicon observantis provinciae Bosne Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici, Starine JAZU Zagreb, XXII, 1890.
11. ČUTURIĆ, Leonardo, *Franjevci među hrvatskim pukom kroz sedam stoljeća*, Sarajevo, 1926.
12. DEVIĆ, Antun, Đakovačka i srijemska biskupija, spisi generalnih sjednica kongregacije za širenje vjere 17.stoljeće, Zagreb, 2000.
13. FABIANICH, Donato, *Storia dei fratri minori dai primordi della Loro istituzione in Dalmazia e Bossina, parte seconda vol. II*, Zara, 1864.
14. GABRIĆ BAGARIĆ, Darija, *Primjeri bosanskohercegovačke pismenosti i književnosti od 11. do 19.st.*, HKD Napredak, Zagreb, 2004.
15. GEORGIJEVIĆ, Krešimir, *Hrvatska književnost od 16. do 18. st. U sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969.
16. Hrvatska enciklopedija, 8, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2006.
17. JELČIĆ, Dubravko, *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb, 2004.
18. JELENIĆ, Julijan: *Kultura i bosanski franjevci I.*, Prva hrvatska tiskara, Sarajevo, 1912.
19. JURIŠIĆ, Karlo: *Katolička crkva na Biokovsko-Neretvaskom području u doba turske vladavine*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1972.
20. KARAMATIĆ, Marko: *Bosanski franjevci*, Erasmus, Zagreb 1994.
21. KARAULA, Marijan, *Livanski franjevci kao kulturni djelatnici, pisci, urednici listova, liječnici...*, Franjevački samostan u Livnu, prigodom 150.obljetnice samostana sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu, Livno, 2009.
22. KOLENDIĆ, Petar: *P.Posilović i njegovo Naslađenje*, Rad JAZU, knjiga 206., 1915.
23. KOMBOL, Mihovil, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945.
24. KOROMAN, Veselko, *Hrvatsko pjesništvo Bosne i Hercegovine od Lovre Sitovića do danas*, Mostar-Split-Međugorje, 1996.

25. KOROMAN, Veselko, *Hrvatska proza Bosne i Hercegovine od Matije Divkovića do danas*, Mostar-Split-Međugorje, 1995.
26. KOROMAN, Veselko, *Biobibliografija starijih hrvatskih pisaca Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1979.
27. KOVAČIĆ, Antun Slavko: *Biobibliografija franjevaca Bosne srebrene*, Sarajevo 1991.
28. KUNA, Herta: *Hrestomatija starije bosanske književnosti*, Svjetlost, Sarajevo, 1974.
29. LJUBIĆ, Sime: *Ogledalo književne poviesti jugoslavjanske na podučavanje mladeži*, Svesci 1-2, Rijeka, 1864.
30. MANDIĆ, Dominik, *Franjevačka Bosna*, Razvoj i uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.-1735., Hrvatski povijesni institut, Rim, 1968.
31. MANDIĆ, Dominik (sabradio i za štampu priredio): *Hercegovački spomenici franjevačkog Reda iz turskoga doba - Monumenta franciscana Iugoslavica*, Svezak 1., Hrvatska tiskara, Mostar 1934.
32. MARETIĆ, Tomo: *Jezik dalmatinskih pisaca XVIII vijeka*, Rad JAZU 209, Zagreb 1915.
33. MARJANOVIĆ, Mirko, *Leksikon hrvatskih književnika Bosne i Hercegovine od najstarijih vremena do danas*, Matica hrvatska, Sarajevo, 2001.
34. MATKOVIĆ, J., *Bibliografija bosanskih franjevaca*, Sarajevo, 1986.
35. MIJATOVIĆ, Anđelko, *Iz riznice hrvatske povijesti i kulture*, Školska knjiga, Zagreb, 1996.
36. NEMEC, Krešimir, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Zagreb, 2000.
37. NIKIĆ, Andrija, *Regesta dokumenata kongregacije "De propaganda fide"*, *Nova et vetera*, revija za filozofsko-teološke i srodne discipline, godina XXXVI, svezak I-II, Sarajevo, 1986.
38. NOVAK, Slobodan Prosperov: *Povijest hrvatske književnosti*, III., *Od Gundulićeva poroda od tmine do Kačićeva Razgovora ugodnog naroda slovinskog iz 1756.*, Zagreb, 1999.
39. OKUKA, Miloš, *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine od XV.stoljeća do danas*, *Antologija poezije i proze*, Hrvatska misao, Matica hrvatska, Sarajevo, 25-26, 2002/2003.god.
40. P.EUSIBUS Fermendžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiastica cum insertis editorum documentorum regestis*, Zagreb, 1892.
41. PROHASKA, Dragutin: *Pregled hrvatske i srpske književnosti i ogledi*, za 3. i 4. razred trgovačkih akademija, Zagreb, 1923.
42. RAVLIĆ, Jakša: Pavao Posilović, u: *Zbornik proze XVT. i XVTI. stoljeća*, priredio Jakša Ravlić. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 11., Matica hrvatska - Zora, Zagreb 1972., str. 241-245.
43. REŠETAR, Milan: *Bibliografski prilozi, Građa za povijest književnosti Hrvatske*, knj.8. (1915.), 9 (1920.)
44. RIZVIĆ, Muhsin, *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, 1985.
45. ROGOŠIĆ, R.: *Književni rad hrvatskih franjevaca do 19. v.* Nova revija (Makarska), br. 3-4 (1926).

46. STRAŽEMENAC, Ivan, *Povijest franjevačke provincije Bosne Srebrene 1730.*, Osijek, 2010.
47. ŠEGVIĆ, Cherubin: *Kratka povijest hrvatske (srpske) književnosti od prvih početaka do god 1900.*, Zagreb, 1911.
48. ŠURMIN, Đuro: *Povijest književnosti hrvatske i srpske*, Lav, Hartman, Zagreb, 1898.
49. THEINER, Augustino, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia*, Zagrebiae ex officina societatis typographicae, 1875.
50. TOTH, Gyorgy Istvan, *Book writing and Book burning: Books and Missionaries in Seventeenth-Century Hungary, Yearbook 2001-2002*, Central European University, Budapest, 2002.
51. UJEVIĆ, Mate: *Hrvatska književnost*, Zagreb, 1932.
52. VINCE, Zlatko, *Putovima hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, 1990.
53. VLADIĆ, Jeronim, *O.Pavao Posilović, biskup, Naša Misao*, Sarajevo, 1919.
54. VLADIĆ, Jeronim, *Uspomene o Rami i ramskom franjevačkom samostanu*, Rama-Šćit, 2008.
55. VODNIK, Branko: *Povijest hrvatske književnosti I.*, Matica hrvatska, Zagreb 1913.
56. ZLATOVIĆ, Stipan: *Franovci države presvet. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji*, Zagreb, 1888.

Azra Bešić – Maida Mujčić – Alma Halidović

Kratki tekstovi u *NEMIRIMA OD VEKA* Ive Andrića, njihove karakteristike i semantička polja

Rad se sastoji od uvoda, kratkog životopisa Ive Andrića koji predstavlja upoznavanje sa *ZNAKOVIMA PORED PUTA*, a potom i *NEMIRIMA OD VEKA*. Zatim slijedi dio koji sadrži dvije vrste analiza: u prvom dijelu predmet analize su karakteristike 588 kratkih tekstova dok je drugi dio analize posvećen semantičkim poljima. Na kraju izvodimo i dajemo zaključak iz provedenih analiza.

Naš veliki književnik čije je životno djelo 1961. godine nagrađeno Nobelovom nagradom za književnost, Ivo Andrić, od tad pa do današnjih dana plijeni pažnju domaće i međunarodne kulturne i književne javnosti. Njegova djela prevedena su na mnoge svjetske jezike i želja za razumijevanjem njegovih misli, poruka i mudrosti koje je pretočio u svoja djela raste iz dana u dan. Kako se u nauci razvijaju novi pristupi istraživanju i interpretaciji književnih djela tako su i bavljenja Andrićevom mišlju i životom sve mnogobrojnija.

1. Kratki životopis Ive Andrića

Rođen je u Travniku 1892. godine od majke Katarine i oca Antuna koji je bio školski podvornik. Imao je tek dvije godine kad mu je otac preminuo, a majka ostala mlada udovica. Budući da su bili siromašni, k sebi ga uzima očeva sestra

Ana udata za austrijskog žandarmerijskoga narednika u Višegradu. Ona ga odgaja sa mnogo ljubavi. Tu Ivo Andrić završava osnovnu školu. Nakon osnovne škole nastavlja gimnazijsko školovanje u Sarajevu. Na taj način u njegov život ponovo ulazi majka unoseći u njega i vlastiti, nimalo zavidan socijalni status tkalje u bistričkoj ćilimari i zadah nesreće i bijede, koliko god iz Višegrada Andriću stizala stipendija. Iz ovog perioda nastaje njegov strah od siromaštva i egzistencijalna ugroženost koji su vidljivi u njegovim djelima, sveprisutni strah (Popović 1976: 187–191).

No, tad Andrić piše svoje prve stihove, a njegovu ljubav za književnost zapazio je prof. dr. Tugomir Alaupović, i sam pjesnik, koji mu obezbjeđuje stipendiju, bdije nad njim i šalje ga na školovanje po svijetu. Upisuje studij na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, potom odlazi na studij u Beč. Zbog jakog katara na plućima napušta Beč te odlazi na Jagelonski univerzitet u Krakov. Tamo ga 1914. godine zatiče Sarajevski atentat, ubrzo se vraća u Bosnu, a onda odlazi u Split kod prijatelja na odmor gdje ga policija hapsi kao pripadnika nacionalno–revolucionarne omladine. Poslije višemjesečnog zatvora u Splitu, Šibeniku, Mariboru i Gracu interniran je u Bosnu (Ovčarevo, pa Zenica). 1920. godine stupa u diplomatsku službu (Vatikan), potom biva premješten u Bukurešt, Trst, pa Grac gdje 1924. godine brani doktorsku tezu RAZVITAK DUHOVNOG ŽIVOTA U BOSNI ZA TURSKE UPRAVE na njemačkom jeziku. Godinu dana poslije umire Andrićeva majka što ga emocionalno jako pogađa. U narednom periodu obnaša funkcije u konzulatima u Marselju, Parizu, Madridu, Briselu (ibid.). Postaje član Srpske akademije nauka, biva izabran za predsjednika Saveza književnika. Poslije napada Njemačke na Jugoslaviju (1941.–1944.) vraća se u Beograd, odlazi u mirovinu te piše romane NA DRINI ĆUPRIJA I TRAVNIČKA HRONIKA i to u potpunoj izolaciji. Slijede mnogobrojne nagrade i priznanja za književno stvaralaštvo, a 1951. godine odbranjena je prva doktorska disertacija o Andrićevom djelu autorice Rose Mayer u Gracu. 1956. godine mu Savez književnika Jugoslavije i Savez izdavača Jugoslavije dodjeljuju povelju za životno djelo. Potom njegova djela doživljavaju prijevode na francuski jezik, on putuje u Kinu, ženi Milicu Babić, kostimografkinju Narodnog pozorišta u Beogradu. U Parizu, na Sorboni, autor Midhat Šamić brani doktorsku disertaciju na temu Andrićevog djela, a 1961. godine dodijeljena mu je Nobelova nagrada za književnost od koje veliki dio sredstava poklanja za biblioteke u Bosni i Hercegovini i unaprjeđenje bibliotekarstva. Nakon ove nagrade uslijedile su i mnogobrojne druge nagrade i priznanja. 1974. godine primljen je na liječenje zbog smetnji cirkulacije krvi u mozgu da bi tri mjeseca kasnije u Beogradu došlo do neminovnog smrtnog ishoda. Sahranjen je na Novom groblju u Beogradu (Popović 1976: 191).

2. ZNAKOVI PORED PUTA

ZNAKOVE PORED PUTA Ivo Andrić piše gotovo polovinu svog vijeka (Andrić 1977: 573). Kako je i sam kazivao, u svoju džepnu bilježnicu zapisivao je utiske i opažanja počev od svoje osamnaeste godine, a najstarija zabilješka datira iz 1929. godine. Možemo sa sigurnošću reći kako je ovu knjigu Andrić pisao tokom čitavoga svog života i stvaralaštva.

Jedan neznatni dio ovog izuzetno zanimljivog štiva objavljen je u dnevnim listovima i časopisima. ZNAKOVI PORED PUTA uneseni su u SABRANA DELA prema tekstu kucanom mašinom. Andrić je ovaj tekst verificirao tako što je rukom unosio izmjene, dopune, napomene, ispravke. Primjećujemo da su ZNAKOVI PORED PUTA veoma rijetko datirani, te ih stoga nije moguće hronološki poredati. No, uspoređivanjem ovih i drugih Andrićevih tekstova moglo bi se sa određenom sigurnošću utvrditi kojem periodu njegovog stvaralaštva pripadaju koji tekstovi. Da bi se izbjegla jednoličnost u vidu strogog tematiziranja priređivači su tekstove razvrstali u tri veća dijela:

- prvi dio NEMIRE OD VEKA sačinjavaju tekstovi o općim pitanjima života i smrti, društva i kulture i on predstavlja Andrićevu poetiku;
- drugi dio ZA PISCA je Andrićeva metafizika, razmišljanja o umjetnosti, književnosti i stvaralaštvu uopće;
- u trećem dijelu SLIKE, PRIZORI, RASPOLOŽENJA sadržani su ispovjedni tekstovi, utisci sa putovanja, likovi, susreti sa ljudima, opažanja (Andrić 1977: 574).

Predmet analize ovoga rada je prvi dio ZNAKOVA PORED PUTA pod nazivom NEMIRI OD VEKA.

3. Analiza i karakteristike kratkih tekstova u NEMIRIMA OD VEKA

U prvom dijelu Andrićevih ZNAKOVA PORED PUTA koji se naziva NEMIRI OD VEKA sadržano je 588 kratkih tekstova čija struktura se međusobno razlikuje po dužini (najkraći tekst pojavljuje se u vidu eliptične definicije, sintagme ili metafore: *Otađzbina – krug sunčeve svetlosti.* (tekst 46), a jedan od dužih tekstova, jedna kucana A5 stranica (tekst 40) je priča o fiksnim idejama kao nesrećama ili pomračenju uma). Valja istaći da je svaki tekst označen sa zvjezdicom, a mi smo svaki tekst ponaosob za potrebe ovog rada brojčano označili.

Mnogobrojne su i različite definicije pojma tekst, svaka je nedorečena i fokusirana na određeni segment istraživanja. Za svrhe analize ovog rada pod tekstom razumijevamo cjelinu koja se sastoji od smislenog slijeda jezičnih jedinica koji

čini najmanje jedna rečenična cjelina u šta ubrajamo i eliptične oblike. Njegov pojavni oblik može biti pisani i usmeni. Dakle, radi se o svršenoj cjelini čiju svršenost određuje pojedinac prema sopstvenom doživljaju i iskustvu, a nastaje i upućuje se uvijek sa namjerom da se ostvari komunikativna funkcija. Za svaki tekst u NEMIRIMA OD VEKA možemo reći da je svršena smislena cjelina koja opisuje neku tematiku. Obično su to teme koje su zaokupljale piščevu pažnju tokom godina života i on ih je shodno njihovoj važnosti u datom trenutku zapisivao.

U velikom broju tekstova nailazimo na kontraste koji se isprva sučeljavaju, a na kraju postaju jedno, tj. dvije različite strane jedne cjeline koje i postoje zato što postoje njihove suprotnosti, npr. rađanje i umiranje:

[...] *A to što se plodimo, to je samo iluzija, jer sve se to dešava u granicama smrti na koju smo osuđeni i zbog koje smo na zemlju bačeni...* (tekst 17)

ili bijeg od života i istovremeno ljubav prema njemu:

S jedne strane – želja da se nađe izlaz i po svaku cenu pobegne iz ovog života u slobodu... S druge strane – nagona ljubav za život... (tekst 374).

Tekstovi često počinju sa: *Kad...* (tekst 32, 151), *U...* (tekst 34, 48), *Ima...* (tekst 49, 256), *Nema...* (tekst 106, 108), *Poznato je...* (tekst 148, 167), *Svi...* (tekst 86, 102), *Niko...* (tekst 156, 172). Ponavljaju se iste riječi unutar jednog teksta radi naglašavanja, isticanja nečega važnog ili u svrhu nabiranja, npr. *...To je kajanje... To je nauk... To je svršen čin...* (tekst 402).

Nadalje, pisac koristi isti korijen riječi, a različite vrste riječi, npr. *nadati se – nada* (tekst 24) ili *sećati se – sećanja* (tekst 400).

Glagolski prilog sadašnji (particip prezenta) često je upotrijebljen u slučajevima kada pisac opisuje neku situaciju ili misao, a da pritom želi koristiti što manje riječi, nekad je i u službi vremenske rečenice, npr. *Gledajući...* (tekst 17) ili *...živeći...prateći...* (tekst 245).

Pisac koristi različite zamjenice radi uopćavanja, sveprisutnosti nekih pojava i problema u svačijem životu kao što su: *sve, ništa, svako, niko, poneki, svašta, što, ko, koji, ovaj, onaj, taj, to* i sl.

U analiziranim tekstovima javljaju se i apozicije kao pojašnjenje ili nadogradnja prethodno rečenoga, spomenutoga, npr. *...divni Jerusolim, božiji grad, ...* (tekst 26).

Kad su u pitanju glagolska vremena, od zastupljena su sljedeća:

- prezent (djeluje na čitatelja kao da mu se pisac sad obraća i iznosi svoja iskustva, udjeljuje savjete, sveprisutne i aktualne), npr. *...sazida...vidi...* (tekst 354), *...živi...javlja se...* (tekst 356), ovo je najzastupljenije glagolsko vrijeme;

- perfekt (kad govori o nečemu iz prošlosti), npr. *...da je poginuo...da je bio...* (tekst 357); riječ je o drugom po učestalosti upotrijebljenom glagolskom vremenu;
- kondicional I (u rjeđim slučajevima i to kao mogućnost za sadašnjost i prošlost), npr. *...ko bi živeo umesto mene...* (tekst 355).

Najzastupljeniji veznici su: *a, ali, ako, kad, i, da, jedino, samo, ili, ni...niti.*

U nastavku navodimo vrste rečenica koje je pisac često upotrebljavao:

- vremenska rečenica: *Čim možemo nekom čoveku da kažemo...* (tekst 117),
- uzročna rečenica: *Tako, živ čovek, ne može pobeći od promene, jer promena je...* (tekst 93),
- atributska rečenica: *Kad čovek koji je predodređen za duhovni život...* (tekst 38),
- suprotna rečenica: *...Mi ga ne priznajemo, ali njemu ne treba naše priznanje.* (tekst 69),
- pogodbeni rečenica: *...Ako je takav čovek miroljubiv i pasivna priroda, ...* (tekst 120),
- odrična rečenica: *On nije imao ni potrebnu snagu volje..., ni hrabrosti...* (tekst 78).

Pored navedenih, rijetko se javljaju druge vrste rečenica pa ih na ovom mjestu nećemo navoditi.

Kad su u pitanju odnosi među riječima u tekstovima pisac često koristi:

- antonime: *daj – ne daj* (tekst 24) ili *koristan – štetan* (tekst 28) te *toplina hladnoća* (tekst 257); evidentno je da se antonimi pojavljuju u vidu različitih vrsta riječi (glagola, pridjeva, imenica),
- sinonime: *slabi – stari – dotrajali* (tekst 377), kontekstualne sinonime: *jaz – nesporazum* (tekst 298),
- frazeme, fraze: *...ne veži tugu za srce...ne treba da pusti rđi na se* (tekst 12) ili *ne moći oka sklopiti ili ne moći dušom danuti* (tekst 33).

Zabilježili smo i upotrebu različitih retoričkih figura od kojih su najučestalije:

- metafora: *Otađzbina – krug sunčeve svetlosti.* (tekst 46),
- poređenje: *Strah leži u njima i vreba i čeka, kao gladan pauk, ...* (tekst 68),
- personifikacija: *...kako zbog njih smrt duguje životu...* (tekst 95).

Kako bi opisao dobre ili loše ljudske osobine, pisac je kao najprikladnije sredstvo odabrao pridjeve; dakle, oni mu služe za obilježavanje pozitivnih i

negativnih osobina poput sljedećih: *neprolazno, dragoceno, korisno, najljepše te neosvetljeno, odvratno, teško, mučno* itd.

Neke piščeve riječi su veoma upečatljive i ostavljaju dubok trag jer ih on u svojim kratkim tekstovima jako često navodi. Neke od njih su:

- imenice: *čovjek/ljudi, život, smrt, strah, zaborav, sud, vreme, muka,*
- glagoli: *znati, osećati, misliti, razumeti, ne znati, moći, trebati,*
- pridjevi, prilozi: *jasan, čudan, često, glavno...*

Primijetili smo da su dva teksta ponovljena u ovom izdanju ZNAKOVA POREĐ PUTA u analiziranom dijelu pod nazivom NEMIRI OD VEKA i to 512 (isti je kao i 533):

Kad mislimo o ljudima, živ čovek je uvek nekako ispred mrtvog. Pokojnici, i oni najveći i najslavniji, izgledaju nam kao ljudi koji su u nečem pogrešili ili nešto izgubili; u najmanju ruku kao ljudi koji nisu imali sreće.

te 513 (koji odgovara tekstu 575), a koji glasi:

Istinski mudar bio bi onaj čovek koji bi u svakoj prilici, svakog trenutka imao pred očima beskrajnu i nedoglednu raznovrsnost i mnogostrukost pojava u ljudskom životu i društvenim odnosima, i koji bi se tim saznanjem stalno i dosledno rukovodio u svom mišljenju i svima svojim postupcima.

Pretpostavljamo da se radi o propustu priređivača ovog izdanja.

4. Analiza semantičkih polja u Andrićevim NEMIRIMA OD VEKA

U prethodnom dijelu analize vidjeli smo koje su to karakteristike kratkih tekstova koje je zabilježio Ivo Andrić za svog života, a u nastavku ćemo se posvetiti analizi semantičkih polja u njegovim NEMIRIMA OD VEKA. No prije toga valja definirati pojam semantičkih polja. Pojedinačna značenja riječi u našem mentalnom leksikonu nisu pohranjena izolirano od drugih značenja nego uspostavljaju različite odnose sa značenjima drugih riječi. Iz tog razloga mnoge riječi u našem i drugim jezicima koje su smisleno međusobno povezane mogu se svrstati u određenu semantičku jedinicu, tj. u jedno semantičko polje.

Naše semantičko pamćenje sazdano je od najrazličitijih polja značenja riječi. Tako jedno polje sadrži niz riječi koje su po svom sadržaju slične, a to znači da posjeduju zajednička semantička obilježja te zajednički okvir u kojem se kreću, npr. polje naziva boja sadrži crvenu, plavu, bijelu, zelenu itd., polje naziva voća breskvu, jabuku, šljivu i sl., a polje glagola kuhanja peći, pržiti, dinstati.

Općenito možemo držati da se pod poljem riječi podrazumijeva skup riječi koje su međusobno u paradigmatskim odnosima. To znači da se sve riječi iste vrste ubrajaju u navedeno polje riječi tako da ono predstavlja leksičke paradigme (Schwarz/Chur 1993: 60–61).

No, stvari u našem dugoročnom pamćenju nisu tako pojednostavljeno pohranjene. Naime, provodeći eksperimente asocijacija naučnici su ustanovili da su i semantički slične riječi – koje spadaju u različite vrste riječi usko povezane jedne sa drugima – zajedno pohranjene u našem dugoročnom pamćenju, npr. *auto – voziti, noć – spavati, mračno*.

Zaključujemo da različite vrste riječi mogu činiti jedno semantičko polje. Na ovom mjestu prelazimo na semantička polja u NEMIRIMA OD VEKA našeg nobelovca Ive Andrića.

U 588 kratkih tekstova pisac se dotakao i opisao je preko 80 različitih semantičkih polja: *ljubav, život, smrt, ništavilo/prolaznost/nepostojanje, zavist/licemjernost, nepravda, strah, predrasude, tišina, samoća, šutnja, ravnoteža, zaborav, sreća, mir, traganje, pogrešna procjena sebe i ljudi oko sebe, bol, bolest, starost, mladost, istina, laž...*

Životna iskustva Ive Andrića i traume koje su uzrokovale mnogobrojne strahove u piscu neizbježno su utjecali na zastupljenost tema No, uprkos doživljenim negativnostima počev od djetinjstva, preko mladenačke i zrele dobi, pa do starosti prevladala je ideja života koju u stopu prate ništavilo, smrt, zavist te strah. Ovdje će biti prikazana semantička polja pet najčešćih tema u NEMIRIMA OD VEKA:

- život (54x),
- ništavilo/prolaznost/nepostojanje (43x),
- smrt (36x),
- starost, starenje (35x),
- pogrešna procjena sebe i drugih (19x).

Život kao semantičko polje kod Ive Andrića čine sljedeća obilježja:

- ŽIVOT JE NAPOR (tekst 4):
Čini mi se kad bi ljudi znali, koliko je za mene napor bio živeti, oprostili bi mi lakše sve zlo što sam počinio i sve dobro što sam propustio da učinim, i još bi im ostalo malo osećanja da me požale.
- ŽIVOT ŽIVI U SADAŠNJOSTI (tekst 115):
Dobro je i prirodno sećati se prošlosti i misliti na budućnost, ali živeti ma i delimično u budućnosti ili prošlosti – nezdravo je, čak i opasno. To znači kočiti ili potkradati svoj sadašnji život, ne spasavajući ništa od prošlosti i ne čineći ništa za budućnost. Glavnim delom svoga bića, najboljim snagama srca i razuma

čovjek treba da je uvek i ceo u sadašnjem trenutku, koji je jedini pravi i jedini mogući život koji živimo.,

- ŽIVOT BOLI, A SREĆA JE PROLAZNA (tekst 116):
Što ne bole – to nije život, što ne prolazi – to nije sreća.,
- ŽIVOT VRIJEDI DOK SI MLAD ILI DOK IMAŠ SNAGU ZRELIH GODINA (tekst 118):
Vrlo često se dešava da ljudi žive duže nego što treba, nego što vredi, duže nego što život ima cilja i smisla. Prema tome, beskorisno je i apsurdno raditi na produženju života uvek i po svaku cenu. Mladost treba produžiti, mladost ili bar snagu zrelih godina.,
- ŽIVOT JE IZNAD STRAHA (tekst 246):
Toliko je bio u životu stvari kojih smo se bojali. A nije trebalo. Trebalo je živeti.,
- ŽIVOT JE PRIPREMA ZA SMRT (tekst 286):
Njih je život naučio da se ne boje smrti.

Semantičko polje ništavila/prolaznosti/nepostojanja sadrži pak sljedeća obilježja:

- NIŠTAVILO JE TRULJENJE LJUDSKOG TIJELA (tekst 2):
Video sam otkopane grobove iz V veka pre Hrista. U njima su bili još uvek vidljivi tragovi glavnih kostiju i naslućivale se osnovne linije ljudskog lika. U meni se javilo nezadovoljstvo, kao nad neuspelim delom ili nedovršenim poslom. Čovjek treba da nestane bez traga.,
- PROLAZNOST JE U KRATKOĆI ŽIVOTA (tekst 17):
[...] A to što se plodimo, to je samo iluzija, jer sve se to dešava u granicama smrti na koju smo osuđeni i zbog koje smo na zemlju bačeni. U stvari, mereno vasijskom merom a kazano našim ljudskim rečima: juče smo dovedeni a sutra nas neće više biti[...],
- NEPOMIRLJIVOST SA PROLAZNOŠĆU SVEGA (tekst 111):
Nije najgore što sve prolazi, nego što mi ne možemo i ne umemo da se pomirimo sa tom prostom i neizbežnom činjenicom.,
- NIŠTAVNOST ČOVJEKA (tekst 272):
Gledajući po ceo dan i dobar deo noći more, visoke planine, gole i šumovite, i mala mesta razasuta obalom, drevne ljudske puteve i vekovna boravišta, čovek dolazi sam sebi ne samo smrtan i prolazan, nego kao da nikad nije ni postojao.,
- SVAKODNEVNO PROPADANJE TIJELA I SVIJETA (tekst 377):
[...] Ili je to samo iluzija našeg tela koje sa svakim trenutkom što prolazi stari i slabi i dotrajava, pa mu zbog toga izgleda da ceo svet stalno mre i nestaje.

Smrt Ivo Andrić opisuje i doživljava na sljedeći način:

- SMRT KAO ZABORAV (tekst 86):
Svi su pokojnici u stvari zaboravljeni.,

- SMRT KAO JEDINI LIJEK PROTIV BOLI I STRAHA (tekst 291):
[...] Jer, to nije smrt, to što vas budi usred noći i sučeljava sa bolom; to vas život boli, samo postojanje kao takvo, i da bi mogao što duže da vas drži u svojoj vlasti, plaši vas smrću. A ona je jedini pravi i savršeni lek svakom bolu i strahu.,
- SMRT KAO JEDAN DAH KOJI NE MOŽEMO UDAHNUTI (tekst 436):
[...] Smrt i nije drugo do to: malo vazduha, svega jedan dobar dah, koji više ne možemo uhvatiti.,
- POŠTOVANJE PREMA SMRTI PROIZLAZI IZ LJUBAVI PREMA ŽIVOTU (tekst 493):
[...] To poštovanje našeg odlaska sa sveta meni ne dolazi od onog bauka koji za nas ljude znači smrt nego, naprotiv, od života samog i od moje velike ljubavi prema njemu.,
- SMRT BLIŽNJIH ILI KAO UNIŠTENJE ILI KAO PROSVJETLJENJE (tekst 556):
Smrt onih koji su nam bliski može dvojako, i protivrečno, da utiče na nas: nekad zamračuje i sužava a nekad osvetljava i proširuje naše duhovne vidike, i prema tome nas ili skrušuje i uništava dokraja, ili neočekivano i čudesno jača i uzdiže.

O semantičkom polju starost, starenje pisac kaže:

- STAROST KAO DUHOVNO UMIRANJE U VIDU IZOPČAVANJA IZ DRUŠTVENIH AKTIVNOSTI (tekst 23):
[...] Ali sa godinama, evo se javljaju u nama, i to pre smrti i pre samog starenja, nove misli sa kojima se čovek ne može da pomiri i koje nas guraju u starost pre vremena i u pravu smrt pre umiranja. To je: jasno i neumoljivo saznanje da u onom što je plodno, radosno i napredno u svetu mi sve manje i sve ređe učestvujemo, da je sve više zanosa koje ne osećamo i podviga u kojima nemamo udela, da u stvari, za nas, svet vene i umire pred našim očima, a mi, još živi, ali izvan života, posmatramo ga nemoćni, bez reči i pokreta.,
- STAROST KAO NEŠTO PROTIV ČEGA SE NE TREBA BORITI (tekst 122):
Starim koliko moram, podmlađujem se koliko mogu.,
- STAROST DONOSI ŠKRTOST (tekst 148):
Poznato je da mnogi ljudi, kad zađu u godine, postaju tvrdi na pari. [...],
- STAROST JE ŽAL ZA MLADOŠĆU (tekst 179):
Stariji ljudi imaju čudnu naviku i neiskorenjivu potrebu da svuda i svaki čas spominju svoje ili tuđe godine, da stalno suprotstavljaju starost mladosti i da proklinju onu prvu a uzdišu za ovom drugom. I to naročito kad razgovaraju sa mlađima od sebe. [...],
- STROGOST STAROSTI PREMA MLADOSTI (tekst 199):
Strogost starijih prema mlađima ne treba naročito podsticati, jer stariji su po samoj prirodi stvari skloni da oštro, do nepravednosti oštro, sude sve što dolazi od novog naraštaja i da svoja shvatanja smatraju zauvek utvrđenim i neprikosnovenim, a svoje društvene položaje doživotnim. [...],

- STAROSTI NEMA, ONA JE MINULA MLADOST (tekst 251):
[...] *Tako se može reći da mladost nije nikad pravo ni potpuno opisana, iako u stvari samo mladost i postoji, a da starost nije drugo do mladost koja je prošla.*

Kad je u pitanju pogrešna procjena sebe i drugih ljudi oko nas iz različitih razloga kao semantičko polje Andrić navodi:

- PRECJENJIVANJE SAMOG SEBE, A DA TO I NE PRIMIJETIMO (tekst 158):
Najmanje stvarnog osnova imaju i najviše nam štete nanose osećanja bilo gordosti bilo manje vrednosti i stida zbog toga što smo takvi kakvi jesmo, bolje rečeno kakvi mislimo da jesmo. [...],
- POTCJENJIVANJE DRUGIH (tekst 163):
Njemu je neko rekao: 'Treba da se oslobodite toga osećanja manje vrednosti kad javno istupate. To nije tako teško kao što vi mislite. Samo vaša preterana osetljivost i bojažljivost smetaju vam. Ja ću vam dati dobar savet. Kad izađete na govornicu, pred neki skup, zamislite samo da imate sve same glupake ili, u najmanju ruku, prosečne i neuke ljude pred sobom [...]'

U NEMIRIMA OD VEKA pisac je na temelju svog bogatog životnog iskustva dao opis pozitivnih i negativnih ljudskih osobina koje su prema njegovom mišljenju najsvojstvenije ljudima. U tom smislu od pozitivnih ljudskih osobina on ističe: pravednost, postojanost, poverljivost, čovjekoljublje, iskrenost, hrabrost (koja može biti i negativna), skromnost, pažnju, zahvalnost, poštovanje, plemenitost, osjećajnost. Negativne ljudske osobine koje u većem broju nalazimo kod Andrića su: samovolja, licemjernost, umišljenost, površnost, zloba, nerad, nerazmišljanje, malograđanstvo, sklonost predrasudama, ravnodušnost, neodlučnost, neiskrenost, iskompleksiranost, koristoljublje, bezobzirnost i mnoge druge.

Zaključak

Jezik nobelovca Ive Andrića šarolik je, bogat i najviše umjetničke vrijednosti. Obuhvaćenost najrazličitijih životnih tema – tačnije njih 80 – na jednom mjestu je zadirujuća. Sa kolikom samo preciznošću opisuje mentalitet ljudi sa Balkana te pozitivne i negativne ljudske osobine. U svim analiziranim tekstovima iz NEMIRA OD VEKA nailazimo na kontraste, npr. život i smrt, rađanje i umiranje, starost i mladost, hrabrost i strah i sl. koje pisac sučeljava kako bi na kraju uspostavio ravnotežu između – po značenju – suprotnih pojmova koji zapravo sačinjavaju jednu kompaktnu cjelinu, jer postojanje jednog pretpostavlja i supostojanje njegove suprotnosti. Dakle, sve počiva na suprotnostima koje se nadopunjuju.

Unatoč mnogobrojnim udarcima koje mu je život zadavao, tami u koju je zapadao, ponorima koji su ga vukli sve dublje na dno, Ivo Andrić je – iako na

neki gorak način – ipak ostao odan ideji života. Teškog, surovog, prokletog, prolaznog, ali jedinog načina našeg postojanja.

To se vidi i po dominaciji toga pojma u njegovim NEMIRIMA OD VEKA kao i po zastupljenosti semantičkog polja život u 54 od 588 analiziranih tekstova. Naposljetku, i sam nam u naslijeđe za sobom ostavlja trag, znak koji trebamo pratiti, a taj je da se nikad ne predajemo i da pratimo crvenu nit života, ma koliko krivudava, neizvjesna i gorka bila. Jer on je najprolaznije, ali i najvrjednije što imamo. U tom smislu završit ćemo sa njegova dva citata:

Svi pravi životi su i lepi i teški [Popović1976: 7].

Toliko je bilo u životu stvari kojih smo se bojali. A nije trebalo. Trebalo je živeti (tekst 246).

Izvor

Andrić, Ivo1977: *Znakovi pored puta*. Svjetlost Sarajevo.

Literatura

Zbornik radova 2000: *Andrić i Bošnjaci*. Preporod Tuzla.

Zbornik radova 2012: *Ivo Andrić – 50 godina kasnije*. ANUBiH Sarajevo.

Adamzik, Kirsten 2004: *Textlinguistik. Eine einführende Darstellung*. Niemeyer Tübingen.

de Beaugrande, Robert–Alain/Dressler, Wolfgang Ulrich 1981: *Einführung in die Textlinguistik*. Niemeyer Tübingen.

Čedić, Ibrahim 2008: *Osnovi gramatike bosanskog jezika*. Institut za jezik Sarajevo.

Fandrych, Christian/Thurmair, Maria 2011: *Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht*. Stauffenburg Tübingen.

Jahić, Dževad/Halilović, Senahid/Palić, Ismail 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*. Dom štampe.

Palavestra, Predrag 1965: *Književnost Mlade Bosne*. Svjetlost Sarajevo.

Palavestra, Predrag 1972: *Posleratna srpska književnost 1945–1970*. Prosveta Beograd.

Rizvić, Muhsin 1995: *Bosanski muslimani u Andrićevom svijetu*. Ljiljan Sarajevo.

Šamić, Midhat 1962: *Istorijski izvori Travničke hronike Ive Andrića i njihova umjetnička transpozicija*. Veselin Masleša Sarajevo.

Velmar–Janković, Svetlana 1972: *Književnost između dva rata*. Nolit Beograd

Vučković, Radovan 2011: *Poetika srpske avangarde (Ekspresionizam)*. Službeni glasnik Beograd.

Citirana literatura

Popović, Radovan 1976: *Kazivanja o Andriću – uspomene savremenika*. Sloboda Beograd.

Schwarz, Monika / Chur, Jeannette 1993: *Semantik. Ein Arbeitsbuch*. Gunter Narr Tübingen.

Zusammenfassung

Kurztexte in Andrićs EWIGEN UNRUHEN, ihre Besonderheiten und die semantischen Felder

Die Autorinnen beschäftigen sich in der vorliegenden Arbeit mit der Analyse von Andrićs EWIGEN UNRUHEN aus zweierlei Sichten: Die erste Analyse ist den sprachlichen Besonderheiten von 588 Kurztexten, die die EWIGEN UNRUHEN ausmachen, gewidmet, während der zweite Teil der Analyse die darin vertretenen semantischen Felder behandelt. Dabei ist zunächst festzuhalten, dass der Wortschatz dieses Nobelpreisträgers für Literatur von höchstem künstlerischem Wert ist. Bewundernswert ist die Anzahl der von ihm darin behandelten Themen (nur in diesem Teil seines Werkes sind es über 80 angesprochene Einheiten). Mit was für einer Präzision und scharfem Hinblick beschreibt der Autor nur den Menschen von der Balkanhalbinsel! Und erst seine positiven und negativen Charaktereigenschaften. In allen analysierten Kurztexten begegnen wir Kontrasten, z.B. Leben und Tod, Geburt und Sterben, hohes Alter und Jugend, Tapferkeit und Angst usw. Diese setzt Andrić einander entgegen und baut somit eine Brücke zwischen den gegensätzlichen Begriffen in Form des Gleichgewichts, die eigentlich eine kompakte Einheit bilden, weil die Existenz des einen die Existenz des anderen voraussetzt. Alles beruht demnach auf Kontrasten, die sich gegenseitig ergänzen. Trotz der zahlreichen Schicksalsschläge, die ihm das Leben immer wieder zugefügt hat, sieht sich Andrić noch der Idee des Lebens verpflichtet, welches er zwar als bitter, hart, verdammt und vergänglich beschreibt, aber welches auch zugleich die einzige mögliche Form unseres Daseins darstellt. Bitter und süß. Das ist an der Dominanz des Begriffs des Lebens erkennbar sowie an der Häufigkeit seines thematischen Vorkommens in 54 von insgesamt 588 Kurztexten. Zum Schluss hinterlässt er uns ein Zeichen von ihm, das wir befolgen sollen, den roten Faden des Lebens und meint, dass das Leben zwar der vergänglichste, jedoch der wertvollste Besitz ist, den wir haben. In diesem Sinne bediente er sich der folgenden Wörter:

Jedes wahre Leben ist sowohl schön als auch hart. (Popović1976: 7) und

Es gab so viele Dinge im Leben, vor denen wir uns fürchteten. Das hätten wir nicht tun sollen. Wir hätten leben sollen (Text 246).

Merlina Curić – Marijana Nikolić

Paleografsko - lingvistička istraživanja Ćire Truhelke na području Bosne i Hercegovine

Uvod

Nakon što su četiri stoljeća bili prepušteni zaboravu, ljudskom nemaru i prirodnom uništenju, stećci i cjelokupno kulturno-historijsko blago BiH počinju buditi interesovanje naučnika, ali prije svega putopisaca. Nakon što Osmanlije odlaze s prostora BiH, Austro-Ugarska monarhija počinje da *tjera* stanovnike države da se brinu za svoje blago i da sačuvaju stećke od zaborava (bilo da je to *tjeranje* iz političkih, manipulatorskih ili kulturoloških razloga). U takvoj atmosferi Ćiro Truhelka, po nalogu svoga prof. Kršnjavija dolazi u Bosnu i Hercegovinu. U Bosnu dolazi kao kustos Zemaljskog muzeja koji je u početku trebao biti organiziran kao muzej za umjetnost i obrt, ali je na kraju postao ustanovom koja je u prvom planu bila usmjerena ka sabiranju i naučnom proučavanju bosanskih starina, koje su već u to doba uveliko odlazile u muzeje europskih razmjera.

Da je Ć. Truhelka bio iznimno uspješan u arheologiji i historijskim istraživanjima u BiH nema sumnje, to mogu potvrditi i mnogobrojne studije posvećene Ć. Truhelki, kao i njegovi radovi izdavani u velikom broju u Glasnika Zemaljskog muzeja. Međutim, ni Ć. Truhelka (iako poznavalac velikog broja europskih jezika), nije mogao naslutiti da će ga naučne oblasti kojima se primarno bavio povući i na drugu stranu nauke – na bavljenje problemom jezika (najprije historijom jezika).

Na svoje prvo iskopavanje Ć. Truhelka odlazi jašući na konju u okolicu Olova. No, put do Olova, razgledanje okolice i povratak u Sarajevo nisu prošli bez

novih zapažanja. Tada se u mladom naučniku bude novi interesi, interes za izučavanje bosanskohercegovačkih spomenika, toliko karakterističnih za područje naše zemlje – “(...) za mramore, za stećke ili mašete, kako su ih ovdje običavali nazivati (...)”¹ Idući period Ć. Truhelka svoju energiju troši na uređivanju zbirki Zemaljskog muzeja, te na česte pohode na stećke kada bilježi njihovo rasprostranjivanje, ukrase, natpise.

*“No, stećak nije jednostavan spomenički izvornik. Kadšto je gotovo pretrpan simbolima, figuralnim prikazima i drugim ukrasima, natpisom ili kakvim drugim kulturnopovijesnim podatkom o kojem nije moguće naprečac suditi, raspravljati ili pak znanstveno pisati.”*²

Upravo iz ovih razloga Ć. Truhelka se prvo morao pozabaviti pitanjima epigrafike, numizmatike, heraldike i historijom bosanskog srednjovjekovlja, da bi donekle uspio stvoriti kulturološku sliku bosanskohercegovačkog prostora i pristupiti izučavanju stećaka i svih njegovih simbola i naznaka. Sva svoja pitanja, ideje, mišljenja, tvrdnje iznosi (ponajviše u prvom godištu) u *Glasniku zemaljskoga muzeja*, te se njegovo ime pronalazi pored tema o bosančici, fojničkom grbovniku, turskim novčićima kovanim u Bosni, nišanima, nošnjama, nakitu, sojenicama i mnogim drugim. Najzanimljiviji članci su svakako oni koji nisu dio nauke kojima se primarno bavi, oni članci koji govore o bosanskom ćiriličnom pismu bosančici. Nakon predradnji informiranja i izučavanja, pristupio je izučavanju stećaka i svoje radnje priopćio u kraćoj formi u GZM a zatim i u različitim njemačkim časopisima. Raspravljajući o oblicima, ukrašavanju, te o pogrebnom kultu³ te klesarima (kovačima) i nekolicini natpisa, postavio je temelje na koje će se još dugo poslije toga oslanjati sva buduća istraživanja. U to vrijeme bila je dominantna teza o bogumilskom porijeklu i karakteru stećaka, kojoj se Ć. Truhelka nije priklonio te ih je nazivao starobosanskim spomenicima ili starobosanskim mramorima, kako možemo primijetiti i u naslovu članka izdatom u GZM “*Starobosanski mramorovi*”. Međutim, nemoguće je govoriti o stećcima i Truhelkinim stavovima o njima, a da se ne spomene rad Alojza Benca u kojem on govori da je upravo Ć. Truhelka jedan od onih koji su raširili bogumilsku tezu:

“Već od polovine 19. vijeka istraživači stećaka su skloni da njihovu umjetnost objasne kao posljedicu bogumilskog učenja u ovim krajevima. S obzirom da je u nekim stranim dokumentima Bosna označena kao klasična zemlja bogomilske hereze, nije bilo teško doći na ideju da su i stećci odraz heretičkih

¹ Majnarić Pandžić, Nives, (1994). Ćiro Truhelka Zbornik, Zagreb, Matica hrvatska, str. 53.

² Ibidem, str. 53.

³ Truhelka, Ćiro (1941). *Studije o podrijetlu etnološka razmatranja iz BiH*, Larizam i krsna slava, Zagreb, Matica hrvatska str. 64-115.

vjerovanja bogomila. Poslije Evansa, ovu tezu je zastupao Johann Asboth, a vrlo joj je bio naklonjen i veliki poznavalac stećaka Ćiro Truhelka."⁴

Nadalje A. Benac priređuje niz razloga i činjenica u korist tvrdnji da su stećci na prostoru Bosne i Hercegovine bogumilskog karaktera, između ostalog navodi teme koje su zastupljene na natpisima o prolaznosti života i težnja ka vječitom miru, navodi motive i tumače motiva koji su prisutni na stećcima te na kraju se ograđuje i zaključuje:

*"I pored iznesenih historijskih fakata i logično komponovanih zaključaka o bogumilsko-manihejskom karakteru stećaka, smatram da treba uzeti u obzir još čitav niz elemenata, koji u najmanju ruku dopunjuju složeni problem nastanka njihove umjetnosti."*⁵

Na osnovu riječi A. Benca, može se zaključiti da je Ć. Truhelka tek nešto kasnije postao skloniji gledanju da u stećku prepozna materijalni i duhovni proizvod patarenske bošnjačke sredine i utjecaja koji je u njoj uživala Crkva bosanska.

Drugačijega mišljenja su savremeni naučnici kakvi su Š. Bešlić i D. Lovrenović. Činjenica je da je Evansova tvrdnja o bogumilskom porijeklu stećaka gotovo cijelo stoljeće presudno određivala razumijevanje svijeta stećaka, iako su u nju već 1889. godine posumnjali i K. Hörmann i Hadži-Savo Kosanović koji je prvi progovorio o bogumilizaciji stećaka. To je bio period svojatanja stećaka sa svih strana (bogumilsko-patarenske, pravoslavno-srpske, katoličko-hrvatske i bošnjačko-muslimanske), iako ih kao svoje ne pamti ni jedan narod. Truhelka ne samo da je bio poklonik bogumilske teze, nego je širio tendenciju dokazivanja srpsko-pravoslavnih karakteristika stećaka, kako tvrdi D. Lovrenović.⁶ Međutim, iako ni danas nemamo apsolutno sve odgovore na brojna pitanja o stećcima i njihovom životu, D. Lovrenović kaže da se ipak "(...) prastari bogumilizirajući stereotipi i romantične fabule danas definitivno mogu smatrati otpisanima."⁷

Stećci s natpisima su veoma rijetki i većina ih potječe iz Hercegovine. Pretežan dio tih natpisa je kratak, gotovo lapidaran, a donosi podatke o pokojniku i majstoru, o izvjesnim historijskim događajima ili iskazuje određene reminiscencije. Po sličnosti mnogih natpisa smatra se da su postojale neke regule iz kojih su pisari crpili inspiraciju za natpise. Pisani su starom ćirilicom, koja se obično naziva bosančica. Karakteristike pisanja i sadržaja se vide na nekoliko primjera:

⁴ Benac, Alojz, (1967). *Stećci*, Beograd, str. 17.

⁵ Ibidem, str. 19.

⁶ Lovrenović, Dubravko, (2009). *Stećci, Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*, Sarajevo, Rabic, str. 23.

⁷ Ibidem, str. 26.

- A se leži dobri junak i čovjek Vlatko Vuković. Piše Semorad (Boljun, 15. st).
- A se pisa ja dijak Napovišt. (Hodovo, 15-16 st).
- A se usiče i pisa Radoje kovač. (Žakovo, 15. st).⁸

Početak natpisa uglavnom se odnosi na zazivanje boga i svetaca, ali mnogo češće govori o tome ko leži u grobu pod stećkom i o načinu njegove smrti. Uz ime pokojnika često se dodaju njegove titule, društveni položaj ili rodbinske veze. Veoma često se dodaje da pokojnik leži na svojoj plemenitoj zemlji. Izrada spomenika je pripadala kovaču⁹ a natpis je obično pisao dijak¹⁰. D. Lovrenović je podijelio stećke i natpise u kategorije po njihovom obliku, po sadržaju natpisa, po dužini natpisa, po početku i nekim ustaljenim formulama na natpisima (od kojih je jedna i *ase leži* na koju je među prvima ukazao Ć. Truhelka), po figurativnim kompozicijama, intenciji i intonaciji.

Natpisima koji nisu tako česti na spomenicima Ć. Truhelka je posvetio posebno mjesto u svome radu i postao je autorom prvog i u ono vrijeme jedinog kataloga natpisa, znakova i imena karakterističnih za spomenike srednjovjekovne Bosne. Jedan od najstarijih natpisa na stećcima je natpis na grobu Marije, žene popa Dabiživa iz Vidoštaka¹¹, a pripada prvoj polovini 13. st. Najveći dio ostalih natpisa potječe iz 14. 15. i 16. stoljeća.

Iako je mnogo pažnje poklanjao izučavanju stećaka, njegova istraživanja nisu dubiozna koliko su npr. kod Š. Bešlagića i D. Lovrenovića. O svakom problemu vezanom za stećke govorio je onim redoslijedom kako ih je primjećivao i onim obimom koji mu je nudio sistem informacija kojima je raspolagao (nije govorio mnogo o motivima, ali je primijetio da motiv lova prikazuje najljepše trenutke srednjovjekovnog života; ovlaš klesan kamen nije smatrao stećkom, ali ga ipak izučavao; nije sistematizirao stećke po obliku, sadržaju ali ih je ipak izučavao i o njima govorio...).

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem: "*Najčuvaniji kovač u hercegovačkoj školi bio je Grubač iz okoline Stoca, a vrijedni su još spomena Miogost i Radič.*"

¹⁰ Ibidem: "*Daleko najjemenitiji dijak zvao se Semorad, koji je također radio u okolini Stoca. Uz njega stavljamo Bolašina Bogačića, Radoja i Vukašina.*"

¹¹ Majnarić Pandžić, Nives, (1994). Ćiro Truhelka Zbornik, Zagreb, Matica hrvatska Godine 1892. započinju arheološka iskopavanja u Stocu kojima je rukovodio Ć. Truhelka. U tom periodu iskopani su temelji objekta za koje je Truhelka tvrdio da predstavlja ostatke rimskodobnog hrama, a njegovo mišljenje je podržavao i M. Vego. Tom periodu pripadalo je i nalazište nadgrobne ploče *rabe Marije zovom Dvice* (žene popa Dabiživa) za koju se Truhelka posebno zainteresirao.

1. Paleografski prinosi o pismu bosančici

Sarajevski Zemaljski muzej kao i mnogi samostanski arhivi i arheološke zbirke te arheološka nalazišta širom BiH obiluju rukopisnim i kamenim spomenicima pisanim, kako Ć. Truhelka kaže, bosanskim pismom, bosančicom ili bosanicom. Sama njegova pozicija kustosa, arheologa i historičara ponukala ga je na istraživanje takvoga blaga u našoj zemlji da je posebnu pozornost posvetio i izučavanju bosančice.

Nije poznato kako se u svoje vrijeme zvalo ovo pismo, ali Kuripešić ovo pismo 1530. godine naziva srpskim pismom. Sačuvani su brojni podaci o imenovanju ovoga pisma: 1530. godine za ovo pismo se koristio naziv bosansko pismo, 1668. i 1672. koristio se naziv bošnjački alfabet, A. Fortis u 18. st. govori o bosanskoj staroj azbuci, a F. Jukić 1842. godine ovo pismo nazva bosanskim. Ć. Truhelka ovo pismo naziva bosanicom ili bosančicom.

U Glasniku Zemaljskog muzeja Ć. Truhelka objavljuje rad pod nazivom *Bosančica-prinos bosanskog paleografiji* u kojem razmatra slavenska pisma počevši od glagoljice. Na jednu stranu stavlja glagoljicu, kao samostalno, originalno pismo koje je nastalo samostalno iz naroda, međutim koje se vremenom pokazalo dosta nepraktičnim. Na drugu stranu stavlja ćirilicu kao pismo koje je nastalo iz nekog drugog pisma, u ovom slučaju grčkog alfabeta, te kaže:

“Tu je imala doskočiti ćirilica, uz koju se je u Bosni uporedo razvila bosančica.”¹²

Ć. Truhelka tvrdi da ni jedno ni drugo pismo nije originalno, da su oba istoga korijena, grčkoga, od kojeg primiše neke znakove nepromijenjene, a neke su prilagodili slavenskom jeziku. Razlika koja se može naći, po njegovom mišljenju, je lokalna, jedno pismo razvijalo se na istoku Balkana, drugo na zapadu, pa je sasvim normalno da su se neki oblici (iako istoga korijena) na jednoj strani razvili ovako, a na drugoj onako. Dolazi do zaključka da se lapidarna ćirilica od lapidarne bosančice skoro i ne razlikuje i da se razlike uviđaju tek u kurzivnom pismu koje se odvaja od svoga grčkog vrela, te je primila mnoge elemente iz latinice (dakle, kurzivno pismo se iz lapidarnog pisma organički razvilo). Te su razlike dobile pečat onoga trenutka kada je ćirilica sebi osposobila literaturu te je postala književnim pismom, a bosančica bez literature ostaje, ono što je i do tada bila, narodnim pismom.

¹² Truhelka, Ćiro (1889). GZM (god. I, knj. IV), *Bosančica. Prinos bosanskoj paleografiji*, Sarajevo, str. 65-83.

“Njen oblik prilagođuje se individualnosti pojedinca, pa se zato ne sve više razvija nego i mijenja, a mijenjaće se tako dugo dok je ne istisne drugo pismo. Da li će je zamijeniti latinica ili ćirilica, o tome neka Bog sudi, ali stalno je, da će bosančica propasti.”¹³

Nadalje u radu Ć. Truhelka priređuje tabelu lapidarnih slova na natpisima, govori o karakterističnim grafemima, o ligaturama, priređuje nekoliko natpisa kao primjere i na samom kraju priređuje tabelu bosančice u rukopisu.

Zanimljivo je da su upravo ove tabele, lapidarnog bosaničnog pisma i brzo-pisnog bosaničnog pisma, koje je priredio Ć. Truhelka uvrštene u *Gramatiku bosanskoga jezika*, nepotpisanog Frane Vuletića iz 1890. godine na strani 6 i 7.

Da je Truhelka postavio temelje za određena pitanja naučnicima kasnije, potvrđuje i ovaj primjer, jer ono što je on primijetio tada potvrdilo se dosta kasnije, pa o tome govori i M. Žagar u *Grafo lingvistici srednjovjekovnih tekstova*. M. Žagar je potvrdio da se ćirilica koristila ligaturama pri svom standardiziranju pokraj 9. st., neke će ligature preuzeti iz grčkog pisma, neke će nastajati nove, zatim će se širiti jarbolske ligature, da bi kasnije, u mlađim tekstovima, bio sve veći broj spojenih slova nastalih natpisivanjem. U ćiriličnim tekstovima se najčešće spaja samoglasnik sa suglasnikom.

Kao primjer Truhelka navodi nekoliko spomenika sa natpisima za koje kaže da će bolje prikazati ljepotu bosanske epigrafike nego li riječi.

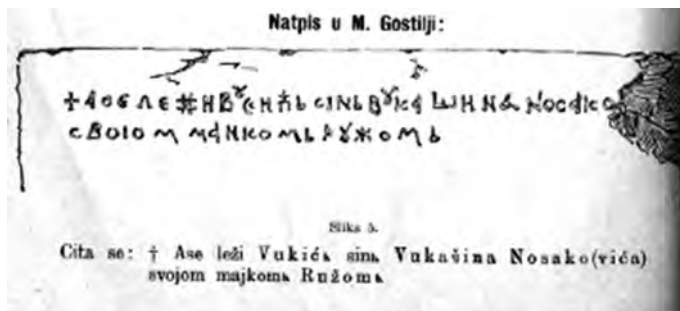

14

Natpis u Goraždi i Natpis u M. Gostilji
(kao karakteristični primjeri bosanskih
natpisa koji se nalaze u Podrinju)

¹³ Ibidem, str. 66.

¹⁴ Ibidem, str. 76.

Nakon što je opisao i zapisao lapidarne grafeme bosaničnog pisma i priredio nekoliko primjera kojima je osobno pristupio ili pri iskopavanju ili pri pravljenju otiska ili interpretirajući ga, Ć. Truhelka objašnjava kurzivno pismo nazivajući ga najprimitivnijom vrstom pisma.

“Ako je lapidarna bosančica sasvim samostalno uz bosančicu razvijala, kurzivno pismo pokazuje tu samostalnost još više, te je postalo pismom, koje uz ostala kurzivna pisma, što odgovaraju svim zahtjevima rukopisnog pisma, predstavlja najprimitivniju vrstu.”¹⁵

Govoreći o kurzivnom pismu Ć. Truhelka tvrdi da se kurzivno pismo razvilo u narodu posve samostalno, bez umjetnog usavršavanja, ne uči se u školi i prenosi se s koljena na koljeno. Ćiro Truhelka ga po karakteru komparira sa rune i feničkim pismom. U kompariranju sa lapidarnim pismom, kurzivni oblik niti se piše brže niti razgovjetnije od lapidarnog, međutim ukoliko ih usporedimo primijetiti ćemo da je ono samo na papiru promijenilo donekle svoj oblik u tom smislu da su crte postale tanje i duže, nisu pravilne kao na kamenu. U vezi s samim karakterom pisara, individualna odlika pisanja se još primijetila u lapidarnom obliku na kamenu, ta osobina je u kurzivnom obliku došla još više do izražaja.

Bitno je spomenuti da su se ovim pismom u BiH koristili i pravoslavci i katolici i muslimani. Bosančica je kod franjevaca bila službenim pismom kojim su pisali registre, privatne dopise, kronike i uopćeno sve šta god su pisali narodnim jezikom. Kod muslimana to pismo je bilo uobičajeno u svim begovskim kućama. Ono što je ovdje zanimljivo jeste da su se tim pismom služile i žene pa se još naziva i ženskim pismom.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, str. 80.

2. Objavljivanje natpisa

Najveće zasluge pripadaju Truhelki na području skupljanja i objavljivanja natpisa sa kamena. Objavljivao ih je kao faksimile ili je objavljivao njihove litografske slike najčešće u GZM. Tekst objavljenih spomenika redovito je prenosio jednim od savremenih pisama, latinicom ili ćirilicom ovisno o pismu kojim je časopis štampan. Ono što ovdje predstavlja problem i propust jeste to što je Truhelka pri prenošenju teksta s bosančice mijesao postupak transkripcije i transliteracije, a razlog je što bosanično pismo ima manje grafemskih znakova nego latinično i tzv. srpsko građansko ćirilično pismo te se nije mogao dosljedno držati postupka znak za znak. Najčešće je dati natpis prenosio prvo staroslavenskom, a potom i srpskom ćirilicom da bi dati tekst što više približio savremenom čitaocu.

U spomenutom Glasniku Zemaljskog muzeja Ć. Truhelka je objavio najveći broj natpisa u obliku manjih zbirki. Nešto veće objavljene zbirke su *Nekoliko hercegovačkih natpisa* i *Stari hercegovački natpisi*, a manje su zbirke: *Nekoliko hercegovačkih natpisa*, *Stari bosanski natpisi*, *Rimski natpisi u BiH*, *Dva starobosanska natpisa* i druge.

Da je objavljivao i duže tekstove, dokaz su naslovi članaka koji su štampani u Glasniku u okviru povećane zbirke pisama i isprava kao i dijelovi nekih starih bosanskih hronika i turskih tekstova. Najprije je počeo s objavljivanjem dijelova *Ljetopisa* fra Nikole Lašvanina prema latiničnom prijepisu koji se nalazio u samostanu Duha Svetoga u Fojnici. Ovi dijelovi su objavljivani na latiničnom pismu. S obzirom da su ti prijepisi iz prijepisa fra Stipana Margitića, to izdanje Ćire Truhelke nema neku veću vrijednost. Zatim objavljuje crtice *Fojničke hronike* iz koje je samo najvažnije priopćio brzopisom, a ostale je priredio (zbog nepristupačnosti bosaničnim tekstovima) na latiničnom pismu. Benedikta Zelić-Bučan primjećuje neka rješenja koja je pronašao Truhelka pri transliteraciji, jer se u ovim dokumentima susreće sa nekim bosaničnim znacima za koje nije imao rješenje:

- ħ kao znak za glasove ć, đ i dž, te kao znak kojim se označava ortografsko l i n (tamo gdje taj znak označava ć prenosi ga đervom, gdje označava đ prenosi ga skupinom gj, a gdje označava dž prenosi ga kao dž)
- gl = lj, gn = nj)
- znak j kada ima značenje glasa i prenosi se kao i, a slovo jat u funkciji glasa j kao j.
- slovo šta prenosi skupinom št.

Priređujući zbirku *Tursko-slovenski spomenici* Ć. Truhelka je bio dosljedniji pri transliteraciji zato što je tu zbirku štampao na staroslavenskoj ćirilici te je svaki znak mogao ispisati kako treba (mogao je razlikovati o i ѿ, mogao je ispisati dvoglase ja, je i ju).

samostalan razvojni put do kraja 12. st. pa analogno tome mora imati i svoje nacionalno ime analogno drugima (bugarskoj, makedonskoj, hrvatskoj, srpskoj ćirilici). Doprinos Ćire Truhelke na ovom području može se prikazati u nekoliko tačaka:

1. postao je izvorom mnogih budućih radova;
2. sačuvao je od zaborava najveći broj spomenika iz bosanskohercegovačke baštine;
3. načinio je zbirke spomenika u Glasniku koje nam dokazuju da se jezik ne može posmatrati bez arheologije i paleografije, te da je samim tim udario temelje paleografskim istraživanjima;
4. dokazao je da izučavanje ne može biti određeno čvrstim granicama, da izučavanje arheologije poziva u pomoć susjedne discipline, pa se ni epigrafija se ne može posmatrati odvojeno od spomenika i šireg povijesnog okvira.

Na važnost ovog napora je još 1890. godine upozorio V. Jagić, naglašavajući:

*“Ako ćemo da sudimo po epigrafici, za BiH se može reći – koji ste bili posljednji bićete prvi! Jer, nema slavenske zemlje iz koje bi u novije vrijeme izišlo na vidjelo toliko slavenskih natpisa, koliko iz ove zemlje... Stari ćiriliski natpisi ostaće svakako, da li s bogomilstvom ili bez njega, to će riješiti budućnost – vrlo znamenita pojava u životu našeg naroda ovih krajeva.”*²⁰

Zaključak

Istraživački rad Ćire Truhelke vezan uz arheološke spomenike srednjovjekovne Bosne bio je raznolik, odvijao se u fazama, ali je unatoč prekidima potrajao sve vrijeme njegova boravka u Bosni i sve dok mu rad u muzeju, kojem je bio jedan od utemeljitelja, nije 1919. godine definitivno uskraćen. Po dolasku u Sarajevo 1886. godine započeo je s istraživanjem stećaka, najznamenitije kulturnohistorijske tvorevine srednjovjekovne bosanskohercegovačke države. Na tom je polju pristupio popisivanju stećaka (u vrijeme austrougarske uprave u BiH od strane Zemaljskog muzeja pokrenuta je akcija popisivanja stećaka 1887. i 1888. godine kada ih je zabilježeno 27067, što predstavlja znatno manji broj stećaka nego popis iz 1969. godine)²¹, bilježenju njihovoga rasprostiranja, analizi oblika i elemenata ukrašavanja, te evidentiranju i tumačenju natpisa od kojih je objavio preko stotinu - dakle, više od 1/3 svih do danas poznatih. S tim u vezi bavio se bosanskim pismom (koje naziva bosančicom), popularizirao i istraživao

²⁰ Memijna, Emina i Hadžiosmanović, Lamiya (1997). *Antologija starih bosanskih tekstova*, Sarajevo, Alef, str. 20.

²¹ Bešliagić, Šefik, (1979). *Stećci, kultura i umjetnost*, Novi Sad, Budućnost, str. 16.

srednjovjekovne gradove, utvrde i utvrđenja, a na numizmatičkom planu postavio je temelje poznavanju novčarstva i novca srednjovjekovne bosanske države. Od arheoloških lokaliteta neposredno se uz Truhelkino ime vezuju istraživanja starokršćanskih bazilika na Bilimišću u Zenici i na Crkvini u Turbetu kod Travnika, zatim istraživanja ostataka crkvene arhitekture kod Vitine i Popratima kod Stoca, kao i istraživanja srednjovjekovnih lokaliteta kakvi su npr. mauzolej tepčije Batala na Crkvini iznad Varošluka kod Travnika ili kasnosrednjovjekovni i turskodobni ostaci franjevačkog samostana na Crkvištu u Olovu. Osim ovog bavio se, istraživao i opširno pisao o ploči Kulina-bana iz Muhašinovića kod Visokog, o sljemenku iz Donje Zgošće kod Kaknja, o nišanu iz Donjih Bakića kod Olova, a opisao je i nadgrobne ploče iz podnice bihačke Fethije džamije (nekadašnje crkve Sv. Antuna), te glagoljski natpis iz Panadura u Koluniću kod Bosanskog Petrovca. Pored svega veliki dio vremena je posvećivao izučavanju stećaka, njihovih oblika, ukrasa, natpisa, pitanju njihove rasprostranjenosti, hronologiji i pripadnosti.

Od značaja je spomenuti i njegov doprinos novom načinu snimanja natpisa, njegovu upornost pri ispitivanju natpisa, rukopisa kako bosaničnih, tako i onih na turskome jeziku.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je značaj ovog istraživanja za jezik u BiH od iznimne važnosti, kako na jezičnim područjima onomastike i paleografije i historije jezika, tako i na arheološkim područjima numizmatike i aktivnosti iskopavanja, a o njegovom značaju govore i naučnici kasnijeg doba:

“Najobimniji i najkvalitetniji doprinos proučavanju stećaka u ovom austro-ugarskom periodu dao je Č. Truhelka, koji je istovremeno najviše učinio za stvaranje i prosperitet Zemaljskog muzeja u Sarajevu.”²²

Literatura

1. Benac, Alojz, (1967). *Stećci*, Beograd.
2. Bešliagić, Šefik, (1979). *Stećci, kultura i umjetnost*, Novi Sad, Budućnost
3. Damjanović, Stjepan, (2005). *Staroslavenski jezik* (peto nepromijenjeno izdanje), Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
4. Damjanović, Stjepan, (2004). *Slovo iskona, Staroslavenska/starohrvatska čitanka*, (drugo, dopunjeno izdanje), Zagreb, Matica hrvatska.
5. *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole* (1890). Nauka o glasovima i oblicima, Sarajevo, Nakladom zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, Štampa zemaljske štamparije

²² Ibidem.

6. Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, i Palić, Ismail, (2004). *Gramatika bosanskoga jezika za srednje škole*, Zenica, Dom štampe.
7. Kulundžić, Zvonimir (1957). *Knjiga o knjizi (I tom), Historija pisama*, Zagreb.
8. Lovrenović, Dubravko, (2009). *Stećci, Bosansko i humsko mramorje srednjeg vijeka*, Sarajevo, Rabic.
9. Majnarić-Pandžić, Nives, (1994). *Ćiro Truhelka Zbornik*, Zagreb, Matica hrvatska.
10. Memijna, Emina i Hadžiosmanović, Lamija (1997). *Antologija starih bosanskih tekstova*, Sarajevo, Alef, str. 20
11. Senahid, Halilović (1991). *Bosanski jezik*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo.
12. Skok, Petar (1973). *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (I, II, III), Zagreb.
13. Samardžija, Marko, (1995). *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika* (udžbenik za 4. razred gimnazije), Zagreb, Školska knjiga.
14. Truhelka, Ćiro, (1942). *Uspomene jednog pionira*, Zagreb, Izdanje hrvatskog izdavačkog bibliografskog zavoda.
15. Truhelka, Ćiro (1941). *Studije o podrijetlu, etnološka razmatranja iz Bosne*, Zagreb, Matica hrvatska.
16. Vego, Marko, (1962). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH* (knjiga I), Sarajevo, Zemaljski muzej.
17. Vego, Marko, (1964). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH* (knjiga II), Sarajevo, Zemaljski muzej.
18. Vego, Marko, (1964). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH* (knjiga III), Sarajevo, Zemaljski muzej.
19. Vego, Marko, (1970). *Zbornik srednjovjekovnih natpisa BiH* (knjiga IV), Sarajevo, Zemaljski muzej.

Ivana Mostarac

Ljubavna poezija Vesne Parun

Uvod

Vesna Parun bila je pjesnikinja, esejistica, dramatičarka, spisateljica za djecu, satiričarka, kritičarka, prevoditeljica i slikarica. Njene zbirke pjesama prevode ne su na strane jezike, a njezin književni rad zapažen je već u ranoj mladosti. Najveći trag u hrvatskoj književnosti ostavila je upravo u pjesmama, ljubavnim, pejzažnim i satiričnim. S obzirom na netrpeljivu političku situaciju u tom vremenskom razdoblju, Vesna Parun se nije bojala pokazati svoje mišljenje i emocije koje je osjećala. Upravo te emocije bile su podloga za ljubavnu poeziju koju je stvarala, pjesme koje su proglašene najljepšim ljubavnim pjesmama u novijoj hrvatskoj književnosti. Tako će Vesna Parun, potaknuta ratom i padom moralnih ljudskih vrijednosti, u književnost 20. stoljeća unijeti sasvim nov pristup književnosti, u vrijeme kada se pjesnici boje izaći iz okvira zadanih tema i načina pisanja. To je vrijeme socrealizma kada u hrvatskoj književnosti nedostaje individualnosti i slobodnog načina izražavanja. Taj nedostatak uspješno nadopunjuje Vesna Parun, književnica poratnog pjesničkog modernizma. Ovaj rad je osvrt na njezinu književnu djelatnost. Na početku, u poglavlju *Književno-povijesni kontekst* objašnjene su političke okolnosti u kojima je pisala. Osim toga, u radu je predstavljen njezin životopis s osnovnim podacima o njezinom životu, te bibliografija i osvrt na njezinu poeziju općenito, zatim uži kontekst njezine ljubavne poezije i zbirke pjesama te poezije. Ovdje su zapisane interpretacije nekih od najpoznatijih njezinih pjesama, kao što su *Ti koja imaš nevinije ruke*, *Da si blizu*, *Bila sam dječak*, itd. Njena zbirka *Zore i vihori* samo je uvertira u ono što slijedi, zbirku *Crne masline*, koja u sebi sadrži raspon svih emocija; od tuge i boli, do strasti i ljubavnog zanosa.

1. Književno-povijesni kontekst

Književnost tridesetih i četrdesetih godina nastajala je u složenim povijesnim i društvenim prilikama toga vremena. To je razdoblje prodora talijanskog fašizma, njemačkog nacionalsocijalizma i priprema za Drugi svjetski rat. To je ujedno i razdoblje socijalnih kriza u cijelom svijetu, uključujući i Hrvatsku, u kojoj je vladala kraljeva diktatura, uključujući stalne sukobe “lijevih” i “desnih” političkih stranaka. Neki od događaja koji su obilježili razdoblje u tadašnjoj Hrvatskoj, bili su ubojstvo kralja Aleksandra, uspostava Banovine Hrvatske, uspostava Nezavisne Države Hrvatske. Međutim, svi ti događaji bili su nepovoljni za državu koja je ionako bila u ugroženom položaju.

Za hrvatsku književnost između 1929. i 1950. godine značajno je smirenje avangardističkih stilova ekspresionizma, futurizma, dadaizma i nadrealizma. Ti stilovi ostavili su posljedice: slobodan odnos prema formi i ekspresivnost književnoga jezika. U književnost se vraća realistički koncept, upravo zbog toga jer su dominirali socijalni i egzistencijalni problemi i društvena pitanja. Tako se javlja tzv. utilitarni realizam, koji propagira socijalnu tematiku. Časopisi koji su izlazili u razdoblju tridesetih godina prošloga stoljeća su: *Kritika*, *Kultura*, *Izraz*, *Književnik*, itd.

Otpor utilitarnom realizmu izražavao je i Miroslav Krleža. Svojim radom, Krleža je davao do znanja da socijalnu literaturu mogu pisati samo daroviti pisci i da književnost mora zadržati primarna umjetnička svojstva. Prvi takav otpor pružio je u svome djelu *Predgovor podravskim motivima Krste Hegedušića* (1934).

Razdoblje tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća bilo je izrazito plodno razdoblje za hrvatsko pjesništvo. Glavni predstavnici su Nazor, Ujević, Krklec i Krleža, dok su predstavnici mlađeg naraštaja Cesarić, Tadijanović, Šop, Kaštelan i Parun.

“U bogatoj lirskoj matrici toga razdoblja moguće je prepoznati nekoliko izrazitih tokova poput formalističko-artističkog kao izrazitog odjeka i produžetka artizma iz doba moderne, zatim dominantnog impresionističko-simboličkog toka koji je također nastavak lirske tradicije, ali obogaćene novim nijansama u strukturi stiha i forme, kao i ekspresionističkog u varijanti slobodnoga stiha i ritma, dok će potkraj tridesetih godina doći do pojave izrazitijih modernističkih tendencija kao odjeka hermetizma i nadrealizma iz europske lirike prepoznatljivih u novoj, slojevitijoj metaforici. Uz intimističku, pejzažističku, zavičajnu, humanističku i rodoljubnu motiviku u toj je lirici značajan njezin obuhvat i duhovno-metafizičke motivike kao i priklon socijalnoj tematici koju su predstavnici socijalno-programiranog pjesništva realizirali pretežito u verbalističko-idejnom kontekstu, a autentični stvaraoci poput Cesarića, Majera, Šopa, Tadijanovića ugradili u svoje djelo kao izrazite pjesničke slike stvarnosti i života.”¹

¹ <http://www.oocities.org/gimn1gradacac/savrnknjizkodnas/savrhvknjiz/savhrvatknjiz.htm>, 7.1..2014.

Potkraj četrdesetih godina došlo je do političkih promjena koje su imale veliku ulogu u književnosti. Većina pisaca je bila okupirana temom rata, iako se javljao i kontekst zavičaja. Ta aktualna tema bila je povezana s trenutkom političke i društvene situacije. Prevladali su književni oblici s temom psihoanalize i osobnim doživljajem stvari i pojava. Tema rata, iako s odgovarajućom socijalnom pojavom, nije bila ostvarena u najboljem smislu. To se dogodilo zbog kritiziranja i opisivanja događaja, a ne unutarnjih doživljaja. Međutim, revolucija krajem 1940. godina, ostvarila se i u književnom svijetu. Petar Šegedin u svom referatu "O našoj kritici" progovara o tome kako je bitan doživljaj djela, a ne njegov sadržaj. Na probleme je tako gledao i Miroslav Krleža. Slučajno je književna generacija rođena između 1920. i 1930. sazrela i uvidjela mane utilitarističke pragmatične književnosti.

"Sve te procese što su se odvijali u našoj kritici pratili su paralelno slični procesi u literarnoj, beletrističkoj, poetskoj produkciji. Osjetivši se slobodnijim u svojim traženjima i izražavanju vlastitih vizija čovjeka i svijeta, pisci su mogli nesmetano razvijati svoje stvaralačke sposobnosti, a nevezani za šablone ili propisane poetike, oni su posve individualno započeli formirati svoje literarne fizionomije."²

Velik utjecaj na hrvatsku književnost toga razdoblja imali su brojni europski i svjetski pisci, kao što su: Garcia Lorca, Neruda, Joyce, Hemigway i sl. Značaj se očitovao u kritici književnih djela, otvorenosti prema novim pojmovima i razmišljanjima. Modernizam u književnosti je sinteza pokreta: futurizma, nadrealizma i neoromantizma. Preokret se dogodio 1948. godine, kad je poezija doživjela svoju slobodu. Od posebnog značaja za hrvatsku poeziju tog razdoblja bio je Drago Ivanišević, koji je prevodio najboljeg španjolskog pjesnika onoga doba, Federica Garcia Lorcu. Zahvaljujući njemu, pjesma je u sebi imala bitnu komponentu, a to je jezik. "Ovaj španjolski nadrealist, kao jedno od prvih stranih imena upoznatih poslije rata, osvjetlio je većini domaćih pjesnika tajnu pjesničkog posla, pokazujući svojim stihovima da pisanje pjesme nije izražavanje osjećaja, nego vajanje kipa od riječi na poticaj nekih impulsa naše biti, koji se ne mogu definirati ni kao osjećaji ni kao misli."³

Pod pojmom krugovaša smatramo književnike koji su rođeni u razdoblju od 1920.-1932., čiji rad i stvaralaštvo često opisujemo krilaticom Vlatka Pavletića (književnog kritičara i urednika časopisa) koja glasi: "Neka bude živost." Ovi književnici su, dakle, usmjereni na umjetnički pluralizam, orijentirani su

² ŠICEL, M., *Pregled novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 239.

³ PAVLETIĆ, V., *Panorama hrvatske književnosti XX. stoljeća*, Stvarnost, Zagreb, 1965., str. 558.

kozmpolitski te se zanimaju za stvaralaštvo u zemljama novoga svijeta. Krugovaši čine skupinu različitih književnih osobina. Težina stvaralaštva književnika krugovaša je stavljena na pjesništvo čije su osobine: eksperimentiranje s novim i neistraženim, obrađivanje tema iz života (problemi svakodnevice “malog” čovjeka”), visoka razina kontrole emocija, korištenje “svakodnevnog” govora, govora ulice, idioma, slenga, urbanog žargona i sl. Krugovaši se bore za pravo na različitost i vlastiti izraz. Oni slave činjenicu da svatko radi i realizira svoj talent na različite načine. Književnost je, prema njima, rezultat traganja za novim, eksplozija kreativnosti, izražavanje vlastitih stavova, mišljenja, osjećaja. Cilj je biti jedinstven u zajedništvu s drugima. Predstavnici krugovaša su: Nikola Milićević, Antun Šoljan, Slavko Mihalić, Slobodan Novak, Josip Pupačić, Vlatko Pavletić, Ivan Slamnig, Vlado Gotovac itd.

Nakon ere krugovaša na književnu scenu stupa nova skupina književnika rođenih u razdoblju od 1934.- 1941. koje nazivamo razlogovcima. Oni su stava i djelovanja sličnoga onome književnika krugovaša. Naime, i kod njih je zastupljen pluralizam, naglasak je na individualnosti i originalnosti u izrazu, teme se opet crpe iz svakodnevnoga života, a jezik kojim pišu također je odraz urbane, užurbane, “moderne” sredine u kojoj su živjeli. U njihovu stvaralaštvu osjetno preteže pjesnička proizvodnja, a ona se kretala u smjeru naglašene intelektualizacije pjesništva te podređivanja pjesničke riječi filozofskim, teorijskim i idejnim koncepcijama. Učestalo se pojavljuje pjesma u prozi, ali i takozvana “vizualna lirika”. Tehnički gledano, razlogovci su sljedbenici krugovaša koji su u svoje redove unijeli ponešto promjena. Bitno je naglasiti da je poseban utjecaj na tadašnje pjesnika imala Croceova estetika, koja je smještala poeziju u prostor.

U razdoblju pedesetih i šezdesetih godina prošloga stoljeća izdane su mnogobrojne zbirke lirskih pjesama, od svakog autora po čak pet ili šest. Osnovna odlika suvremene hrvatske poezije je da se prednost daje obliku, pa tek onda sadržaju. Pjesnicima je jezik bio samo medij, osnovno sredstvo za izražavanje osjećaja. Odlike poezije toga doba su: racionalnost, egzistencijalnost, izjednačavanje filozofije i umjetnosti, te sukob pjesnika i okoline, odnosno prilika u kojima pjesnik stvara. Proza je slična poeziji. U njoj prevladavaju dva osjećaja: rat i gradski život. Starija generacija opisuje rat u svojim proznim djelima, dok mlađa piše o svojim traumama iz djetinjstva, koje je izazvao rat. Sve te okolnosti stvorile su raznolike teme pjesničkom i proznom stvaralaštvu, osjećaj otuđenosti i usamljenosti u svakodnevnom životu. Dakle, nestala je fabularnost i klasični oblici poezije. Uloga poezije svela se na ukrašavanje stvari, a sa svrhom poezije nestala je sloboda.

2. Životopis Vesne Parun

Vesna Parun rođena je 10. travnja 1922. u Zlarinu. Djetinjstvo je provela u Biogradu na moru, Šibeniku i Splitu. Osnovnu školu završila je na Visu, a gimnaziju u Šibeniku i Splitu. Godine 1932. objavila je svoju prvu pjesmicu u listu *Anđeo čuvar*. Maturirala je 1940. i upisala romanistiku u Zagrebu. Za vrijeme rata boravila je u Splitu. Upisala je studij filozofije, koju nije završila radi privatnih i zdravstvenih problema. U Bugarskoj je živjela 1960-ih godina, gdje se udala i razvela. Proživjela je teška razdoblja od djetinjstva, sve do smrti. Njeni stihovi prevedeni su na poljski, ruski, češki, slovački i bugarski jezik.

Zbirka pjesama *Zore i vihuri* se godine 1947. pojavila na hrvatskoj književnoj sceni. Tu su bile sabrane pjesme nastale u Vesninoj mladosti, koje odišu bojama i zvucima. Knjigu prožimaju osjećaji mladosti i života, a s druge strane, osjećaji rata i straha od smrti. Iako je bila mlada i neiskusna, Vesna je između ta dva osjećaja stvorila skoro pa savršenu ravnotežu. Ona je okrenuta vanjskom svijetu i svojim doživljajima. U svojim pjesmama duboko je osjećala nagonske pojave oko sebe. Pisala je o životinjama, o biljkama, šarenilu i prirodnim pojavama. Službena kritika nije baš bila oduševljena ovom zbirkom. "A sukob je bio sav u neskladu između tematike (koja je priznata) i obradbe (koja je ocijenjena kao-dekadentna!), između stava (koji je tradicionalno konstruktivan) i njegova izražavanja (koje je 'modernističko' ili, recimo točnije, ujevićevsko!)." ⁴

Godine 1955. izašla je njena zbirka pjesama *Crna maslina*, koja Vesnu Parun prikazuje u novom svjetlu i za koju kritičari smatraju da je vrhunac njezinog talenta. U ovoj zbirci pjesama se vidi razlika u pjesmama od ranije, zbog životnog iskustva i u njima se odražava zrela žena.

Zbirka pjesama *Ropstvo* izašla je 1957. godine. Plodotvornost Vesne Parun znatno je oslabila, što se primjećuje u knjizi *Pusti da otpočnem*, koja je objavljena 1958. godine. Godinu dana kasnije, objavljene su njene zbirke *Koralj vraćen moru* i *Ti i nikad*. Osim mnogobrojnih zbirki pjesama, među kojima su poznate dječje *Patka Zlatka* (1957.) i *Mačak na mjesecu* (1969.), objavljivala je i prozu i drame. Najpoznatiji primjerci proze su: *Pod muškim kišobranom* iz 1987., i *Krv svjedoka* 1988. godine. Objavila je nekoliko drama, od kojih je najpoznatija *Marija i mornar*. "Po svemu osebudna i jednistvena pjesnikinja u modernoj hrvatskoj književnosti: iznimno nadarena, senzibilna, no i neobuzdana

⁴ FRANGES, I., *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987., str.387.

i temperamentna kao osoba. Najčešće je 'plivala protiv struje', cjelokupnim svojim bićem posvećena poeziji."⁵

Vesna Parun dobitnica je brojnih priznanja, od kojih su najpoznatije nagrade "Vladimir Nazor", 1959. godišnja nagrada i 1982. nagrada za životno djelo. Umrula je 25. listopada 2010. godine u Stubičkim Toplicama, u 88. godini života. "Najbolji stihovi Vesne Parun iskrena su ispovijed čovjeka koji najprije predan ljubavi polako prelazi u fazu smirivanja doživljavajući meditativno svoje opsesije, rješavajući neke opće probleme ljudske egzistencije."⁶

3. Književno stvaralaštvo Vesne Parun

U počecima svoga stvaranja, Vesna Parun bila je po svemu sudeći drugačija od pjesnika toga doba. U to vrijeme za hrvatsku poeziju bila je karakteristična jasnoća, preglednost i racionalnost. Poezija je bila jasna, pjesme su otkrivale o čemu se točno govori. Svojom iracionalnošću, Vesna je donijela drugu stranu poezije i njenih komponenata. Većina njezinih suvremenika oslanjala se na političku dimenziju. "Onda su se stali javljati autori kod kojih je sve to izostajalo: nije se više mogla odvojiti tema od stila, sam predmet opjevavanja nije bio jasan, kazivačeva se poruka nije dala izdestilirati iz pjesme."⁷ Takva je bila Vesna Parun. Njezina poezija sadržavala je modernističke elemente; metafore su bile jasne i prevladavale su ljubavne teme i motivi. Odlika njenih pjesama je nizanje pjesničkih slika bez posebnog sadržaja.

Za razliku od ostalih, Vesna je u svojim pjesmama stavljala osjećaje i slutnju u prvi plan. "Ona je oduvijek bila kadra u životu prirodnih pojava i stvari prepoznati zbivanja i značenja koja ne samo da su tajna, i uhvatljiva samo uz pomoć stiha, nego ona čovjeku štošta poručuju o njegovu vlastitom životu, individualnom i društvenom."⁸ Nizala je motive bilja, životinja i prirodnih fenomena, stvarajući vezu između ljudskog i prirodnog svijeta.

Međutim, njezin pjesnički svijet počeo se mijenjati i u jednom periodu pojavila se stvaralačka kriza. Parun je brzo potražila rješenja, i to u vlastitoj lirici. Napustila je kontekst kao svoju zvijezdu vodilju i okrenula se zatvorenim oblicima, kao što su soneti. U toj borbi forme i sadržaja, Vesna je počela stvarati nove

⁵ GRAHOVAC, Ž., *Dahom i sluhom, kroz hrvatsku poeziju XX.stoljeća*, HKD Napredak, Novi Travnik, 1996., str.161.

⁶ ŠICEL, M., nav. dj., str. 260.

⁷ PAVLIČIĆ, P., *Moderna hrvatska lirika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str. 242.

⁸ Isto, str. 243.

pjesme. Pjesme su imale jednu određenu ideju kao vodilju, a ostali elementi su se ispreplitali i nagomilavali. Osnovno obilježje njene lirike su slike, bez pretjerane brige za ritmom. Upravo zbog toga, bila je zanimljiva meta kritičarima. Bitno je isticala svaki element svojih pjesama, što je obilježje tzv. romantičke svijesti.

“Jer, klasička svijest poklanja svu pažnju samo vezama između elemenata, samo kosturu, koji drži tijelo na okupu, a tu ulogu vrši u poeziji ritam.”⁹ Pored romantičke svijesti, poeziji Vesne Parun kritičari pripisuju tzv. akumulaciju impulsa. “Američki kritičar Van O’ Connor tvrdi da osnovnu vrijednost pjesmi daje tenzija, tj. napetost, trvenje između teze i antiteze. Ako nema antiteze, ostaje samo teza, onda se struja impulsa nema sa čime sukobiti i teče mirno uvijek u istom pravcu.”¹⁰ Dakle, kritičari joj zamjeraju zašto je u pjesmama samo jedna idejna teza i zašto je ritam jednoličan.

Vesne Parun stvarala je u skladu sa svojim vremenom. To je bilo vrijeme rata, u kojem su se emocije oprezno izražavale. Ona je primjer pjesnikinje koja u svojim pjesmama izražava vlastita čuvstva i osjeća bez obzira na okolnosti. Njezina djela su iskrena i dobroćudna i opisuju ljudsku nesreću i bol za vrijeme teških trenutaka. “Ozbiljno i tvrdo vrijeme nije moglo imati previše razumijevanja za njenu dobroćudnu iskrenost. Zato su je jedni primili kao melem i utjehu, drugi sa sumnjom i stanovitom narogušenošću.”¹¹

Uspjeh koji je postigla u poeziji za odrasle nije ponovila u poeziji za djecu, iako je u njoj zauzela vidno mjesto. Osim poezije, pisala je i eseje i kazališne komade. Objavila je četiri knjige proze, *Pod muškim kišobranom* (1987.) i *Krv svjedoka* u kojoj su sabrane basne, feljtoni, eseji, satire, intervjui, itd. Zatim, *Hrvatska kraljica* (1999.) i *Noć za pakost-moj život u 40 vreća* (2001.). Od dramskih komada najpoznatije su scenska balada *Marija i mornar* (1962.) i romantična komedija *Magareći otok*. Manje su poznate *Apsirt* i *Škola za skitnice*.

3.1. Dječja poezija

Dječja poezija Vesne Parun zauzima posebno mjesto u hrvatskoj književnosti. Objavila je sedamnaest knjiga pjesama za djecu, a neke od najpoznatijih su: *Patka Zlatka* (1957.), *Tuga i radost šume* (1958.) i *Zec mudrijan* (1958.), *Mačak Džingiskan* i *Miki Trasi* (1968.), *Moj prijatelj šišmiš* (1990.). Svoju prvu pjesmu za djecu, *Darežljiva krtica*, objavila je 1955. godine na svom rodnom otoku Zlarinu.

⁹ PAVLETIĆ, V., *Panorama hrvatske književnosti XX.st.*, str. 570.

¹⁰ Isto, str. 571.

¹¹ MILIĆEVIĆ, N., Predgovor knjizi: PSHK, *Vesna Parun*, Matica hrvatska, Zagreb, 1982., str.9.

Tematika dječjih pjesama vrlo je bogata, a životinje su njena omiljena tema. Arhetipski likovi dječjeg svijeta i shvaćanja su pas i mačka. U osnovi pjesničkih priča je anegdota, koja se razvija u pjesničku cjelinu, a junaci su mačići koji nastoje dokazati svoje postojanje u tim avanturama. "Pjesme o mačićima osvajaju čistu igru fabulativnih struktura koja nam više sugeriraju ponesenom retorikom nego logičkim karikama priče."¹²

Dječje pjesme koje je Parun objavljivala uglavnom su protkane igrom i radošćima. Mačići posreduju sa svijetom, mijenjaju ruho i iznova počinju avanture u novim sredinama. Za razliku od pjesama za odrasle, u kojima je u prvom planu metafora i simboličko značenje, u dječjim pjesmama su prikazane slike, kao npr. u zbirci *Patka Zlatka* (1957.).

Treća po redu objavljivana zbirka pjesama *Zec mudrijan* ne donosi neke posebne novine u smislu viđenja svijeta. Tema o plašljivom zecu dominira kroz cijelu zbirku, a prisutna je i animalizacija motiva-preobrazba malih u velike junake. Vesna Parun pratila je djetetov život i izrazila potrebe za senzibilitetom njegova bića. Spoznaje da nema ježa bez bodlje, kornjače bez oklopa i da je to samo san, prikazane su djetetu na emotivan način, a sama pjesnikinja ne može bez sna i mašte, kao što stoji u pjesmi:

*Al` kome su ukrali
i snove i maštu
sličan je golišavoj
kornjači u plaštu.*

Dječji roman u stihovima *Mačak Džingiskan i Miki Trasi* više podsjeća na poeziju za odrasle, nego za djecu. Iako se u romanu spominju likovi Walta Disneya, poput Pim-Baka, Žane, Klasi, Riki-plana, ne mogu pokrenuti maštu. Prepoznatljiv je spoj sintagmi i lirskog temperamenta u pričama o šumama i životinjama, kao u stihovima:

*Na Mjesecu nitko
plakate ne lijepi
i nitko u igri
ne vara.
Gdje je tu vjetar
kiša i grom
ratovi, poplave,
kuga?*

¹² IDRIZOVIĆ, M., *Hrvatska književnost za djecu*, Matica hrvatska, Zagreb, 1984., str.197.

*Tu nitko ne traži
izgubljen dom.
Tu drug ne uzdaje druga...*

3.2. Proza i drama

Prozne sastave Vesna Parun počela je pisati vrlo rano, u četvrtom razredu osnovne škole. Prvi objavljeni prozni rad bio je pejzaž s mora, pod naslovom *Svjetionik*, u zagrebačkom "Vjesniku" 1946. godine. U prvoj objavljenoj knjizi, *Pod muškim kišobranom*, sabrani su feljtoni, kritike, eseji, basne, satire i intervjui. Druga knjiga, *Krv svjedoka*, meditativne je prirode. Njezini eseji su objavljivani u brojnim časopisima, na radiju i televiziji. "I u proznim radovima prisutni su i vraćaju se motivi patnje i pakla na ovoj zemlji, ljubavi kao svetinje i poezije kao nepresušne svježine svijeta."¹³

Njena prozna djela u nekim dijelovima su autobiografska i vidi se da se ne može lako odcijepiti od poezije. Osebujuć pjesnički jezik prevladava i u prozi. Kako i sama kaže: "Prozna rečenica privlačila me je uvijek tajanstvenije od stiha, koji je igra unutar jezika, sam u sebi cjelovit, sam sebi smisao."

Dramska su djela, u odnosu na knjige poezije, skromna i nisu drame u klasičnom značenju. Likove i fabulu podređuje glavnoj ideji i uporno u djela uvrštava svoje osjećaje i osobne doživljaje. U tom opusu nalazimo teme koje se javljaju i u njezinoj poeziji. "Dramska djela Vesne Parun sadrže u sebi svijet velike poetske imaginacije, svježinu misli i bogatstvo izraza. Tim djelima sigurno nedostaje dramska težina, psihološko-realistički razrađena dramska stanja, sustavnost, sažetost i zaokruženost, ali je prisutna ona neprekidna svježina pjesnika da se obnavlja u rojevima slika i u suverenom vladanju jezikom."¹⁴

Vesna je svoje dramske tekstove počela pisati 1955.godine. uprizorena su četiri dramska djela, a najviše izvedbi imala je scenska balada "Marija i mornar". Izvedena je na nekoliko radio-postaja.

Vesnini tekstovi, dakle, nisu bili jednako uspješni kao njena poezija. Međutim, to nije spriječilo njen književni izraz da uz dozu satire i kritičnosti pruži otpor onima koji su je degradirali u prozi. U svojim esejima poeziju je nazivala "lažnom slikom svijeta". Pokušavala je povezati djetinjstvo s ozbiljnim čitateljem, tako je analizirala bajke u svome eseu *Sumrak vila-reinkarnacija bajke*. Analizirala je dvije bajke, *Baš-Čelik* iz Skopja i *Vilin-Gora puna razgovora* iz

¹³ MILAČIĆ, K., Predgovor knjizi: Vesna Parun, *Ptica vremena*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1996., str.16.

¹⁴ Isto, str.17.

Beograda. Zapisala je kako su “bajke zajedničko djetinjstvo ljudskog roda, ali ono koje djeca bez prestanka produžuju i pomlađuju.” To je samo jedan od primjera njenih eseja u kojima donosi životne pouke kao što je ova:

“Bez obzira na dostojanstvo rada kao takvog i na vrijednost utrošena vremena, stvarati i proizvoditi nikad nije bilo isto niti će biti. Što čovjek manje stvara, to je neutaživija njegova žeđ za permanentnom potrošnjom; zato mora sve više proizvoditi. U prazninu između ta dva susjedna pojma ubačena je-da bi se za nečim ipak moglo “stvaralački” tragati-muza umjetnosti, blizanka muze znanosti, poput kakva unajmljenog filmskog kaskadera. I tako-svi su potrošački apetiti zadovoljeni a identiteti dešifrirani.”

U njenim dramskim komadima prevladavala je ljubavna tematika; u drami *Marija i mornar*, dalmatinska Penelopa Marija čeka svoga mornara koji luta morima. Kritičari joj zamjeraju nezaokruženost i nedostatak dramske težine. U tim dramskim komadima nema jedinstvenog toka radnje, iako su zanimljivi za čitanje. Njena ženstvenost je više dolazila do izražaja u poeziji, iako pravi poznavatelji drame i proze mogu izvući nešto pozitivno iz njenih drama i eseja. “Vesna Parun nije pristajala biti glasnogovornica vječito ženskog principa nego je obratom svoje neobuzdane čutilnosti pokazala sve slabosti muškog ljubavnog teksta, njegove granice i njegovu hinjenu ženskost.”¹⁵

4. Ljubavna poezija Vesne Parun

Ljubavna je lirika osnovni dio cjelokupnog poetskog opusa Vesne Parun, možemo je podijeliti u četiri faze stvaranja, kako je u pogovoru knjizi Vesne Parun *Šum krila, šum vode*, zapisao B. Maleš:

1. Prva faza pjesništva (1940-1947. godine), u kojoj možemo zapaziti radostan i funkcionalan eros, interes za teme, radosne pjesme i slavljenje muškog i ženskog načela.
2. Druga faza pjesništva (1948-1955-1963. godine), gdje se jasno vidi promjena. Njeno “oduševljenje” životom je splasnulo, erotski pokretač svijeta zamijenjen je zavičajem. Ta promjena najbolje se vidi u zbirci pjesama “Crna maslina” (1955.). U svojim pjesmama u prvi plan stavlja svoja nadraščanja vlastitih poraza i nemoći.
3. Treća faza ili međufaza pjesništva (1963-1971. godine), koja je vjerojatno i najmanje zanimljiva produkcija, kad se ne bilježe neke posebne inovacije.

¹⁵ PROSPEROV NOVAK, SLOBODAN, *Povijest hrvatske književnosti, Sjećanje na dobro i zlo*, Marjan tisak, Split, 2004., str.166.

4. Četvrta faza pjesništva ili faza razjedinjavanja dominante (1972-1976-nadalje), kada se pojavljuju soneti i drugačije je oblikovana stihovna organiziranost. Javlja se potpuno drugi tematski interes.¹⁶

Prvotna inspiracija ljubavne lirike Vesne Parun bio je eros, za nju pokretač svemira. Erotski principi javljaju se u stihovima, pokazujući njezin intenzitet i kvalitetu emocija. Na početku stvaranja u središtu se nalazi duhovna dimenzija erosa, dok se kasnije po prvi put u hrvatskoj poeziji ljubav manifestira kroz ženstvenost, jer žena postaje središte poetskog govora.

“Isprva pozitivno iskustvo mlade V.Parun o radosnu i djelatnu erosu-pokretaču događanja svijeta, promijenilo se u otrežnjeno ispisivanje negativna iskustva egzistencije kao posljedice nagle i trajne spoznaje o imanentnu Gubitku (mitskog zavičaja). Otad se aktivni obzor hitovita i promjenljiva erosa, jasno: hirovita i promjenljiva sa stajališta vlastite autoričine deziluzionizacije, zamjenjuje novim projektivnim obzorom-obzorom mitskog zavičaja idealnih i nepromjenljivih vrijednosti, kao vječnog Odsustva.”¹⁷

Spontano oduševljenje ljubavnim zanosom Parun je zamijenila mitskim zavičajem. Nešto kasnije, žena je stavljena u prvi plan pjesama. Njena patnička dimenzija praroditeljice, koja nikako ne može uspostaviti vezu sa svojim mitskim ljubavnikom. Zrelošću autorice mijenjao se i stav spram emocije. Razvoj i promjene u njejoj lirici najbolje su prikazane u slijedećem odlomku:

“Različito manifestirana emocija u vremenskoj trošljivosti tvorit će, stoga, poredbenu `tabelu` emocijskih modela:

- slavljenje erosa kao pokretačkog principa putem slavljenja prožimajuća i ravnopravna muškog i ženskog načela;
- prisilna socijalizacija i racionalizacija prvotne erosne kreativnosti te isticanje povijesne pozicije patničkog ženstva kao optužujućeg motrišta;
- bilježenje emocijskog grafikona polako se miješa paralelnim ispisivanjem idejnotematskih segmenata ljubavne lirike, satirično-angažiranog poetskog govora i paraznanstvenih, `alkemijskih` stihova, utemeljenih na jezičnoj sposobnosti da se iskuju i modeliraju nepostojeći, `umjetnički` kemijski elementi.”¹⁸

Što se tiče kompozicije u njenim pjesmama, lirski subjekt je primjeren tradicionalnoj poeziji. To je autoričina ličnost, koja izvire kroz motive i slike u stihovima. U njima predočava svoje konfuzije, opsesije, razočarenja, patnju. Nakon

¹⁶ Vidi: MALEŠ, B., pogovor knjizi: Vesna Parun: Šum krila, šum vode, Mladost, Zagreb, 1981., str.207.

¹⁷ Isto, str. 208.

¹⁸ MALEŠ, B., nav. dj., str. 209.

“učenog” realizma i političke podloge toga doba, kada sve emocije moraju biti kontrolirane, Vesnine pjesme su pravo osvježanje i vraćanje svijesti da čovjek ima emocije i ljubav u sebi, kojoj se treba podređivati. Posebice u ratnom razdoblju, kad se isprepliću motivi straha i crnila, na površinu izbijaju najdublje skriveni i zatomljeni osjećaji. Svijest žene kao ljubavnice, majke i prijatelja, gdje je lirski subjekt autorica. Od njezine mladosti pa sve do smrti širok je opus pjesama koje pokazuju ne samo lijepe osjećaje, nego i tugu i bolest, pogotov strah.

Pjesnički jezik Vesne Parun odisao je ljubavnim i čulnim podražajima. Koli-ko god je bilo teško funkcionirati u sredini poput tadašnje Hrvatske, toliko je toj umjetnici bilo lako napisati sve što osjeća. Gradacija njenih osjećaja je očita, od početka stvaranja i prve pjesničke zbirke *Zore i vihori*, preko trijumfa u *Crnoj maslini*, sve do konca života, Parun je bila iskrena. Znala je da nije bilo smisla pretvarati se i ugađati drugima. Pisala je o ljubavi prema prirodi, biljkama, životinjama, čovjeku. Na koncu, pisala je o “ljubavi prema ljubavi”. Vesna Parun je uzor pjesnikinje, kojoj ništa drugo osim pune otvorenosti spram svijeta nije potrebno da bi bila to što jest. Za nju je ljubav sučeljavanje s dobrom i zlom, s ljepotom i strahotom i s apsurdima življenja. Prirodna nadarenost i moć izražaj-noga, slikovnog mišljenja združuje se s bogatim iskustvom, s dalekosežnim i do kraja proživljenim ranama i ožiljcima, čega je učinak spoj animalne osjetljivosti, s jedne strane i duhovne dubine, s druge strane. Putenost, primjerice, koja je čest motiv tih pjesama, nosi u sebi više od obične žudnje ljudskoga tijela; ta je pute-nost neobuzdana, gromoglasna i eksplozivna. *Crna maslina* je sinteza ljubavne lirike. Kako je naveo Krešimir Nemec u svome *Leksikonu hrvatskih pisaca*:

“Ljubav je središnja tema ovog pjesništva i u punoj mjeri se rascvala u knjizi *Crna maslina* (1955). Ta je zbirka stup čitave pjesničke građevine i svečanost u umjet-nosti riječi. Stvorena od sna i jave, izgrađena od istog motiva, ona je usredotočena knjiga i gotovo u cjelini antologijskog značaja. Raspoloženja i ugođaji prisutni u *Crnoj maslini* prožimat će poslije knjige koje su međusobno dosta slične.”¹⁹

Slike tjelesnosti u poeziji Vesne Parun nerijetko su dočarane i dopunjene sli-kama pojava iz prirode. U njenim pjesmama govori se o pobjedi ljudskosti, to-pline i ljubavi nad vlastitom sebičnošću i povrijeđenom ponosu. Ljubav dobiva novu dimenziju, a to je žrtva. Žrtvovanje ljubavi postaje prihvatljivo, kako je zapisao Pavletić u svojoj Panorami hrvatske književnosti: “Nesumnjivo velika ideja, ali koja bi se možda potpunije potvrdila u sukobu s protivnom idejom jed-ne egoističke, hedonističke ljubavi.”²⁰

¹⁹ NEMEC, KREŠIMIR, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 641.

²⁰ PAVLETIĆ, V., *Panorama hrvatske književnosti XX.st.*, str.572.

5. Zbirke ljubavne poezije

5.1. Zore i vihori

Njezina prva zbirka pjesama, ujedno i uvertira ljubavnoj lirici, je zbirka *Zore i vihori*. Riječ je o zbirci mladenačke poezije i u stihovima se može primjetiti nedostatak zrelosti. Naslov zbirke *Zore i vihori* domislio je urednik Gustav Krklec. Već iz naslova vidljivo je da je riječ o dvjema suprotstavljenim stranama, o zori, početku Paruničina stvaralaštva, ali djetinjstvu kao prvom fazom čovjekova življenja. Tu mladenačku vedrinu narušavaju vihori rata kao razoritelja prirode i čovjekovih moralnih vrijednosti. "Iako mlada i neiskusna, bez dovoljno književne naobrazbe, bez sistematičnosti, ona je ipak spontano, spomoću svojih finih osjetila, uspijevala dati i zaokruženih lirskih cjelina. Nije možda svjesno znala, ali je zato osjećala iz čega nastaje pjesma i kako je treba graditi."²¹

Prva pjesma te zbirke, *Bila sam dječak*, pokazuje malenog dječaka u tijelu žene, pune straha i brige za budućnost, čiji se unutarnji bezazleni svijet sudara sa surovom stvarnošću rata. Parun odlazi u neki drugi svijet, svijet snova. Glagol *bila sam* upućuje nas na prošlo vrijeme, vrijeme u koje se ona vraća. Ona je bila dječak, mladić koji simbolizira ljepotu i ljubav, zemlju i život. Tako se ona vraća zreлом životu bezbrižnosti i igre. Početni motivi večeri, mjesečine i svijeca uvođe nas u drugačiji svijet snova u kojem je sve dopušteno.

Već u drugoj strofi primjećujemo motive iz prirode kao što su *grožđe* i *lisica*. Stih *lisica utekla iz gvožđa* središnji je stih pjesme. U njemu je posebno izražen osjećaj slobode, kretanja i mišljenja. Dozvoljeno je imati pračku koju je čovjek kasnije zamijenio puškom. Upravo od te puške ona bježi u nevinu i razigranu mladost. Metafora iz posljednje, treće strofe, *košara igre*, predstavlja mnoštvo dječjih igara u koju smješta šarenu mačku.

Životinjski svijet blizak je djeci i dječjoj mašti. Parun mačku smješta u dječju igru te na taj način povezuje dva svijeta bliska djeci, životinjski svijet i igru. Posljednja dva stiha: Što nisam bila, što nisam smjela, *zrcalo ribe u zjenici vidre* zaokružuju cjelokupni dojam pjesme. U ovim stihovima možemo prepoznati riječi Vesne Parun u kojima nam jasno daje do znanja da ona zaista bježi od životnih problema. Sve što u životu nije uspjela postići, bolje rečeno nije smjela postići, ona sada postaje u ovoj pjesmi. Pa tako postaje i nešto što nikad ne bi mogla biti, zrcalo ribe u zjenici vidre jer tada ne bi ni postojala. Zrcalo ribe u zjenici vidre može biti samo u snovima u koje bježi od svakidašnjice:

²¹ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str. 8.

*U mjesečinu me je skrila
večer, utrnuvši svijeće.
Svu noć sam zamišljena snila
u modroj šumi kroz drveće.*

Motiv mjesečine odaje smirenost, koja se nastavlja na motiv večeri i blago prelazi u stanje sna i slike modre šume. Apstraktan pojam *modra šuma* predstavlja unutarnji teritorij čovjeka i predstavlja nešto nespojivo, a ipak podlogu za snove. *Bila sam dječak* je san o svijetu kojeg više nema. Poezija kao san idealan je uvod u njezinu ljubavnu liriku.

Cijelu knjigu prožimaju dva osnovna osjećaja. S jedne strane mladost, radoznalost, divljenje životu i svemu što on pruža, a s druge strane strah od smrti, rata i lutanje u vlastitom bolu. "Jer kako da se čovjek raduje, kako da živi puninom života uz tolike zločine i tolika zgarišta? Zato ni danas ne možemo govoriti o *Zorama* i *vihorima* a da ne uzmemo u obzir ljudsku situaciju u vremenskom trenutku kad su te pjesme nastajale."²²

Jedno je sigurno, Vesna Parun je uspjela naći ravnotežu na najbolji mogući način. Ulazila je u svijet pjesme neiskusna i nepodložna utjecajima tadašnje situacije. Pisala je otvorene i neiskvarene stihove, poput pjesme *San*:

*Ruka moje majke kao jedro bijelo, krilo blage vuge.
Sjećaš li se bajke o jabuci zlatnoj, mjesečeve duge?
Na ljuljački grani prozirnoj do snijega, mekanj do tuge
oči moje predu razgovore tihe, uspavanke duge.*

Vraćanje iskonskoj roditeljskoj ljubavi i majčinom krilu odstupa od nadrealističkih motiva i raskida s tradicijom u tadašnjoj lirici. Jer, što može biti iskrenije od majčinog krila i nježnih priča? Opisivanje majke kao jedra života i pričanje bajki pred spavanje simbolizira želju za djetinjim mirom. Sintagma "mekanoj do tuge" predstavlja spoj opipljivog i neopipljivog. Tako se nastavlja i "oči moje predu". Uspavani ritam pjesama karakterističan je za pjesme o mirnom djetinjstvu. Lagani prijelaz iz djetinje i mladenačke ljubavi u odraslu, vidi se u pjesmi *Obilja mladosti*.

Nakon mirnog djetinjstva, u pjesmama dominira adolescencija, što očituje glagol "prkositi". Simbol hrabrosti je dječak koji na ramenu nosi sva gnijezda, a jedna djevojčica želi baš takvog "dječaka" na kojem će joj svi zavidjeti. Tajne i želje srca simboliziraju misao jedne djevojčice. Vesna Parun je na početku bila djevojčica u svojim pjesmama, da bi na kraju prerasla u ženu:

²² Isto, str. 9.

*O dječaće što nosiš na ramenu sva gnijezda,
smijeh tvoj hoću srebren za uzglavlje svom viru!
Prkosit ću do jutra log da nađem tajni
gdje u jeze želja srca uviru.*

U svim pjesmama, bilo da je u pitanju ljubavna ili neka druga poezija, Vesna je iskazivala svoju neokaljanost i naivnost. Uvijek su u pitanju putovanja, na kojima se oslanjala samo na osjećaje i čula, kako i sama kaže: “pritajena plaho u zasjedi čula”. Nažalost, kasnije u stvarnom životu uviđa da to nije tako, što je očito u njenim pjesmama. “Teme materinstva i ženstva, problem odnosa muškarca i žene, doživljaj putenosti i potupno poistovjećenje čovjeka s prirodom, to su njene osnovne opsesije, pjesnički ostvarene neobično bujnom, upravo raskošnom metaforikom.”²³ Tako se na početku stvaranja Vesna Parun uhvatila u koštac sa surovom stvarnošću života i jedini spas našla u ljubavi prema prirodi, kao što i sama kaže: “Voljet će te ona (zemlja), a čovjek ti je krvnik bio”. U ovoj zbirci pjesnikinja nije okrenuta sebi nego vanjskom svijetu. Njene emocije stopljene su s krajolikom i njegovim bojama. Osjeća nagonske pojave oko sebe, ali im ne pridaje veliku važnost. Suosjećanje s dječjim srcem dolazi do izražaja u pjesmi *Prijateljska žalost*, gdje piše o djetinjastoj ljubavi koja pati. Pojam njene ljubavne poezije je raznolik. Makar bila djetinjasta i ljubav prema svemu što je okružuje, Parun je izvanredno uklapala sanjive motive oblaka i “tapanja kiši”, a nastavlja:

*Kad upalim svjetiljku vidim: čudno je živjeti.
Ljudi prolaze zabrinuti (kao da su tu oduvijek).
I nitko ne zna da je nesretan onaj drugi
ni kako su sve tuge slične i svi zanosi isti.*

Spoznaja ljudskih briga i svijeta nije bila uobičajena u ono doba. Štoviše, kad bi netko o tome pisao na tako otvoren i puten način, kao što je ona pisala, jasno je bilo javno opredjeljenje. Čak i pitanje, zašto se to sve događa? Svoje djetinjstvo u *Zorama i vihorima* opjevala je u pjesmama: *Rat, Balada prevarenog cvijeća, Neprijatelj, Šala s dječakovim srecem, Dijete je ugledalo smrt, Oči iz potonule podmornice*, itd. U tim pjesmama se pojavljuju nejasni prizori puni stravičnih događaja, kako je zapisao Nikola Milićević u predgovoru knjige *Vesna Parun*, izdanja Pet stoljeća hrvatske književnosti: “Pjevajući o užasima rata najčešće se nije uzdizala do okrutnih zbivanja, nego je o njima govorila odozdo, iz malih stvari; gledala je kako se nasilje i krvoproliće projiciraju u njenom nepomučenom

²³ ŠICEL, M., nav.dj., str. 243.

svijetu blagosti i tišine, sve to mnogo puta viđeno iz dječje perspektive, i to je ono što tim pjesmama daje posebnu draž i neposrednost.”²⁴

Ljubav prema prirodi dolazi do izražaja u pjesmi *Okrilja ljepote*. U ovim stihovima, Parun kao da žali prirodu što je toliko napućena i kaže:

*Plovi plamena tuga velika beskrajna mati,
tišinom zrcala jasnih, mlijekom našeg bića.*

Sjedinjenje prirode i čula bilo je nešto uobičajeno i mnogi kritičari su Vesnu hvalili kao odličnog poznavatelja botanike i zoologije. U svojim pjesmama je nabrajala sve moguće vrste cvijeća i životinja, ali to nije bio samo šaren izlog, nego dio života. Priroda je bitan sudionik čovjekova života, poput onoga u pjesmi *Čudesna panorama*. U *Zorama i vihorima* dominira tema djetinjstva i ljubavi prema prirodi. Međutim, pokušala je u jednoj svojoj pjesmi izraziti osjećaje na drugačiji način. Riječ je o pjesmi *Mati čovjekova*. Patiti radi same egzistencije i proklinjati sebe zašto se uopće rodila, pjesnikinji nije bilo prvi put. Vjerojatno taj osjećaj otpadnosti ispunjavao je njenu osobnost, naročito povezujući taj osjećaj s prirodom. Spominje se godišnje doba, životinje na posebnim, nesigurnim mjestima u prirodi, poput brloga i loga.

*Bolje da si rodila zimu crnu, o mati moja nego mene.
Da si rodila medvjeda u brlogu, zmiju na logu.
I da si poljubila kamen, bolje nego lice moje,
vimenom da me je dojala zvijerka, bolje bi bilo nego žena.*

Pojavljuje se figura majke, ona je u svim pjesmama stvoritelj. Ona se uspoređuje s prirodom jer se uvijek iznova rađa i obnavlja. Ova pjesma je povezana s ratom i nasiljem i vlastitim doživljavanjem sebe u takvim okolnostima.

Stihovi pjesme *Mati čovjekova* neki su od najpoznatijih, iako su Vesnu Parun zbog njih kritičari osudili kao divljački dekadentnu. Jasno se vidi kako nije zapostavljala jezik i njegov značenjski sloj. U tolikoj mjeri da su se kritičari predomišljali mogu li njenu poeziju uopće nazvati modernom. U tome razdoblju raskid sa tradicijom bio je neizbježan. Nikakve ustaljene jezične forme nisu bile transparentne, a Vesnina virtuoznost dolazi do izraza na instiktivan način, ne sistemski. Kratki zaključak o zbirci *Zore i vihori* najbolje je napisao Nikola Milićević:

“Bila je iznimno nadarena, radoznala, maštovita, puna žara i snage, s istančanim osjetilima. Imala je dakle sve preduvjete, te je lako mogla asimilirati raznorodna strujanja i u sebi ih sjediniti, preobraziti i oblikovati u svoje vlastito

²⁴ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str.13.

bogatstvo. I po tome je Vesna Parun bila izvorna i nova i moderna. Polazila je od drugih, ali je bila dovoljno samorodna da govori drugačije od svih.”²⁵

Dakle, talent Vesne Parun bilo je nemoguće ne primijetiti. Ostvarila je svoju ličnost u svim vrstama poezije, bilo da je riječ o ljubavnoj ili dječjoj.

5.2. *Crna maslina*

Ova zbirka pjesama ima višestruko značenje. Jedna je od najpoznatijih zbirki pjesama ljubavne poezije u povijesti hrvatske književnosti. Ono što je bio kancinijer za renesansu, to je *Crna maslina* za hrvatsku modernu. Zbirkom dominira jedan motiv, a to je ljubav. Bilo da su u pitanju erotski impulsi ili platonska ljubav, za sve je imala primjerene pjesničke slike. Ona je zapravo ispovijed žene koja je opsjednuta ljubavlju i ljepotom. Ljubav je dodirnula niz tema; problem odnosa muškarca i žene, materinstvo, odnos s prirodom i zauzetost strasti i bola. Kao što je napisala Karmen Milačić u predgovoru: “Ta zbirka ima svakako višestruko značenje; ona je nezaobilazni ugaoni kamen u poeziji Vesne Parun, stub čitave pjesničke građevine, svečanost u umjetnosti riječi i odrednica njezine budućnosti, koja traje sve do danas. Sva satkana od sna i jave, izgrađena od istog motiva, ona je usredotočena i cjelovita knjiga.”²⁶

Ljubav je mjerilo čovjeka i osnovna ideja vodilja ove zbirke pjesama. Riječi i jezik kojim je pisana ograničeni su samo kako bi to prikazali. Prikazan je svijet zrele žene i iz njenih stihova će odzvanjati “patnja koja ne može otpočiniti.”

Jedan dio tih pjesama odraz je romantične čežnje i iščekivanja ljubavi, kao u pjesmi *Djevičanstvo*, u kojoj je opjevana ženska tajanstvenost i nestrpljivost. U svim svojim ljubavnim pjesmama, Vesna Parun je djevičanstvo prikazivala kao vječni misterij. Nevini osjećaji, ljepota mlade djevojke, želja za pripadnošću, sve su to karike:

...Sama si u praznoj napuštenoj kući
koju grli paprat. Nebo s tvog prozora
jednako je uvijek, blago i daleko.
Cestama umorni konjanici idu...

Na neobičan način ženstvenost postaje radoznalost. Javlja se igra riječi; *samoća*, *žudnja*, *kradom*, *netaknuta vrte se u krug*. Upućuje na to da žena hrabro

²⁵ MILIĆEVIĆ, N., nav. dj., str. 14.

²⁶ MILAČIĆ, K., Predgovor knjizi: Vesna Parun, *Ptica vremena*, Mozaik knjiga, Zagreb, 1996., str. 9.

krene u ljubavne pobjede i da se ne boji razočarenja. Motiv čekanja javlja se u pjesmi *Prva ljubav*. Djevičanstvo se nastavlja na čekanje. Bilo to čekanje pravog čovjeka ili pravog trenutka, ostavljeno je čitatelju da sam zaključi. Ali jedno je sigurno. Žena je ostvarena u čekanju. Ženski strah i intuicija bitne su komponente ljubavne poezije koju je pisala Vesna Parun. Osloniti se na vlastiti instinkt je obilježje ženine plodnosti i ljubavi. Bojati se pokazati instinkt ili pak živjeti u strahu i grču osjetila je svaka žena koja je ikad bila zaljubljena. Baš kao što stoji u trećoj strofi pjesme:

*Što ću učiniti ako ne dođe onaj
kojemu dadoh svoje srce?
(A ja mu dadoh srce kao pticu
Ne misleći ništa, začuđena)*

Na te osjećaje nadovezuje se predosjećaj prve patnje: “Ne plači, to je ljubav. Kreni kroz bespuće.” Druge, brojnije pjesme odraz su smirenja poslije burne ljubavi, stišanih strasti i patnje. To su: *Otvorena vrata*, *Pećina s izvorom i cvijetom*, *Balkon*, *Tužaljka za srcem*, *Maslinov gaj*, *Da si blizu*, *Ti koja imaš nevinije ruke*, itd. “Njezino unutarnje oko iznosi uvijek svoj autentični doživljaj i vlastiti postupak u otkrivanju zajedničkih arhetipskih elemenata prošlosti. Pjesništvo se u ovoj knjizi rascvalo u brojne slike obavijene nezbiljskom svjetlošću i glazbom, slike kakve se vide samo u snu.”²⁷ Povezanost pjesama Vesne Parun s likovnom umjetnošću uočili su brojni kritičari koji su nekim njezinim pjesmama pripisivali određena umjetnička djela. Npr. Ivo Miljković u svome članku *Maslina u umjetnosti* u časopisu *Pomologia Croatica* navodi: “Vesna Parun u zbirci pjesama *Crna maslina* s velikim zanosom i osjećajnošću pjeva o maslini. U pjesmi *Maslinov gaj* osjeća se ljepota krajolika, u pjesmi *Stablo* pjesnikinja se divi stablu masline, a u pjesmi *Masline stare* vidi ih kako su strpljive, trpeće i spokojne u svom krajobrazu.”²⁸

U pjesmi *Usnuli mladić* očituje se antička jednostavnost, u kojoj poput himne opjevava mladićevu ljepotu kao simbol ljubavi, ujedno zemlje i života. Usporedba mladića sa životinjama i njihovim kretnjama ili s biljnim svijetom, na uobličen način odaje počast prirodi u ljudskom obliku. *Usnuli mladić* je “pjesničko ostvarenje i pjesnički lirski doživljaj u ambijentu morskog žala, vinograda nadomak (vinograd je simbol dozrijevanja, plodnosti) i ljeta. Mladić je tu pjesnička vizija, kao uklesan u prirodu, njegovo grlo je *galeb bijeli* i *sjetno klikće*, njegov

²⁷ Isto, str.10.

²⁸ Miljković, Ivo, “Maslina u umjetnosti”, *Pomologia Croatica*, ISSN 1330-6626-16 (2010), 3/4, str 149.

pregib gipkiji je od guštera. Mladić je poetska iluzija i mašta uhvaćena u trenutku strasti. Panerotizam u prirodi, pobuna protiv mira iz prve pjesničke slike, dominira u drugom dijelu pjesme, gdje je iskazana nagost mladića naspram nagosti biljaka.”²⁹ Ovo je jedna od njezinih akustično izražajnih pjesama; zgusnute slike, a ipak lagani prijelaz iz jedne u drugu.

Tuga zbog neostvarene ljubavi i patnja izražena je u pjesmi *Ti me ne možeš više grliti*. Svoju ljubav u pjesmi upućuje koralju, što nam pokazuje svečanu usporedbu. Što je koralj, nego nešto rijetko i iznimno. Puno tropskih motiva tjera nas na razmišljanje o nečem toplom, sanjivoj ljubavi koja se uvijek vraća na more i ljeto. Ova je pjesma naizgled jednostavna, da bi je i djeca mogla razumjeti. A s druge strane odražava strast i putenost. Sintagme poput *lice od olova*, *ruke od mjedi* i *oči od morskog vjetrova*, naizgled nespojive, odražavaju personificirane elemente njene poezije. Njezinu sjedinjenost ovozemaljskog života i nadnaravnih čuvstava najbolje je primjetio Milićević: “Pjevajući svoja ljubavna izgaranja i mučenja, Vesna Parun ne zalazi u složenija razglabanja nego ostaje u životnim činjenicama, u granicama proživljenoga, ostaje u svojoj ovozemaljskoj mucu, u svojoj ljudskoj sudbini koja joj je dosuđena tu na zemlji.”³⁰

Da si blizu jedna je od najpoznatijih ljubavnih pjesama u hrvatskoj književnosti. naizgled obična i spokojna pjesma, a puna snažnih emocija zbog neshvatljivog rastanka. Otok Zlarin je bio pun žena, a muškarci su odlazili na put kako bi prehranili svoje obitelji, tako da je i ovo jedna u nizu autobiografskih pjesama. “Unatoč gubitku ljubavi nema optužbe ili proklinjanja nego tihe patnje i pomirenosti s prolaznošću”, kako piše Karmen Milačić.

*Da si blizu, naslonila bih čelo na tvoj štap i nasmiješena
ovila bih ruke oko tvojih koljena.
Ali nisi blizu i moja ljubav za tobom nespokojna
ne može da usne ni u noćnoj travi
ni na valu morskom, ni na ljljanima...*

Čitatelju ove pjesme lako je predočiti slike. Čekanje, tjelesna bliskost, čežnja, sve je produkt mašte. Nastavlja se na prirodu kao neiscrpan izvor čežnje. Što može bolje dočarati zaljubljenju ženu nego *večer puna briga*? Kad je žena sama i čeka svog voljenog u čiju ljubav očito nije sigurna. Pjesma koja nastavlja autobiografsku notu je *Budite hrabri, moreplovci!* Rane koje su ostale iz djetinjstva zbog prisiljenog odsustva voljenog čovjeka, zaokružuje stihom o umiranju.

²⁹ Aldina Lipovac, <http://www.abrasmedia.info/content/vesna-parun-neprijatelj-%C4%8Dovjek-u-pohodu-na-%E2%80%9Ezvu%C4%8Dnu-bajku-cvije%C4%87a%E2%80%9C>, 10.4.2013. god.

³⁰ MILIĆEVIĆ, N., nav. dj., str.22.

Erotska dimenzija ljubavne poezije Vesne Parun prisutna je u pjesmi *Stranac*. U pjesmi dvaput stoji pitanje zašto stranac gleda u njene grudi. Kombinacija nepoznatog čovjeka i njenog tijela može pobuditi u čitatelju neku vrstu znatiželje. Zašto spominje stranca i napuštenu ženu, koja je ona sama. Stari most može biti jedino hrabra, postojana žena koja je napuštena i žudi za ljubavlju, makar je pružila i strancu. Onomatopeja u stihu živopisno oslikava žar ljubavi koja jedva čeka da bude poklonjena i darovana nekome. A divlja trava simbolizira zapuštenost. Na blagu erotiku se nastavlja strah od odsutnosti, istodobno i osjećaji koji prevladavaju tijekom nje, u pjesmi *Odsutnost*:

...Ja sam hladna. Moje grivne leže
Na kamenu potamnjele..

Ovim stihovima pjesnikinja želi poručiti kako se unatoč zaboravljenosti u njoj krije određena strast i užitak koje, iako potamnjele, čekaju da nekome budu darovani. Obrambeni mehanizam, da je *hladna* i *potamnjele* govori nam koliko zapravo želi biti ljubljena, voljena i koliko joj je potrebna toplina. Dva suprotna pojma- hladnoća i strast dominiraju u njenim pjesmama. Najveći broj ljubavnih pjesama Vesne Parun nastao je iz patnje koja je dolazila poslije proživljavanja strasti. Milićević je to rezimirao:

“Ne pjeva dakle o činu ljubavi nego o njegovim posljedicama, a to je bol samoće. No ona se nije povlačila u samoću da bi u njoj ljubav pretvorila u mistiku, da bi je preobrazila u erotsku duhovnu iluziju (poput starih mističara) ili u transcendentne zanose. Čak nije ljubav povezivala ni sa smrću, kao što su to mnogi pjesnici činili (Eros-Thanatos), jer ono što nam pruža najpuniju afirmaciju života, upravo to nas ispunja najvećim strahom od nestanka i uništenja.”³¹

Ovaj citat najpotpunije mogu opravdati stihovi pjesme *Adam i Eva*. Dublji smisao pjesme je poistovjećivanje s Evom u Adamovom zagrljaju, što je ona u tom trenutku osjećala, kako se ponašala i što je zamišljala. Hrabrost da se suprotstavi biblijskoj pouci i pisanje što žena zapravo u određenom trenutku osjeća, te kako su jedino bitni ženi osjećaji, izazivala je razne pomutnje u očima kritičara. Kako je zapisano:

...Svjetlost voda
koje teku bez prestanka. I ljepota
čovjeka i žene, mirna i blaga
u nepresušnom djevičanstvu ljubavi.

³¹ MILIĆEVIĆ, N., nav. dj., str.22.

Naravno da uz lijepi osjećaj ljubavi uvijek dolazi ona druga strana, ljubomorna i strastvena. Tako u pjesmi *Ljubomor* Vesna Parun "kreira" svoju vlastitu imenicu, preoblikujući ljubomoru u muški rod. U pjesmi nikako nije iskrivljen osjećaj koji ona opisuje. U modernom pjesništvu ljubomora je dominantna emocija. Kako navodi Svjetlana Sumpor: "Zavist, ljubomora i mržnja nastaju tako što zavidna osoba imaginacijom mijenja pasivnu prepreku, koju stvara vlasnik objekta samim činom posjedovanja, u dogovorenu, zajedničku opoziciju."³²

*Ima u našem srcu jedan oganj
koji čuvaju dva vrlo stara
rogožinom prokleta đavola.
i na tom ognju u bakrenom kotlu
čarobnica zelenih očiju
miješa najljući od otrova
što ga je iznašla očajna mašta ljubavi.*

Zašto čarobnica ima baš zelene oči i zašto su dva đavola, prepušteno je čitatelju da sam osjeti i zamisli. Gnjev koji izaziva ljubomora nije čist oblik ljubavi i time Parun vješto izbjegava automatizaciju u pjesmi.

Čitajući pjesme na kraju zbirke primjećujemo smirenje, nakon žarkog pjevanja ljubavi. Naslovi pjesama to govore: *Luka*, *Smirenje*, *Vjernost očiju*, *Večernja pjesma*. U tim pjesmama tema je ista, na nju se nadovezuju slike poput *ostarjelog neba*, *ljupke svjetlosti*, *večernji vjetar*...a vrhunac je pjesma *Tužaljka za srcem*, u kojoj žali za ostvarenjem želje.

Pjesma koja zaslužuje najviše pažnje u ovoj zbirci, a koja je ujedno i najpoznatija, kao kruna stvaranja je *Ti koja imaš nevinije ruke*, prevođena na 22 svjetska jezika. Baš kako je zapisala Milačić:

"Ta je pjesma krik pregorne, izgubljene ljubavi, topla djetinja molitva i oproštajno pismo koje je mogla napisati samo žena u kojoj etika prevladava nad emocijama. Rijetkost je da se u jednoj pjesmi zbude toliko neporecivih vrednota: jasnoća misli, spoznajna dubina, estetska čistoća, ljepota i jednostavnost izričaja, alegorija, poetska simbolika i smione slike."³³

Zašto je ova pjesma bila i ostala omiljena nije teško dati odgovor. Parun se njome približila svim napuštenim ženama. Onima koje više nisu zanimljive i koje su ostavljene. Vjerojatno svaka žena je imala u životu muškarca kojemu je

³² Svjetlana Sumpor, <http://www.matica.hr/vijenac/253/Zavist,%20ljubomora%20i%20mr%C5%BEnja/>, rujan 2003.

³³ MILAČIĆ, K., nav.dj., str.11.

mogla posvetiti ovu pjesmu. Usporedbe mudrosti kao bezbrižnosti, zatim imena i počinka u prvom dijelu pjesme, prema kraju možemo vidjeti mnoštvo zvučnih namjernih rečenica. Blagi ritam i elegičan ton čini ovu pjesmu čitkom u svako doba ženina života. U ovoj pjesmi intenzivno je proživljena emocija napuštene žene koja nema motiva za nastaviti dalje. Želja, točnije čežnja lirskog subjekta da ostvari ljubav s nedostižnom osobom dominira u cijeloj pjesmi.

*...Ti koja imaš ruke nevinije od mojih,
budi blaga njegovu snu
koji je ostao bezazlen.
ali mi dopusti da vidim
njegovo lice dok na njega budu
silazile nepoznate godine.
I reci mi katkad nešto o njemu
da ne moram pitati strance
koji mi se čude, i susjede
koji žale moju strpljivost.*

U predzadnjoj strofi ove pjesme vrhunac ženinog pomirenja s porazom je "veza" koju pokušava uspostaviti sa ženom kojoj je prepustila svoje blago, a imperativ da ga čuva naglašen je u zadnjoj strofi. Ova pjesma je pjesnička ispovijed žene koja ljubav osjeća kao najsvetiji dar koji ona čuva u svom društvenom i pjesničkom životu.

Ova zbirka pjesama zasigurno je najplodnija u (ljubavnom) stvaralaštvu Vesne Parun. Prisutna je gradacija svih osjećaja, od ljubavi preko ljubomore i smiraja, pa sve do slobode da Juliju iz Verone, koja je opjevana na najljepše moguće načine, naziva bijednicom. Pjesnikinja je svjesna svojih slabosti i gubitaka i piše neobjašnjive, ali iskrene pjesme. Milićević za nju tvrdi: "Ona je znala samo da mora ploviti tim tamnim i nemirnim morem, ali nije znala ni pitala gdje će je ta plovidba dovesti."³⁴

U njenoj ljubavnoj poeziji zapaža se kontrast između izraza i značenja. Riječ je o jednostavnom izrazu, kratkim rečenicama i prepoznatljivoj metaforici. Međutim, skrivena je namjera da se čitatelj mora zapitati je li riječ o čovjeku ili ženi u ulozi subjekta? Ili je možda u pitanju dijete, odnosno starac? Ne znamo je li uopće riječ o ljudskom biću. Često ljubavna namjera pjesme više pripada misaonoj, refleksivnoj ili socijalnoj lirici. U nastavku tumačenja pjesme, prvo što čitatelju pada na pamet je da je lirski subjekt autorica knjige. Čitatelj često pogrešno identificira mušku ličnost u Vesninim pjesmama. Naime, postoje pjesme

³⁴ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str.21.

u kojima muškarac nije u kontekstu ljubavne čežnje, nego je prikazan kao brat ili prijatelj. Problematika tumačenja ljubavne poezije Vesne Parun očituje se u identificiranju njenog lirskog subjekta u pjesmama. Pored identifikacije subjekta, nejasni su mjesto i vrijeme. Ali, njena virtuoznost dovodi čitatelja do znatiželje da sam poveže što se u određenoj pjesmi uistinu zbilo. U pjesmama kazivačica ne vidi muškarčeve ruke i lice, često je riječ o fikciji. Izbor riječi u njenoj ljubavnoj poeziji je raznolik, ponekad se pronađe neki rjeđi oblik, kao što je imperfekt u prvom stihu ili manje čest pridjev, kao što je *ubog*. Na sintagmatskoj razini je drugačije, budući da je riječ o međusobnom odnosu u riječima. Njene pjesme se razlikuju od običnog govora i to u većini slučajeva postiže inverzijom, npr. *lice moje*, ili *ruke grlio uboge*, što pridonosi ritmu pjesme.

5.3. Ostale zbirke pjesama

Prva u nizu zbirki kojima treba posvetiti pozornost je zbirka *Ropstvo* (1957). Ova zbirka je nešto smirenijih emocija za razliku od prethodne, *Crne masline*, koja je izazvala burnu reakciju kritičara i čitatelja. Parun opet slavi ljubav, ali na puno zreliji način, koji priliči njezinim godinama. Uvodna pjesma je *Povratak stablu vremena* u kojoj sigurno i slobodno pjeva:

*Vi koji pitate odakle mi smjelost,
da evo opet sunčano pjevam ljubav
nakon što je u škrinju od crne pjesme zatvorih
i položih u krilo pticama...*

Baš kad su njene pjesme lagano “zastale”, ovom zbirkom vratila se u punom sjaju. Ne stidi se sebe ni svojih emocija, pa nastavlja u drugoj strofi:

*...čujte: ja se uvijek vraćam sebi
i čeka me otkriće u kori svakog stabla
u koje zarežem nožem sjećanja...*

Ovdje se javlja dimenzija ljubavi prema samome sebi. Jer, kako bi Vesna drugačije mogla voljeti druge ako ne voli sebe? Iako je u većini pjesama žena podložna muškarcu, čeka ga kao majka ili kao voljena, pjesnikinja ne zaboravlja sebe.

Pjesmu *Dom na cesti* pomnije je obradio Pavao Pavličić u knjizi *Moderna hrvatska lirika*. On zapaža slijedeće:

“U ovoj pjesmi čitatelj najprije zapaža stanoviti kontrast između izraza i značenja. Izraz je jednostavan: rečenice su kratke, nema nejasnoća u sintaksi, a ni za metaforiku se ne bi moglo reći da recepciji stvara kakve veće probleme.

Značenje je, nasuprot tome, fluidno, zamagljeno, do njega se teško dopire, ne samo da ono ne proizlazi iz toga jednostavnog izraza, nego je s njim u izravnoj suprotnosti.”³⁵

Čitajući ostale pjesme iz ove zbirke, čitatelj može primijetiti da se njezin stav o ljubavi nije znatno promijenio. Čak još dublje izražava negativne osjećaje ljubavi, kao u pjesmi *Zlo ljubavi*, gdje kaže:

...*Nikad mi nećemo biti čisti*
U svojoj ljubavi, lijepi u svojoj samoći!
Oluja će nas istrgnuti
I vode će nas odnijeti sa sobom.
Ništa nas ne može spasiti.
Ni plač, ni mržnja, ni oganj tišine
Koji sažiže naš očaj...

Otkud nagli pesimizam u njezinim pjesmama objašnjava činjenica da je lirski subjekt, tj. autorica u fazi traženja svog voljenog, pa pita: “Gdje ste najbrži konjanici? O živote, zašto te ne zazvašmo?”

Pjesma koja nosi naslov zbirke, *Ropstvo*, predočava ženu kao najveći simbol plodnosti, ljubavi i dara. Ovdje je riječ o autobiografskoj pjesmi koja kroz stihove kazuje sve autoričine čežnje tijekom mladosti:

Žena sam. Moja ispovijest prastara i tužna
Drhtala je neizgovorena
Pred nepomičnom savješću planina...

Tuga nije novo spoznanje u ovim pjesmama. Tuga je zapravo dominantan motiv u ljubavnom životu Vesne Parun koji je ona predočila na papir. Ona žaljenjem same sebe prelazi granice niskog samopouzdanja, ali nikako i granice dobrog ukusa. Iskrena ispovijest mlade žene koja kaže:

...*Ljubila sam najljepše mladiće*
u ovoj dolini i u svim dolinama
kojima protiču nečujne rijeke noći.
Da znate kako sam ih ljubila
vi biste plakali. Da znate kako sam bdjela uz njih
vi nikad ne biste spavali spokojno pokraj žene ni pokraj šume
ni pokraj ognja skitnica...

³⁵ PAVLIČIĆ, P., *Moderna hrvatska lirika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999., str.229.

Potreba da svijetu kaže sve što osjeća, osnovna je značajka ljubavne poezije i emocija koje se u njoj isprepliću.

Nastavak njenog stvaranja Milićević opisuje jasno: "Tako je otprilike završilo njeno žarko pjevanje ljubavi, sa zbirkom *Ropstvo*, a time je, čini mi se, završilo i jedno plodotvorno razdoblje Vesne Parun, poslije čega će nastupiti stanoviti zamor i zastoj, pa možda zbog toga njena slijedeća prilično blijeda knjiga nosi naslov *Pusti da otpočinem*, u kojoj se osjeća strah od 'budućih tišina', koje se spominju u jednoj pjesmi."³⁶

Što se dogodilo s njezinim pjesmama u tom razdoblju može objasniti činjenica da nakon napornog rada i intenzivnih emocija uvijek dolazi privremeno za-tišje. Naslov pjesme *Seobe* u sebi krije dvostruku simboliku. Prvo, fizički, jer je ona u tom razdoblju mijenjala mjesto boravka. A druga, seoba iz jednog životnog razdoblja u drugo. Iz djetinjstva, preko mladosti do zrelosti:

...*Za cestama djetinjstva prevareni gledamo.*
Bili smo tako nagli, lomili smo dušu za daljinom.
A sada bismo htjeli vratiti se natrag u krošnju bajki,
zaklonjeni ljubavlju očiju mirnih
kao blagom šumovitom pjesmom...

U zbirci pjesama *Koralj vraćen moru* možemo zapaziti jednu upečatljivu ljubavnu pjesmu koja govori o pojmu ljubavi. Zove se *Stijena u kojoj bi trebalo zapisati baladu*. Stijena simbolizira autoricu, a tuguje za ljubavlju koju je uništio svijet: "Ljubavi, i tebe smo izmjerili lažnom mjerom poljuljanog svijeta."

U zbirci pjesama *Ti i nikad* upečatljiv naslov pjesme *Nikad* govori o tužnim osjećajima koji su nastali zbog neostvarene ljubavi. Osim tog naslova, poznat je *Psalam nerotkinje*, koji u sebi nosi autobiografske elemente. Forma i izgled pjesme su neobični:

Ovo sunce više nije čarobnjak i ništa mi ne može dati ni
oduzeti.
Ono izlazi i zalazi tamo gdje ti u kasne dane živiš.
stijena se prislonila o mene i sluša. Bježim i od stijene
jer ona nije gladna samoća; ona je potupna u sebi.
Ali koliko god se opirala i sumraku i zori, ja ih čujem
kako se sastavljaju u grad cvijeća i studeni izvor srca.
Nebo je poderano na krajevima: čekam zajedno s njime dan
koji će sagorjeti oblake i otvoriti mala, vidljiva vrata vasiona....

³⁶ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str.24.

Ljubavni elementi u ovom neformalnom psalmu su jasni: ljubav prema prirodi nadomješta želju za ženinim potomkom. Traženje utjehe u prirodi se ponavlja iz zbirke u zbirku, slavljenje biljaka, od kojih svaka ima posebnu ulogu. Kadulja, pelin, paprat..

Priroda kao boginja plodnosti koja daje tolike plodove, a ženu koja treba biti nepresušeni izvor života u stihovima uspoređuje sa zemljom.

Obje zbirke, *Koralj vraćen moru* i *Ti i nikad* su natopljene osjećajima tuge i jeseni, strepnje i samoće. Iz svih ovih stihova izlazi pomirenost s teškom sudbinom koja je iz Vesne Parun sve iscrpila. Sva usiljena ljubavna energija i žar svela se na blage emocije. Posebno je riječ o zbirci *Koralj vraćen moru*, gdje, kako piše Milićević: “djeluje kao zatišje poslije jake oluje, kad se čovjek prepusti tihim dojmovima, slikama čistih boja, bez oštine, asocijacijama bez jače sabranosti i dubljih razmišljanja.”³⁷

Ljubav kao pokretač prestala je. Sve se pretvorilo u bolno smirenje. I sama kaže: “Ljubav se u mudrost pretvorila”.

Pavao Pavličić je dobro primjetio: “Ako je poželjna poezija tada nudila ukrašeno znanje, Parunica je čitatelju dala u svojim pjesmama slutnju. Slutnja pak ne mora uvijek biti slutnja nečega dobrog i povoljnog, nego može biti i slutnja nečega tamnog i prijetećeg, što je pjesnikinja bila kadra prepoznati i u čovjeku-pojedincu, a i u društvu.”³⁸

Tako je Vesna Parun i sama slutila da će malo morati usporiti. Okupirala se sonetima i kompliciranim pjesničkim formama, a zaboravila je na ono iskonsko, što je pokreće, a to je ljubav. U zbirci pjesama *Ukleti dažd*, u pjesmi *Lijepo je biti sam* opisuje svoju slobodu i samoću:

*Lijepo je biti sam, kad su oko tebe ptice
Koje ti tumače samoću prostora, zalog vedrine
Svih dana u tvome čelu: prštanje djeteline
Na humku gdje srljaju vlati u praiskonske nesvjestice...*

Kasnije, u zbirci *Sto soneta* ljubav opisuje “mrskom riječi”, kojoj jasno govori “ne”:

*O ubojne li riječi LJUBAV, mrske li riječi
Kad te iz zanosa prene njen ognjen dah, u bijelim
Poljupcima skriven, i čuješ kako ječi
Umjesto tajne zakletve grub šapat: ja te želim!*

³⁷ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str.25.

³⁸ PAVLIČIĆ, P., nav.dj., str.243.

Njen blagi pad ljubavnih osjećaja i usporavanje takve vrste stvaranja primijetio je i Miroslav Šicel, koji u svom *Pregledu novije hrvatske književnosti* piše: "Pošto je, u izvjesnom smislu, otplatila dug i estradnoj poeziji sa socijalno-patriotskom motivikom, u daljnjoj svojoj fazi, Vesna Parun ponešto sužava krug svojih tema. Ton njezine poezije postaje elegičniji, razočaranja su veća od radosti, metaforika više nije tako svježja i pomalo se smiruje."³⁹

U svim tim zbirkama, koliko god joj zamjerali, ipak je ostala odmjerena i nadahnutost. Nije izgubila svoje pjesničko dostojanstvo, iako je nestala ljubav kao duh pokretač. Jednostavno, pomirila se s činjenicom da je zrela i sama. Vesna Parun očuvala je svoj lutalački duh tokom svog stvaranja i uvijek je čitatelju ostavljala dašak neizvjesnosti hoće li opet sresti ljubav u pjesmama. Sinteza njenoga književnog rada je knjiga *Ja koja imam nevinije ruke: asinkroni odabir*. U toj knjizi najviše ima poezije, prvenstveno ljubavnih pjesama po kojima je Vesna Parun već desetljećima znamenita daleko izvan hrvatskih granica, ali i autobiografske intrigantne proze, epigrama, aforizama, basni, eseja, pa čak i kritika i prijevoda. Pregršt je tu i stihova za djecu koji nisu smješteni u poseban svezak nego su vjerni svjedoci njenog života i umjetničkog i društvenog opredjeljenja.

Posebno su zanimljive sitno otisnute fusnote kojima je autorica popratila svoje tekstove, a koje pojašnjavaju nastanak pojedinih djela, njihov vremenski i društveni kontekst, umjetničke i osobne razloge njihova nastanka. U fusnotama Parun piše i o svojem privatnom životu i ljudima s kojima se susretala. Tu se nalaze i gorka svjedočanstva iz bolnice u Stubičkim Toplicama i analize hrvatske kulturne i političke scene. Knjiga je i polemična, obogaćena biografskim crticama i sjećanjima. Teško je ovako opsežan i raznolik književni rad sintetizirati u jednu knjigu, ali književnica je izrazila želju na jednom mjestu objaviti svoje najuspješnije radove. Kako donosi Tonko Maroević u svome članku Čaranja i razočaranja u znaku stvaranja u časopisu *Poezija*: "Od samoga naslova postavila se kritički i polemički prema prevladavajućoj slici kakvu šira javnost o njoj ima. Parafrazirajući jednu od svojih najslavnijih pjesama (*Ti koja imaš nevinije ruke*), kao da joj želi oduzeti afektivnu auru i naboj poetskoga teksta, a njezinu energiju usmjeriti prema osvjetljavanju vlastite egzistencije."⁴⁰

Apokaliptičke basne iz 1976. godine sadrže nekoliko satričnih pjesama, po kojima je Vesna Parun također bila poznata. "Koliko je znala biti duhovita i gorka i ujedljiva, toliko je umjela pronaći izraz, riječ, doskočicu, jezičnu igru, rimu,

³⁹ ŠICEL, M., nav.dj. , str.243.

⁴⁰ Maroević, Tonko, "Čaranja i razočaranja u znaku stvaranja", *Poezija* (Zagreb), ISSN 1845-7762-5 (2009) 4/5 , str.135.

sve ono što je potrebno da bi joj misao u stihu dobila udarnu snagu.”⁴¹ Tako u pjesmi *Zašto je živio slon* piše:

*U šumi eukaliptusa živio dobričina slon
svakome spreman da pomogne,
al mravima posebno sklon.
Žao mu bilo gledati ih, onako malene, kako se muče
i kako s golemim trudom svaki
slamčicu svoju uz brijeg vuče.
Zato je šumom gustom oprezno koraćao
pazeć da slučajno ne bi
nogom na mravinjak stao,
ili da ne bi u žurbi veselom nekom mravu
nožicu zgnječio ne hoteć, il-ne daj bože-glavu!*

Vesna Parun koristila je upotrijebila svoje darove, “koristeći se najširoim lepezom svojega književnog talenta da iskaže revolt nad banalnošću svakidašnjice, nad konzumnim paklom i kolektivizmom.”⁴² Osim što je bila opsjednuta opisivanjem vlastitog djetinjstva i rana iz prošlosti, imala je dobar smisao za humor, kao što je to prikazala u pjesmama *Ovčja romanca mjesečarka* ili *Pouka janjetu*.

6. Poezija Vesne Parun u očima kritike

Brojni suvremeni književni kritičari i teoretičari ocjenjivali su rad Vesne Parun. Pisala je poeziju koja je provocirala službene kritičare, osobito u političkoj dimenziji. Slobodan Prosperov Novak u svojoj *Povijesti hrvatske književnosti* napisao je:

“Vesna Parun nije pripadala eksperimentatorima jezikom pa niti avangardnim strujanjima. Ona je pisala poeziju visokog subjektivizma i njome je nervirala službenu kritiku ali ne svoje vršnjake i sljedbenike koji su zajedno njome zagovarali književnost koegzistencije, sugerirajući da pjesništvo te epohe treba sačuvati vlastitu samoću kako bi u budućnosti, u književnoj utopiji, moglo ostvarivati zajedništvo svih osobnosti i svih vrijednosti, zajedništvo koje će biti daleko od svake ideologijske narudžbe. Bili su to stavovi mlađih teoretičara i kritičara, a njih je najpregnantnije rezimirao Vlado Gotovac kad je u knjizi *Princip djela*, 1965. afirmirao radikalni program umjetnosti kao samoće, te estetikom *resentimana* opravdao visoki stupanj

⁴¹ MILIĆEVIĆ, N., nav.dj., str.30.

⁴² PROSPEROV NOVAK, SLOBODAN, *Povijest hrvatske književnosti, Sjećanje na dobro i zlo*, Marjan tisak, Split, 2004., str.166.

razumljivosti i neeksperimentalnosti jednog dijela hrvatske poezije. Tom krilu Vesna Parun bila je u poraću prvim praktičarom.”⁴³

Dakle, svojom individualnošću i originalnošću Vesna nije marila za mišljenja ljudi za koje je smatrala da nemaju osjećaj za njenu poeziju. Optuživali su je zbog socijalističke iskorijenjenosti jer je pjevala svoju vlastitu dramu, “a oni koji bi se uputili u tom smjeru bili su javno prozivani zbog malograđanstva, dezerterstva i socijalističke iskorijenjenosti.”⁴⁴ Slično je pisala Đurđica Lieb u svome članku “Suze putuju” u *Glasi koncila*: “Mnogi su je nazvali hrvatskom nobelovkom u književnosti, ali o velikim nagradama i velikom prodoru u svijet odlučuje ponovno politika.”⁴⁵ Lieb piše o tome kako Vesna nije bila pjesnikinja koja je znala šutjeti, koja je svjedočila pisanjem iako je to za nju bila propast. Svojom zbirkom *Zore i vihori* unijela je nemir u hrvatsku književnost. Pored političkog sloja kritike o Vesni Parun, mnogi su se osvrtni na jezik kojim je pisala. Darija Žilić u članku “Jezik kao imperativ” u časopisu *Vijenac* osvrnula se na asinkroni odabir *Ja koja imam nevinije ruke*, izdanu 2009. god. Riječ je o najboljim Vesninim pjesmama koje su sabrane u toj zbirci, počevši od njene prve pjesme koju je napisala kao djevojčica pa sve do posljednje staračke pjesme. “Svim tim žanrovima Vesna Parun istražuje jezik, igra se njime, obogaćuje ga osjetilnošću, bogatstvom metaforike.”⁴⁶ U članku “Sklupčana tišina strasti” u časopisu *Vijenac*, Tea Benčić Rimay piše o neobuzdanom divljaštvu i stiliziranoj i moćnoj osjetljivosti Vesne Parun. Rimay ju je smjestila u kategoriju pjesnika koji koriste tradiciju kao izvor iz kojeg se neprestano može crpsti. Zabilježila je svoje mišljenje o njenoj zbirci *Zore i vihori*:

“Sada mi se čini se da ono najvažnije, a time zapravo mislim na najkvalitetnije u njezinoj poeziji, ostaje neizrečeno. Možda se previše izgovorilo u početna tri desetljeća njezina pisanja, a poslije sve manje, rjeđe, neanalitično. Simptomatične *Zore i vihori* mogu poslužiti kao model ogleđa cjelokupne poetike Vesne Parun, kada je tumačena već poznatom sintagmom ratnih vihora, premda već naslovno mnogo jače odjekuju zapostavljene zore. Snagu i zanos imaju pjesme s kojima ulazimo u osunčana i okupana jutra, osvjetljena vedrinom nesputane strasti mlada bića neukrotive vitalnosti. Sama riječ zora, poput vječna pratioca pjesme, kao da će uvijek rasvjetljivati čak i najturobnija stanja i žestoke vjetrove koji se tom poezijom prelamaju. Iz prvih je pjesama probijala prirodna i nevina iskrenost, to su pjesme tijela i proljeća, djevičanstva

⁴³ Isto, str.164.

⁴⁴ Isto, str. 163.

⁴⁵ Đurđica Lieb, http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=966, 18.4.2004.

⁴⁶ Darija Žilić, <http://www.matica.hr/vijenac/435/Jezik%20kao%20imperativ/>, 7.1.2014.

i bujnoga rujna, a mora da su pedesetih godina dvadesetog stoljeća (čak četrdesetih!) sasvim suludo zazvučale u još nerazbuđenu i konzervativnom okruženju hrvatske poezije i kritike.”⁴⁷

Rimay spominje kako je komunikativnost jedna od osnovnih odlika njene poezije, istodobno i paradoksalna pojava. Nastavlja s komentarom kako je teško održati zanos i zvukovnost tolike godine, ali da je Parun u tome uspjela. Vesna Parun bila je uvjerena da ljubav pokreće svijet, što su joj pojedini kritičari zamjerali. Kao što Novak kaže: “Afirmacija stvaralačke individualnosti bila je šokantna zagovornicima dotadašnje partijske umjetnosti. Oni koji su propovijedali lirsku i proznu koheziju novo su nazvali intelektualnim odmetništvom.”⁴⁸ Parun je osvojila brojne književne nagrade i priznanja. Jedna od njih je nagrada *Goranov vijenac*. Hrvoje Korbar je zabilježio: “Apsolutni favorit potpisnika ovih redova, Vesna Parun, za razliku od Dobriše Cesarića napisala je iznimno velik broj pjesama, ali i basni, kratkih priča za djecu, drama, te čak i autobiografsku prozu.”⁴⁹ Tekst bogat anegdotama o Vesninom životu povodom njene smrti napisao je Suad Begović u svome članku “Koralj vraćen moru” u časopisu *Vijenac*. Tu stoji kako je Vesna voljela voditi hiperpismene polemike sa svojim suvremenicima, zatim kako je bila izbačena iz Društva hrvatskih književnika, a nedugo zatim primljena natrag. Život i djelo Vesne Parun prikazani su na filmskom platnu.

U srpnju 1995. godine ekipa Dokumentarnog programa HTV-a snimila je film o Vesni Parun, pod nazivom “Kad bi se moglo otputovati”. Film je sniman u Vodicama, na Zlarinu gdje je Vesna rođena, na Prviću, u Šibeniku, u Splitu i na Braču, na festivalu “Croatia rediviva”, u Selcima, gdje je Vesna dobila Maslinov vijenac. U filmu pjesnikinja na autentičnim mjestima govori o svojem životu, govori stihove i dijelove svoje životne priče. O Vesni Parun u filmu govore i akademik Tonko Maroević i pjesnik Drago Štambuk. Uz spomenuti, snimljen je i dokumentarni film “Crna maslina”, po scenariju Petra Gudelja koji je režirao Ante Rozić 2004. godine. I na koncu, snimljen je film “Ti koja imaš nevinije ruke”, autora Branka Pejnovića i Danila Šerbedžije. Film je premijerno prikazan u Zagrebu 18. listopada 2013. godine.

U svakom slučaju, Parun je bila zanimljiva književnim kritičarima jer je svojim zanimljivim opusom mogla izmamiti riječi hvale i osobnog mišljenja. Nikola Milićević u predgovoru knjizi *Vesna Parun u Pet stoljeća hrvatske književnosti*

⁴⁷ Tea Benčić Rimay, <http://www.matica.hr/vijenac/266/Sklup%C4%8Dana%20ti%C5%A1ina%20strasti/>, 7.1.2014.

⁴⁸ Slobodan Prosperov Novak, nav.dj., str.163.

⁴⁹ Hrvoje Korbar, <http://www.ziher.hr/2013/03/18/pola-stoljeca-goranova-proljeca-2/>, 18.3.2013.

zabilježio je slijedeće: “Putujući svoj pjesnički put ustrajno i predano, tražila se i nalazila u raznovrsnim očitovanjima života i ljudskog duha; ronila je ljepote i složenosti vanjskog svijeta, u bogatstvo prirode, kao i u tamne predjele svoje unutrašnjosti; od čulnosti se prenosila u misaona i duhovna područja i lomila se pred vječnim zagonetkama življenja i umiranja, sadašnjosti i vječnosti, nastojeći dosegnuti, ako je to moguće, bit onostranoga, konačnog smisla bivstvovanja.”⁵⁰ Godine 1999. gostovala je u popularnoj TV emisiji Voje Šiljka i podijelila svoja razmišljanja o književnosti, životu, sebi i drugim temama. Do izražaja dolazi sva posebnost i osebujnost njene ličnosti. U svojoj posljednjoj izjavi za televiziju, u travnju 2010., istaknula je: “Pjesnik je drukčiji, on može biti proklet ili blagoslovljen, ali je drukčiji od svoje okoline.”

Zaključak

Titulu najpoznatije hrvatske ljubavne pjesnikinje Vesna Parun je opravdala svojim neumornim književnim radom. U svim fazama stvaranja, bilo da je u pitanju ljubavna poezija, dječja, ili pak prozni i dramski rad, ona je dala sve od sebe. Vesna Parun je zasigurno umjetnica na koju nisu utjecale često grube kritike. Tak kasnije, kad se politička situacija iskristalizirala, njena publika je počela bivati sve veća.

Danas su njene ljubavne pjesme su inspiracija mnogima i omiljena lektira u osnovnoj i srednjoj školi. Pjesništvo Vesne Parun podijeljeno je u dvije faze. U prvoj fazi je naglašena spontanost, široki interesi i vedro raspoloženje. Iako neuka i mlada, definirali su je kao glas prirode. U drugoj fazi piše otmjene i intimne stihove. Raspoloženja variraju, od zbirke *Crne masline* pa sve do kraja života pisala je pjesme koje u sebi sadrže krik za izgubljenom ljubavi i mladosti. Pisala je naricaljke, kao što su *Psalmi nerotkinje* ili *Kose Mandaljenine*. Jasno je dala do znanja kome piše svoju poeziju: “običnim”, samosvjesnim ženama koje se nisu ustručavale izraziti svoje emocije, ne birajući mjesto ni vrijeme.

Njena ljubavna lirika nije ostala nedokučiva i neobrađena. Do srži su je ispitili svi oni koji su željeli naći zamjerku ili grešku, što je bilo teško. To su ipak pjesme skrušene samoispovijesti, žarkih slika i gustih metafora. Njen šaroliki opus i oscilacije osjećaja teško je interpretirati. Ali, u intimnim ljubavnim, ratnim i rodoljubnim stihovima, moderan čovjek pronalazi sebe. Književni rad Vesne Parun ostavio je snažan dojam na buduće generacije, a njezina ljubavna poezija vječnu inspiraciju.

⁵⁰ Miličević, Nikola, predgovor knjizi: PSHK, *Vesna Parun*, Matica hrvatska, Zagreb, 1982., str. 33.

Obogatila je našu kulturu svojim djelovanjem, opisivala ljepotu i ujedno je stvarala, razmišljanja o svom kraju oslikavala riječima. Ljubav prema muškarcu za nju nije morala biti duh pokretač, nego ljubav prema svemu. Prirodi, ženstvenosti, na kraju ljubav prema ljubavi. Vesna parun znala je kako impresionirati publiku, a da to nije ni pokušavala. Jednostavnim i skromnim načinom pisanja našla je način kako svoju iskrenost predočiti na papir. Parun je bila veoma plodna, originalna i izrazito kreativna pjesnikinja koja je privukla čitateljsku publiku i nakon svoje smrti.

Njeno djelo je preraslo hrvatski nacionalni značaj i bez sumnje zaslužuje biti u svjetskim antologijama, osobito ljubavnog pjesništva. Njen osobit osjećaj za jezik, snaga izričaja, način na koji je razbarušena ili stegnuta u izričaju i stroga prema sebi i svojim stihovima, to je fascinantna kombinacija, čiju ljepotu može osjetiti svaki znalac i ljubitelj pisane riječi.

Bibliografija

1. PARUN, Vesna, *Apokaliptičke basne*, Prosveta, Beograd, 1976.
2. PARUN, VESNA, *Igre pred oluju*, Mladost, Zagreb, 1990.
3. PARUN, Vesna, *Izbor iz djela*, Školska knjiga, Zagreb, 1995.
4. PARUN, Vesna, *Ja koja imam nevinije ruke* : asinkroni odabir, Naklada Zoro, Sarajevo, 2009.
5. PARUN, Vesna, *Konjanik* : izbor pjesama, Školska knjiga, Zagreb, 1966.
6. PARUN, Vesna, *Mačak Džingiskan i Miki Trasi*, Wuppertal, Lijepa naša, 1995.
7. PARUN, Vesna, *Noć za pakost : moj život u 40 vreća*, Matica hrvatska, Zagreb, 2001.
8. PARUN, Vesna, *Pjesme*, Matica hrvatska, 1964.
9. PARUN, VESNA, *Ptica vremena*, Mozaik knjiga, 1966
10. PARUN, Vesna, *Šum krila, šum vode*, Mladost, Zagreb, 1981.
11. PARUN, Vesna, *Zore i Vihori*, Matica hrvatska, Zagreb, 1964.

Literatura

1. BENČIĆ RIMAY, TEA, <http://www.matica.hr/vijenac/266/Sklup%C4%8Dana%20ti%C5%A1ina%20strasti/>
2. FLAKER, ALEKSANDAR, *Književne poredbe*, Naprijed, Zagreb, 1968.
3. FRANIČEVIĆ, MARIN, *Eseji o starima i novijim*, Mladost, Zagreb, 1977.
4. FRANGEŠ, IVO, *Povijest hrvatske književnosti*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1987.
5. GRAHOVAC, ŽELJKO, *Dahom i sluhom kroz hrvatsku poeziju dvadesetog stoljeća*, HKD "Napredak", Novi Travnik, 1996.

6. HRVATSKA ENCIKLOPEDIJA (Leksikografski zavod Miroslava Krlež), 8 (O-Pre)
7. IDRIZOVIĆ, MURIS, *Hrvatska književnost za djecu*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
8. JELČIĆ DUBRAVKO, *Povijest hrvatske književnosti*, Naklada Pavičić, Zagreb, 2004.
9. KORBAR, HRVOJE, <http://www.ziher.hr/2013/03/18/pola-stoljeca-goranova-proljeca-2/>
10. KRKLEC, Gustav, *Novo noćno iverje*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1966.
11. LIEB, ĐURĐICA, http://www.glas-koncila.hr/index.php?option=com_php&Itemid=41&news_ID=966
12. MARKOVIĆ, MILIVOJE, *Ljubav-jedino mjerilo života*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1966.
13. MAROEVIĆ, TONKO, "Čaranja i razočaranja u znaku stvaranja", *Poezija* (Zagreb), ISSN 1845-7762-5 (2009) 4/5
14. MEIĆ, PERINA, *Znamen*, Zagreb-Sarajevo, 2011.
15. MILAČIĆ, BOŽO, *Suze i zvijezde-književni razgovori*, NIP, Zagreb, 1956.
16. MILIĆEVIĆ, NIKOLA, Predgovor knjizi: PHSK, *Parun, Vesna*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1982.
17. MILJKOVIĆ, IVO, "Maslina u umjetnosti", *Pomologia Croatica*, ISSN 1330-6626-16 (2010), 3/4, str. 147.-158.
18. NEMEC, KREŠIMIR, *Leksikon hrvatskih pisaca*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
19. PAVLIČIĆ, PAVAO, *Moderna hrvatska lirika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999..
20. PAVLETIĆ, VLATKO, *Panorama hrvatske književnosti XX.stoljeća*, Stvarnost, Zagreb, 1965.
21. PROSPEROV NOVAK, SLOBODAN, *Povijest hrvatske književnosti, Sjećanje na dobro i zlo*, Marjan tisak, Split, 2004.
22. ŠALAT, DAVOR, "In memoriam", *Most*, Zagreb, ISSN 0351-0611 (2010), 3/4, str.110-113
23. ŠICEL, MIROSLAV, *Hrvatska književnost*, Školska knjiga, Zagreb, 1982.
24. ŠICEL, MIROSLAV, *Pregled novije hrvatske književnosti*, Matica hrvatska, Zagreb, 1966.
25. VISKOVIĆ, VELIMIR, "Vesna među bardovima", *Književna republika*, Zagreb, ISSN 1334-1057, 8 (2010) 7/9, str.259-260
26. ZALAR, IVO, *Suvremena hrvatska dječja poezija*, Školska knjiga, Zagreb, 1979.
27. ZORZUT, MILOŠ, *Suvremeni pisci Jugoslavije*, Stvarnost, Zagreb, 1966.
28. ŽILIĆ, DARIJA, <http://www.matica.hr/vijenac/435/Jezik%20kao%20imperativ/>
29. <http://www.oocities.org/gimnlgradacac/savrknjizkodnas/savrhrvknjiz/savrhrvatknjiz.htm>

Munir Kahrimanović

Skender Kulenović: Poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo*

Koliko je samo nezahvalnih nesretnika proklelo majku što ga je rodila i othranila svojim mlijekom ne pitajući se kako je njoj bilo sve to vrijeme i koliko je duboko zahvalnih nesretnika prekorijevalo sebe što su svojim postupcima kidali srce od kojeg su otpali, jer je život takav kakav je i nije od majke dosuđen - samo Bog zna.

Nekom je majka haznadar tajni, iskonska utjeha s kojom odlazi i najveći dio njega, nekom opet krivac za sve, a nekima svetinja pred kojom se kaje, pred kojom svaka naša ludost koja se kosila s njenim svjetonazorom bespovratno pada u besmisao. Nekom je majka inspiracija i u svom svijetu kojeg stvara ona je kult, roditelj života...

Kulenović je napisao nekoliko pjesama u kojima je majka centralna ličnost i uglavnom su to pjesme samoprekorijevanja. Dvije od njih su u najneposrednijoj vezi - sonet *Nad mrtvom majkom svojom* i poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo*. Ovdje će biti riječi o poemi uz osvrt i na pomenuti sonet.

Kulenović poemu započinje opisujući strog i skroman, pa i paćenički život majke. To čini metaforama koje su i pjesničke slike od kojih je najupečatljivija i najekspresivnija kada je u pitanju opis majčinog života u cjelini: "Vijek u četiri duvara."

Taj uvodni dio odiše nježnošću, pitomošću, saburom, vjerom u Božije određenje i sreću. Međutim, te sreće neće biti onako kako ju je ona zamišljala. Iz sve te slike na neki čudesan način izvire onaj ukon kakav će se i zbiti, jedna životna drama koja svojom tragičnošću (nažalost) zavređuje da se o njoj nešto napiše. Kulenović iznosi nekoliko naizgled statičnih slika, bez glagola, bez fabule, ali je u tim slikama ustvari iznesena dinamika propadanja i ružiranja jednog života, jedne ličnosti.

Uslijedit će zatim retrospekcija u period mladosti i djevojaštva, otkad se počinje rasplitati sudbina njegove majke. Priča je tipična, ali je Kulenović iznosi na specifičan, njemu svojstven način - probranim riječima i stilskim figurama među kojima dominira poređenje. Tu je prije svega jedna sevdah-slika djevojke sa đugumom koja nosi vodu i potajno sanja i moli Boga da joj obezbijedi lijepu udaju. Taj kojeg sanja:

“...taj da joj bude
mlad i pitom
ko softa,
i ko kadija,
pametan.”

Sva pokornost Allahu, “...čaške rumene Allahu otvorene...”, i sva čednost:

“...od muških je očiju bježala:
čista da dođe onome koji joj je zapisan,
kadifa bijela i kap rose sabahske,
na njegov dlan.”

nisu urodili plodom. Dolaze prosci, nepoznati, duvak je zlatan, paučinast - nju bogatom daju. Još jedna molitva, posljednja u djevojaštvu. Pokazuje ovdje Kulenović i jedan detalj iz bošnjačke tradicije kada je u pitanju obraćanje Allahu. Propisana molitva se obavlja na izvornom jeziku Kur ‘ana, ali je običaj da se nakon obavljene molitve uputi dova koja može biti i na mater-njem jeziku (i obično tako i jest) u kojoj se od Allaha traži da udovolji nekoj želji. Majka je tražila samo jedno i tom nije udovoljeno pa će njeno iskreno i predano biće kasnije u istoj onoj situaciji nakon obavljene molitve, nakon obraćanja Allahu, rezignirano konstatirati: “Golemo nešto, golemo sam ti skrivila.”

Da se iza svega krije nešto neprijatno i mučno Kulenović aludira slikom opre-manja mlade, poistovjećujući udaju sa prelaskom na drugi svijet koji baš i neće biti Džennet. Stravično djeluje slika feredže, metaforički poistovijećene s kabu-rom koji je zagušljiv i taman, a usporedba sa ranjenikom simboličan je početak krunjenja jednog života, jedne mladosti. Obije ove slike oštar su kontrast njenoj nježnosti iskazanoj epitetom “krto tijelo”:

“Premrlo krto joj tijelo
u feredžu,
u kabur tijesan, slijep, zagušljiv
staviše.

Ko ranjeniku,
glavu joj bijelim tulbentom
zaviše.”

Slijedi zatim opis odvođenja i još jednog tradicionalnog običaja - ljubljenja u ruke. Ona ljubi svekrovu, svekrvinu (za koju želi da ne bude zlojeda) i muževu ruku. Tada je prvi i posljednji put pogledala njegove oči. Drukčije se i nije moglo pokazati koliko su ti supružnici bili daleki jedno drugom, koliko je nerazumijevanja među njima. Majku njegovu tada je zadesila prva “nesreća”. Kasnije će uslijediti još dvije - o njima kasnije.

Sva nadanja i priželjkivanja prestaju. Kulenović to iskazuje jednim stihom, jasno izdvojenim od ostalih tako da i kompozicija poeme sada ima simboličnu ulogu prestanka jednog načina življenja i početka drugog njemu suprotnog. Taj je stih neumitan i surov opoziv onog što je željela:

“Nit joj bje softa, nit kadija!”

Majka se miri sa sudbinom koju joj je Bog dodijelio, sačekuje pijanog muža i odvezuje mu ubljivane kundure. Nimalo slučajno Kulenović pominje ovaj detalj - iza njeg se krije duboka simbolika mučeničkog položaja žene, kojoj je mjesto uvijek pod nogama muža i glavni posao da brine o nogama koje gazaju po prljavim mjestima i rasipaju stečeno. Poema koju je Kulenović napisao svojevrstan je bunt protiv ovakvih odnosa među spolovima, mada djeluje neobično to što na taj način progovara jedan muškarac. Poema, također, na trenutke gubi obilježja individualnog i poprima karakter općeg. Njegova majka postaje svaka žena koja je u kuću dovedena da služi i da bude (na trenutke) predmet muževog nefsa, jer donekle je nezamislivo da sin o majci govori na način kako to radi Kulenović u jednom dijelu poeme:

“Sljepočice nikad joj ne dirnu
dlanovima dragosti,
već je istrga kliještima požude.”

Čak su i njeni pokušaji da odobrovolji muža bili bezuspješni - i čednost i poslušnost padaju pred njegovom bahatošću i osornošću.

U jednom dijelu Kulenović bojom, žutom, pokazuje stepen ruiniranja majke, ali i nagovještava moguću utjehu - njegovo rođenje:

“Na tespih žut: suze ćehlibara,
na žute usne: zapis koji šapće,
na dlanove: žuta, Allahu otvorena sureta...”

Bez obzira na sve nedaće koje su je zadesile i za koje je mogla kriviti upravo Boga, ona se ne odriče svog imana, ostaje vjerna svom uvjerenju pa joj i Bog nagovještava radost - rođenje sina kojeg će moći odgojiti po svom nahođenju da ne bude kao većina inih. Kulenović to opisuje kratkim stihovima koji podsjećaju na sadržinu Mevluda, trenutka kada majka Emina rađa Vjerovjesnika:

“Te noći,
ja joj se rodih: sin ko san!
Izažeh joj se iz krvi:
Bjeh joj razgaljenje u gorčinama.
Odlomih joj se od srca:
Bjeh joj kruna bakarna preranim sjedinama.
Bjeh joj sunce u četiri duvara.
Hašiš tupim moždanim.
Ko pjenom smijeha,
sapunicom je omivala butiće mi rumene,
ko u dušu,
u pamučne me uvijala pelene.
Dojkom ko hurmom
na usta mi je bešici slazila.
Ko u svoj vir,
na dojku je uvirala u mene.”

Sina kojeg je dobila majka želi odgojiti na poseban način, da ga skloni od pošasti vremena koje je došlo, da bude sušta suprotnost svome ocu. Kulenović to jezgrovito i plastično kazuje koristeći se (i) polisindetonom:

“...da joj ne budem kockar ni pijanica,
nago sve škole da joj izučim,
i da joj budem
učevan
i ljudevan
i kućevan,
i da se pročujem u sedam gradova...”

Duh i načela islama su više nego očiti u majčinom htijenju. Ona dalje planira i oženiti sina djevojkom kakva je ona bila u mladosti. S druge strane, majka svog sina želi pretvoriti u čovjeka kakvog je ona željela. Ne radi se ovdje ni o kakvom kompleksu ili nametanju kompleksa, nego je posrijedi formula za uspjeh otkrivena od Svevišnjeg i vijekovima provjeravana i u čiju ispravnost ne treba sumnjati. Evo tog opisa i planiranja njegove ženidbe - nastavlja se na prethodno navedeni citat:

“...pa da me onda na glasu kućom oženi,
 pticom iz kafeza,
 koja ne zna na čem žito,
 na čem vino raste,
 o kojoj se prvi momci izlaguju
 petu da su joj i pletenicu vidjeli,
 o kojoj krmeljive ebejke šapuću
 ko o sehari mirisnoj zaključanoj.”

Kada bi se san obistinio, tad ni smrt ne bi bila teška, štaviše, umrla bi sretna i pravedna, pored sina koji će je u starosti odmjenjivati u mnogome, pored sina koji će biti njene oči:

“...a kad joj od sreće i godina
 ohlade kapci očinji,
 ja, vid joj očinji,
 na svojim da je rukama,
 sretnu i mrtvu,
 u kabur meki položim
 ko u dušek džennetski,
 zemlji i Allahu njezinom
 da je predadnem pravednu...”

Ima u svemu ovome i jedna formulacija koju će neupućeni okarakterisati kao svojevrsan oksimoron, a to je “sretnu i mrtvu”. Naime, mnogi smrt prihvataju kao neprijatan ukon koji nikako ne može biti kompatibilan s epitetom sretan, ali je islamsko uvjerenje da iskren i pravi vjernik umire sretan i da se Allahu vraća zadovoljan i On njim zadovoljan, kako uostalom i stoji u jednom Kur’anskom ajetu: “A ti, dušo smirena, vrati se Allahu svom zadovoljna i On tobom zadovoljan i uđi među robove Moje i uđi u Džennet Moj!”

I kao što to obično biva u lijevlu gdje više boravi šejtan nego melec dolazi opomena od Allaha, opomena koja i iman stavlja na kušnju. Ovdje je to u obliku poplave koja odnosi sve, a cijelu porodicu dovodi do prosjačkog štapa. To je druga nesreća koja zadesi majku i koju ona stoički podnosi, jer sad ima cilj - odgojiti sina. Ona ga šalje u školu u odjeći od zara, hraneći ga promrzlim krompirima i šta sve ne radila samo da joj sin na pravi put izađe...

“A ona,
 ko zemlja pregladnjela,
 u žile sinu-jablanu svoj zadnji sok je brizgala:

Od starog zara haljine mi skrojila
da joj u školi ne krijem golih laktova,
a kad joj se vraćah s knjigama,
s glađu u mozgu,
sa zimom pod noktima,
dva mi je promrzla krompira gulila
i nekakvu mi pticu bajala
koja je pjevala kad joj je bilo najgore:
Samo da jednom joj kuću i srce napunim
i na pravi put da joj izađem...”

Kulenović dalje govori o trećoj nesreći koja je zadesila njegovu majku, a tok poeme sad pretvara u priču o sebi, uvjerenjima i jednom stanju međukonfesionalnih odnosa među generacijama. Poema poprima ton samoprijekora, dubokog kajanja u kom se sve što je činio može mjeriti besmislom. Ovdje je dosta neposredna veza sa pomenutim sonetom. Značenjski nivoi tog soneta savršeno bi se mogli interpolirati u ovaj dio poeme. Čak bi se moglo ustvrditi da lajt motiv soneta svoje porijeklo vuče iz ovog dijela poeme. Usud i duh vremena prevladavaju nad majčinim trudom i htijenjem, sin zabasa, postaje kockar i pijanica.

“Ne bjeh joj gojeni kućenik,
već čudnovat kockar i pijanica,
za srce ja je ujedoh...”

Tu Kulenović kao komparaciju iznosi sliku ovce koja hoda za izgubljenim janjetom, aludirajući na paremiološku mudrost da zalutalo janje kraj nađe među kurjačkim očnjacima. Pročitavši ovaj dio poeme ne može se oteti utisku da je naslov poeme ironija na sopstvena uvjerenja i djela. Cilj kojeg je postavio sebi u očima majke je apsurdna rabota koja joj može zauvijek uzeti evlada i to majčino uvjerenje Kulenović iznosi u obliku upravnog govora - majka se obraća sinu:

“...Gdje ćeš ti svojim nemoćnim rukama
srušiti nepravdu-planinu?!”

Da naslov ipak nije ironija pokazat će nastavak poeme u kom Kulenović prestaje govoriti o majci, nego o ciljevima koji zavređuju da se iznevjere majčina priželjkivanja uklapajući u sve to stoljećima staru priču o međusobnim trvenjima među konfesijama i staležima, odnosu generacija i nedaći koja je dovela do toga da se razlika među ljudima prevaziđe kako bi se pobijedilo veće zlo koje dolazi iz vana, a iza svega opet stoji političko uvjerenje i ideal slobode. Naime, Kulenović pominje odnose kmetova i begova koji su jedni drugima “...kurjački očima priječali grla...”

dok se on sa kmetskim sinom Jovanom igrao i uživao u ljepoti koju samo priroda, sloboda i "istost" mogu dati. Iznosi tako duh vremena koji iz generacije u generaciju dovodi do smanjenja tenzija. S tim kmetskim sinom će i izaći na pravi put o kom govori. Poema sve vrijeme ima ton ispovijesti upućene majci. Njoj govori o borbi i "tuč-zakletvi" da će stući škorpije. Njoj govori i o načinu ratovanja, elanu koji ga nosi u borbi i vatri koju su skupa zapalili. Pored metafora (riječ-kuršum, došljaci-kurjaci i sl.) Kulenović se opet koristi polisindetonom, odnosno anaforam, kako bi prikazao ambijentalnost i žar puta ka slobodi:

"Iz cijevi riječ izustismo:
riječ-kuršum,
i ratovasmo skokom hrtova,
i ratovasmo vilicom ratnika,
i ratovasmo zenicom pobjednika,
i sada oni, došljaci-kurjaci,
iz loga tegle krvave repine,
sugluho viju u našem požaru..."

Kliktaj o slobodi koju donosi idući pravim putem Kulenović iznosi na kraju poeme opet se obraćajući majci. Ima tu reminiscenci ranijih motiva, ali na njih sad gleda iz drugačijeg ugla, sa više simbolike, uvjerenjima drugačijim od negdašnjih majčinih i idealizmom svojstvenim poetskom biću opijenom čarima dolazeće slobode. On će gluhost i pustoš majčinog zatvora između četiri zida narušiti pjesmom kuršuma, a idealistička nevjesta, mlada mjesečina, mirisna ko sehare otključane veza je sa kosmičkim otkrovenjem novog ljepšeg početka, zarastanja rana zemlje u kojoj će se mladiti novo djetinjstvo kakvo je bilo njegovo i Jovanovo.

Kulenović majčinu želju da ga "na glasu kućom oženi" preobražava u simboličku sliku čovjekovog vjenčanja sa slobodom. Pjesnik navješćuje skorbu pobjedu i slobodu:

"I čuj me, čuj me,
s tespihom sijeda ropkinjo:
Ruke su naše svemoćne,
mi ćemo uskoro
nad tvojim gradom tespihom ognjenim zvecnuti,
i kad ti kuršum ubasa u četiri duvara
i kljunom propjeva kraj uha,
to ti ja, majko, pravim putem dolazim,
s vojskom i rumenim zvijezdama
i vodim nevjestu, mladu mjesečinu,
izažetu iz krvi,

odrunjenu od srca,
razgaljenje u grčinama,
od njenog grla i očiju
i sehara mirisnih, otključanih,
kuće se kuće prelešću,
i majke smiju sjedinama,
zemlja-rana
mladi novim djetinjstvom.”

Kulenović je, dakle, poemu započeo kao slovo o majci-roditelju, a završio kao himnu slobodi i majci-domovini. I ovu poemu je ostvario na njemu svojstven način sazdašći je od riječi isklesanih u sopstvenoj radionici po vlastitoj mustri i koristeći se ovog puta raznovrsnijim tropima izvlačeći iz arsenala stilskih figura i one koje su dosta rijetke u upotrebi, ali je njihova stilska vrijednost upečatljiva. Dok je stvarao poemu izmijenjao je u toku izlaganja sve tri forme: i *ich*, i *du*, i *er* formu. Poema je u okviru sve tri forme u neposrednoj vezi sa majkom - ili je slika njenog života, ili je priča o sebi upućena njoj. Također je tu uvijek sveprisutan duh islama i vjere za kojeg je ponajviše zaslužna sama majka. Tako je nastalo djelo izrazite vrijednosti i uzvišenih osjećaja kom je namjena određena u samom naslovu.

Majka je valjda za Kulenovića jedino biće koje to i zaslužuje.

Literatura

1. Nikola Drenovac: Intervju sa Skenderom Kulenovićem, u knjizi *Pisci govore*, Grafos, Beograd, 1964.
2. Midhat Begić: *Simfonija Skendera Kulenovića*, Odjek, Sarajevo, god. XXVIII; 1-5. novembar 1975.

Dragana Krešić

Usmeno-književni elementi u romanu *Prosjaci i sinovi* Ivana Raosa

Usmena književnost najstariji je oblik književno-umjetničkog djelovanja, a pripada dijelu kulture svakoga naroda. Ono po čemu se prepoznaje kulturna tradicija bilo kojeg naroda, pa tako i hrvatskog, u svom samosvjesnom govornom ostvarenju, jest velika uporaba poslovičnog ili paremiološkog blaga. Stipe Botica u knjizi *Biblija i hrvatska kulturna tradicija* naglašava da paremiološki izričaj, bez obzira u kojem se pojavnom obliku javlja, pokriva sve ono što je prethodno kao govorna kategorija bilo u iskustvu. Pod pojmom “paremiološki oblici” prvenstveno se misli na ono što jest poslovice, izreka, krilatica, gdje je iskustvo uvijek bitna kategorija. Poslovični su izričaji slični u svim tradicijskim kulturama svijeta, prvenstveno zbog svoje antropološke uvjetovanosti. Ovaj je usmeno-književni oblik zbog svoje formalne kratkoće, često nazivan minijaturna forma, gipka, pokretljiva i prohodna vremenom i prostorom. Poslovica je, primjerice u Bibliji, cijelo mnoštvo. Njih današnji prevoditelj naziva “izrekama” ili “mudrim izrekama”, dok ih bosanski franjevci 17. i 18. stoljeća nazivaju “priričje”, što nije ništa drugo već starohrvatski naziv za poslovicu.¹

Poslovica je najminijaturnije književno djelo. Poslovicom se prenosi višestoljetno i višemilenijsko iskustvo koje jezgrovito tipizira osobe, događaje i pojave. Karakter poslovice je utilitaristički i didaktički. U hrvatskoj povijesti književnosti poslovice su nazivane: proričja, priričja, pririč, priričak, mudroslovice, a Josip Kekez ih prema tipu dijeli na: izreke, dijaloške poslovice ili poslovice-pitalice,

¹ Usp. Stipe Botica, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995., str. 120-125.

poslovice-anegdote ili poslovice-pričice i pareologizme (frazologizme, poredbe, metafore).²

Poslovice

Unutar Raosove rečenice upletene su narodne poslovice koje najčešće potvrđuju općenite mudre stavove prema životu, komentiraju događaj ili razgovor. U romanu, kao i u svakodnevnom životu, izgovaraju ih ljudi iz puka i neprimjetno unose u svoj govor, odnosno u razgovorni stil. Poslovice tako postaju svojevrsnim savjetima među likovima koji proizlaze iz iskustva. U romanu se pojavljuju kao povod i motiv različitih razgovora među likovima ili njihova nadopuna. Kao dio usmene književnosti, poslovica je u pisani oblik, odnosno, u pisanu književnost ušla na jednak način kojim je stavljena u usmenoj izvedbi, različitim uvodnim dijelovima rečenice (*Dobro se reklo, Kako se veli, Veli se, Zato se kaže, Riječ je od davnine, Stara je riječ*), koje djelomično koristi i Raos u komunikaciji dvaju ili više likova.³

Izdvojene su sljedeće poslovice:

Od mudra djeda i unučad mudra.

Najsličnija je poslovice *Jabuka ne pada daleko od stabla* ili *Kakav otac, takav sin* ukazujući na nasljednost dobrih osobina koje se prenose s koljena na koljeno.

(...) nije ni pošteno gledati jad onoga od koga koru kruha išteš.

Često su prosjaci dolazeći u neko mjesto vidjeli nesreću ljudi od kojih traže da im nešto udjele. Takve nesreće su primjerice bolest djeteta, pomor stoke i sl.

Ne uči ćaću kako se prave djeca.

Pojavljuje se dva puta u romanu, a odnosi se na mlade koji žele starijima govoriti o stvarima koje oni imaju "u malom prstu". Budući da je iskustvo na njihovoj strani ovo je kratak i efektan odgovor nakon kojeg je svaka daljnja rasprava suvišna.

² Usp. Marko Dragić, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008., str. 528.

³ U radu nećemo pojedinačno navoditi na kojoj se stranici nalaze poslovice, a svake su preuzete slijedom pojavljivanja iz knjige Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.

Danas vjere ni u rođena brata.

Ne možeš vjerovati nikome, pa čak ni rođenom bratu. Vremenski prilog “danas” ukazuje na ustaljenu priču o nekadašnjim boljim vremenima kada su međuljudski odnosi bili takvi da se imalo povjerenja u svakoga.

Na mladu se rane brzo suše, a kraste još brže opadaju.

Jedna od mnogobrojnih poslovice koje prikazuju odnos stari-mladi. Njome se želi reći kako mlad čovjek lakše preboli i lakše se prilagodi određenim situacijama.

Živa glava dugovanje plaća.

Poslovica koja govori o vrijednosti života. Dok je čovjek živ i zdrav može se nositi i s najvećim životnim nedaćama.

Čovjeku svako zlo, ponajčešće izdaja, dolazi od žene.

Kroz roman možemo pratiti sudbinu ženskih likova u ruralnoj sredini Imotske krajine. Likovi Kikaša i Matana primjer su dominantne patrijarhalne figure prema kojima su žene “sile nečiste”.

Vezanu vuku i nedonoščad iz repa dlake čupa.

Ova nas poslovica podsjeća na onu *Dva loša ubiše Miloša*, a kazuje nam kako je lako suprotstaviti se nekome tko se ne može braniti.

Krv je krv, a sve drugo – luk i voda.

Postoji i u obliku *Krv nije voda*, odnosno treba držati do onoga s kim smo u krvnom srodstvu.

Tko ne zna za šalu, ne zna ni za molitvu.

Šala i molitva u ovoj poslovice funkcioniraju kao oprečni pojmovi. Molitva kao najintimniji i najsvetiji, a prema tomu i najozbiljniji čin s kojim se nije šaliti i šala kao ispušni ventil preko kojeg se oslobađamo negativne energije. Ovim se hoće reći da ukoliko se ne znamo našaliti kada je to potrebno, nećemo se znati ni pomoliti u potrebi.

Nedužna su usta i Bogu slađa.

Usta kao “oruđe” grijeha (psovki i sl.) metonimijski se odnose na čovjeka. Bez obzira na ustaljenu priču o skrušenom pokajniku želi se reći kako je čovjek koji ne čini zla Bogu i bliži i draži.

Dobar majstor alata nikom ne daje!

Odnosno dobar majstor ne vjeruje nikome i ne želi da netko nestručan rukuje njegovim alatom.

Komu Bog konja, tom i sedlo!

Ova poslovice odnosi se na nekoga tko je rođen pod sretnom zvijezdom. Njemu je sreća naklonjena i sve mu se slaže kako treba, za razliku od onih kojima sve krene niz brdo ili kako bi se reklo *S kiše na krupu*.

Gdje je ljudi, tu je i razgovora.

Postoji također i u obliku *Ljudi smo, dogovorit ćemo se*, a ukazuje na to da se razgovorom svaki problem može nadvladati. Ovdje imenica *ljudi* može imati i karakternu osobinu ljudi-neljudi.

Kako je sijala tako neka i žanje!

Jedna od poznatijih poslovice koja nam kazuje da ne očekujemo više nego što smo zaslužili.

Pametnije ti je svašta jesti nego svašta govoriti.

Šutnja je zlato ne zbog toga što ne bismo trebali nikako govoriti nego što ne bismo trebali govoriti o stvarima o kojima ništa ne znamo ili imamo poluinformacije.

Tko visoko leti, nisko pada.

Duga je tradicija ove poslovice, a često se pojavljuje u Gundulićevim djelima. Ona oslikava uzlet i pad pojedinca. Ljudi u svom nastojanju da dođu do vrha često ne obazirući se gaze preko drugih ljudi. Njihov pad u pravilu uvijek bude bolan.

Ženu i vola iz svog dola.

Ritmičnost i rimovanje ove kratke poslovice dovelo je u vezu dvije najvažnije stvari u životu prosječnog muškarca Imotske krajine toga vremena. Dobra i vjerna

žena i vol mjerilo su vrijednosti i uspješnosti. Stoga ne treba ništa prepuštati slučaju nego uzeti ono što nam je pri ruci, *cvijet naše bašte*.

Gdje je kuće, tu je i nevolje.

Najsličnija je onoj poznatoj poslovice *Tko radi, taj i griješi*, a svrha joj je ukazati kako ništa nije savršeno.

Tko se mača laća od mača će i poginuti, veli Gospodin.

Sve se u životu vraća, a način na koji se ponašamo prema drugima bi nam se mogao vratiti. Dobro za dobro, zlo za zlo. Ovdje imamo i poziv na vrhovni autoritet čime se poslovice podiže na razinu činjenice, odnosno nečega u što se ne sumnja.

Tko griješi, pravedno je i da ispašta.

Često čujemo poslovicu *Ljudski je griješiti* međutim Božji i moralni zakon nalaže da odgovaramo za svoja djela, iako su pravo i pravda dva različita pojma.

Svi ćemo pod ledinu.

Ledina u značenju livada u ovoj poslovice označava neminovnost. Svima nam je suđeno jednoga dana pod zemlju. Ova poslovice se može koristiti i kao malo grublji eufemizam u značenju odlaska na drugo (bolje) mjesto.

Kad ruke dovrše svoje, tek onda srce na red dolazi.

Potrebno je prvo stvoriti mogućnost za život, a tek se onda okrenuti ljubavi i zajedničkom životu.

Poštuj oca i mater ako hoćeš biti sretan i dugovječan u ovoj dolini suza.

Parafraza pete Božje zapovijedi s dodatkom *doline suza* kao mjesta čovjekove patnje do odlaska na bolje mjesto. Ova se zapovijed koristi kako bi se mlađima ukazalo na nužnost poštivanja ne samo roditelja nego i starijih od sebe.

Lako je iz tuđih jaja piliće leći!

Pojavljuje se i kao *Lako se kititi tuđim perjem* u smislu kako je lako uzimati zasluge za nešto što je netko drugi napravio, a teško je nešto učiniti sam.

Bog i cesar svojih ne zapušta!

Često se susrećemo i s onom da *Kapetan posljednji napušta brod*. Ova poslovice se javlja dva puta te kao naslov poglavlja. Bog i car kao primjeri vrhovne vlasti na nebu i zemlji. Vlast uz privilegije nosi i odgovornost za one nad kojima se vlada, a ovi će za svoju odanost za uzvrat dobiti zaštitu.

Ne trči pod rudo!

Također jedna od poznatijih poslovice, javlja se i obliku *Ne trči pred rudu/ rudo*. Rudo je drvena ili metalna prečka na zaprežnim kolima za koju se privezuje vučni konj. To je opomena da ne treba biti brzoplet jer ćeš u protivnom završiti pod teretom. Slična joj je i ona *Pijetao koji prvi kukuriče, prvi glavom plaća*.

Tko te kruhom hrani, toga ocem zovi.

Onaj tko te uzdržava ti je otac, a ne onaj koji je to samo na papiru.

Tko harči, taj i tabači!

Pojavljuje se i u obliku *Tko je jači taj tabači*, a znači da onaj tko ima vlast provodi svoju volju. Inače izraz *tabačiti* dolazi od turskog naziva tabak za kožar. Sukladno tomu imamo i prezime Tabak nastalo po zanimanju, a tabačiti bi značilo pripremati kožu za obradu.

Samo budala misli da mu je carovati u selu kad nije ni u kući!

Ova poslovice odnosi se na onoga koji želi biti *ulje iznad vode*, a nije gazda ni u vlastitoj kući. Samo budala sebi daje važnost veću nego što je uistinu ima.

Tko misli ubosti, bode odmah ili nikada.

Od priča nema ništa, onaj koji ima nakanu nešto učiniti neće to odgađati nego će odmah učiniti.

Kog su zmije klale i gušterice se boji!

Poznajemo sličnu poslovice koja glasi *Tko se jednom opekao, puše i na hladno*, a odnosi se na povećani oprez onoga koji je doživio neugodno iskustvo.

Tko starješinu ne pozna, ni starješina njega neće prepoznati!

Ova poslovice govori o svojeglavim ljudima koji ne priznaju vlast te će se sukladno tomu i vlast ograditi od njih kada se nađu u kakvoj poteškoći.

Ljudi su ti ko krave: zamoči noge u salamura, pa će ti vazdan tabane lizati...

Usporedba ljudskih sa životinjskim osobinama ima ulogu slikovitijeg prikazivanja karaktera ljudi. Ljudima daj malo materijalnih dobara i dizat će te u zvijezde bez obzira na to kakav si.

Zlato i mutavom jezik driješi.

U Bosni se pojavljuje u obliku *Para vrti gdje burgija neće*, a ukazuje nam na to kako nema nepotkupivih ljudi, samo je potrebno pogoditi cijenu.

S kim si onakav si, nema sveta među prokletima.

Često se susrećemo s ovom poslovicom, a ona se više odnosi na to kakva je slika kod onih koji promatraju nego kakva je uistinu. Generaliziranje nikada ne može biti dobro, pa tako ni u ovom slučaju. Želi se reći da si onakav u kakvom se društvu krećeš.

Oteto prokleta.

Još jedna od moralnih poslovice koje su se u narodu zadržale do današnjih dana. Ima didaktičku svrhu poučavanja mlađih kako se sve treba steći vlastitim trudom i sa svojih deset prstiju.

Čovjek snuje, a Bog određuje.

Poslovica kojom se želi reći da Bog ima zadnju riječ u našim životima. Možemo sanjati koliko hoćemo, ali zna se čija će odluka biti na kraju.

Dugovi – zli drugovi.

Prikladna poslovica u rimi kojom se iskazuje problem dugovanja. Postoji cijeli niz poslovice o dugovima. Neke od njih su:

Dugovi, starost i smrt – neopaženo se uvuku u kuću.

Ako nemaš dugova, nemaš ni straha.

Dug je najgore siromaštvo.

Mali dug pravi dužnika, a veliki neprijatelja dok svaki dug napravi nezadovoljnika.

Neka ti bude prva briga da nikome ništa ne duguješ.

Prijateljstvo prestaje ondje gdje počinje dug.

Riječi ne vraćaju dug.

Siromahov dug stvara veliku buku.⁴

Živio rat! Budali tat, pametnu brat!

Rat je budali tat jer mu odnese dosta toga, a pametan se, prema ovoj poslovice, u ratu okoristi ili materijalno ili tako što napusti zaraćenu zemlju.

Nema okrutnije vlasti od vlasti onih nad kojima se dugo i surovo vladalo.

Dva puta se ponavlja ova poslovice kojoj odgovara i ona *Daj čovjeku vlast i vidjet ćeš kakav je*. Oni nad kojima se dugo i surovo vladalo će vjerojatno i sami vladati još okrutnije.

Zrno do zrna pogača – venig do veniga palača.

Do nas je došla u obliku *Zrno po zrno pogača, kamen po kamen palača*, a odnosi se na štednju. Odnosno vrijednost štednje koju oslikava poslovice *U radiše svega biše, u štedišu još i više*.

Bolje je i deset puta na vruć krumpir puhnuti nego, nego se jednom opeljati.

Prije nego što nešto učinimo treba dobro provjeriti sigurnost nego se naučiti na iskustvu, jer imali smo ranije poslovice *Kog su smije klale i gušterice se boji*.

Odavna Matan znade da je i najtvrdje kuhano jaje jednom bilo mekano.

Vremena se mijenjaju i onaj tko je bio na dnu može doći do vrha i obrnuto. Ova nas poslovice poziva na oprez da nikoga ne podcijenimo.

Gdje će miš orla ulovit!

Ovom poslovice oslikan je odnos jači-slabiji i njome se želi istaknuti da ne može biti drugačije nego što je po prirodi.

⁴ Mate Ujević, *Narodne poslovice*², Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jurčić, Zagreb, 2011.

Ako ćeš državu po prstima, država će tebe po glavi.

Bilo je već nekoliko poslovice slične tematike koje možemo svesti pod onu *Ne možeš se s rogatim bosti.*

Politika ti je kučka prevrtljiva.

Postoji cijeli niz poslovice koje govore o politici. Uglavnom je riječ o poslovicama koje iznose negativan stav o toj djelatnosti. Ovo je jedna od njih.

U lošoj ruci i najbolja puška puhaljka.

Kad je netko nestručan uzalud mu sve, pa čak i da mu ponudite najbolje oruđe on neće uraditi posao kako treba.

Nizbrdo se svako govno valja.

Ukoliko je nešto lako uraditi ne treba se hvaliti učinjenim poslom, jer će u suprotnom ova poslovice poslužiti kao argument tomu da se radi o bezvrijednom činu.

Bog je najprije sebi bradu... I svatko je sebi najbliži.

Bog je najprije sebi bradu stvorio. Ponovno poziv na vrhovni autoritet u koji se treba ugledati, a u biti se radi o poslovi o sebičnosti koja opisuje situaciju u kojoj čovjek najprije gleda svoj kraj.

Gnoma je kratka prozna ili metrička forma u obliku izreke, pouke ili pravila. Zdenko Škreb je predlagao da to bude zajednički naziv za sve književne mikrostrukture. Sukladno tomu, osim poslovice izdvojit ćemo i druge gnomske iskaze koji u romanu služe kao potvrda onoga što se govori.

*Ja sam starješina, a u starješini ne kuca srce već zakon. Gdje je zakon milosti nema.*⁵

*Gospodari radije među se na gladno čavrljaju, nego i s najvjernijim slugom tusta ovna čerupaju.*⁶

Ne gnjivi se na se, već uči, sine, nitko se znan nije rodio. A ono što naučiš, ne meći na veliko zvono, jer čim drugi sazna, tebi više nije od koristi. Ni đavlu tuđi

⁵ Ivan Raos, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971., str. 88.

⁶ Isto, str. 174.

grijev nije tako mio ko grešniku, a nad tuđim zločinom više ce se zgranuti opako čeljade nego nebo svetaca.⁷

Kad se čovjek nečem izuzetnom domisli, a nema s kim o tome gdjekad porazgovoriti, isto je kao i da se nije domislio.⁸

Što se ima zbiti i zabiti nek se zbije i zabije odmah, da te sutra ne kara zbog danas, čas je životni kratak i osjetljiv: žud za nekoć propuštenom čašom danas ti cijelu bocu zagorči.⁹

I nije zbog para, vrag ti pare, ma opet: koliko ih imaš toliko u očima drugih valjaš...¹⁰

Čovjek ti je zvjerka svakojaka. Što stariji to luđi; što bliži grobu sve se glasnije zaklinje: od sutra počinjem živjeti!¹¹

Blagoslovi

Blagoslovi su arhaične narodne tvorevine, obično kratke forme, koje se uvelike povezuju s Bogom, božanstvima, svecima ili ukratko višim božanskim silama. Pozivaju se više sile da pomognu čovjeku u njegovoj nakani. Blagoslov se daje uz osjećaj sreće, duševne punine, altruizma i najčešće se koristi kao zahvalnost prema nekomu tko je učinio dobro djelo.¹²

Iako se u romanu pojavljuje znatno više kletvi, izdvojit ćemo i neke blagoslove koji se pojavljuju:

A sad mi ostaj s Bogom, pametno djedovo...

Blagoslovi, Gospodine, nas i ove tvoje dare koje ćemo blagovati...

Bog s tobom!

(...) nek mi se Bog smiluje.

⁷ Isto, str. 225.

⁸ Isto, str. 292.

⁹ Isto, str. 521.

¹⁰ Isto, str. 683.

¹¹ I. Raos, *nav. dj.*, str. 798.

¹² Usp. S. Botica, *nav. dj.*, str. 130.

(...)neka vam se Bog smiluje.

(...)nek vam je s blagoslovom...

Neka onda i tebi Bog pomogne.

Bog vam stostruko vratio.

A sad, uz pomoć Božju, udarimo.

Neka ti Allah mirisnim ljubicama i jasminom pute pospe...

Bog nam budi milostiv...

Kao što možemo vidjeti blagoslovi imaju jasno utvrđenu strukturu, a sadržaj, zazivanje Božje pomoći, se ponavlja.

Kletve

Kletve su arhaične narodne govorne tvorevine, nekad u sastavu crne magije, a javljaju se u svim oblicima usmene književnosti. Sveprisutne su u tradiciji jer je narod dugo vjerovao u moć kletve. To je želja za nesrećom, izrečena u afektu, u trenucima bijesa i ljutnje. Najstariji su oblik verbalne agresije. U povijesti čovječanstva kletva je često ritualizirana. Cilj joj je potpuno ili djelomično neutraliziranje neprijatelja. Prokletstvo počiva na uvjerenju da nekakve više sile imaju moć nad čovjekom i da mu one mogu pomoći ili odmoći. Kletva se sastoji se iz dva dijela: u prvom dijelu se priziva viša sila, a u drugom iznosi sadržaj kazne. U hrvatskoj je narodnoj uporabi znatna količina kletvi i proklinjanja.¹³

Ovaj usmenoknjiževni oblik postoji onoliko koliko postoji i čovječanstvo. Svojim književnim ustrojem pripadaju u jednostavne oblike unutar paremiološke podvrste. Ovaj se tipični i lako prepoznatljivi oblik pojavljuje kad se u govornika stvori primjereno duševno raspoloženje, pa se kune iz osjećaja nemoći, gnjeva, nesreće ili drskosti.¹⁴

Roman sadrži objašnjenje zbog čega je više kletvi nego blagoslova. Dakle, u jednom dijelu romana Kikaš govori: *Stoga nemojte moliti, od molitve više*

¹³ Usp. S. Botica, *nav. dj.*, str. 130.

¹⁴ Isto, str. 120.

pričešćenja nema, već odmah u kletvu! Prokletstvo je vazda rodnije od blagoslova, a strah pouzdaniji jatak od milosrđa.

Zemljo, otvori se! – zavapi Copac i prekri lice rukama.

Kikaš prezrivo omjeri sina:

– I baš će se na tvoje kreveljenje otvoriti, šantalašu!

Potom se obrati ostalima:

– Kuniti i proklinjite sve do devetog koljena. Proklinjite svim što vam na jezik padne, proklinjite u ojkanju i slovkanju, u vici i šapatu, u govoru i pjevuckanju, proklinjite kletvom tupom kô malj i onom u pjesmicu složenom, pjesmice su najopasnije. Naprijed, proklinjači moji! Naprijed!¹⁵

Proklinjanja u Hrvata, a dosta ih čitamo u Raosovom romanu, nisu uvijek zlonamjerna. Ona su često ili najčešće plod (loše) navike. Iz čestih i nesvjesnih ponavljanja određenih riječi, tj. iz navike, ljudi kunu, zaklinju, proklinju i psuju. Tako nas kletve u Raosovim *Prosjacima i sinovima* neće zgroziti, nego će kod čitatelja izazvati smijeh. Gotovo da se ne pojavljuje lik koji ne izgovara kletve, pa čak i don Pavao izgovara kletve.

Kletve koje se nalaze u romanu su:

Đava im u pretile guzice pregršt papra sabio!¹⁶

Neka cvrlje, pas im mater.¹⁷

Stani! Ipak izostavi poganog ćaću i mater, nek ih vrag nosi.¹⁸

Nek te šejtan nosi!¹⁹

A kakav bi to bez straha život bio, vrag ti u prkno vreću vruća luga nasuo!²⁰

Slušaj, mali, vrag te od sise odbio, slušaj i muči kad stariji i prdi!²¹

¹⁵ I. Raos, *nav. dj.*, str. 232.

¹⁶ Isto, str. 12.

¹⁷ Isto, str. 12.

¹⁸ Isto, str. 32.

¹⁹ Isto, str. 52.

²⁰ Isto, str. 58.

²¹ Isto, str. 58

*Poprdo, kćeri grebena, diži se, đava ti lijenu guzicu o stanac kamen prilijepio.*²²

*Tada sam s tim Ivanom – zgodan momak, zgodni ga vrazi majci iz srca išču-pali – tada sam se s njim, na svoju nevolju, dogovorila, da ću na put prema Vitini malčice zaostati, znaš, kod one osamljene kruške trnovače.*²³

*I još nadoveza, neka ide do đavola grebena turska pravda, koja na rič Mara-če-Obarače prava zdrava na kolac nabija.*²⁴

*Dobro. Nek ih đavo nosi!*²⁵

*Brže, brže, vrag vam materi lug u prkno sasuo – obezumljeno dovikivaše Po-trka tim prokletim balavim puževima koji su milili za hajducima kao za mrtvač-kim nosilima.*²⁶

*Doj, bidnemu Kikošu, doj... - a onda se naglo trgnu spoznavši nevjestinu podvalu, uzmaha se štapićem i uzvika – moj paletun, moj paletun... dola bi mu ga, vrozi te za marendu izili... dola bi mu moj... Doj mu, doj mu svoga Mikota!*²⁷

*Što ćemo u Čerinu, lijepi ti ga đavao odnio!?*²⁸

*Ako ste đavli pakleni, u ljudsku hranu useljeni, nek vas potare Otac Sin i Duh Sveti!*²⁹

*Duzina te crnih vragova od Livna do Kupresa vitlala!*³⁰

*Prokleti bili! Prokleti bili... Pošto bijes ne mogoste iskaliti na don Pavlu, iskaliste ga na vinu i jadnim, jadnim ovcima. Prokleti bili... i svi vam vrazi po duše dolazili.*³¹

²² Isto, str. 65.

²³ I. Raos, *nav. dj.*, str. 67.

²⁴ Isto, str. 107.

²⁵ Isto, str. 114.

²⁶ Isto, str. 164.

²⁷ Isto, str. 177.

²⁸ Isto, str. 185.

²⁹ Isto, str. 203.

³⁰ Isto, str. 204.

³¹ Isto, str. 208.

*O, đava ti sreću odnio...*³²

*Vrag te izija, onda poj spat sa šjor Đanom a ne sa mnom!*³³

*Iš, lijepi vas vrag odnio!*³⁴

*Nisam se uželio naše lijepe pure, lijep ti je đava odnio.*³⁵

*Vrag te rogom u prkno... stade se Livoguza u pregršt smijati.*³⁶

*Muči, nevoljo moja bogolizna, đava ti jezik u mendele sabio – rebnu ga lak-
tom oštroglim žena mu Mila Škorinica.*³⁷

*Hajde s milim vragom, Božji buzdovane!*³⁸

*A sad, nabiguzi i svežderi, srondajte se janjetu i žderite, svi vas vrazi žderali!*³⁹

*Lako je iz tuđih jaja piliće leći! On i ona stara kučka, svi ih đavli na ražnju
vrtjeli, kožu nam do mesa oderaše, pa stoga i propadosmo...*⁴⁰

*Vranj mi se – žene nikad ne govore vrag, grijeh je – vranj mi se dušom zamet-
nuo ako valja jesti odveć mesa.*⁴¹

*...njava vam pipitu na jezik nabacio, žderite i nažderite se...*⁴²

³² I. Raos, *nav. dj.*, str. 208.

³³ Isto, str. 210.

³⁴ Isto, str. 212.

³⁵ Isto, str. 219.

³⁶ Isto, str. 231.

³⁷ Isto, str. 231.

³⁸ Isto, str. 240.

³⁹ Isto, str. 249.

⁴⁰ Isto, str. 272.

⁴¹ Isto, str. 282.

⁴² Isto, str. 283.

*Muč mali, vrag ti zube polomio, sve je od Boga, i ono njegovo i ovo naše. Antalago i Jokalago, sotone paklene, đavli vam dušu na ražnju, odgrnite žeru s donjeg kraja, zar ne vidite da će prisvedit!*⁴³

*Lijepi skakavčići, baš lijepi, lijepi ti ih vrag odnio!*⁴⁴

*Baš fijeno fijeni te đava odnio.*⁴⁵

*Đava ti se u poštelje popišao!*⁴⁶

*I neka svi lijepi đavli Kekekovu ljuljavu pamet raznose i ono kržljivo tjelešće čereče...*⁴⁷

*Vrag ti jezik pregrizao!*⁴⁸

*A novi car i dalje ratuje, lijepi mu vrag ružnu pamet odnio!*⁴⁹

*Svi te đavli u čorbi posrkali - zadivi se Stipina Bakrić.*⁵⁰

*Ne struži toliko, svi ti đavli želudac strugali.*⁵¹

*Netko spomenu i Kineze, lijepi ti ih đava razroke odnio!*⁵²

*Vrag ti pare!*⁵³

⁴³ I. Raos, *nav. dj.*, str. 330-331.

⁴⁴ Isto, str. 335.

⁴⁵ Isto, str. 336.

⁴⁶ Isto, str. 340.

⁴⁷ Isto, str. 401.

⁴⁸ Isto, str. 443.

⁴⁹ Isto, str. 449.

⁵⁰ Isto, str. 469.

⁵¹ Isto, str. 472.

⁵² Isto, str. 488.

⁵³ Isto, str. 551.

*Čim se to šepiriš i pauniš, vrag ti budalasto srce za marendu na gradelama!*⁵⁴

*Vrag ti korpu!*⁵⁵

*Vrag ti pečenje!*⁵⁶

*Svi te đavli u njoj silovali!*⁵⁷

*Tako čestita žena razgovara s mužem, razgovara o svetim kućnim i svakidašnjim stvarima, a ne o frizerima, đava ti ih odnio, ili još gore, može biti, o pjevačima ili raketama na mjesec...*⁵⁸

*...Što na "sok" odmah zirkaš očima, puteni te đava putenu odnio...*⁵⁹

*Danas ti se kopa i pljevi po Njemačkoj, Americi, Australiji – a to nisu školjići već kontinenti lijepi ti ih đavo odnio.*⁶⁰

*Vrag ti puru i slaninu!*⁶¹

*Lijepi ti je đav' odnio!*⁶²

*Lijepi te đavo odnio, za koga si radio osim za sebe!?*⁶³

*Koji ćemo put sjesti i u merdžu, đavo ti ga odnio pa šišni do Brela, šibni do Splita, zaori do Dubrovnika...*⁶⁴

⁵⁴ I. Raos, *nav. dj.*, str. 561.

⁵⁵ Isto, str. 561.

⁵⁶ Isto, str. 565.

⁵⁷ Isto, str. 565.

⁵⁸ Isto, str. 570.

⁵⁹ Isto, str. 570.

⁶⁰ Isto, str. 580.

⁶¹ Isto, str. 581.

⁶² Isto, str. 588.

⁶³ Isto, str. 589.

⁶⁴ Isto, str. 591.

U većini ovih kletvi spominje se đavao ili vrag kao simbol nečega najgoreg čime se želi pojačati kletva. Kao što je ranije istaknuto, govornikova kletva ne dolazi iz zle namjere, nego je stvar u lošoj navici koju možemo usporediti s psovkom. Govornik ne iznosi kletve razmišljajući o njihovoj težini ili sa željom da se one ostvare, nego više kao prijekor prema nekome tko nije nešto učinio kako treba ili s čijim se ponašanjem ne slaže. Po njihovom sadržaju možemo reći da se radi o eshatološki motiviranim kletvama.

Osim ovih kletvi u romanu se javljaju i druge kletve kojima, nakon Kikaševe zapovijedi, obiluje cijelo jedno poglavlje u kojem se opisuje njihovo prošenje oko Buškog jezera:

*"Kako ti meni, tako Bog tebi... Što meni uskratio, doktoru stostrukim vratio... Kost ti jedna drugu turala, za mjesto se gurala, mjesta ne nalazila... Ko Gavan vapio, ko rosa hlapio, golim po trnju gloginje mlatio... Popa dozivao, čuk ti se odzivao, molitva ti kugi čobanica bila... Pšenicom ti nicalo, ljuljem ti klasalo; tele ti kravu iskalo, na vuka nabasalo; čedo ti ko suha oskoruša stasalo... Vino ustima priniosio, rasol pio; od svakog osim od ježa obraz krio... S kratkom žlicom iz plitke zdjele kusao, buseve razbusao, Ivanjdane u zla gospodara krčio, smrdeljušu prčio, s njom se srađao i s njom ko crkveni miš bogatu djecu rađao... Žito sijao, kukolj žeo; krumpir sadio, ljaljak vadio; sirkovom se mekinjom ko brašenicom sladio... Ušima gledao, očima slušao, jezikom za pogaču galebinu kušao; prstima govorio, koljenima hodio, slijepac te preko jame vodio... S mišem mačku lovio, ovcom vuka tovio, gdje zdrav bio, tu i obolio... Solju žed gasio, krastama se krasio, s đavlom dušu spasio! I hoćeš ako Bog da!"*⁶⁵

Kao što možemo vidjeti, poglavlje pod nazivom *Ni prokletstva nisu više...* obiluje kletvama. Riječ o izuzetno maštovitim kletvama koje kod slušatelja izazivaju jezu. Njihova funkcija je prestrašiti onoga kome su upućene kako bi prošnjacima udjelio nešto materijalnog dobra. Puk toga vremena, naviknut na prosjacke blagoslove nalazi se u nezgodnoj situaciji. Kao što smo rekli, vjerovalo se u snagu kletve i zbog toga nitko nije ostajao ravnodušan ukoliko mu je bila upućena. Vidimo i da se nakon cijelog niza upućenih kletvi kao dodatna snaga zaziva Božja pomoć u njihovom ostvarenju što je u suprotnosti onomu što vjera nalaže. Međutim, za neuki puk to je bio povod da prosjaci ne odu praznih ruku iz njihovog dvorišta.

Već je rečeno da se kletve ističu svojom kreativnošću, pa ću tako izdvojiti jednu koja je Livoguzi donijela pune vreće zbog straha da se ne ostvari:

Livoguzi se pak u majke neke udavače do grla nakrkala pure s čvrljcima, a k tomu izmatala dvije bukare proso i grudu loja, sve zahvaljujući kletvi što joj

⁶⁵ I. Raos, *nav. dj.*, str. 282.

odnekud, pitaj Boga kakav vrug na jezik nanese: "E, kćeri ti tri žute dlake na njoj proklasale!"⁶⁶

Kako bi skinula kletvu sa svoje kćeri koja se treba udati, majka Livoguzi daje što traži, a dala bi i više samo da se kletva ne ostvari.

Govoreći o kreativnosti i dosjetljivosti ne možemo ne spomenuti Kikaševu oštroumnu pjesmicu-kletvu kojom uspjeva od Šimuna Kavčića dobiti šest dukata, tri janjeta, dva jareta i jedno tele. Budući da mu ranije Šimun nikada ništa nije dao, ovime je Kikaš naplatio i ranije Šimunove "dugove".

Ta pjesmica-kletva glasi:

*Ai ci dan kjan, ai ci šan bian
Ci kuri tan lian, šemije curi lan.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru,
džani ga, vodo, tu!
Vere me lule, dimni me trule,
Sesijat krule, drmnime sbule.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru,
Džani ga, vatro, tu!
Si as ditta, citet pita, kenzul kita,
Maš makita, ćilibušita, sulamita.
Cicijan, bibijan, lilijan, šukrijan,
Roge van!
Teja ben dru
Džuni ga, šejtan tu!⁶⁷*

Kao što možemo vidjeti radi se o besmislenoj pjesmici koja se temelji na par arbanaških poslovice na koje je Kikaš dodao riječi koje su mu padale na pamet. Budući da je tekst nerazumljiv, neuki je puk lako pomislio da se radi o kletvi. Iako je Šimun oštar u svom odbijanju Kikaša, njegova žena se prepala za svojih troje djece i moli ga da Kikašu da ono što traži, a pogotovo nakon što je čula cijelu povijest zlodjela svoga muža i svoje uže obitelji koji su redovito tjerali

⁶⁶ I. Raos, *nav. dj.*, str. 283.

⁶⁷ I. Raos, *nav. dj.*, str. 255.

prosjake sa svojih vrata. Ona samo želi spasiti svoju djecu i u tom trenutku pada pred Kikaša:

Šimun ne uspi ni zaustiti, a već se njegova – očajem izbezumljena žena – baci na koljena do nogu nemilosrdna starca, razmrsi kose, razdera jelek i uvele sise isturi:
Pogledaj ih, pa se sjeti onih koje si sam sisao! Njima te zaklinjem, ne da poštediš mene ni muža mojega, već one koji ih iscijediše, nevini su! Poštedi ih, zaklinjem te... - i stade ga zaklinjati i preklinjati svim što joj na pamet pade.⁶⁸

Budući da je Kikaš uspio u svom naumu, morao je dati i neku potvrdu prihvatanja Šimunovog “poklona” i znak da je kletva skinuta, pa izriče “protukletvu”:

*Kenzuli, menzuli, štene deri, bez rasteri, gurambeli,
 cincinmeli na imeli, krst na jeli, vraže seli!
 Babiutra cincinputa starikurta, a jasutra
 rog unutra!
 Eto miš,
 vraže, iš!⁶⁹*

Nakon što se Jokaš usprotivio Kikaševoj posljednjoj želji, na njega se obrušila najstrašnija od svih kletvi – majčina kletva koju izriče baba Anđuka svome sinu:

Proklet bio sine prvorodeni, proklet od sada do vijeka! Proklet radi oskvrnuća oca svojega! Proklet poradi namjeravanog ubojstva sina svojega! Proklet poradi lude gramzljivosti svoje! Proklet poradi bezumne častohlepnosti svoje! Proklet poradi nepametne pameti svoje! Proklet poradi zmijskog srca svojega! Prokleta ti bilo mlijeko materino... kud hodio trava ne nicala! Gdje legao, trnje izrastalo! Kad se umivao pregrštima paklinu zahitao! Kad disao sumpor udisao! Kad pišao crna krv ti tekla! Na koju se stranu okrenuo, pakleno te zjalo zasjenilo! Iz svakog te busa pijan đavo zapahnjivao! Iz svakog ti oka ljuti poskok dušu ispijao!⁷⁰

U usmenoj tradiciji se upravo majčina kletva smatra najstrašnjom kletvom, stoga postoje i brojni dokazi da se ta kletva ostvarila, primjerice kameni svatovi o kojima je pisao i August Šenoa.

Navest ću i druge kletve koje se pojavljuju u romanu, a ističu se svojom kreativnošću i duhovitošću:

Antuka, jezik ti se skovrljio, slušaš li ti mene?!⁷¹

⁶⁸ Isto, str. 238.

⁶⁹ I. Raos, *nav. dj.*, str. 239.

⁷⁰ Isto, str. 265.

⁷¹ Isto, str. 13.

*Što to činiš, jad te ne ubio, što učini!*⁷²

*Onaj prokleti Sukrvica, za grob mu se ne znalo, ko što se i ne zna! A i vama pogan pogana, nazada se mnogi jada.*⁷³

*Dabogda i ti ne vidio kao što ja vidim!*⁷⁴

*Proklet bio, proklet bio, prokleti berekine! Proklet! Proklet! Proklet!*⁷⁵

*Kikaš uzdiže obje ruke iznad glave, ali da prokletstvo baš zasigurno ne padne, ne raširi palce.*⁷⁶

*Pregrizao jezik, dabogda! – prosikta Vrtirepka bijesno, ali tako tiho da ni samu sebe nije mogla čuti.*⁷⁷

*Prokleta da si lakoma lakomosti Kikaševa i kaljenje prekaljeno!*⁷⁸

*Tabani vam u prkno prirasli, a prkno o stopicu! – više jaukaše nego proklinjaše.*⁷⁹

*Zdrav mi opet, ne bio proklet! Rukom rućio, srcem kućio, bačvu do novog mućio! S mladim spavao, sa starim večeravao, s ćoravim blago raskrštavao! Vazda pio, nikad se ne opio! Suh ti barut u rogu bio, tane ti oko pratilo, tuđe po brdu mlatilo! Što meni želio, to ti se vratilo!*⁸⁰

*...Grlo mu s guzicom sraslo...*⁸¹

⁷² Isto, str. 14.

⁷³ Isto, str. 29.

⁷⁴ I. Raos, *nav. dj.*, str. 39.

⁷⁵ Isto, str. 39.

⁷⁶ Isto, str. 39.

⁷⁷ Isto, str. 41.

⁷⁸ Isto, str. 62.

⁷⁹ Isto, str. 164.

⁸⁰ Isto, str. 218.

⁸¹ Isto, str. 283.

*Kako naglo poče, onako i završi: -Svi vam Turci mater grebavali dok je đavli ko svetu Katu na kotaču rastezali, nećete samo te grebene škrinje upamtiti!*⁸²

*Vrane vam u kapi vode možđane ispirale...*⁸³

*Dabogda mi ovim vratom zavrnuh...*⁸⁴

*Vrane ti mozak ispili!*⁸⁵

*Od Potrkina učenja "ako više mene ne stoji" (predmet nad glavom) i "dabogda ovdje oslijepio" (tuckanja po koljenu), pa do "otac mi jutro ne dočeka" (a već odavno istrunuo) i "jedinica mi se Milava krumpirom zadavila."*⁸⁶

*Ma što govoriš, rđa te ne ubila!*⁸⁷

*Na sva tri oslijepio ako sam tog čovjeka ikad vidio!*⁸⁸

*Nareži pola kila pršuta i otčepi dvije boce dingača, homić ti stražnjicu začepio... da neharne prijatelje počastim!*⁸⁹

*A čija li je ovo šivaća mašina? Moja, ne bilo je!*⁹⁰

U jednom dijelu romana, u obliku epistolarne proze koju potpisuje pop Pavao Čikeš na dan 19. ožujka 1878., sačuvana je priča o Andrijici Šimiću koja se dogodila 12. siječnja 1871. kada ga je izdao Ante Garac. Naime, Andrijica Šimić bio je znameniti hajduk koji se borio protiv Turaka, međutim, nakon izdaje njegovog kuma Ante Garca uhićen je i osuđen na zatvorsku kaznu koju je izdržavao u Kopru.⁹¹ Ostale su sačuvane brojne predaje, priče i pjesme vezane uz Andrijicu

⁸² Isto, str. 354.

⁸³ Isto, str. 395.

⁸⁴ I. Raos, *nav. dj.*, str. 404.

⁸⁵ Isto, str. 426.

⁸⁶ Isto, str. 456.

⁸⁷ Isto, str. 486.

⁸⁸ Isto, str. 558.

⁸⁹ Isto, str. 560.

⁹⁰ Isto, str. 562.

⁹¹ M. Dragić, *nav. dj.*, str. 411-414.

Šimića, izdvojiti ću kletvu koja je poznata kao Šimićeva kletva, a pojavljuje se u Raosovom romanu:

*Moje noge nad vašim glavama bile.*⁹²

Andrijica Šimić je novinaru *Pučkog lista* Juraju Kapiću u Splitu 1902. godine, ispričao o prevari koju je doživio. Andrijica je 5. veljače 1905. godine krenuo župniku u Runoviće da se ispovjedi. Na putu umire od kapi i to baš blizu kuće svog izdajice Garca, koji je umro tri dana prije Andrije, a sahranjen je odmah iznad Ante Garca te je na taj način njegova kletva ostvarena.⁹³

Literatura

- Botica, Stipe, *Biblija i hrvatska kulturna tradicija*, Vlastita naklada, Zagreb, 1995.
- Brešić, Vinko: *Autobiografije hrvatskih pisaca*, AGM, Zagreb, 1997.
- Brkić, Mirna, *Mudraci iza maske smijeha*, Synopsis, Zagreb – Sarajevo – Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2010.
- Donat, Branimir (Tvrтко Zane): *O romanima Ivana Raosa u: Na početku kraj*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1984.
- Dragić, Marko – Blažević, Ivana, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu prosjaci i sinovi*, u: 8. *Kijeovski književni susreti*, Zbornik radova i pjesama, Kijevo, 2009.
- Dragić, Marko, *Poetika i povijest hrvatske usmene književnosti*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu, Split, 2008.
- Kekez, Josip: *Usmena književnost*. u: *Uvod u književnost*. Nakladni zavod Globus, Zagreb, 1998.
- Lederer, Ana, *Ivan Raos*, Meandar, Zagreb, 1996.
- Nemec, Krešimir: *Povijest hrvatskog romana: od 1945. do 2000. godine*, Školska knjiga, Zagreb, 2003.
- Nikić, Andrija, *Oslobođenje Imotske krajine od Turaka*, Čuvari baštine, Imotski, 1989.
- Novak, Slobodan (priredio), *Ivan Raos – izabrana djela*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb, 1980.
- Novak, Slobodan Prosperov, *Povijest hrvatske književnosti*, Marjan tisak, Split, 2004.
- Pavletić, Vlatko, *Književni medaljoni – panorama hrvatskih pisaca i djela*, Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1996.
- Raos, Ivan, *Prosjaci i sinovi*, Matica hrvatska, Zagreb, 1971.
- Ujević, Ante, *Imotska krajina*², Matica hrvatska, Imotski, 1991.
- Ujević, Mate, *Narodne poslovice*², Institut za etnologiju i folkloristiku – Naklada Jurčić, Zagreb, 2011.

⁹² I. Raos, *nav. dj.*, str. 199.

⁹³ M. Dragić, *nav. dj.* 414; Marko Dragić – Ivana Blažević, *Interferencije usmene književnosti u Raosovom romanu prosjaci i sinovi*, u: 8. *Kijeovski književni susreti*, Zbornik radova i pjesama, Kijevo, 2009., str. 93.

Demir Alihodžić

Composing the Self: Writing and Power in Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*

Abstract

In Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*, the protagonist resists the structures in which she lives by engaging in composition. Offred orally records her story, the materials and opportunity for writing completely denied her as a woman. In this paper, I will focus specifically on the protagonist of *The Handmaid's Tale* by discussing the role of writing and language in the sexual rebellion of the protagonist. I will first of all examine the role of writing within the society presented, discussing the reasons for any repression or prohibition of writing. I will then discuss the way in which the protagonist begins to compose the self by rebelling against the state through the heretical act of writing or recording. I will then discuss the subversive nature of language. Dystopian societies usually assert control over the use of and access to language in order to forestall resistance. If one does not have the power to fully employ language, then one does not have the power to question or challenge the regime. However, in Atwood's dystopia, the protagonist manages to use language in subversive ways.

Key words: Margaret Atwood, *The Handmaid's Tale*, writing, subversion.

1. Introduction

Among other things, writing is a universally recognized means of self-expression and for the exploration of individuality. It is not surprising, then, that totalitarian societies (in the actual world) and dystopian societies (in fictional worlds) often strive to control, suppress, or even prohibit writing and access to literature.

Writing, or at least composition, is central to the heretical consciousness of Offred, the protagonist of Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*. In the novel, writing is, at least for women, outlawed. Women in Gilead are denied access to the written word; for them even reading is illegal in a world where shop signs are devoid of writing and take on the symbolic signification of pre-literate times.

In Atwood's dystopia, the subversive struggle entails composition. Offred, denied the materials for writing, composes in her head the story of her internal struggle against the regime, which is later to be recorded orally. She therefore creates an oral text that navigates around the state's ban on writing. In *The Handmaid's Tale*, the first-person narrative account comprises the actual novel which ends up in the hands of the reader, in contrast to, for example, Winston Smith's diary in *Nineteen Eighty-Four*, which is a diary within a third-person narrative.

My purpose in this paper is to explore the role of writing/composition in Margaret Atwood's *The Handmaid's Tale*. I will consider the reasons why writing is suspect in dystopia and explore the power that language wields in a closely controlled society. I will also discuss the metafictional aspects of the novel and the effect of first-person narration on the production of this text.

2. *Writing in Dystopia*

Before going further, it is important to establish that writing, at least in the sense of artistic expression, does not fit well into dystopian schemes. This will lead us to an exploration of writing as a subversive technique in dystopia. It is worth noting that in Plato's *Republic*, poets were dispensed with entirely. Why does the artist not work out in utopia? Cooke (2002) tries to answer this question:

Once utopian citizens learn to think on their own and for themselves, the end of utopia is near. [...] the arts keep challenging us to improve upon ourselves and thus never to be content. There is little wonder, then, that art is incompatible with utopia and that the subject of artistic writing comes up in so many dystopian fictions. (Cooke, 2002, p. 166)

Any utopian state strives to achieve a state of perfection and permanence, which leads to inaction and stagnancy. With writing come new ideas and responses to ideas; a dialogue follows. Totalitarian states practice censorship to varying degrees because exposure to new ideas, or the exploration of one's own ideas, leads to questioning of state policies and practices. People will believe that they need something new, making a contradiction the state's claim to have taken care of everyone's needs. Cooke points out that "novelty [...] contradicts the predictability required by social engineering" (p. 167). Surely one of the

central concerns, then, of dystopian writers is the preservation of their craft, both generally and within their specific fictions, when faced with the possibility of a world in which the expression of creative impulses becomes hijacked or extinct.

Freedom to read and write runs contrary to the utopian aims in *The Handmaid's Tale*. In Gilead, women are plunged into a pre-literate world where access to writing is completely denied them. Atwood is surely engaging a dialogue with the anti-feminism and exclusionary practices that have been present in Western academia, government, and the business world. In Gilead, reading is considered a temptation from which women must be protected: "The store has a huge wooden sign outside it, in the shape of a golden lily; Lilies of the Field, it's called. You can see the place, under the lily, where the lettering was painted out, when they decided that even the names of shops were too much temptation for us. Now places are known by their signs alone" (Atwood, 1985, p. 35). Temptation to what, one may ask? Aunt Lydia answers: "Knowing was a temptation. What you don't know won't tempt you" (Atwood, 1985, p. 205). Can reading something as benign as a shop sign spur rebellion? Apparently, those who rule Gilead are not taking any chances. The availability of products in stores is advertized wordlessly: "They put the picture in the window when they have something, take it away when they don't. Sign language" (Atwood, 1985, p. 173). This punning reference to the language of the hearing impaired is apt considering the silence in which women live in Gilead.

Of course, extra care must be taken in a society of enslaved women who already know how to read. The idea is that, for the future generations, the likelihood of resistance will be diminished because the illiteracy of women will be assured: "Our big mistake was teaching them to read. We won't do that again" (Atwood, 1985, p. 320). Aunt Lydia reveals this in one of her lessons: "For the ones who come after you, it will be easier. They will accept their duties with willing hearts. She did not say: Because they will have no memories, of any other way. She said: because they won't want things they can't have" (Atwood, 1985, p. 127). One of the aims of a totalitarian system is to cut off its population from history. Apparently, Gilead is sufficiently satisfied that the abolition of written history will do. Women in Gilead have been plunged into a world of orality, whispered gossip, myth, and legend: "The story passed among us that night, in the semi-darkness, under our breath, from bed to bed" (Atwood, 1985, p. 143).

Oddly, women do have access to the written word in one form: the Soul Scrolls. This would seem to be an oversight on the part of the regime; the Handmaids are free to observe the printing of prefabricated prayers that Wives phone in: "The window of Soul Scrolls is shatterproof. Behind it are print-out machines, row on row of them; these machines are known as Holy Rollers, but only among

us, it's a disrespectful nickname. What the machines print is prayers, roll upon roll, prayers going out endlessly" (Atwood, 1985, p. 175-176). However anomalous, is it significant that these printed prayers are safe behind shatterproof glass, which seems to imply that there is a danger of looting with regards to this rare commodity.

Of course, this being a theocracy, the ultimate word of authority from which the structure of this society is extrapolated and by which it is justified, "The Word" itself, is safely guarded and locked away from those without access to power:

The bible [sic] is kept locked up, the way people once kept tea locked up, so the servants wouldn't steal it. It is an incendiary device: who knows what we'd make of it, if we even got our hands on it? We can be read to from it, by him, but we cannot read. Our heads turn towards him, we are expectant, here comes our bedtime story. (Atwood, 1985, p. 98)

It has only been in relatively recent times that the general public has had access to the Bible. Those who have access to "The Word" have the exclusive privilege of interpretation. In Gilead, only the male head of household may read from the Bible. This way, biblical interpretation cannot be challenged. Conveniently, this allows the theocracy to alter and adjust biblical passages to suit its own needs. These editorial privileges are central to Gilead's power structure. Aunt Lydia also seems willing to invoke Milton as a poetic authority in order to further the state's propaganda: "They also serve who only stand and wait" (Atwood, 1985, p. 28).

The Commander's access to literature is not restricted to the Bible. When Offred answers his summons and enters his office on a nocturnal and clandestine visit, she is confronted with what by this time is to her a rare sight: "But all around the walls there are bookcases. They're filled with books. Books and books and books, right out in plain view, no locks, no boxes. No wonder we can't come in here. It's an oasis of the forbidden. I try not to stare" (Atwood, 1985, p. 147). It is not clear to what extent men in general have the means to read and write in Gilead. We can assume that men in higher positions of power, such as the Commander, have more access to the written word than those who merely serve the upper echelons. Still, this is a world where censorship reigns; even the Commander is in possession of material deemed illegal, such as women's magazines.

Ironically, Atwood satirizes not only the kind of patriarchal attitude towards women which protects them from having to read or think, but also the kind of feminism which advocates censorship. Before the regime, Offred's mother had participated in magazine burnings (Atwood, 1985, p. 48). Although in this dystopia Atwood clearly deals with totalitarian injustices against women that could

conceivably arise from right-wing anti-feminism, she also deals with certain movements within the practice of feminism that take a heavy-handed approach to gaining “freedom from” material exploitative of women.

3. *Composing the Self*

In Atwood’s dystopia, the protagonist composes her “self” as she composes her journal: Offred “tells” her story to an imagined listener. In the novel, telling is a survival strategy meant to preserve an already existing but increasingly threatened subjectivity; the struggle to preserve language mirrors the struggle to retain identity.

In *The Handmaid’s Tale*, Offred composes the self through her oral story: “These are the kinds of litanies I use, to compose myself” (Atwood, 1985, p. 120). This composition works on two levels. First of all, she is trying to control her demeanor in order to maintain that cloak of invisibility which is essential to her physical survival. On another level, she is actively engaged in composing her “self” as she creates her story, which is essential to her psychological survival. In quietly composing herself she subverts the state’s attempt to compose her, to rewrite her for its own purposes. Speaking of Aunt Lydia’s lessons at the Rachel and Leah Centre, she says, “We, sitting in rows, eyes down, we make her salivate morally. We are hers to define, we must suffer her adjectives” (Atwood, 1985, p. 124), pointing to the role that language plays in defining identity.

Offred knows that what she can provide is only an approximation: “This is a reconstruction. All of it is a reconstruction. It’s a reconstruction now, in my head, as I lie flat on my single bed rehearsing what I should or shouldn’t have said, what I should or shouldn’t have done, how I should have played it” (Atwood, 1985, p. 144). Offred must have tried to memorize her story as she was telling it, but she was aware of the pitfalls of this strategy. Her story is narrated in the here and now; it does not read as though it were recalled from a perspective outside the regime. She knows that she will have to tell it again if it is going to exist as a text: an oral story told to no one at all does not survive:

When I get out of here, if I’m ever able to set this down, in any form, even in the form of one voice to another, it will be a reconstruction then too, at yet another remove. It’s impossible to say a thing exactly the way it was, because what you say can never be exact, you always have to leave something out, there are too many parts, sides, crosscurrents, nuances; too many gestures, which could mean this or that, too many shapes which can never be fully described, too many flavours, in the air or on the tongue, half-colours, too many. (Atwood, 1985, p. 144)

Offred anticipates here the double-frame that her narrative will take if indeed she recorded it onto cassette tapes after her escape from Gilead, as the academics guess must have happened in the Historical Notes:

Offred strives in her narrative for the multiplicity that Gilead denies her in body. Offred's voice is doubled in her continual re-telling and re-visioning of the past; she often tells several versions of the same story, and in the "Historical Notes" sections at the close of the novel makes it clear that Offred's voice is itself a construction, and not a simple unitary confession. (Palumbo, 2000, p. 81)

The point here, though, is that the recollection and recording of memories is always a reconstruction because of the selective process that is involved in composing. Telling a story orally, at however many removes, merely makes the reconstruction more fluid. Revision is nothing new to Offred; speaking of the time before the regime, she says, "Change, we were sure, was for the better always. We were revisionists; what we revised was ourselves" (Atwood, 1985, p. 239).

Offred, however it may dismay Professor Pieixoto, is not an historian; she tells this story in order to survive: "Storytelling is this woman's only possible gesture of resistance to imprisonment in silence, just as it becomes the primary means for her psychological survival" (Howells, 1995, p. 127). She tries to mitigate the pain of her experiences and the impossibility of her situation by creating a story. Offred wishes that this were a piece of fiction instead of her life:

I would like to believe this is a story I'm telling. I need to believe it. I just believe it. Those who can believe that such stories are only stories have a better chance.

If it's a story I'm telling, then I have control over the ending. Then there will be an ending, to the story, and real life will come after it. I can pick up where I left off.

It isn't a story I'm telling.

It's also a story I'm telling, in my head, as I go along.

Tell, rather than write, because I have nothing to write with and writing is in any case forbidden. (Atwood, 1985, p. 49)

Offred makes it quite explicit that she is turning her bizarre life into a story in order to survive and to believe that she has some amount of control over her fate. Turning her life into a story makes it seem less real and therefore less threatening: "If it's only a story, it becomes less frightening" (Atwood, 1985, p. 154).

Offred's story is not linear; she creates multiple storylines and possibilities, such as when she tells three different stories about what may have happened to Luke: "The things I believe can't all be true, though one of them must be. But I believe in all of them, all three versions of Luke, at one and the same time.

This contradictory way of believing seems to me, right now, the only way I can believe anything. Whatever the truth is, I will be ready for it" (Atwood, 1985, p. 116). Offred intentionally believes contradictory realities. She never forgets the process of believing contradictions, but employs the process to take control of the outcome of her story.

In fact, Offred tells this story not only to help with her own survival, but also to keep those from whom she has been separated — Luke, her daughter, her mother, and Moira — alive in her mind. Offred admits that she fills in the gaps to a large extent. When she tells the story of what happened to Moira after her first escape, she says, "This is the story of what happened to Moira. Part of it I can fill in myself, part of it I heard from Alma, who heard it from Dolores, who heard it from Janine. Janine heard it from Aunt Lydia" (Atwood, 1985, pp. 138-139). Later, when she hears the story of Moira's second escape from Moira herself at Jezebel's, she says,

This is what she says, whispers, more or less. I can't remember exactly, because I had no way of writing it down. I've filled it out for her as much as I can: we didn't have much time so she just gave the outlines. Also she told me this in two sessions, we managed a second break together. I've tried to make it sound as much like her as I can. It's a way of keeping her alive. (Atwood, 1985, pp. 255-256)

It is significant that she says she may not remember it correctly because she "had no way of writing it down." She has no way of writing down this entire story. Offred goes out of her way to let the reader know that she is an unreliable narrator. She also constructs multiple possibilities for Moira's eventual fate:

Here is what I'd like to tell. I'd like to tell a story about how Moira escaped, for good this time. Or if I couldn't tell that, I'd like to say she blew up Jezebel's, with fifty Commanders inside it. I'd like her to end with something daring and spectacular, some outrage, something that would befit her. But as far as I know that didn't happen. I don't know how she ended or even if she did, because I never saw her again. (Atwood, 1985, p. 262)

Oral stories change as they are being told over and over again; this one changes as she is telling it. Unable to convey her true feelings about her encounter with Nick, and also trying to cope with being unfaithful to Luke, she constructs different versions of the liaison, saying, "I made that up. It didn't happen that way. Here is what happened" (Atwood, 1985, p. 273), and "It didn't happen that way either. I'm not sure how it happened; not exactly. All I can hope for is a reconstruction: the way love feels is always only approximate" (Atwood, 1985, p. 275).

However honest she may be in confessing that her story can only approximate truth, she is certain that telling it is essential: "But people will do anything rather

than admit that their lives have no meaning. No use, that is. No plot” (Atwood, 1985, p. 227). Life has a narrative quality, and life’s meaning can be found in its plot. At several points, when her story becomes quite painful, she says, “I don’t want to be telling this story” (Atwood, 1985, p. 237, p. 285). When she contemplates the alternative, she says, “I don’t have to tell it. I don’t have to tell anything, to myself or to anyone else. I could just sit here, peacefully. I could withdraw. It’s possible to go so far in, so far down and back, they could never get you out” (Atwood, 1985, p. 237). Abandoning her story would mean the loss of agency. With no plot, she would lose her sense of self, her sanity.

So, she must live with her story, whatever shape it may take. She is aware of its limitations and makes plain to the reader her wish to change it:

I wish this story were different. I wish it were more civilized. I wish it showed me in a better light, if not happier, then at least more active, less hesitant, less distracted by trivia. I wish it had more shape. I wish it were about love, or about sudden realizations important to one’s life, or even about sunsets, birds, rain-storms, or snow. (Atwood, 1985, p. 279)

What she wishes to change here is not only her narrative, but herself, which underlines the fact that what she is composing here is not a story but herself. Offred mentions several possible genres here: serious literature, adventure story, romance, coming of age narrative, landscape poetry. These stories which her story is not come with certain expectations, expectations which her story subverts.

Apologizing to the reader, she says, “I’m sorry there is so much pain in this story” (Atwood, 1985, p. 279). She compares it to “a body caught in crossfire or pulled apart by force” and explains that the constant retelling of it is painful:

Nevertheless it hurts me to tell it over, over again. Once was enough: wasn’t once enough for me at the time? But I keep on going with this sad and hungry and sordid, this limping and mutilated story, because after all I want you to hear it, as I will hear yours too if I ever get the chance, if I meet you or if you escape, in the future or in Heaven or in prison or underground, some other place. What they have in common is that they’re not here. By telling you anything at all I’m at least believing in you, I believe you’re there, I believe you into being. Because I’m telling you this story I will your existence. I tell, therefore you are. (Atwood, 1985, p. 279)

It is at this point that Offred comes closest to identifying her intended audience as Luke. Read as an address to an audience in general, however, it is an attempt to achieve intimacy with an audience that there is no guarantee of reaching Atwood, through Offred, also addresses the relationship between writer and audience by acknowledging the pain involved in the process of composition and

apologizing for the pain that the narrative is likely to cause in the reader. What is interesting is that Offred seems to be using her narrative to create an audience. So, then, for the isolated protagonist on her heretical journey in dystopia, the composition of a text results not only in the creation of the self, but in the attempt to reach an unknowable (Offred's Luke) other.

4. *Language and Subversion*

In Atwood's dystopia, Offred is plunged into a pre-literate world. Although the language she speaks has been largely taken away (not only in the form of writing, but in the lost ability to speak freely), she delights in language, and uses it as a gauge of her psychological awareness and her grip on the past. She meditates on wordplay, on multiple word meanings, and on connotations and denotations:

The night is mine, my own time, to do with as I will, as long as I am quiet. As long as I don't move. As long as I lie still. The differences between lie and lay. Lay is always passive. Even men used to say, I'd like to get laid. Though sometimes they said, I'd like to lay her. All this is pure speculation. I don't really know what men used to say. I had only their words for it. (Atwood, 1985, p. 47)

This kind of thinking is a very interior activity, the only kind of thing she can really do with her "free time" that is so limited by immobility. This passage serves to show her awareness of the slipperiness and fluidity of language, and how it can be used to uphold misogyny. She is also aware, as is evidenced by the last sentence, that language is a suspect medium for conveying knowledge.

Offred's thinking has become that of someone who has a lot of spare time in seclusion, like a prisoner or a nun. In a sense she is both, and these kinds of word games become associative meditative prayers: "I sit in the chair and think about the word chair. It can also mean the leader of a meeting. It can also mean a mode of execution. It is the first syllable in charity. It is the French word for flesh. None of these facts have any connection with the others. These are the kinds of litanies I use, to compose myself" (Atwood, 1985, p. 120). Offred's focus on the multiplicity of word meanings underlines the fact that the dystopian regime's project of controlling language is an impossible task. Alan Kennedy (1998) addresses the flaw behind the Newspeak project in *Nineteen Eighty-Four*. Newspeak is a systematized attempt to control the individual through language: "The purpose of Newspeak is to limit consciousness (and therefore power) by limiting words and concepts—by fixing language so that the meaning will be 'in the words'" (Kennedy, 1998, p. 80). He deconstructs this supposition, however, by illustrating the multiplicity and slipperiness of meaning:

Words change meanings figuratively [...] and they also change function and meaning by changing position in the sentence: transitive becomes intransitive, subject becomes object, noun can be verb. Unless we assume that Big Brother will outlaw syntax and therefore the structural possibilities of ambiguity as well as all tropes, then we cannot expect him to be successful. (Kennedy, 1998, pp. 80-81)

Kennedy goes on to point out that Big Brother is unaware of problem, since he allows metaphors and double meanings to enter Newspeak, like Syme's "duck-speak" (p. 81). Offred keeps a keen watch for such ambiguity in language, thereby resisting the state's attempt to control language and thus her consciousness.

Offred notices writing wherever it has slipped past the guard. First of all, there is the overlooked cushion with the "petit-point cover: FAITH, in square print, surrounded by a wreath of lilies" which she recognizes as an anachronism: "I can spend minutes, tens of minutes, running my eyes over the print: FAITH. It's the only thing they've given me to read. If I were caught doing it, would it count? I didn't put the cushion here myself" (Atwood, 1985, p. 67). While watching films at the Rachel and Leah Re-education Centre, Offred notices that some writing has not been blacked out on protest signs:

The camera pans up and we see the writing, in paint on what must have been a bedsheet: TAKE BACK THE NIGHT. This hasn't been blacked out, even though we aren't supposed to be reading. The women around me breathe in, there's a stirring in the room, like wind over grass. Is this an oversight, have we gotten away with something? Or is this a thing we're intended to see, to remind us of the old days of no safety? (Atwood, 1985, p. 129).

Already the act of reading is recognized as a forbidden act which causes an excited stirring. This is an intriguing oversight, because one would suspect that the regime does not want to remind the Handmaids of the association between writing and protest.

Offred's most cherished written message is the Latin phrase that she finds scratched onto the corner of her closet floor: "Nolite to bastardes carborundorum." She knows that it was left by the previous Handmaid and that it was intended for her (Atwood, 1985, p. 62). She comforts herself in the fact that this forbidden communication was successful:

It pleases me to ponder this message. It pleases me to think I'm communing with her, this unknown woman. For she is unknown; or if known, she has never been mentioned to me. It pleases me to know that her taboo message made it through, to at least one other person, washed itself up on the wall of my cupboard, was opened and read by me. Sometimes I repeat the words to myself. They give me a small joy. (Atwood, 1985, p. 62)

However, when she takes this message into the Commander's office for translation, it loses some of its charm: "I print the phrase carefully, copying it down from inside my head, from inside my closet. *Nolite to bastardes carborundorum*. Here, in this context, it's neither prayer nor command, but a sad graffiti, scrawled once, abandoned" (Atwood, 1985, p. 196). Ironically, when Offred discerns a more realistic connection between herself and her predecessor, specifically that they both spent time "in this context" visiting the Commander, the written message seems less like a victory and more like a prophesy:

I force a smile, but it's all before me now. I can see why she wrote that, on the wall of the cupboard, but I also see that she must have learned it, here, in this room. Where else? She was never a schoolboy. With him, during some previous period of boyhood reminiscence, of confidences exchanged. I have not been the first then. To enter his silence, play children's word games with him. (Atwood, 1985, p. 197)

If the message is "Don't let the bastards grind you down" (Atwood, 1985, p. 197) and the sender of the message hung herself while walking the same path that Offred now walks, Offred is forced to consider what the message may portend for her.

Offred certainly pays more attention to incidental writing than she would have before. Something as benign as initials scratched into a desk excite in Offred the feelings of an anthropologist who has stumbled across ancient script:

On the top of my desk there are initials, carved into the wood, and dates. The initials are sometimes in two sets, joined by the word *loves*. J.H. loves B.P. 1954. O.R. loves L.T. These seem to me like the inscriptions I used to read about, carved on the stone walls of caves, or drawn with a mixture of soot and animal fat. They seem to me incredibly ancient. The desk top is of blonde wood; it slants down, and there is an armrest on the right side, to lean on when you were writing, on paper, with a pen. Inside the desk you could keep things: books, notebooks. (Atwood, 1985, p. 123)

Not only does she appreciate this sign from the past and engage in a sort of reverie of the times when she had access to books, but she also recognizes how her own perceptions and reactions are beginning to change in accordance with current social norms merely because of the sheer strangeness of things she used to take for granted:

These habits of former times appear to me now lavish, decadent almost; immoral, like the orgies of barbarian regimes. M loves G., 1972. This carving, done with a pencil dug many times into the worn varnish of the desk, has the pathos of all vanished civilizations. It's like a handprint on stone. Whoever made that was once alive. (Atwood, 1985, p. 123)

Language, rare and forbidden, is becoming exotic and erotic. She even makes romantic word associations when thinking about Serena Joy's "Tennysonian garden" that have a sensual effect: "The willow is in full plumage and is no help, with its insinuating whispers. Rendezvous, it says, terraces; the sibilants run up my spine, a shiver as if in fever" (Atwood, 1985, p. 161).

The most blatant association between language and sexuality is in the Scrabble games between Offred and the Commander, which are "charged with eroticism" (Coombi, 1996, p. 81). Expecting to be asked to perform kinky sexual favors when asked to enter his office, Offred finds that the Commander wants to play word games. This act takes on a new significance within this context: "Now of course it's something different. Now it's forbidden, for us. Now it's dangerous. Now it's indecent. Now it's something he can't do with his Wife. Now it's desirable" (Atwood, 1985, p. 149). Offred recognizes the fetishism in the benign request: "To be asked to play Scrabble, [...] as if we were an old married couple, or two children, seemed kinky in the extreme, a violation too in its own way. As a request it was opaque" (Atwood, 1985, p. 163). These games become a parody of the sex act as the Commander assumes the role of the experienced but patient initiator to Offred's shy and inexperienced virgin: "The Commander was patient when I hesitated, or asked him for a correct spelling. We can always look it up in the dictionary, he said. He said we. The first time, I realized, he'd let me win" (Atwood, 1985, p. 164). This indulgent patience is also patronizing and condescending, which is not out of place with the role the Commander is playing.

However, Offred does not become aroused by the Commander; it is the experience of playing with words, with the letters themselves in which she indulges and revels:

We play two games. Larynx, I spell. Valance. Quince. Zygote. I hold the glossy counters with their smooth edges, finger the letters. The feeling is voluptuous. This is freedom, an eyeblink of it. Limp, I spell. Gorge. What a luxury. The counters are like candies, made of peppermint, cool like that. Humbugs, those were called. I would like to put them into my mouth. They would taste also of lime. The letter C. Crisp, slightly acid on the tongue, delicious. (Atwood, 1985, p. 149)

As both Offred and the Commander begin to feel more comfortable on these visits, they engage in a sort of playful adolescent experimentation: "Sometimes after a few drinks he becomes silly, and cheats at Scrabble. He encourages me to do it too, and we take extra letters and make words with them that don't exist, words like smurt and crop, giggling over them" (Atwood, 1985, p. 220). It is not reading too much into these Scrabble games to suggest that they are a sexual surrogate. More than that, though, these games allow Offred and the Commander to

break two taboos, casual sex and the written word, in one fell swoop and therefore move beyond the mores of Gilead. When Offred considers what Nick's thoughts about these evenings might be, she makes the association between kinky sex and the written word explicit: "Because he has no idea what really goes on in there, among the books. Acts of perversion, for all he knows. The Commander and me, covering each other with ink, licking it off, or making love in stacks of forbidden newsprint. Well, he wouldn't be far off at that" (Atwood, 1985, p. 191). What makes these evenings spent playing board-games erotic is, again, the fact that Offred and the Commander are involved in a complicit and secret liaison. Even though what they are doing, with the exception of the Commander's request to be kissed upon her departure and their evening out at Jezebel's, is technically innocent, they know they are guilty because they are involved in forbidden activity: "Kick in the door, and what did I tell you? Caught in the act, sinfully Scrabbling. Quick, eat those words" (Atwood, 1985, p. 191).

Their "word games" do not stop at Scrabble. The Commander eventually condescends to allow Offred to read on her visits. Another forbidden act, this becomes for Offred an obviously auto-erotic activity, and for the Commander watching her read is tantamount to live pornography:

On these occasions I read quickly, voraciously, almost skimming, trying to get as much into my head as possible before the next long starvation. If it were eating it would be the gluttony of the famished, if it were sex it would be a swift furtive stand-up in an alley somewhere.

While I read, the Commander sits and watches me doing it, without speaking but also without taking his eyes off me. This watching is a curiously sexual act, and I feel undressed while he does it. [...] As it is, this illicit reading of mine seems a kind of performance. (Atwood, 1985, p. 194)

Offred, her head in a book, becomes a peep-show attraction for the Commander. So then, engaging in language, which was for Offred a secret and subversive, sometimes empowering activity, when placed within the context of the Commander's office, becomes an erotic show put on for his benefit.

5. Conclusion

In Gilead, writing is denied most of the population because it is a vehicle for power, subjection and individuality. Citizens are required to deny individuality and submit to strict collectivism. Failure to do this will challenge the authority and stagnation of the novel's political regime, so restrictions on writing are strictly enforced. In *The Handmaid's Tale*, reading and writing is strictly denied

to all but men within the elite class. Even there, censorship rules, excepting the contraband that is accessible to those in power.

The dystopian state's hope is that those who cannot use language for their own purposes cannot express themselves. In Gilead, it is women especially whose access to language is restricted. Offred engages in subversive activity by reading and writing, even holding a pen, and playing word games with the Commander. The protagonist, as she composes her journal, also composes her "self," which illustrates the connection between language and identity. Offred must compose herself in two senses, to control her reactions and appearance, and to quietly resist the state's attempt to rewrite her. The text is not only important, however, to the composition of self, but both protagonists attempt to create an audience in an attempt to bridge isolation.

Offred refuses to allow language or text to be definitive: she provides multiple narratives, contradictions, and delights in multiple meanings as she celebrates the fluidity of language, resisting its connection to the male power. Offred eroticizes language both as she finds it in incidental forbidden forms and in her scrabble sessions with the Commander.

By having Offred compose an oral diary, Atwood shows that many dystopian writers have ignored female subjection, but she also makes an ironic comment on the restrictions on writing and language use that already exist for women. Gilead's attempt to plunge women into an illiterate reality reflects the history of women's denied access to education and power. Ultimately, Atwood shows how a repressive regime attempts to control expression and communication through writing, but also that using language illegally and for seditious purposes is a central element of the protagonist's subversive journey.

References

1. Atwood, M. (1985). *The Handmaid's Tale*. Toronto: McClelland and Stewart.
2. Cooke, B. (2002). *Human Nature in Utopia: Zamyatin's We*. Evanston, IL: Northwestern UP.
3. Coombi, V. S. (1996). *Re/membering Selves: Alienation and Survival in the Novels of Margaret Atwood and Margaret Laurence*. Naraina, New Delhi: Creative.
4. Howells, C. A. (1995). *Margaret Atwood*. New York: St. Martin's Press.
5. Kennedy, A. (1998). The Inversion of Form: Deconstructing 1984. In Graham Holderness, Bryan Loughrey and Nahem Yousaf (Eds.), *George Orwell* (pp. 76-96). New York: St. Martin's Press.
6. Palumbo, A. M. (2000). On the Border: Margaret Atwood's Novels. In Reingard M. Nischik (Ed.), *Margaret Atwood: Works and Impact* (pp. 73-85). Rochester: Camden House.

Vahida Djedović

Identitet bosanskohercegovačkog muškarca kroz stoljetna pripovijedanja (Od *Hasanaginice* do *Imotskog kadije*)

“Identitet u psihologiji označava doživljaj vlastitog ja, pojam kojeg pojedinac ima o sebi i kontinuiranom postojanju vlastite ličnosti čije se bitne karakteristike mijenjaju s obzirom na vrijeme, mjesto ili situaciju u kojoj se nalazi.”¹

Ako diskurzivne prakse pozivaju pojedince u odgovarajuće uloge identiteta, onda svaka diskurzivna formacija ima transcendentni simbolički prostor kojim identitet biva određen. Zato se postavlja pitanje: da li mi, uopće, posjedujemo identitet, da li je moguća personalna samoidentifikacija, da li je uopće moguće da ga proizvedemo a da ne budemo proizvedeni, da li u društvenoj raspodjeli diskurzivnih moći naše JA može pretendirati da bude protumačeno, i koju to masku moramo navući na lice da bi ona postala znak naše trajne drugosti, naše slobode.

Pošto je nemoguće prisvojiti temelje vlastitoga identiteta, uvijek iznova krećemo u potragu za nekim novim, drugim identitetom, za nekom drugom ulogom, za nekom drugom igrom diskursa. S toga se u priči o Hasan-agi, od pojave balade *Hasanaginica* pa do Horozovićevog *Imotskog kadije*, nudi jedno *staro/novo* prezentiranje identiteta, identiteta kao diskurzivne formacije i fikcionog identiteta pri čemu se fikciono konstruiran identitet dekonstruira u korist identiteta koga metafikciono i metanarativno konstruira sama poetika romana *Imotski kadija*.

Figura romana i balade simbolički ukazuje na jedan širi, historijski, civilizacijski kulturološki kontekst kojem roman i balada pripadaju. Balada sakriva

¹ Fulgosi, Ante: Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja, Zagreb; Školska knjiga, 1997.

društvene, ideološke i kulturalne kontekste, a roman ih razotkriva. U tom smislu, ne mora se govoriti samo o narativnom identitetu koliko o metanarativnom, metadiskurzivnom, metakulturološkom identitetu Hasan-age i u baladi i u romanu. Roman i balada su znak historijski uslovljenog interdiskurzivnog posredovanja, a balada postaje prekritički prihvaćana paradigma identiteta, kroz koju rade kultura, civilizacija, epoha, ideologije.

Ko je Hasan-aga u baladi?

Historijske činjenice govore da je Hasan-aga bio ratnik, a povrede je zadobio u borbi sa kršćanskim odmetnicima.

“On boluje od ljutijeh rana. Oblaze ga mater i sestrice, a ljubovca od stida ne mogla.”²

Dakle, Hasan-aga je privrženi član grupe, samim tim prenosi osjećaj pripadanja, lojalnosti, ponosa i brige prema grupi i svojoj zemlji. Grupa njeguje patriotizam, a patriote su najpoštovaniji heroji društva i patriotizam se smatra osnovnom vrijednošću u socijalnom etosu. Tako se formira društveni identitet pojedinca koji oslikava njegovu pripadnost jednoj naciji, a tako dobiva i status građanina jedne države. Na ovoj osnovi razvija se privrženost, koja je najčešće usmjerena prema naciji. Iako je osjećanje patriotizma univerzalno, pojedinci se razlikuju u stepenu njihove privrženosti naciji i zemlji, a time i nivou svog patriotizma. Nivo patriotizma pojedinca ovisi o nivou ljudske identifikacije sa nacijom i državom, internalizaciji patriotskih vrijednosti i njihove percepcije onoga što su potrebe nacije i države. U ime patriotizma, od članova društva može se zahtijevati da se odreknu ličnih uvjerenja, želja ili potreba kako bi pomogli u postizanju ciljeva društva, a ove su vrijednosti, u ovakvim historijskim trenucima, značajne i relevantne. Patriote koje aktivno sudjeluju u konfliktu su poštovane; osobito su cijenjeni oni koji su dali svoje živote ili bili na ivici da ih izgube. Heroji se glorificiraju i predstavljaju kao idoli. Patriotska uvjerenja u ovom smislu služe kao opravdanje i objašnjenje za sve žrtve.

Mene, kao čitateljicu Hasanaginice, interpretacija, bez dublje analize, (a, s obzirom na sve dosadašnje tekstove, i mnoge druge čitatelje/ice), navodi na promišljanje o tvrdokornom Hasanaginom identitetu, identitu koji nema milosti niti emocija o čemu posebno svjedoče slijedeći stihovi:

“Ne čekaj me u dvoru momemu, ni u dvoru, ni u rodu momu!”³

² Mujkanović, Azra; Mikić, Milosav; Mujezinović, Nefisa: Čitanka za 6.razred osnovne škole, “Hasanaginica”; Tuzla: Bosanska riječ, 2006. str.151.

³ Mujkanović, Azra; Mikić, Milosav; Mujezinović, Nefisa: Čitanka za 6.razred osnovne škole, “Hasanaginica”; Tuzla: Bosanska riječ, 2006. str.151.

Ovako iskonstruiran identitet uglavnom je lažan, uglavnom je nestabilno mjesto naših ideoloških, socioloških ili psiholoških projekcija. Kao čitateljica sam u konfrontirajućem odnosu sa kulturom, porijeklom, rasom, rodom; književnost mi daje za pravo da vjerujem kako identitet postaje mnogostruki znak koji se ne može svesti na jedno značenje kroz koje bi sebi pribavio postojanje.

“Nijedna od riječi u kojoj se čovjek vidi, kojoj zavidi ili kojoj daruje svoje povjerenje nije toliko čudna i zamamna kao što je to riječ prepoznavanje. Dostići nju jednako je kao i dostići vrhunac sebe, spoznaju svega u sebi i svega oko sebe.”⁴

U priči o Hasanaginici (balada *Hasanaginica* nastala je između 1645. i 1648. godine), stoljećima su se prepoznavale žene čiji je identitet bio formiran mnogo ranije nego su one i bile rođene⁵, a uvjetovan je instancama moći patrijarhalne vladavine čiji zakon kaže da ženski lik može postojati jedino kao karika u lancu patrijarhalne porodice, nikako kao subjekt sam za sebe, nego kao konstrukt u službi dužnosti. Prepoznavali su se i muškarci u liku Hasanage, a njegov/njihov identitet je usmjeren prema kulturalnom, spolnom, nacionalnom i rasnom prepoznavanju.

“Borba protiv spoljnog neprijatelja zasniva se na činjenici da je narod koji ima nacionalni identitet psihološki ugrožen mogućnošću da dođe pod vlast tuđe kulture. Ne radi se o fizičkoj ugroženosti – u ovom posljednjem slučaju predaja bez borbe nekada bi bila čak spasonosnija mogućnost. Bitno je da će jedan narod koji ima nacionalni identitet – zajedničku kulturu – doći pod tuđu vlast, to jest biti potčinjen tuđoj kulturi. A tuđa kultura je istinska antiteza interpretativnog sistema koji osigurava identitet.”⁶

Historijski podaci govore da se, u vrijeme kada je nastala *Hasanaginica*, vodio Kandijski rat između Osmanskog carstva i Mletačke republike, a zahvatio je i granicu Bosne i Hercegovine i Dalmacije (kao i područje Imotske krajine). Kako bi se postigli ciljevi društva, od članova se zahtijeva(lo) da se odreknu nekih ličnih uvjerenja, potreba, želja, a oni bi se vrjednovali kao heroji i izricalo bi se pohvalno mišljenje o pojedinim pripadnicima njihove nacionalne skupine. Tako se Hasanaga odrekao porodičnih dužnosti, jer se, kao ratnik, ponašao onako kako se od njega

⁴ Horozović, Irfan, Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str. 5.

⁵ “Identiteti se konstruišu, oni su napravljeni sa nekom, često, sasvim praktičnom, konkretnom i kontekstualizovanom namenom, pre nego što su zatečeni ili, čak, otkriveni. Ali, ako su zatečeni, a jesu zatečeni, oni nisu tu kao priroda, već kao trag, arheološka naslaga, zakon, prisila, mogući horizont, društvenost ili tradicija.” Denić- Grabić, Alma, Bosanskohercegovački roman na kraju 20.stoljeća, Brčko. BZK, Preporod 2010 2010. str.12 - cit. Šuvaković, Miško. Studije slučaja: diskurzivna analiza izvođenja identiteta u umetničkim praksama, Pančevo. Mali Nemo, 2006, str. 34-36.

⁶ Kecmanović, Dušan; Masovna psihologija nacizma, Beograd, Stubovi kulture, 1995. str. 96.

očekivalo, a i da bi se samopotvrdio u nacionalističkom i patriotskom poimanju⁷ i poistovjetio sa nekom nadindividualnom veličinom (herojem, idealom).

“A on je stajao kao i uvijek, okamenjeni ratnik, ali s izrazom gorde pobjede u uglu zvjerskih usana, jer ostalo je sve njemu i sve njegovo. Niko ne može uzeti njegovo čak ni kad on to odbaci. Igrao se oko mladog konja sa sinom, učio je dječaka da zajaše i nije imao obzira prema njegovoj nespretnosti i prenemaganju. Baš mu je nešto prezrivo i ponižavajuće govorio kad sam ja naišao. Bio je samo u košulji i čakširama, kao i dječak kojeg je gradio izgleda prema sebi, i mada je još bilo jutro, činio se supijan ili bar razdragan na onaj način kako to pokazuju supijani ljudi.”⁸

Da li se, četristo godina kasnije, u romanu Imotski kadija, iskonstruirani identitet Hasanage, koji ga predstavlja kao bezemotivnog, strogog i hladnog muškarca, išta promijenio?⁹ Društveni diskursi, iz kojih se iščitavaju obrasci ponašanja muškaraca i žena, imaju moć kako nad pojedincem tako i nad grupom ljudi, a koji na kraju formiraju društvo.

Ko proizvodi takve diskurse?

Ako pođemo od činjenice da su balade usmene tvorevine koje su slušale i prenosile žene i koje su se slušale i prenosile stotinama godina na isti način, te da je “pripovjedač i sam bio slušatelj”, i da je i sam postao “junak priče” i kako ovakav

⁷ U čovjeku su izražene dvije posebne vrste sklonosti: sklonost ka potvrđivanju svoje posebnosti, partikularnosti i sklonosti ka integrisanju u neku nadindividualnu cjelinu: u pleme, u nacionalnu, religijsku, grupnu itd. Čovjek se ambicijom, inicijativom potvrđuje kao nezavisna jedinka, a istovremeno se osjeća zavisnim od grupe u koju je integrisan. Pojedinaac i bilo koja nadindividualna veličina ili cjelina u visokom stepenu zavise jedno od drugog. Čovjek cjelini daruje, ali od nje i dobija snagu, energiju. Cjelina je moćna zahvaljujući dijelovima, a utoliko i zavisi od njih. (Isto)

⁸ Horozović, Irfan; Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić” 2005. str.21.

⁹ “Priče koje kazuju o različitim formacijama društva uvijek su nastale u dijalogu. U komunikacijskom lancu narod se pojavljuje u dvostrukoj ulozi – on sluša priče istovremeno ih prenoseći. Dakle, pripovjedač je prije i sam bio slušatelj, što će reći da ‘aktuelni’ slušatelj stiče to isto pravo; i ne samo to, nego postaje i sam junak priče: ‘Jezičke činove koji odgovaraju tom znanju ne izvršava dakle samo govornik, nego i onaj kome se on obraća, a i treći o kome se govori. Znanje koje proizilazi iz takvog poretka može da izgleda ‘kompaktno’, u suprotnosti s onim koje nazivamo ‘razvijenim’. Ono omogućava da se jasno sagleda kako je tradicija priča u isto vreme i tradicija kriterijuma koji određuju trojaku kompetenciju: umeća kazivanja, umeća slušanja i umeća dejstvovanja, u okviru kojih se odigravaju odnosi zajednice s njom samom i s njenom okolinom. S pričama se zapravo prenosi grupa pragmatičkih pravila koja sačinjava društvenu vezu.” Cit. Denić – Grabić, Alma; Bosanskohercegovački roman na kraju 20.stoljeća, Brčko: BZK, Preporod 2010. prema Lyotard Francois. Postmoderno stanje.

pristup “omogućava da se jasno sagleda kako je tradicija priča u isto vreme i tradicija kriterijuma koji određuju trojaku kompetenciju ...”, logično pitanje bi bilo da li su žene kroiteljice ovakvog Hasanaginog identiteta, ako su one čuvarice porodice, hijerarhijski utemeljenog društvenog i porodičnog poretka.

Dakle, je li patrijarhalna organizacija života neprirodno stanje i samo privid, dok je, kao od početka evolucije, žena prenositeljica tradicije i na čelu ljudske grupe, ali u ovoj baladi ne u prvom planu nego kao neka siva eminencija, djeluje iz pozadine. Pričom!¹⁰

Ko je Hasanaga u romanu?

“Čuvši konje, okrenu se, vlastelinski bahato, možda da pozdravi ili da se našali, ali kad vidje mene na konju lice mu se preobrazi i riječ mu zastade na usnama. Pokraj njega je zastao i dječak, i podbočio se, isto onako kao i on, ne puštajući dizgine. Gledao me je radoznalo, dječak, jer ja sam gledao u nj, prepoznavajući na njegovom licu nešto od one koje se nikad neću prestati sjećati. Jer, šta su sjećanja: more? Ili nebo? Ili čuvstva ljudska koja se iz duše u dušu sele, a nigdje, čak i kad su nalik čudu, nisu prvi put? Kako onda sjećanja nazvati bivšim životom. I šta bi tada bio život sadašnji? Čime bi se razlikovao od života zvijeri, koje nemaju pamćenja? Ako je moj život – život ljudski, onda je ljudski život sjećanje.¹¹ (...) Hasanaga je stajao nekako pognut i pogrnužen, kakvog ga nikad nisam vidio (on, stasit i drski ratnik), a dječak se prsio i zauzimao, raskoračen,

¹⁰ “Ko govori? Ko je subjekt etike? Ko je lik – narator svoje vlastite historije?” Cit. Denić – Grabić Alma; Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća, Brčko:BZK, Preporod 2010. str.27.

¹¹ Proces i sadržaj sjećanja su dominantno uslovljeni socijalnim utjecajima. Kultura, interesi, društveni običaji i grupni identitet “postavljaju scenu i usmjeravaju akcije” u percipiranju, predstavljanju i pamćenju. Pošto nastaju u istim okolnostima i uslovljena su istim faktorima, normalno je očekivati da će i mnoga karakteristična sjećanja biti zajednička za čitave grupe, čak i velike grupe poput nacija. Ta sjećanja se značajno preklapaju i u uzročno posljedičnoj interakciji su sa drugim ciljevima, vjerovanjima, stavovima i emocijama velike većine društva, a čitav taj sklop čini jednu veliku cjelinu koja se, uglavnom, može identifikovati sa poznatim pojmovima poput sistema uvjerenja, javnog mnijenja, društvene svijesti, političke kulture i sl. U principu, bilo koje kolektivno iskustvo koje ima značenje u očima članova društva može poslužiti kao osnova za formiranje uvjerenja, koja mogu postati socijalna uvjerenja. Ovaj sistem definiše identitet grupe i obezbjeđuje racionalizaciju za osjećaj pripadanja grupi. Sadržaji sjećanja mogu se ticati društvenih ciljeva, predstava o sebi, konflikata, želja, uslova, pravila, vrijednosti, struktura... Oni se odražavaju i u jeziku grupe, stereotipima, predstavama, mitovima i kolektivnim sjećanjima. Ona čine dio zajedničkog repertoara članova društva i doprinose učvršćavanju socijalnog identiteta. Zato je očigledan značaj ovog sistema uvjerenja ili političke kulture za svakodnevnu realnost članova društva, nešto što utječe na njihove poglede i akcije i što, kao krajnju implikaciju, ima samoobmanjivanje, dakle, obnavljanje postojeće političke kulture. Halbwachs. M. The Collective Memory, New York: Harper and Row, 1950. str.116.

njegov ratnički položaj, što je on, vidio sam to dobro, s neskrivenim očinskim zadovoljstvom krajičkom oka uočavao.”¹²

Možda narator, u romanu *Imotski kadija*, prvi put u pripovijedanju vidi Hasanagu onakvog kakav on doista jeste!?

Roman razotkriva “etičke implikacije priče”¹³ o Hasanagi jer biva spoznatljiv u diferenciranju rodni i spolnih karakteristika. Horozović dopušta Hasanagi da bude “pogružen”, “upredeniji u sebe”, dopušta mu da bude čovjek “od krvi i mesa”, da se stidi, da bude emotivno biće:

“Bio je to Hasanaga. Stariji, mršaviji, upredeniji u sebe, ali sumnje nije moglo biti. Taj hadžija je bio onaj koji se nekad tako surovo izrugivao hadžijama. – Morat ću ponovo na vrelo duše. Nikako se ne mogu očistiti. Uvijek iz mene iskoči neki bijes. – šutio je čudno nasmiješen. – Kažu da je neki perzijski pjesnik sedam puta išao. Pošto mu je kuća bila daleko, čitav je svoj život zapravo bio na hadžu. Ali ti to sigurno bolje znaš... oprosti...”¹⁴

Horozović konstruira drugačiju prošlost i dekonstruira Hasanagin rodni identitet. Hasanaga više nije muškarac koji ne smije pokazati svoje emocije, u *Imotskom kadiji* je predstavljen kao muškarac koji nije spreman umrijeti za velike ideje. Horozović se “ne prepušta žalopojkama i prigovaranju, ne tuži se na životne nužnosti našeg doba, na zamršeno stanje građanskog i političkog života” nego “s podsmijehom reaguje na imperative i norme” i “nekada omamljen velikim pripovijestima” uči čitatelje/ice da “se sve te pripovijesti mogu pripovijedati, relativizirati, citirati, zaboravljati i ismijavati.”¹⁵

Imotski kadija, suprotstavljen liku Hasan-age?

“Dok sam skupljao žalosno odbačene i slomljene stvari, dok su psi oko mojih nogu, omiljeni gospodarovi psi čistili ostatke gozbe, tek tad sam shvatio koliko

¹² Horozović, Irfan; *Imotski kadija*, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str.21/22

¹³ “Ako književni tekst razumijevamo kao kulturni produkt neizbježno povezan sa povijesnim situiranjem i političkim djelovanjem, odnosno ako problematiku narativnog identiteta investiramo u problematiku etičkog djelovanja, uvodeći reprezentacijsku dimenziju pripovjednih tekstova, ulazimo u političko – etičko područje. Na toj ravni se u ovoj studiji pozivam na Ricoerovo povezivanje narativne i etičke teorije tako da pojam narativnog identiteta poprima etičke implikacije. Zapravo postavlja se pitanje koje su etičke implikacije priče, pretpostavljajući da narativna funkcija ima etičko određenje u smislu umjetnosti pričanja kao razmjene iskustava”. Cit. Denić – Grabić, Alma; *Bosanskohercegovački roman na kraju 20. Stoljeća*, Brčko: BZK, Preporod, 2010.str. 22

¹⁴ Horozović, Irfan; *Imotski kadija*, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str.267.

¹⁵ Horisch, Jochen: *Teorijska apoteka*, Zagreb: Algoritam, 2007. str.177.

je jednostavno bilo noćas pobjeći. Ipak, u svemu što se događalo to mi nije ni palo na pamet. Zar sam već postao pravi rob? Onaj koji se svojom mislju vezao uz sve što mu se, bez da učini bilo šta što može da promijeni tok stvari. Ne! Rekao sam sam sebi. To bi bila nesmotrenost. Još ništa od svega ovdje nisam shvaćao. Nisam znao kud bih se mogao djenuti u ovom gradu sa vodenim ulicama čak i kad bih pobjegao. Svaki je put vodio ka moru, a ovdje, u ovim lukama nisam mogao očekivati da ću naići na prijatelja.”¹⁶

Za razliku od Hasanage, koji je bio rob društva, Imotski kadija je bio rob u pravom smislu te riječi. “Nije li i moja sudbina slična. Prodali su me na najvećem Trgu robova koji postoji...” (IK, 78.). Dok se Hasanaga tražio kroz glorificiranu ideologiju, vrijednosti, politiku i vođstvo, nastojao biti lojalan režimu kako bi zadobio povjerenje društva i poistovjetio sa nekom nadindividualnom veličinom (herojem, idealom), tako je Imotski kadija morao biti lojalan gospodarima koji su ga uzeli za roba, povinovati se i pokoriti gospodaričinim željama.

“ – Kako te zovu u ovoj kući? – upitala je kad je vidjela kako neodlučno stojim. – Mali – promućao sam odgovor. – Mali!? – iznenadila se. – To nije ime koje sam odabrala. Pokušao sam da se nasmiješim i da tim osmijehom kažem kako nisam ja za to kriv. – Je li ti Gamba uzeo mjeru? Kimnuo sam glavom. – Da, gospodo Moira – rekla je ona strogo. – Da, gospodo Moira – odgovorio sam što sam skrušenije i uljudnije mogao. – E, onda ćeš se zvati Melkior, Bagatellino. – Htjela je pokazati da se ipak sjetila imena koje mi je dala. – Kakva glupost zvati te Mali. Nisi ti baš tako mali, zar ne? Ili možda Mali Melkior? To bilo lijepo ime, Bagatellino? I sasvim zgodno. Odjenut ću te kao svog istočnog kraljevića. Ti to i jesi, zar ne? Odgovorio sam da ću se truditi da ispunim gospodaričine želje.”¹⁷

Kolektivne norme imaju intenzitet i moć prisile koja daleko prevazilazi moć privatno formuliranih pravila. Pojedinci (Hasanaga i Imotski kadija), pretpostavljaju da one potječu i nametnute su od strane moći, stvarne ili fiktivne, koja je superiorna u odnosu na njih same. Na ovaj način kolektivne predstave funkcioniraju u cilju legitimacije institucionalizirane prakse i socijalnog ponašanja. U isto vrijeme, one također stvaraju sličnost između članova kolektiva i osiguravaju zajednički identitet, koji, zauzvrat, služi kao osnova solidarnosti. Ovakav identitet, zapravo, jedino se može iščitati dekonstrukcijom romana (koji je intertekstualno povezan usmenom formom), što znači da ovakav identitet može biti samo figura, kao što je to i roman: tu ne treba tražiti realan subjekt koliko jedan višak, prijelaz, ukrštanje, koji od subjekta pravi figuru. Pretjerane refleksije i narativne igre određuju identitet nečega što je više od subjekta, a što je blisko

¹⁶ Horozović, Irfan; Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str.106.

¹⁷ Horozović, Irfan; Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. “ str.89.

romanu. Hasanaga i Imotski kadija, dakle, ne prezentiraju samo kako čovjek živi u sebi, nego kako JA živi svuda osim u sebi.

Ideja Boga, kojom su opsjednuti i Hasanaga i Imotski kadija je *rekvizit* sa kojim se tradicionalno predstavlja humani autoritet: to su ona obilježja koja određuju identitet prije njihovog samoprepoznavanja kao određenog identiteta, opredjeljujući tako njihov identitet kao-već prepoznat, tj. kao već ustanovljen.¹⁸

“A onda su sjene poludjele. Govorile su o jednom dervišu koji se zaputio na hadž, ali ga je njegova nespokojna i nečista duša zavodila sve dalje, tako da je neprestano išao granicom velikog kruga u čijem je središtu bio Crni Kamen. Kao da mu je ulazak u taj krug bio zabranjen. Oni koji prolaze tek stopalima, kostima svojim i mesom, njima je put otvoren, jer oni ne idu nigdje i oni ne vide ništa, osim svoje opsjene koja ih dočekuje gdje god pristignu. Oni čija duša putuje u kočijama tijela zapinju na svakom koraku i kruže naokolo sve dok im duša ne pronade usku stazu i njome se počne približavati polako, korak po korak kružeći, središtu svoje žudnje. Nijedan korak na tom putu nije bez teškoća.”¹⁹

Korištenjem starih poslovice, “Daleko od očiju, daleko od srca” (IK,85), kao i pozivanjem na sudbinu, “A možda sam bio i tatarin sam sebi, tatarin svoje sudbine? – Nije kome je namijenjeno, nego kome je suđeno ...” (IK,207), Kadija nam bitnošću konvencije, otkriva sopstvenu zarobljenost stereotipima. Ono što je za njega bitno, civilizacijsko, građansko, to je općeljudsko, dakle, opet bitno. Ako Kadija u svemu vidi dobru stranu, nalazi smisao, onda se on u svemu tome prepoznaje i samoosmišljava.

Dakle, iza teksta romana, kao i iza teksta subjekta, mogu se prepoznati umnožene strukture moći (politička, društvena, klasna, kolonijalna, kulturna, itd). Ona može biti identificirana kao sveprožimajuća moć koja u svoju mrežu uključuje i diskurs romana: ukoliko su stereotipi identiteta bili podriveni romanom, roman sada biva podriven sopstvenim humanističkim, prosvjetiteljskim, poetičko-narativnim stereotipima. Moć upravo traži subverzivna područja, kakvo je

¹⁸ “Putovanje kao povratak i prepoznavanje sopstva, odnosno poduzimanje puta da bi se otkrila istina subjekta inicirano je u Imotskom kadiji putem neznanja koje izaziva imperativ staranja o sebi, a upoznavanje i potraga za sopstvom u romanu se kreću uzduž i poprijeko imaginarnih biografija, pozajmljenih književnih likova, kulturoloških predstava. Naime, prepoznavanje kao jedan od *leit-motiva* romana ostvaruje se na nekoliko razina i u tekstualni prostor priziva različite kvalitete prelaska iz neznanja u znanje, obrazujući jednu etiku sopstva. Duhovni put i putovanje odvija se na fonu tesauwske i sufijske tradicije unutar koje se mistični put i putovanje razumijeva kao proces etičkog usavršavanja i unutrašnje borbe ka intuitivnoj spoznaji božanskog.” Cit. Denić-Grabić Alma; Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća, Brčko:BZK, Preporod 2010. str. 55/56.

¹⁹ Horozović, Irfan; Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str.177/178.

roman, umjetnost, koja naizgled počivaju izvan njene nadležnosti, ne bi li sebe samu maskirala, učinila podnošljivijom i garantovala sopstvenu produkciju. Da li čitateljice/čitatelje, konsekvntno tome, roman zavodi univerzalnim/partikularnim stereotipima, utvrđujući ih u ideološki kontroliranim prostorima ili se oni samo sele sa ravni na ravan, sa diskursa na diskurs, nikada ne sagledavajući kraj humanističkog pisma, granice igre identiteta? Da li je, dakle, roman prostor emancipacije ili čitateljevih zatvaranja u jedan bezizlazni labirint predrasuda i iluzija emancipacije? Da li posredstvom romana (čija se priča zasniva na baladi), čitateljima vlada društvena moć?

Zaključak

Kultura, jedna od najvažnijih kroiteljica identiteta, u baladi *Hasanaginica*, je kolektivistička i totalitaristička. Kulturalni sindrom je obrazac zajedničkih stavova, vjerovanja, načina definiranja samoga sebe, zajedničkih normi, uloga i vrijednosti. U kolektivističkim kulturama pojam o sebi je definiran kao aspekt kolektiva, lični ciljevi su podređeni ciljevima kolektiva. Odanost, privrženost i spremnost na ličnu žrtvu su osobine koje se najviše cijene. Norme, ponašanje, moral definira grupa. U ovim društvima nije poželjno da pojedinac pokazuje svoje emocije, jer to može loše utjecati na grupu. Ideologije nacionalizma, zajedno sa patrijarhalnim vrijednostima pojedinca potčinjavaju grupi, a lične ciljeve smatraju manje bitnim, često i nevažnim, u odnosu na ciljeve kolektiva. Kroz diskurzivne prakse koje pozivaju pojedinca u odgovarajuću ulogu, subjekt, dakle, Hasanaga ne vlada diskursom, već diskurs vlada njime, a posredstvom njega i svim drugim članovima društva. Ovakav identitet je jedini i sigurni identitet, identitet opstanka, održivosti.

S kraja 20. i početkom 21. stoljeća kultura se nije mnogo promijenila u odnosu na onu opisanu u baladi. Još uvijek pojedinac nije ništa, a narod je sve i još uvijek totalitarna vladajuća struktura potpuno negira individualnu egzistenciju i njeno pravo. Horozović, na neki način, raskida sa prethodnim tradicijama, odupire se nemodernim vrijednostima, pruža otpor "velikim naracijama" i prelazi na stranu potčinjenih kao što su Hasanaga i Kadija, koji su potčinjeni kulturi, tradiciji, rodu/spolu... Predstavlja ih kao samostalne pojedince, kao nekoga ko se treba najviše cijeliti u individualističkoj kulturi u kojoj su lični interesi ispred kolektivnih interesa i gdje svi građani, makar teoretski, imaju jednaka prava, obaveze, mogućnosti, šanse..., gdje su prava pojedinca iznad obaveza, gdje se pojedinci brinu za sebe i svoje najbliže, naglašavaju ličnu autonomiju i samoispunjenje, kao i lični identitet i lično zadovoljstvo. Ipak, ovaj pojedinac je prepušten samom sebi, nesiguran je i usamljen. Samosvijest subjekata (Imotskog

kadije i Hasanage), postaje svijest o oblikovanju romana, zapravo, oblikovanju sebe, svoga glasa, identiteta, jedna uporna predstava subjekta na osviještenim marginama poetike romana.

“Nijedna od riječi u kojoj se čovjek vidi, kojoj zavidi ili joj daruje svoje povjerenje nije toliko čudna i zamamna kao što je to riječ prepoznavanje. Dostići nju jednako je kao i dostići vrhunac sebe, spoznaju svega u sebi i svega oko sebe. Čak i kad se čini da je poraz, prepoznavanje je napučilo svom vrlinom pobjede duh onog koji je poražen. Njegova krv je stišana, urnebesni, šumni damari ne remete mu više sluh. On je, napokon, onaj koji čuje i vidi, napokon onaj koji je isključen iz sudioništva i ko je samo svjedok. Prepoznavanje je svjedočanstvo o pogreškama i neumitnosti tih pogrešaka. Prepoznavanje je dovoljnost. Prepoznavanje, kao dosegnuti vis pustolovine, okreće se od svih bivših i budućih ishitrenih pustolovina, jer njen je čin u sasvim drugom prostoru. Koji se prepozna u prepoznavanju zna koliko može i toliko će učiniti. On zna da njegovi savjeti ne koriste nikome, nego samo sebi samom, onome u kome su već prevaziđeni. Zato je prepoznavanje moguće prepoznati tek u njegovim malim dijelovima – i to onda kad ih dotakne prepoznavanje onog koji je promišljanjem u prepoznavanju. Tek u prepoznavanju otvara se vid.”²⁰

Literatura

- 1) Horozović, Irfan: Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić, 2005.
- 2) Mujkanović, Azra; Mikić, Milosav; Mujezinović, Nefisa: Čitanka za 6.razred osnovne škole, “Hasanaginica”; Tuzla: Bosanska riječ, 2006.
- 3) Denić-Grabić, Alma: Bosanskohercegovački roman na kraju 20. stoljeća, Brčko: BZK, Preporod, 2010.
- 4) Riker, Pol: Sopstvo kao drugi; sa francuskog preveo Ćuzulan, Spasoje: Beograd: “Jasen”,
- 5) Ugrešić, Dubravka: Kultura laži, Zagreb, Biblioteka Bastard, 1996.
- 6) Imamović, Mustafa. Historija Bošnjaka, Sarajevo: BZK, Preporod, 1997.
- 7) Horisch, Jochen: Teorijska apoteka, Zagreb: Algoritam, 2007.
- 8) Butler, Christopher. Postmodernizam, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2007.
- 9) Eko, Umberto: Granice tumačenja, Beograd: Paideia, 2001.
- 10) Halbwachs. M. The Collective Memory, New York: Harper and Row, 1950.
- 11) Kecmanović, Dušan; Masovna psihologija nacizma, Beograd: Stubovi kulture, 1995.
- 12) Fulgosi, Ante: Psihologija ličnosti, teorije i istraživanja, Zagreb; Školska knjiga, 1997.

²⁰ Horozović, Irfan: Imotski kadija, Sarajevo: “Šahinpašić”, 2005. str.265.

ГРЯДОВИ

МЕТОДИКА

Marica Lazić – Dragana Žunić

Učinci uporabe elektroničke opreme (tableta) u redovitoj nastavi (Projekt SOLE¹)

“Da bi nastavnik mogao utjecati na mijenjanje svojih učenika, najprije mora doživjeti i ostvariti vlastitu transformaciju.”

Uvod

Vrijeme za promjene u organizaciji nastavnoga procesa napokon je došlo. Interaktivni zadatci, istraživanje nedostupnih prostranstava, povratak u prošlost ili analiziranje budućnosti, sve su to danas normalne aktivnosti dobro organiziranog sata. Tablet računala postaju naši glavni suradnici u ostvarenju interaktivne nastave.

Kao najuočljiviji doprinos uporabe tablet računala u svakodnevnoj nastavi zasigurno je razvoj računalnih vještina kod učenika. Nepobitna je činjenica da svijet ide u pravcu razvoja i uporabe IT tehnologija, zato ove vještine postaju značajne koliko i sama pismenost. Nema boljeg načina od same uporabe, da učenici ovladaju osnovnim kompjutorskim vještinama.

Osim što pomoću tablet uređaja svi sadržaji postaju lako dostupni, sada učenici mogu dati i svoj doprinos, unoseći saznanja koja su stekli što će ih dodatno motivirati osjećajem opće korisnosti i doprinosa, ispuniti ponosom i elanom za rad.

Ovo je naročito bitno za učenike koji nisu skloni izražavati se riječima ili vole biti u pokretu i maksimalno aktivni u procesu saznanja.

¹ SOLE – eng. Self Organised Learning Environment (Okruženje za samoorganizirano učenje)

Tablet računala mogu predstavljati dobrog suradnika u procesu obrazovanja učenika s posebnim potrebama. Mogu se koristiti pri učenju djece s oštećenim sluhom ili pak kod autistične djece, koja imaju problem s praćenjem nastave u normalnim uvjetima.

Sada se i roditelji mogu uključiti i pratiti napredovanje svoje dece. Roditelji su često zainteresirani za aktivnu participaciju i doprinos, međutim spriječeni brojnim obvezama često nisu u mogućnosti uključiti se u dovoljnoj mjeri. Sad na jednostavan način mogu pratiti postignuće svoga djeteta.

U realizaciju ovoga projekta, a kasnije i istraživanja, krenulo se imajući u vidu gore citiranu misao. Još u kolovozu 2015. godine počela je edukacija pet nastavnika Osnovne škole "Sveti Franjo" (dvije učiteljice te nastavnici matematike, zemljopisa, tehničkog odgoja i informatike).

Na seminaru (u organizaciji UNICEF-a) dobivena je teorijska osnovu te praktični primjeri radioničkoga načina rada s učenicima.

U rujnu 2015. godine realiziran je ogledno-ugledni sat kome su nazočili ravnatelj, direktor i pedagoginja. Sat je sniman i zajedno s rezimeom poslan predstavnicima UNICEF-a kao dokaz implementacije projekta². U drugom polugodištu odlučili smo uraditi istraživanje u koje su uključeni učenici 5.a i 5.b te njihovi roditelji kako bi dokazali uspješnost primjene inovativnih nastavnih metoda i sredstava u podizanju nivoa kvalitete znanja učenika u osnovnoj školi.

Predmet istraživanja

Predmet ovoga istraživanja je utjecaj provedbe SOLE projekta, tj. uporaba interneta i tableta u nastavi i njihov utjecaj na poboljšanje kvalitete nastave promatrano kroz stavove učenika koji su bili dio eksperimentalne skupine te njihovih roditelja.

Cilj istraživanja

Polazeći od predmeta istraživanja, bilo je neophodno, nakon realizacije projekta, ispitati stavove učenika 5.a i 5.b i njihovih roditelja o uporabi tableta u nastavi kao inovativno sredstvo za poboljšanje kvalitete nastave.

Zadatci istraživanja

Iz prethodno postavljenog cilja proizišli su sljedeći zadatci:

² Jedan od uvjeta sudjelovanja na obuci bilo je snimanje sata kao dokaznoga materijala.

1. Ispitati stavove učenika 5.a i 5.b o uporabi tableta u nastavi kao sredstava poboljšanja kvalitete nastave,
2. Ispitati stavove roditelja učenika 5.a i 5.b o uporabi tableta u nastavi kao sredstvu poboljšanja kvalitete nastave,
3. Ispitati mišljenje učenika i roditelja o uporabi tableta u skupinama, parovima, individualno (što preferiraju).

Opća hipoteza

Opća hipoteza je proizišla iz cilja istraživanja i glasi: učenici i roditelji imaju pozitivan stav o uporabi tableta i interneta u nastavi i uočavaju da je kvaliteta znanja učenika i nastave poboljšana korištenjem istih.

Posebne hipoteze

Posebne hipoteze proizilaze iz zadataka istraživanja:

1. Pretpostavlja se da će stavovi učenika biti pozitivni u pogledu uporabe tableta i nivou postignutog znanja ostvarenog uporabom tableta,
2. Pretpostavlja se da će većina roditelja biti istog mišljenja kao i njihova djeca, tj. imat će pozitivan stav,
3. Uporaba tableta u nastavi utječe na porast znanja učenika i kvalitet nastave,
4. Smatra se da su i roditelji i učenici naučili što je timski rad i da imaju pozitivan stav o radu u skupinama i parovima.

Uzorak

U istraživanju je obuhvaćeno 45 učenika i 45 roditelja iz 5.a i 5.b Osnovne škole “Sveti Franjo” Tuzla.

Uzorak ispitanika – učenika formiran je prema kriteriju:

- učenik pohađa 5.a ili 5.b odjel u OŠ “Sveti Franjo” Tuzla,
- ispitanici su oba spola.

Uzorak ispitanika – roditelja učenika je formiran prema kriteriju:

- ispitanici su roditelji učenika iz 5.a ili 5.b
- ispitanici su oba spola,
- ispitanici su različitog nivoa stručne spreme.

Vrijeme i mjesto istraživanja

Istraživanje je vršeno u Osovnoj školi "Sveti Franjo" Tuzla u periodu svibanj – lipanj 2016. godine.

Metode, tehnike i instrumenti istraživanja

Priroda predmeta, cilja, zadataka i hipoteza ovog istaživanja uvjetuje i primjenu adekvatnih metoda, koje će omogućiti prikupljanje valjanih i objektivnih podataka, a time omogućiti ispitivanje i poučavanje predmeta istraživanja.

Metode korištene u ovom istaživanju su:

- metoda deskripcije,
- teorijska analiza,
- proučavanje dokumentacije.

Navedene metode istaživanja uvjetuju primjenu sljedećih tehnika:

- anketiranje pomoću upitnika,
- procjenjivanje,
- skaliranje.

Korištena je statistička obrada podataka pomoću postotaka, tablica i grafova.

Mjerni instrumenti su dva upitnika zatvorenoga tipa. Oba su anonimni, a obuhvaćaju 12 tvrdnji za učenike i 12 tvrdnji za roditelje učenika. Njima se žele utvrditi stavovi učenika 5.a i 5.b i njihovih roditelja o uporabi tableta u nastavi kao inovativnoga sredstva za poboljšanje kvalitete nastave. Uvodni dio upitnika sadrži uputstvo za popunjavanje upitnika, opće podatke o učenicima i roditeljima, spol, socijalni status. U upitniku za roditelje potrebno je navesti i stupanj obrazovanja. Ispitanici daju odgovore na skali Lickertovog tipa, koja se sastoji od pet odgovora za svaku od priloženih tvrdnji. Predloženi odgovori su: sasvim se slažem, uglavnom se slažem, neodlučan sam, uglavnom se ne slažem, uopće se ne slažem.

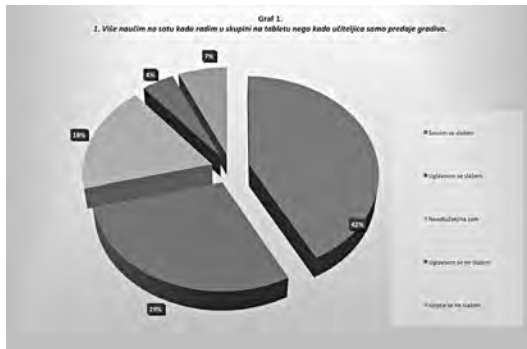
Analiza i interpretacija rezultata

Do rezultata ovog istraživanja došlo se anonimnim pismenim anketiranjem učenika 5.a i 5.b Osnovne škole „Sveti Franjo” i njihovih roditelja. Dobiveni rezultati poslužili su kao temelj za traženje odgovora na postavljeni cilj i zadatke istraživanja.

- Analizom anketnih upitnika za učenike

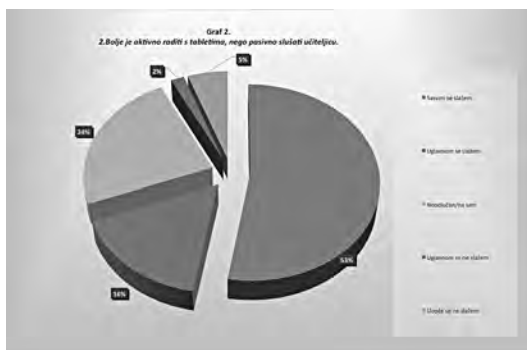
U istraživanju je sudjelovalo ukupno 45 učenika, od čega je 19 dječaka i 26 djevojčica. Četiri učenika rođena su 2004. godine, 39 učenika 2005. godine, a dva učenika rođena su 2006. godine.

Pitanje br. 1

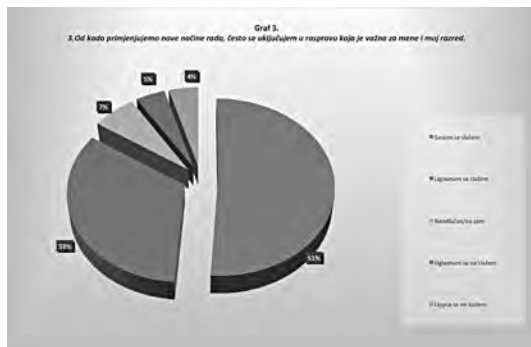
Iz Grafa br. 1 vidi se da skoro polovina učenika od ukupnog broja, tj. njih 19, odnosno 42%, tvrde da više nauče na satu kada rade u skupini na tabletu, nego kada učiteljica samo predaje gradivo. S njima se uglavnom slaže još 13 učenika što predstavlja 29%, a osam učenika ili 18% je neodlučno i nisu sigurni kako odgovoriti na ovo pitanje. Dva učenika se uglavnom ne slažu sa ovom tvrdnjom, što predstavlja 4% od ukupnih ispitanika, a tri ili 7% učenika se uopće ne slažu, jer smatraju da ipak više nauče kada učiteljica predaje gradivo.

Pitanje br. 2

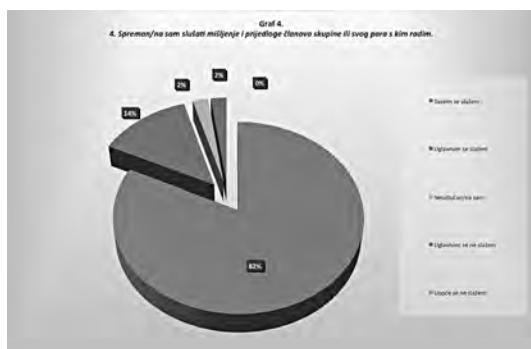
Ukupno 19 učenika (53%) smatra da je bolje aktivno raditi s tabletima, nego pasivno slušati učiteljicu. Devet učenika (16%), se također uglavnom slažu s izrečenom tvrdnjom, neodlučnih je 13 (24%), uglavnom se s tvrdnjom ne slaže jedan učenik (2%), a tri učenika (5%) se s tom tvrdnjom uopće ne slažu.

Pitanje br. 3

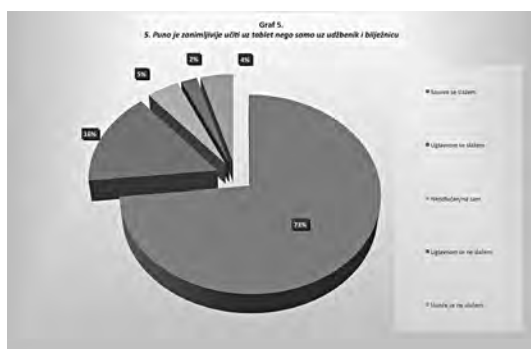
njom i dva učenika (4%) se uopće ne slažu sa istom tvrdnjom.

Pitanje br. 4

Velika većina učenika, ukupno 37 (82%) su spremni slušati mišljenje i prijedloge članova skupine ili svog para s kim rade, te im se uglavnom pridružuje još šest učenika (14%). Jedan učenik je neodlučan (2%), a jedan (2%) se uglavnom ne slaže sa danom tvrdnjom.

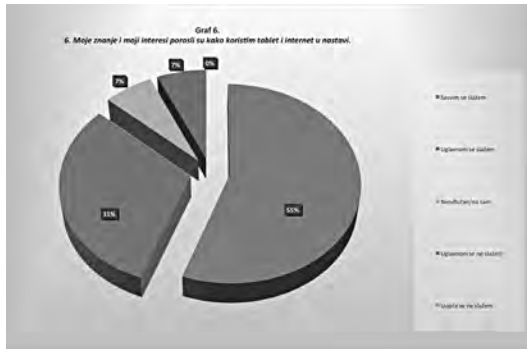
Pitanje br. 5

(2%) koji se uglavnom ne slaže sa tvrdnjom.

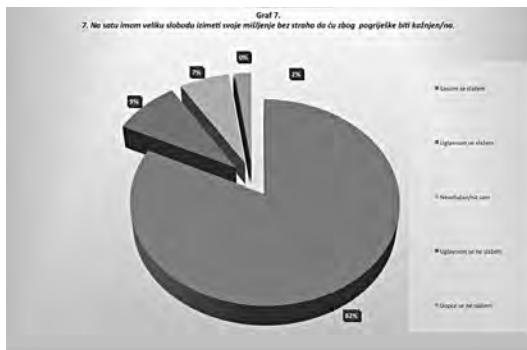
Za veliki broj ispitanika, ukupno 33 (75%), te za još 7 ispitanika (16%), puno je zanimljivije učiti uz tablet, nego samo uz udžbenik i bilježnicu. U odgovoru na ovo pitanje dva su učenika neodlučna (5%), a prednost udžbenicima u odnosu na tablet daju dva učenika (2%) koji se uopće ne slažu sa tvrdnjom i jedan učenik

Pitanje br. 6

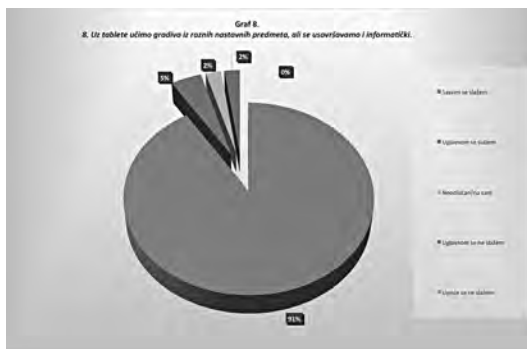
Većina ispitanika, tj. njih ukupno 25 (55%) se sasvim slažu i njih 14 (31%) se uglavnom slažu sa tvrdnjom da su im interes i znanje porasli od kako koristimo tablete i internet u nastavi. Tri učenika (7%) su neodlučna dati odgovor na ovo pitanje, a tri učenika (7%) se sa tvrdnjom uglavnom ne slažu.

Pitanje br. 7

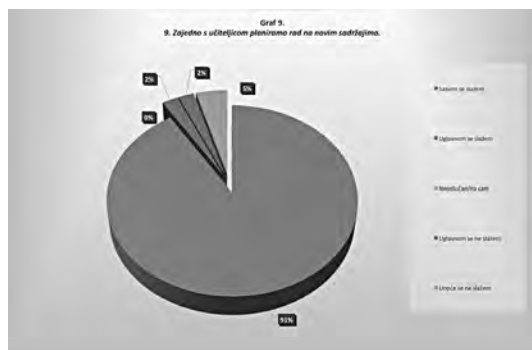
Ukupno 37 učenika (82%) smatraju da na satu imaju veliku slobodu iznijeti svoje mišljenje, bez straha da će zbog pogreške biti kažnjeni. Još četiri učenika (9%), uglavnom se slaže s danom tvrdnjom, tri učenika (7%) su neodlučan odgovoriti, a jedan učenik se s danom tvrdnjom nije složio.

Pitanje br. 8

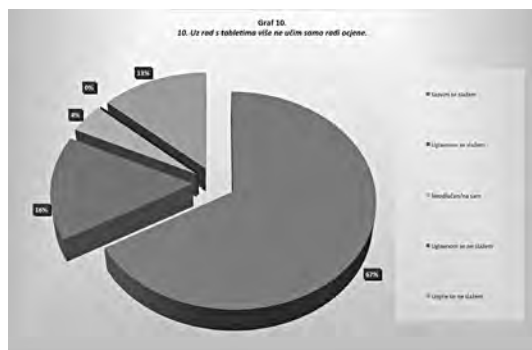
Ukupno 41 učenik (91%) smatra da uz tablete uče gradivo iz raznih predmeta, ali se usavršavaju i informatički. Dva učenika (5%) se uglavnom slažu sa ovom tvrdnjom, jedan učenik (2%) je neodlučan, a jedan učenik (2%) se ipak uglavnom ne slaže sa tvrdnjom.

Pitanje br. 9

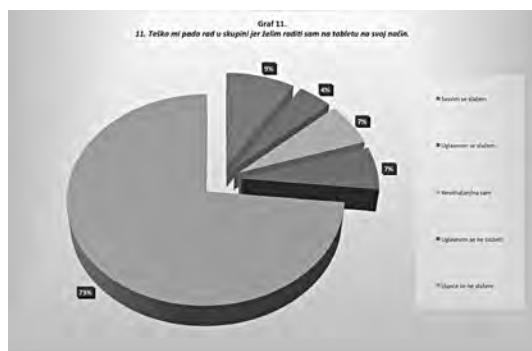
Ukupno 41 učenik (91%) se izjasnio da zajedno s učiteljicom planira rad na novim sadržajima. Još jedan učenik se uglavnom slaže sa danom tvrdnjom, jedan učenik se s tvrdnjom uglavnom ne slaže, a jedan učenik se uopće ne slaže s tvrdnjom.

Pitanje br. 10

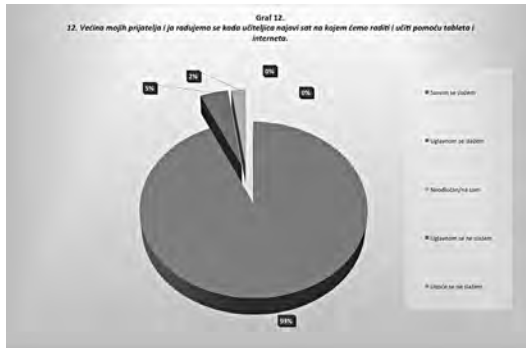
Ukupno 30 učenika (67%) smatra da uz rad s tabletima više ne uče samo radi ocjene, a s njima se uglavnom slaže još sedam učenika (16%). Dva učenika (4%) su neodlučna, a šest učenika (13%) ipak smatra da i dalje uče samo za ocjenu.

Pitanje br. 11

Za 33 učenika (73%) ne pada teško rad u skupini na tabletima, a još tri učenika to ne predstavlja problem (7%), dok je za četiri učenika (9%) to teško, jer žele raditi sami na tabletu na svoj način. Još dva učenika (4%) smatraju da im uglavnom teško pada rad u skupini iz istih razloga, a tri učenika (7%) su neodlučna izjasniti se na ovu tvrdnju.

Pitanje br. 12

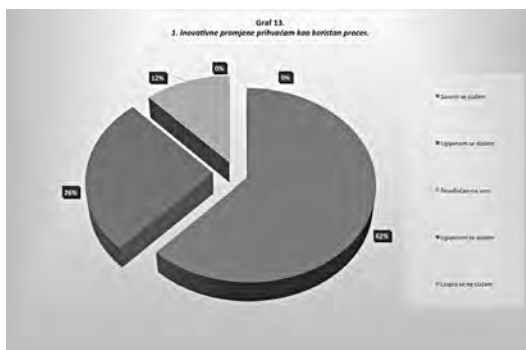

Velika većina učenika, tj. njih 42 (93%) raduje se kad učiteljica najavi sat na kojem će se učiti i raditi uz pomoć tableta i interneta. Još dva učenika (5%) se uglavnom slažu sa danom tvrdnjom, a jedan učenik (2%) je ostao neodlučan izjasniti se na datu tvrdnju.

- Analiza anketnih upitnika za roditelje

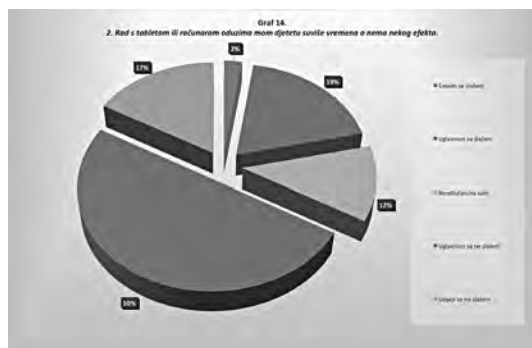
Ukupno 42 roditelja su popunila anketni upitnik, dok njih tri to nisu učinila, tako da smo za istraživanje uzeli ukupan broj roditelja od 42.

Pitanje br. 1

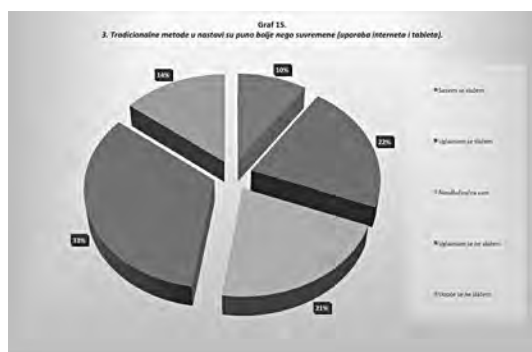
Od ukupno 42 ispitanika (roditelja), njih 26 (62%) inovativne promjene u nastavi prihvaćaju kao koristan proces, 11 roditelja (26%) se uglavnom slažu sa tom tvrdnjom, a pet (12%) roditelja je neodlučno.

Pitanje br. 2

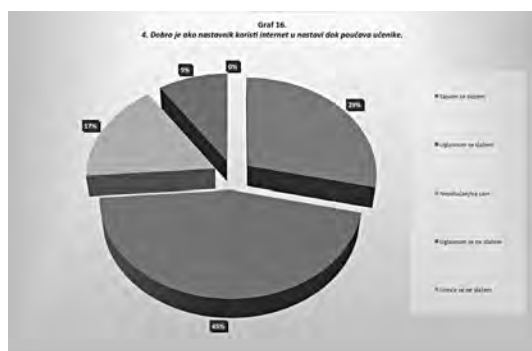
uglavnom slažu (8 roditelja ili 19%), te jedan roditelj koji se potpuno slaže (2%).

Pitanje br. 3

od suvremenih. Tradicionalne metode potpuno podržava još 4 roditelja (10%).

Pitanje br. 4

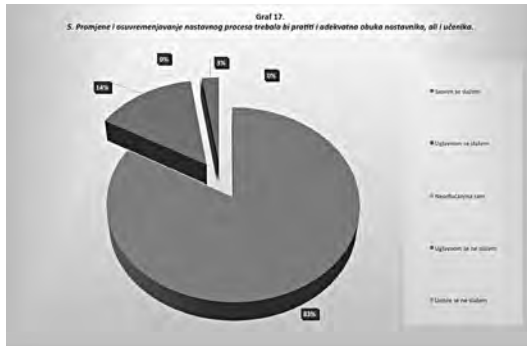

Ukupno 21 roditelj, odnosno 50% ispitanika se uglavnom ne slažu sa tvrdnjom da rad s tabletom ili računalom njihovoj djeci oduzima suviše vremena, a pri tome nema nekog efekta, a sedam roditelja (17%) se uopće ne slaže sa ovom tvrdnjom. Ukupno pet roditelja (12%) su neodlučni po ovom pitanju, a ima i onih koji se s navedenom tvrdnjom

Na tvrdnju da su tradicionalne metode u nastavi puno bolje nego suvremene (uporaba interneta i tableta), mišljenja ispitanika su prilično podijeljena. S tom tvrdnjom se uglavnom ne slaže 14 roditelja (33%), a uopće se ne slaže 6 roditelja (14%). Neodlučnih ispitanika je 9 (21%), a 9 ispitanika (22%) uglavnom smatraju da su tradicionalne metode ipak bolje

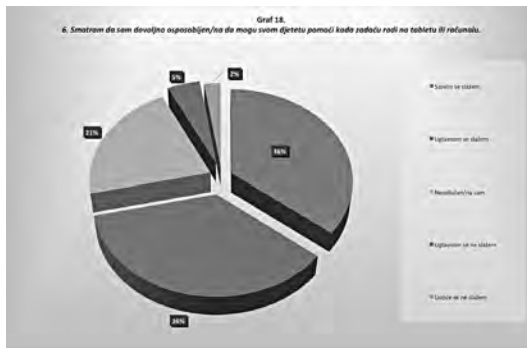
Većina roditelja, tj. njih 19 (45%) uglavnom se slažu da je dobro kad nastavnik koristi internet u nastavi dok poučava učenike, a s tom tvrdnjom se sasvim slaže 12 roditelja (29%). Ukupno sedam roditelja (17%) je neodlučno u svezi ove tvrdnje, a preostalih sedam (9%) se uglavnom ne slažu s danom tvrdnjom.

Pitanje br. 5

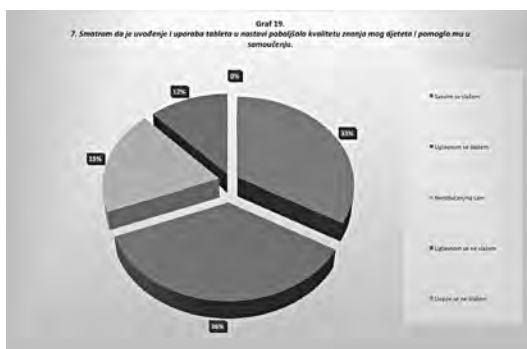
S tvrdnjom da promjene i osuvremenjivanje nastavnog procesa treba pratiti i adekvatna obuka nastavnika i učenika, sasvim se slaže 35 roditelja (83%), te se uglavnom slaže još šest roditelja (14%). Jedan roditelj (3%) se ipak uglavnom ne slaže sa tom tvrdnjom.

Pitanje br. 6

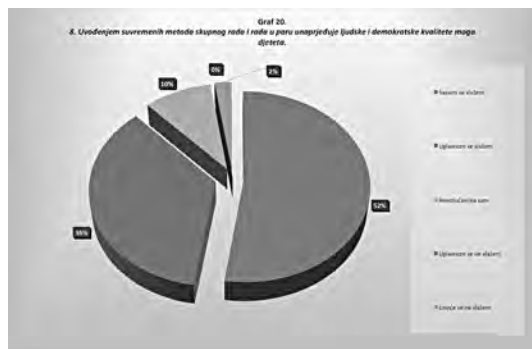
Po 15 roditelja se uglavnom slažu (36%) ili sasvim slažu (36%) s tvrdnjom da su dovoljno osposobljeni pomoći svome djetetu kad zadaću radi na tabletu ili računalu. Neodlučnih ispitanika u odnosu na ovu tvrdnju ima 9 (21%), uglavnom se ne slažu dva roditelja (5%), a uopće se ne slaže jedan roditelj (2%).

Pitanje br. 7

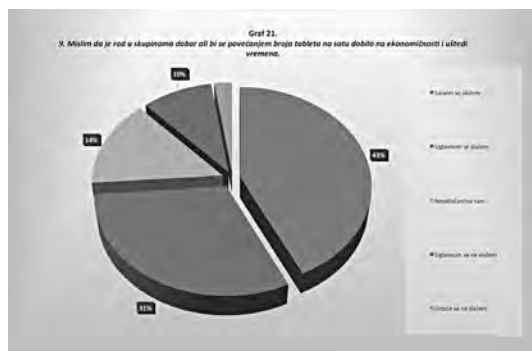
Većina roditelja smatra kako je uvođenje i uporaba tableta u nastavi poboljšalo kvalitetu znanja njihove djece i pomoglo im u samoučenju. S ovom tvrdnjom se uglavnom slaže 15 roditelja (36%) i sasvim slaže 14 roditelja (33%). Osam roditelja (19%) je neodlučno izjasniti se po ovom pitanju, a sa tvrdnjom se uglavnom ne slaže 5 roditelja (12%).

Pitanje br. 8

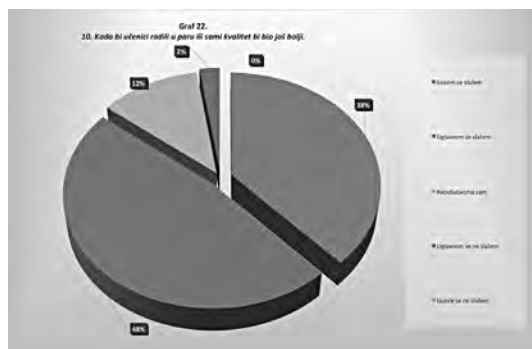
Većina roditelja, njih 22 (52%) sasvim se slažu, a 15 roditelja (36%) uglavnom se slažu s tvrdnjom da se uvođenjem suvremenih metoda skupnog rada i rada u paru unapređuju ljudske i demokratske kvalitete njihove djece. Neodlučnih u odnosu na ovu tvrdnju je četiri roditelja (10%), a s tvrdnjom se ipak uopće ne slaže jedan roditelj (2%).

Pitanje br. 9

Ukupno 18 roditelja (43%), misli kako je rad u skupinama dobar, ali bi se povećanjem broja tableta na satu dobilo na ekonomičnosti i uštedi vremena. S tim se uglavnom slaže i 13 roditelja (31%), neodlučnih je šest (14%), uglavnom se ne slaže četiri roditelja (10%), te se jedan roditelj (2%) uopće ne slaže sa danom tvrdnjom.

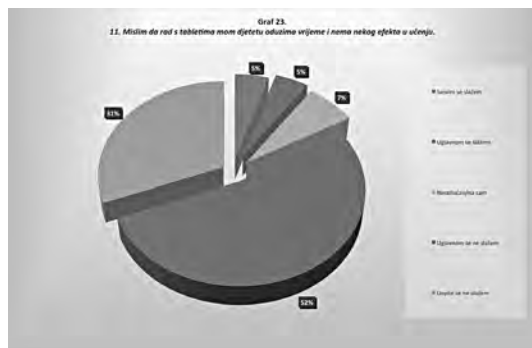
Pitanje br. 10

ne slaže sa iznesenom tvrdnjom.

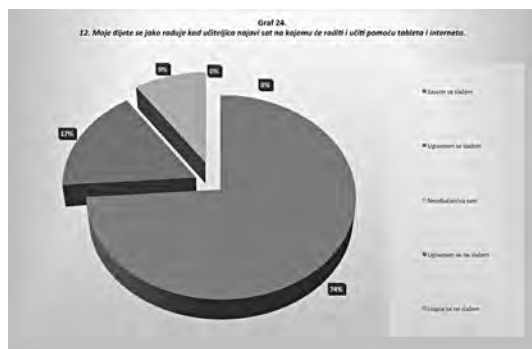
Ukupno 20 roditelja (48%) uglavnom smatra kako bi kvaliteta rada u nastavi bila još bolja kad bi učenici imali na raspolaganju veći broj tableta, tako da mogu raditi u parovima ili sami, a s ovom tvrdnjom se sasvim slaže još 16 roditelja (38%). Neodlučnih roditelja je pet (12%), a jedan roditelj (2%) se uglavnom

Pitanje br. 11

pitanika, a još 13 roditelja se uopće ne slaže s tvrdnjom što predstavlja dodatnih 31% ispitanika (roditelja).

Pitanje br. 12

Ukupno 31 roditelj (74%) tvrdi da se njegovo dijete jako radije kad učiteljica najavi sat na kojemu će raditi i učiti pomoću tableta i interneta. S njima se uglavnom slaže sedam roditelja (17%), dok su 4 roditelja (9%) ostala neodlučna na ovo pitanje. Onih koji se ne slažu s navedenom tvrdnjom nije bilo.

Zaključak

Novi mediji imaju sve veću ulogu u procesu obrazovanja u cilju poboljšanja kvalitete obrazovnog procesa i boljih ishoda učenja. Računalo se u obrazovanju koristi uglavnom u oblicima grupnoga rada, no u novije vrijeme sve se više koristi za individualan rad.

U uvjetima suvremene nastave više se ne postavlja pitanje treba li primjenjivati suvremene informacijske tehnologije u obrazovanju, već postaje glavni zadatak doći do odgovarajućih rješenja kako i na koji način uvesti i primijeniti nove tehnologije u odgojno-obrazovni proces. Sve veća popularnost elektroničkih medija koji prenose digitalne informacije pred nas stavlja i zadatak osposobljavanja korisnika (učitelja i učenika) za nove načine rada.

Uvođenjem novih medija i informacijske tehnologije u obrazovanje učiteljima se nude bolje osposobljavanje za rad i mogućnost ostvarivanja kvalitetnijega i zanimljivijeg nastavnog procesa. Istraživanja pokazuju da je nastava uz pomoć računala/tableta efikasnija u odnosu na tradicionalnu nastavu s obzirom na kvalitetu i kvantitetu stečenih znanja, a posebno u smislu misaone mobilnosti učenika i njihove motiviranosti za učenje.

Ovo istraživanje je sprovedeno na uzorku od 87 ispitanika, odnosno 45 učenika petog razreda devetogodišnje škole i 42 njihova roditelja.

Na osnovu sprovedenog istraživanja, analizom dobijenih rezultata ankete, došli smo do sljedećih zaključaka:

- Možemo potvrditi hipotezu da su stavovi učenika pozitivni glede uporabe tableta i razine postignutog znanja korištenjem istih, što je vidljivo u anketi gdje se više od polovine učenika izjasnilo da više nauče na satu kada u skupini koriste tablete, nego kada samo slušaju gradivo koje učiteljica izlaže. Rad s tabletima dovoljno im je motivirajući da se češće uključuju u rasprave, aktivnije sudjeluju u nastavi. Sam proces nastave im je zanimljiviji, sveobuhvatniji, te daje im mogućnost uključivanja u zajedničko planiranje rada na novim sadržajima. Sve navedeno nastavu čini dinamičnijom i kod učenika stvara osjećaj radosti i potiče želju za postizanjem što boljšega uspjeha.
- Većina roditelja također je pokazala pozitivan stav prema uporabi tableta i interneta u nastavi, te inovativne promjene u nastavi prihvaćaju kao koristan proces osuvremenjivanja nastave. Po njihovom sudu to povećava kvalitetu znanja učenika i pomaže im u samoučenju, ali smatraju da promjene u nastavi treba pratiti i adekvatna obuka nastavnika i učenika. Također, većina roditelja smatra da uporaba suvremenih metoda rada unapređuje ljudske i demokratske kvalitete učenika, te iznose činjenicu da se djeca jako raduju kada učiteljica najavi sat na kojemu će raditi i učiti pomoću tableta i interneta.
- Mišljenja učenika i roditelja se slažu da su kvalitet znanja učenika, kao i njihov interes, porasli kako se u nastavi koriste internet i tableti. Većina roditelja, smatra i kako je uporaba tableta u nastavi pomogla njihovoj djeci u samoučenju, te su sada samostalniji i spremniji na usvajanje nastavnog gradiva na aktivniji i motiviraniji način.
- Mogli bismo reći da su roditelji i učenici naučili što je timski rad i da imaju pozitivan stav o radu u skupinama i parovima, jer su uočili prednosti ovakvog rada. Premda većina roditelja smatra da bi kvalitet i rezultati rada bili još bolji kada bi u nastavi raspolagali s većim brojem tableta. U tom

slučaju svi učenici bi imali mogućnost i samostalnoga rada, te bržega i još poticajnijeg dolaska do traženih informacija.

Da bi nastava bila efikasna, zanimljiva i motivirajuća, zadatak učitelja (nastavnika) je uvijek neumorno tragati za novim i poticajnim načinima poučavanja. Cilj poučavanja nije samo prenijeti znanje već podučiti učenike kako sami tragati za određenim informacijama, kako ne bi bili pasivni primatelji sadržaja, već aktivni tragači željni novih spoznaja.

Na nastavnicima je zadatak da učenicima otvore široko prostranstvo informacija, te da im budu putokazi u svijet novih spoznaja. Okolnosti i prilike u kojima učenici odrastaju s vremenom se mijenjaju i učitelji bi trebali biti spremni prihvatiti promjene koje dolaze. Suvremeni učitelj uzima ono najbolje od vremena u kojem živi, upoznaje suvremene metode rada, bez straha ih primjenjuje te dopušta sebi i svojim učenicima rast u sadašnjem trenutku. Na koncu, vodeći se stavovima učenika i roditelja kako je kvaliteta znanja učenika porasla uvođenjem suvremenih metoda rada i primjenom tableta u nastavi, vjerujemo da će vremenom rad učenika biti još kvalitetniji i da će biti spremni na samoučenje, a naš je zadatak stvoriti im okruženje koje će biti poticajno i ohrabrujuće, te osigurati uvjete potrebne za što smjelije koraćanje u budućnost.

Literatura i izvori

1. Kundačina M., Bandur V. (2003): Metodološki praktikum, Užice
2. http://www.academia.edu/789607/Utjecaj_tehnologije_na_proces_educacije
3. <http://www.valentinkuleto.com/2013/01/lista-razloga-za-upotrebu-tablet-racunara-u-nastavi/>
4. http://www.skole.hr/obrazovanje-i-tehnologija?news_id=9317#menu
5. <https://www.theguardian.com/education/2016/jun/07/sugata-mitra-professor-school-in-cloud>

ANKETNI UPITNIK ZA UČENIKE

Cilj ovog anketnog upitnika je ispitati stavove učenika odjela 5.a i 5.b Osnovne škole “Sveti Franjo” i njihovih roditelja o uporabi tableta u nastavi kao inovativnoga sredstva za poboljšanje kvalitete nastave. Vaši odgovori su anonimni. Ponuđene su Vam tvrdnje i Vaš zadatak je iznijeti stupanj svog slaganja ili neslaganja sa svakom tvrdnjom, tj. ubilježiti znakom X odgovore za svaku tvrdnju u odgovarajućoj koloni. Ovdje nema točnih i netočnih odgovora, svi odgovori su dobri samo ako su iskreni.

Iznošenjem Vašeg mišljenja u ovom upitniku doprinijet ćete rasvjetljavanju ovog problema pa Vas molimo za najiskrenije ispunjavanje upitnika. Hvala za suradnju!

Spol (zaokružiti): M Ž

Godina rođenja: _____

STAVOVI	Sasvim se slažem	Uglavnom se slažem	Neodlučan/na sam	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem
1. Više naučim na satu kada radim u skupini na tabletu, nego kada učiteljica samo predaje gradivo.					
2. Bolje je aktivno raditi s tabletima, nego pasivno slušati učiteljicu.					
3. Od kada primjenjujemo nove načine rada često se uključujem u raspravu koje je važna za mene i moj razred.					
4. Spreman/na sam slušati mišljenje i prijedloge članova skupine ili svog para s kim radim.					

5. Puno je zanimljivije učiti uz tablet, nego samo uz udžbenik i bilježnicu.					
6. Moje znanje i moja interesovanja su porasla kako koristim tablet i internet u nastavi.					
7. Na satu imam veliku slobodu iznijeti svoje mišljenje bez straha da ću zbog pogreške biti kažnjen/na.					
8. Uz tablete učimo gradivo iz raznih nastavnih predmeta, ali se usavršavamo i informatički.					
9. Zajedno s učiteljicom planiramo rad na novim sadržajima.					
10. Uz rad s tabletima više ne učim samo radi ocjene.					
11. Teško mi pada rad u skupini jer želim raditi sam/a na tabletu na svoj način.					
12. Većina mojih prijatelja i ja radujemo se kada učiteljica najavi sat na kojem ćemo raditi i učiti pomoću tableta i interneta.					

HVALA!

ANKETNI UPITNIK ZA RODITELJE/STARATELJE

Poštovani roditelji/staratelji,

u tijeku je istraživanje koje ima za cilj ispitati stavove učenika odjela 5.a i 5.b Osnovne škole “Sveti Franjo” i njihovih roditelja o uporabi tableta u nastavi kao inovativnoga sredstva za poboljšanje kvalitete nastave. Vaši odgovori su anonimni. Ponuđene su Vam tvrdnje i Vaš zadatak je iznijeti stupanj svog slaganja ili neslaganja sa svakom tvrdnjom, tj. ubilježiti znakom X odgovore za svaku tvrdnju u odgovarajućoj koloni. Ovdje nema točnih i netočnih odgovora, svi odgovori su dobri samo ako su iskreni.

Iznošenjem Vašeg mišljenja u ovom upitniku doprinijet ćete rasvjetljavanju ovog problema pa Vas molimo za najiskrenije ispunjavanje upitnika. Hvala za suradnju!

Godina rođenja (majka ili otac): _____

Spol (zaokružiti): M Ž

Zanimanje (majka ili otac): _____

Školska sprema (majka ili otac) _____

STAVOVI	Sasvim se slažem	Uglavnom se slažem	Neodlučan/na sam	Uglavnom se ne slažem	Uopće se ne slažem
1. Inovativne promjene prihvaćam kao koristan proces.					
2. Rad s tabletom ili računarom oduzima mom djetetu suviše vremena, a nema nekog efekta.					
3. Tradicionalne metode u nastavi su puno bolje, nego suvremene (uporaba interneta i tableta).					

4. Dobro je ako nastavnik koristi internet u nastavi dok poučava učenike.					
5. Promjene i osuvremenjavanje nastavnog procesa trebala bi pratiti i adekvatna obuka nastavnika, ali i učenika.					
6. Smatram da sam dovoljno osposobljen/na da mogu svom djetetu pomoći kada zadaću radi na tabletu ili računar.					
7. Smatram da je uvođenje i uporaba tableta u nastavi poboljšalo kvalitetu znanja mog djeteta i pomoglo mu u samoučenju.					
8. Uvođenje suvremenih metoda skupnog rada i rada u paru unaprjeđuje ljudske i demokratske kvalitete moga djeteta.					
9. Mislim da je rad u skupinama dobar, ali bi se povećanjem broja tableta na satu dobilo na ekonomičnosti i uštedi vremena.					
10. Kada bi učenici radili u paru ili sami, kvalitet bi bio još bolji.					
11. Mislim da rad s tabletima mom djetetu oduzima vrijeme i nema nekog efekta u učenju.					
12. Moje dijete se jako raduje kad učiteljica najavi sat na kojemu će raditi i učiti pomoću tableta i interneta.					

HVALA!

ГРЯДОВИ

MUZIKOLOGJA

Gabrijela Petrović

Ein Akkord der Zukunft: Wagners Tristanakkord

Schlüsselwörter: Richard Wagner, Die Oper *Tristan und Isolde*, Der Tristanakkord, Das Leitmotiv, Die Oper des 19. Jahrhunderts, Zukunftsmusik

Ključne riječi: Richard Wagner, opera *Tristan i Izolda*, Tristanov akord, vodeći motiv, opera 19. stoljeća, glazba budućnosti

Nachdem Richard Wagner im Winter 1860 bei der Vorbereitung eines von ihm geleiteten Konzerts in Paris zum ersten Mal, fünf Jahre vor der Münchener Uraufführung, das Vorspiel zu *Tristan und Isolde* in einer Konzertsfassung dirigiert hatte, schrieb er nach einer Probe, am 28. Jänner, an seine Freundin Mathilde Wesendonck:

“Ich ließ zum ersten Mal das Vorspiel zu Tristan spielen; und – nun fiel mir’s wie Schuppen von den Augen, in welche unabsehbare Entfernung ich während der letzten 8 Jahre von der Welt gerathen bin. Dieses kleine Vorspiel war den Musikern so unbegreiflich neu, dass ich geradewegs von Note zu Note meine Leute wie zur Entdeckung von Edelsteinen im Schachte führen musste.”¹

Zehn Jahre nach seiner Zürcher Schrift *Das Kunstwerk der Zukunft* machte Wagner somit die Erfahrung, dass sein jüngstes Werk auf eine andere Weise, als theoretisch entworfen, zukunftsweisend war. Eine abgrundtiefe “ästhetische Distanz“ öffnete sich zwischen ihm, dem Autor, und dem Erfahrungshorizont von Ausführenden und Publikum. Die von ihm erkannte “unabsehbare Entfernung“ ist

¹ Schmid, Hermann, Manfred: *Musik als Abbild. Studien zum Werk von Weber, Schumann und Wagner*, Tutzing 1981, S. 263-284, S.282

Indiz einer kompositionsgeschichtlichen Revolution, die im Unterschied zur politischen von 1849 (Revolution in Deutschland) gelungen ist und deren Spuren im *Tristan* spürbar sind.² Das Wort “Tristanharmonik“ drückt den allgemeinen Grad kompositorischer Innovation treffend aus. Einen Kern dieser Harmonik, welche die Musiksprache um 1900 tief prägte, bildet der sogenannte *Tristanakkord*.

Der Tristanakkord

Bereits die Tatsache, dass ein bestimmter Akkord einen eigenen Namen nach einem Musikwerk erhält, bedeutet ein historisches Novum. Während zuvor die Harmonik reguliert wurde vom Prinzip eines Musikalisch-Allgemeinen, das Melodik und Kontrapunkt konkretisieren, wurde mit dem Tristanakkord erstmals ein einzelner Akkord zum Ort eines Musikalisch-Besonderen erhoben.

Dass er von Wagners Lebzeiten bis heute eine unübersehbare Fülle an Kommentaren und Forschungsliteratur provoziert hat, hängt ausser mit der historischen Tatsache solcher Akkordindividualisierung mit einem ästhetisch-musiktheoretischen Befund zusammen.³

Den Tristanakkord kennzeichnet ein eigentümlicher Doppelcharakter: Einerseits erscheint er unaufhebbar mit seinem erstmaligen Erklingen in Takt 2 des Vorspiels verknüpft und wird dadurch zum Träger eines Musikalisch-Besonderen, andererseits wandelt er sich in seinen Kontexten so, – im Vorspiel beziehungsweise den einzelnen Akten von *Tristan und Isolde* sowie der Kompositionsgeschichte nach Wagner – dass er zugleich zum Träger eines Musikalisch-Allgemeinen wird.

Der aus vier Tönen bestehende Akkord (f-h-dis'-gis') erklingt nach einer Melodiegeste (a-f'-e'), die in a-Moll von dem Grundton über die Sexte zu der Quint führt. Seine Intervallstruktur ist einfach zu beschreiben: Zwei Quartan – unten eine übermässige (f-h), oben eine reine Quarte (dis'-gis') – umrahmen eine in der Mitte des Akkordes gelegene große Terz (h-dis').

“Zum Wesen des Klanges“, so Manfred Hermann Schmid, “gehört der relativ enge Raum einer übermässigen None und die gleichzeitig grosse Distanz der einzelnen Töne. Es gibt keine Sekundreibungen.“⁴

² Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.151, Schliengen 2002

³ Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.152, Schliengen 2002

⁴ Schmid: *Musik als Abbild*, S. 265

Mit der reinen Quarte als oberstem Intervall entfaltet der über nicht weniger als fünf "langsame" Achtelwerte gehaltene Klang einen spannungsvollen, aber nicht scharf-dissonanten, eher ruhig-schwebenden Charakter. Der tonale Kontext von a-Moll ist in Takt 1 und 3 unzweifelhaft, so dass der Akkord in Pänultimatradition einer phrygischen Kadenz oder eines Halbschlusses eingebettet ist. Gegenstrebig verläuft die Stimmführung (Celli beziehungsweise Englischer Horn abwärts, die Oboe aufwärts).⁵

Der Tristanakkord ist viertönig und damit klar durchhörbar, er ist individuell geformt mit seiner völlig regulären Materialstruktur, und er hat sich rezeptionsgeschichtlich in ganz anderem Masse durchgesetzt als andere Akkorde.⁶

Wenn wir den Tristanakkord nun als Träger eines Musikalisch-Allgemeinen prüfen, so stellen sich drei Fragen: Erstens, ist der Tristanakkord transponierbar, dass heisst, kann er auf andere Tonstufen, in andere Tonarten versetzt werden? Zweitens, ist er umkehrbar und lagenvertauschbar, dass heisst, können in der vertikalen Akkordsimultaneität die Töne f-h-dis'-gis' auch in andere Reihenfolge erklingen, ohne dass dies der Identität des Akkordes Abbruch tut? Und drittens, ist er enharmonisch umdeutbar, das heisst, kann sein Tonbestand auch anders notiert werden, zum Beispiel anstelle von gis' ein as'?

Die Beantwortung dieser drei Fragen lautet zugleich "Ja" und "Nein" und offenbart damit eine umfassende, paradoxe Ambiguität. Eine dreifache "Nein" Antwort stärkt extrem den Tristanakkord als einen einmaligen Individualklang, der dem Zuhörer in den ersten Sekunden des Werkes entgegenklingt und der sowohl durch werkinterne Rekurrenzen als auch durch werkexterne rezeptionsgeschichtliche Zitationen sanktioniert erscheint. Die "Ja" Antworten dagegen führen auf die Wege jener kunstreichen Strategien, mit denen Wagner den grossen Bogen des Dramas musikalisch zusammenhängend schafft.⁷

Erstens, die Transponierbarkeit: Als Elementarmöglichkeit tonalen Komponierens gilt sie auch für den Tristanakkord. Die Musik der ersten drei Takte wird unmittelbar danach, in anderer Instrumentation, eine kleine Terz höher wiederholt, das heisst, der a-Moll-Beginn wird nach c-Moll transponiert und sequenziert.

⁵ Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.152, Schliengen 2002

⁶ Schlötterer-Traimer, Roswitha: "Akkorde, die einen Namen haben", in: *Altes im Neuen. Festschrift Theodor Göllner zum 65. Geburtstag*, hg. von Bernd Edelmann und Manfred Hermann Schmidt, S. 321-330, Tutzing 1995

⁷ Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.154, Schliengen 2002

Zweitens, die Umkehrbarkeit: Sie gilt nicht für den Tristanakkord oder jedenfalls nur bedingt. Das dritte Sequenzlied zu Beginn des Werkes schraubt des Anfangsgebilde eine weitere Terz höher, doch bei der veränderten Transposition nach e-Moll beziehungsweise E-Dur erklingt ein “falscher“ Tristanakkord mit vertauschten Quartan – der reinen unten (c'-f'), der übermässigen (einer verminderten Quinte gis'-d'') oben, vor allem aber mit dem Mittelintervall einer übermässigen Sekunde statt einer grossen Terz. Das Gebilde ist scheinbar eine Umkehrung, das in Takt 10 syntaktisch analog zum Tristanakkord erklingt. In Wirklichkeit ist es aber ein anderer Akkord – mit einem zwar nahverwandten, aber deutlich differenten Klangcharakter.

Drittens finden wir eine enharmonische Verwechslung: Dieses Prinzip gehört zur Basis für den Tristanakkord im Sinne eines Musikalisch-Allgemeinen.

In seiner *Harmonielehre* hat Arnold Schönberg die vagierenden Akkorde mit ihrem unstat-schweifenden Charakter als “*heimatlos zwischen den Gebieten der Tonarten herumstreichende Erscheinungen von unglaublicher Anpassungsfähigkeit und Unselbstständigkeit*“ bestimmt und sie als “*Spione, die Schwächen auskundschaften, sie benützen, um Verwirrung zu stiften*“. Beziehungsweise als “*Überläufer, denen das Aufgeben der eigenen Persönlichkeit Selbstzweck ist*“, und “*Unruhestifter in jeder Beziehung*“, aber vor allem als “*höchst amüsante Gesellen*“ bezeichnet.⁸

Dies gilt auch für den Tristanakkord und seine enharmonischen Umdeutungen, die Ernst Kurth 1920 als Ausdruck einer “Krise der romantischen Harmonik“ interpretiert hat.⁹

Unter den Umdeutungsmöglichkeiten dieses Akkordes gibt es allerdings eine privilegierte Form, lässt sich doch der vagierende Akkord auf sehr einfache Weise auch lesen als ein diatonischer Septakkord, den die Harmonielehre sogar als einen “charakteristischen“ Akkord mit klar determinierter funktionaler Bedeutung ausweist. Es handelt sich um den sogenannten halbverminderten Septakkord, der leitereigen in Moll auf der zweiten Stufe angesiedelt ist, über dem Basston f in es-Moll in Form des viertönigen subdominantischen Akkordes f-ces'-es'-as'. Ein durch diese Lesbarkeit des Tristanakkordes ermöglichter Umschlag ereignet sich in Takt 83 des Vorspiels, wo dessen Klimax mit diesem Akkord über F zu einem Halbschluss nach a-Moll über E – analog zu Takt 3 – umgeleitet wird, um die “Einleitung“ bogenförmig-offen abzurunden.

⁸ Schönberg: *Harmonielehre*, S. 311

⁹ Kurth, Ernst: *Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners “Tristan“*, S. 77-228, Berlin 1923

Alle drei Fragen, nach der Transponier-, Umkehr- und Umdeutbarkeit, müssen also mehrdeutig beantwortet werden, mit einem “Ja“ und einem “Nein“ gleichermaßen.¹⁰

Zur Klimax in Takt 83-84 schrieb Wagner in seiner programmatischen Erläuterung des *Tristan*-Vorspiels für Paris:

*“Umsonst! Ohnmächtig sinkt das Herz zurück, um in Sehnsucht zu verschmachten.”*¹¹

Ernst Kurth erblickte in diesem einen Wort “umsonst“ den “ganze(n) Inhalt jenes Höhepunktaktes zusammengerafft“, in welchem das “Unerfüllbare des Sehns, die Tragik der ganzen Dichtung“ symbolisiert liege.¹²

In der Tat birgt der Akkord, den nur drei Jahre nach der Uraufführung Heinrich Porges als “die Seele des ganzen *Tristan*“ bezeichnet hat, außer einer kompositionstechnischen Rätselhaftigkeit auch eine leitmotivisch-symbolische Bedeutung als Basisakkord des Musikdramas, und zwar bis in einzelne Elemente: Der vorletzte Ton eines Motivs(dis’) – des einstimmig von den Celli vorgetragenen, von dem Englischen Horn fortgesetzten chromatisch abwärts gerichteten “Leidensmotivs“ – koinzidiert in Takt 2 mit dem Beginn eines anderen (gis’) – des von der Oboe chromatisch nach oben geführten “Sehnsuchtsmotivs“; die beiden oberen, im Quartabstand erklingenden Töne des Tristanakkords sind demnach kontrapunktisch begründet und leitmotivisch gebunden.¹³

Günter Hartmann hat den Tristanakkord aufgespalten in einen unselbstständig-chromatischen “Sehnsuchtsakkord“ (f-h-dis’-gis’) und einen selbstständig diatonischen “Todesakkord“ (f-ces’-es’-as’).¹⁴

Mehrfache Rekurrenzen des Tristanakkords in seiner am Werkbeginn exponierten Gestalt vertiefen im Verlaufe des Werkes seine Rätselhaftigkeit. Er fasst in eine musikalische Chiffre die Identität des Liebes- und Todestriebes. Nach den zahllosen Mutationen wird am Ende des Werkes, als sich die grossangelegte Spannung in die Zieltonika gelöst hat, der Tristanakkord in die Schlusskadenz

¹⁰ Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.156, Schliengen 2002

¹¹ Richard Wagner an Mathilde Wesendonck: *Tagebücherblätter und Briefe 1853-1871*, hg. von Wolfgang Golther, S.202, Berlin 1904

¹² Kurth: *Romantische Harmonik*, S. 66-67

¹³ Hartmann, Günter: “*Schon wieder: der “Tristan-Akkord“*“ in: *Die Musikforschung* 42, S. 36-52, S.46, 1989

¹⁴ Hartmann, Günter: “*Schon wieder: der “Tristan-Akkord“*“ in: *Die Musikforschung* 42, S. 36-52, S.46, 1989

zur H-Dur-Tonika eingeflochten, um den gesamten Verlauf bogenförmig zu einem riesigen Zeit-Raum zusammenzufügen. Indem somit das Ende des Werkes auf den Anfang zurückverweist, offenbart sich musikalisch beim erreichten Zielpunkt eine zirkelhafte Struktur, die mit der Liebe-Tod-Dialektik den Zeitverlauf von *Tristan und Isolde* in eine mythische Dimension überführt.¹⁵

Insofern der Tristanakkord für die im Drama ausgeformte Alterationstechnik entsteht, zeichnet er den weiteren Fortgang der Musikgeschichte in die Richtung auf eine mehr und mehr radikalisierte Moderne vor. Innerhalb von Wagners eigenem Werk sind es die später entstandenen Teile des *Ring* und insbesondere des *Parsifal*, die an den harmonischen Stil von *Tristan und Isolde* anknüpfen.¹⁶

Die ganze Kunst des Übergangs ist die sprichwörtliche *Tristan*-Harmonik, deren Avanciertheit im geschmeidigen Umgang mit Dissonanzen und enharmonischen Verwechslungen offenbar wird. Was Kurth im Titel seines Buches von 1920 als "Krise der romantischen Harmonik" bezeichnete, lässt sich zugleich deren Höhepunkt nennen. Keineswegs wird die traditionelle Dur-Moll-Harmonik außer Kraft gesetzt; sie steht vielmehr für die Sphäre utopischer Hoffnung auf einverständliches Glück, welcher eine Chromatik gegenübergestellt ist, die Erfahrungen von Drängen, Sehnen, Beklommenheit, Unerfülltheit, Leid, Zerfall, Abgekehrtheit, tödliche Sorge u.a. artikuliert.¹⁷

Wagners Kunst besteht darin, die Harmonik nicht als Negativität im vordergründigen Sinne erscheinen zu lassen, sondern als die Kennzeichnung des vor allem durch *Tristan* verkörperten und zerrissenen, vor Sehnsucht kranken Zeitgenossen, dem der "lügende Tag" nur Qualen bereitet.

Fraglos hat die *Tristan*-Harmonik das Tor für eine weiterreichende Entfernung von der Dur-Moll-Tonalität, etwa bei Debussy oder Schönberg, aufgestoßen.

Die Bedeutung des Tristanakkords

Die Bedeutung, die diesem Akkord für das Gesamtwerk Richard Wagners zukommt, war schon 1901 von Arend erkannt worden:

¹⁵ Danuser, Hermann: "Musikalische Manifestationen des Endes bei Wagner und in der nachwagnerschen Weltanschauungsmusik" in: Das Ende. Figuren einer Denkform, hg. von Karlheinz Stierle und Rainer Warning, S. 95-122, S. 104-108, München 1996

¹⁶ Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.158, Schliengen 2002

¹⁷ Die Musik in Geschichte und Gegenwart, Personenteil 17, hg. von Ludwig Finscher, S. 328, Stuttgart 2007

“Wer die Harmonik dieses Stückes versteht, in dem die harmonische Kunst des Meisters wie in einem Brennpunkt zusammengefasst ist, der versteht die Harmonik Wagners überhaupt.”¹⁸

Von Wagner selbst sind keine fachmusikalischen und musiktheoretischen Hinweise zu seiner Harmonik überliefert. In seinen programmatischen Erläuterungen äusserte er sich meist nur zu dem Inhalt und dem Sinngehalt seiner Werke. In dem einzigen Selbstzeugnis, das zu seinen “harmonischen Erfindungen” vorliegt, sagt Wagner, dass auch in den speziellsten Zweigen der Kunst sich nichts Wahres erfinden lasse, wenn es nicht aus einem leitenden Gefühl, einem grossen Hauptmotive komme; jenes leitende Gefühl habe ihm musikalische Erfindungen - für Rhythmus, harmonische und melodische Entwicklung – eingegeben, auf die er früher nie habe verfallen können.¹⁹

Dass sich Wagner auf eine so allgemein gehaltene Andeutung beschränkte, könnte zunächst als Aufforderung verstanden werden, dass sich auch der nachvollziehende Musiker und Hörer auf das grosse Hauptmotiv und auf jenes leitende Gefühl beschränken sollte, anstatt die Akkordgruppen zu zergliedern.²⁰

Wagner stand jedoch der musikalischen Analyse keineswegs feindlich gegenüber, sondern war im Gegenteil an einer theoretischen Erfassung seiner Harmonien stark interessiert.

“Stetts hatte er es bedauert, dass seiner Kunst der richtige Theoretiker fehle.”²¹

Er freute sich daher sehr, als ihm schließlich 1880/1881 durch Karl Mayrberger eine erste Analyse der “chromatischen Harmonik” des “Tristan” zur Begutachtung vorgelegt wurde. In Mayrbergers Schreiben an Wagner heisst es:

“In diesen meinen Vorhaben wurde ich nur noch bestärkt, als mir Ihre Äusserung in den “Bayreuther Blättern” zur Kenntniss kam, wonach Sie bedauerten, dass sich bisher noch kein unbefangener, von den zahllosen Widersprüchen der alten Schule befreiter Theoretiker zur wissenschaftlichen Erklärung Ihrer Kunst gefunden habe.”²²

¹⁸ Arend, M.: *Harmonische Analyse des Tristanvorspiels*, in: Bayreuther Blätter 24, S. 160, 1901

¹⁹ Curt. V. Westernhagen: *Richard Wagner*, S. 179, Zürich 1956

²⁰ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 10, Düsseldorf 1962

²¹ Arend, M.: *Harmonische Analyse des Tristanvorspiels*, in: Bayreuther Blätter 24, S. 160, 1901

²² Mayrberger, K.: *Die Harmonik Richard Wagners*, S.5, Chemnitz 1882

Im Vorwort zum Separatdruck des Aufsatzes stellte Hans v. Wolzogen, der Herausgeber der „Blätter“, Mayrberger als *“den vom Meister R. Wagner selbst so werth geschätzten Theoretiker unserer Kunst“* vor.

Der analysierende Theoretiker sieht sich oftmals dem Verdacht ausgesetzt, dass seine, nach modernen Gesichtspunkten, durchgeführte Deutung, den Intentionen des in einem traditionellen Musikstil stehenden Komponisten nicht gerecht werden könne. Die Einwände, die in solchen Fällen erhoben werden, laufen darauf hinaus, dass eine harmonische Analyse, die nicht in den Grenzen der zur Zeit des Komponisten geltenden Harmonielehre bleibe, an dem Wesen der Komposition vorbeigehe. Eine solche Einstellung setzt die Annahme voraus, dass sich der Komponist an die Regeln seiner Zeit halte oder sich doch zumindest stets bewusst sei, welchen Regeln und Gesetzmässigkeiten er beim komponieren unterworfen sei. Dies ist jedoch gerade bei den musiktheoretisch interessanten Fällen keineswegs immer der Fall. Kompositorische und theoretisierende Begabung sind so weit von einander verschieden, dass als glücklicher Zufall gelten müsste, wenn ein guter Komponist gleichzeitig ein guter Theoretiker sein sollte.²³

Einwände der beschriebenen Art hat die *Tristan*-Deutung nicht zu befürchten, da sich Wagner selbst an einer musiktheoretischen Deutung und Auslegung seines Kompositionsstils interessiert zeigte und damit zu verstehen gab, dass er sich über die musiktheoretischen Konsequenzen seines Schaffens nicht im klaren war. Wagner kannte hier seine Grenzen.

Auf Fragen der Harmonielehre ging er in seinen Schriften nicht näher ein, sondern erwartete die Stellungnahme der Musiktheorie. Bedauerlicherweise meldete sich zu seinen Lebzeiten nur Mayrberger zu Wort.²⁴

Wenn sich auch die Theoretiker und Musikschriftsteller über die Deutung und Erklärung des Tristanakkords nicht einig werden konnten, so setzte sich doch die Ansicht durch, dass mit Wagners *Tristan* eine Musikepoche zu Ende gegangen war und ein neuer Abschnitt der Entwicklung begonnen hatte. Als Musikwissenschaftler hatte Ernst Kurth in seinem Werk über die *“Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners Tristan“* mehr das Krisenhafte, das der Tristan-Harmonik anhaftete, hervorgehoben. Lorenz nannte es *“den genialen Gedanken Kurths, das Wesen der ganzen romantischen Harmonik aus einem einzigen Akkordklang, dem ersten Akkorde in Richard Wagners ‘Tristan’ abzuleiten.“*²⁵

²³ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 11, Düsseldorf 1962

²⁴ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 11, Düsseldorf 1962

²⁵ Lorenz, A.: *Die Musik* 16, S.255f., 1924

Von den Vertretern neuerer Stilrichtungen wurde dagegen mehr auf die “revolutionäre Bedeutung der Tristan-Melodik“ hingewiesen. Durch den Tristan sei die “Chromatisierung der Tonsprache“ eingeleitet worden.²⁶

Wagner habe “die Chromatik mit solcher Konsequenz angewandt, dass das tonale Prinzip zu bersten drohte.“²⁷ Immer wieder wurde betont, dass die “konsequente“ Weiterentwicklung der *Tristan*-Melodik schließlich zur Aufhebung der Tonalität führen musste. Im “Melos“, Jahrgang 1948, heisst es:

*“Aus der chromatischen Zersetzung der alten Funktionsharmonik von Dur und Moll im Tristan ergab sich in konsequenter Ausweitung die weitere “Zersetzung“ der sogenannten “atonalen“ Musik, die stürmische Epoche der zwanziger Jahre um Schönberg und Hindemith“.*²⁸

Mit Richard Wagners *Tristan* beginnt also die Herrschaft eines chromatischen Systems, das den 12 Halbtönen der Oktave gleiches Recht einräumt. Die Verfechter der Zwölftonmusik sahen in Schönberg den Vollstrecker des musikalischen Vermächtnisses, das Wagner im *Tristan* niedergelegt hatte.²⁹ Willi Reich schrieb in seinem “Versuch einer Geschichte der Zwölftonmusik“:

*“In den Werken von Wagner und Brahms findet man schon Stellen, an denen die Tonalität “schwebend“ gehalten ist und die Bezugnahme auf einen bestimmten Grundton nicht mehr absolut sicher und eindeutig vorgenommen werden kann. Das berühmteste Beispiel dieser Art ist der Beginn des Vorspiels zu “Tristan und Isolde“, dessen harmonischer Aufbau bekanntlich zu ausgedehnten Diskussionen Anlass gegeben hat.“*³⁰

Ähnlich auch Fortner:

*“Die von Wagners Tristanharmonik herkommende Entwicklungslinie führt in konsequenter Weise zur Aufhebung des Erlebnisses der Grundtönigkeit harmonischer Akkordbewegungen und in der autonomen Chromatik gleichzeitig zur Aufhebung des Leittons als melodisches Spannungskorrelat solcher Akkordik (Zwölftonmusik)“.*³¹

²⁶ Oboussier, R.: *Anliegen und Gegenstand der Musik*, in: *Melos* 20, S.101, 1953

²⁷ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 13, Düsseldorf 1962

²⁸ Schilling, E.: *Eine notwendige Polemik über die neue Musik*, in: *Melos* 15, S.43, 1948

²⁹ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 13, Düsseldorf 1962

³⁰ Reich, W.: *Alte und neue Musik. Das Basler Kammerorchester...* unter Leitung von Paul Sacher 1926-1951, S.107f., Zürich 1952

³¹ Fortner, W.: *Die Wandlung des musikalischen Materials*, in: *Melos* 18, S.165, 1951

So sei Schönberg *“mit letzter Konsequenz den Weg zu Ende gegangen, den Richard Wagner mit seinem Tristan eingeschlagen und dann selbst wieder aufgegeben hatte – die umwälzenden Folgen ahnend, welche die Auflösung der bisher gültigen Tonalitätsbeziehungen hervorrufen würde“*.³²

Von Furtwängler wurde darauf hingewiesen, *“dass Wagner, während er den Tristan schrieb, durchaus nicht die Absicht hatte, etwas “Neues“ zu schaffen, die Harmonik zu “erweitern“, die Entwicklung “vorzutreiben“, sondern nur und ausschliesslich, die adäquate und eindrucksvollste Sprache für seine dichterische Vision, für seine “Tristan-Welt“ zu finden. Das beweist nicht nur jeder Takt der Tristan Musik sondern auch im anderen Sinn die Werke, die er nach dem Tristan noch geschrieben hat und die in den Augen der Fortschrittsgläubigen samt und sonders mehr oder weniger grosse “Rückfälle“ darstellen. Wagner lag es eben, genau wie allen seinen Vorgängern, einzig daran, für die Welt, die er verkörpern wollte, den adäquaten Ausdruck zu finden.“*³³

Wagner fand also den adäquaten Ausdruck und schuf mit dem *Tristan* ein Werk *“wie aus einem Guss“*, ein Werk von grösster Einheitlichkeit. Ernst Kurth meint dazu:

*“Es gibt keinen einheitlicheren Stil als die Harmonik des Tristan, denn in ihm sind die Züge einer notwendigen, logischen, inneren Entwicklung zu ihrer vollsten Macht zusammengedrängt.“*³⁴

Diese Einheitlichkeit des Stils bei höchster Differenziertheit erreichte Wagner dadurch, dass er den neuen Klang aus den Grundharmonien heraus entwickelte. Weil sich diese Entwicklung ohne Bruch vollzog, vermochte Wagner in späteren Werken wieder in eine einfachere Harmonik zurückzugehen. Dem Schöpfer der *Tristan* Harmonik stand es jederzeit frei, einen simplen C-Dur-Akkord zu schreiben. Die Verbindung zum Einfachsten liess Wagner niemals abreißen.³⁵

Durch Kurth und v. Westernhagen wurde darauf aufmerksam gemacht, *“dass bei Wagner, selbst im Tristan, die einfachsten harmonischen Erscheinungen neben den kompliziertesten bestehen bleiben und von diesen weder verdrängt noch in ihrer Kraft geschwächt werden. Seine beispiellose harmonische Potenz zeige sich gerade in einer Regenerationskraft, vermöge der er die primitivsten Klänge und*

³² Strobel, H.: *Abschied von Schönberg*, in: *Melos* 18, S.209, 1951

³³ Furtwängler, W.: *Gespräche über Musik*, S.110f.

³⁴ Kurth, Ernst: *Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners “Tristan“*, S. 42f., Berlin 1923

³⁵ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 134, Düsseldorf 1962

*Klangverbindungen wieder in ihrer ersten Frische erstehen lasse. Wie versteht er es, einen Dreiklang aufleuchten zu lassen, eine einfache Kadenz mit zwingender Kraft zu erfüllen, einen missbrauchten Allerweltsakkord, wie den verminderten Septakkord, mit inneren Energien zu durchdringen oder abgebrauchte chromatische Wendungen wieder zu ihrer ursprünglichen Macht zu erheben!*³⁶

Wagner beherrschte seine Stilmittel. Niemals liess er sich vom Material beherrschen oder von der Entwicklung in eine Position treiben, aus der es keinen Ausweg mehr gab, es sei denn die gewaltsame Lösung: der Bruch mit der Tradition.³⁷

Die Vorgeschichte und die Wirkung des Tristan und des Tristanakkords

Wie jede Vorgeschichte, so lässt sich auch diejenige des Tristanakkords, falls überhaupt, erst ex post, wenn die Geschichtsforschung sich um Kontextualisierung des Phänomens bemüht, schreiben; eine Erklärung des Unerklärlichen kann sie jedenfalls nicht leisten.³⁸

Ja, der Tristanakkord hat sich schon in früheren Stilepochen finden lassen. Auf der Suche nach Vorläufern kann bis zu Guillaume de Machaut und Gesualdo da Venosa zurückgegangen werden. Bachs Andante des a-Moll Konzerts für Violine und der langsame Satz von Mozarts Es-Dur Streichquartett wurden in diesem Zusammenhang mehrfach angeführt. In Beethovens Klaviersonate in Es-Dur, op.31, Nr.3, tritt der Tristanakkord in gleicher Lagerung und Tonhöhe auf. Von Istel stammt der, später, von Kurth wiederholte Hinweis, dass sich ein ähnliches Akkordgefüge schon bei Louis Spohr finde.³⁹ Wagners Leistung wird aber, durch solche Ermittlungen, nicht geschmälert.

Insofern sich in der Offenheit und Vieldeutigkeit des Tristanakkords die Grundsubstanz eines für die Welt musikalischer Romantik fundamentalen Sehens paradigmatisch ausdrückt, symbolisiert der Tristanakkord einen zentralen Gehalt des ganzen *Tristan*.⁴⁰

³⁶ Westernhagen v. C.: *Richard Wagner*, S. 177, Zürich 1956

³⁷ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 134, Düsseldorf 1962

³⁸ MGG, Sachteil 9, S. 840

³⁹ Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 12, Düsseldorf 1962

⁴⁰ MGG, Sachteil 9, S. 838

Ohne der inneren Geschlossenheit und um das ganze Werk umfassende Tonalitätsbezug hätte der *Tristan* nicht die starke Wirkung ausstrahlen und führende Geister der Zeit in seinen Bann ziehen können. Als Beispiel nehmen wir Friedrich Nietzsche, dessen Musikgeschmack wir von seinen eigenen Kompositionen kennen. Er sparte sich als Schüler das Geld für Bülow's Tristanklavierauszug zusammen und wurde durch ihn zum Wagnerianer. Gleiches hat Richard Strauss von sich bekannt:

“Erst durch verbotenes Studium der Tristan-Partitur bin ich in dieses Wunderwerk und später auch in den Ring eingedrungen, und ich erinnere mich noch sehr wohl daran, wie ich, etwa 17-jährig, gleichsam wie im Fieber die Partiturseiten des Tristan verschlang und in einen Rausch der Begeisterung geriet, der erst eine Abkühlung erfuhr, als ich von neuem versuchte, in der lebendigen Aufführung die Eindrücke verstärkt zu sehen, die Auge und geistiges Ohr bei der Lektüre erhalten hatten. Neue Enttäuschungen und Zweifel, neue Zuflucht zur Partitur- bis mir endlich klar geworden, dass die Diskrepanz zwischen einer mittelmässigen Aufführung und den von mir im Partiturbild rein ersauten Intentionen des grossen Meisters es war, die mir das Werk nicht so erklingen liess, wie ich es innerlich schon gehört hatte...Nach dieser Erkenntnis wurde ich (trotz aller Warnungen meines alten Onkels vor dem “Schwindler von Bayreuth”) Voll-Wagnerianer“⁴¹.⁴²

Für Romain Rolland war Wagners Tristan “*der höchste Gipfel der Kunst seit Beethoven*“.⁴³

Von George Bernard Shaw berichtete William Archer, wie er ihn 1882 im Lesesaal des Britischen Museums angetroffen hat, wo Shaw zu der gleichen Zeit die Tristan-Partitur und das “Kapital“ von Marx studierte.⁴⁴

Thomas Mann schilderte sein Tristan-Erlebnis in der Novelle, der er den Namen “Tristan“ gab. Gabriele Klöterjahn und Detlev Spinell spielen sich hier auf dem Klavier das Tristan Vorspiel vor. Von sich selbst sagte Thomas Mann später, nach Abfassung des “Doktor Faustus“, dass er “*am Klavier des Tristan Akkordes nicht satt werde*“.⁴⁵

Deswegen bleiben die ersten Takte des Vorspiels zu “Tristan und Isolde“ doch die Eröffnung einer neuen Welt der Harmonik und des Gefühls.⁴⁶

⁴¹ Schuh, W.: “*Tristan und Isolde*“ im Leben und Wirken Richard Strauss’, in: Bayreuther Festspielbuch, S. 70f., 1952

⁴² Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 136, Düsseldorf 1962

⁴³ Rolland, R.: *Musiker von heute*, S.101, München 1927

⁴⁴ Moser, M.: *Richard Wagner in der englischen Literatur des 19. Jahrhunderts*, phil. Diss., S. 99, Bern 1938

⁴⁵ Mann, T.: *Die Entstehung des Doktor Faustus*, S.86, Amsterdam 1949

⁴⁶ Einstein, A.: *Größe in der Musik*, S.193

Literaturverzeichnis

- Arend, M.: *Harmonische Analyse des Tristanvorspiels*, in: *Bayreuther Blätter* 24, S. 160, 1901
- Dahlhaus, Carl: *Die Musik des 19. Jahrhundert*, Wiesbaden 1980
- Danuser, Hermann: "Musikalische Manifestationen des Endes bei Wagner und in der nachwagnerschen Weltanschauungsmusik" in: *Das Ende. Figuren einer Denkform*, hg. von Karlheinz Stierle und Rainer Warning, S. 95-122, S. 104-108, München 1996
- Danuser, Hermann, Münkler, Herfried: *Richard Wagners Revolution und ihre Folgen in Kunst und Politik*, S.151, Schliengen 2002
- Einstein, Alfred: *Größe in der Musik*, S.193
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Sachteil 9, S. 840, Stuttgart 2007
- Finscher, Ludwig: *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, Personenteil 17, S. 328, Stuttgart 2007
- Fortner, W.: *Die Wandlung des musikalischen Materials*, in: *Melos* 18, S.165, 1951
- Furtwängler, Wilhelm: *Gespräche über Musik*, S.110f.
- Hartmann, Günter: "Schon wieder: der "Tristan-Akkord" in: *Die Musikforschung* 42, S. 36-52, S.46, 1989
- Kurth, Ernst: *Romantische Harmonik und ihre Krise in Wagners "Tristan"*, S. 42f., Berlin 1923
- Lorenz, A.: *Die Musik* 16, S.255f., 1924
- Mann, Thomas: *Die Entstehung des Doktor Faustus*, S.86, Amsterdam 1949
- Mayrberger, Karl: *Die Harmonik Richard Wagners*, S.5, Chemnitz 1882
- Moser, M.: *Richard Wagner in der englischen Literatur des 19.Jahrhunderts*, S. 99, Bern 1938
- Oboussier, Robert: *Anliegen und Gegenstand der Musik*, in: *Melos* 20, S.101, 1953
- Reich, W.: *Alte und neue Musik. Das Basler Kammerorchester...* unter Leitung von Paul Sacher 1926-1951, S.107f., Zürich 1952
- Rolland, R.: *Musiker von heute*, S.101, München 1927
- Schilling, E.: *Eine notwendige Polemik über die neue Musik*, in: *Melos* 15, S.43, 1948
- Schmid, Hermann, Manfred: *Musik als Abbild. Studien zum Werk von Weber, Schumann und Wagner*, Tutzing 1981, S. 263-284, S.282
- Schlötterer-Trainor, Roswitha: "Akkorde, die einen Namen haben", in: *Altes im Neuen. Festschrift Theodor Göllner zum 65. Geburtstag*, hg. von Bernd Edelmann und Manfred Hermann Schmidt, S. 321-330, Tutzing 1995
- Schmid: *Musik als Abbild*, S. 265

Schönberg, Arnold: *Harmonielehre*, S. 311

Schuh, W.: "Tristan und Isolde" im Leben und Wirken Richard Strauss', in: *Bayreuther Festspielbuch*, S. 70f., 1952

Strobel, H.: *Abschied von Schönberg*, in: *Melos* 18, S.209, 1951

Vogel, Martin: *Der Tristanakkord und seine Krise der modernen Harmonielehre*, S. 11, Düsseldorf 1962

Wagner, Richard, Wesendonck, Mathilde: *Tagebücherblätter und Briefe 1853-1871*, hg. von Wolfgang Golther, S.202, Berlin 1904

Westernhagen, v. C.: *Richard Wagner*, S. 177, Zürich 1956

ГРЯДОВИ

ПРАВО

Metodologija društvenih i pravnih istraživanja - Porotni sistem u krivičnom postupku BiH -

1. Uvodna razmatranja

1.1. Historijat i nastanak porote

Historija porote vezuje se prije svega za Englesku i Srednji vijek.

O nastanku porote u Engleskoj postoji više teorija. Ranijim teorijama je nastanak porote vezan za zakonodavnu djelatnost, odnosno smatralo se da je porota uvedena određenim zakonskim aktima. Takvo stanovište je danas odbačeno i prevladava stav da je porijeklo engleske porote u ranijim plemenskim pravima. Istraživanja su utvrdila da nije postojao utjecaj keltskog prava, te se utjecaj prije svega svodi na franačko-normansko pravo.

Uvođenje početaka porote vezuje se za normansko osvajanje Engleske 1066. godine. Normani, porijeklom Vikinzi sa sjevera Evrope, prihvatili su franačke pravne tekovine. Tako je u Englesku donesen institut dokazne porote, ali treba imati u vidu da postoji realna mogućnost da je taj institut već bio poznat kod anglosaksonskog, germanskog stanovništva. U svakom slučaju, dokazna porota imala je bitno drukčiju ulogu od današnje, koja je presuđujuća. Dokazna porota je bila dokazno sredstvo, a sačinjavali su je svjedoci koje su pozivale e stranke kako bi dokazale svoje navode, zaklinjanjem da je tvrdnja tačna. Korištena je prije svega u građanskim postupcima, naročito u pogledu vlasništva, a broj "porotnika" je mogao varirati, ali je uglavnom bio ustanovljen na 12, kao i u franačkom pravu. U slučaju da je optuženi poznat kao osoba lošega karaktera, broj potrebnih svjedoka-porotnika koji su se morali zakleti bio je 36.

Postojali su slučajevi u kojima se porotno dokazno sredstvo nije moglo koristiti pa je tu primjenjivan "božji sud", iracionalno dokazno sredstvo čiji su oblici bili raznovrsni i najčešće okrutni (prislanjanje vrelog gvožđa na dlan, vađenje predmeta iz ključale vode, bacanje optuženog u vodu i dr.). Bilo je u određenim slučajevima i primjene sudskog dvoboja – pravoga oružanog dvoboja, od čijeg je ishoda ovisio i ishod spora. I ovo se smatralo jednim oblikom božjega suda, jer se smatralo da i Bog odlučuje o ishodu bitke. Krivični postupci su smatrani posebno pogodnim za primjenu raznih oblika božjih sudova.

Nehumanost ovakvog načina suđenja dovela je do reakcije naroda i zahtjeva za njegovim ukidanjem. Na to je reagirala i katolička crkva, ukinuvši božje sudove odlukama Lateranskih sabora iz 1215. godine. To je bio razlog da se dokazna porota prenese i u krivične postupke, gdje je vremenom postala nezaobilazna.

Proces prerastanja dokazne porote u presuđujuću bio je dugotrajan, a važan momenat koji objašnjava evoluciju je propis engleskog parlamenta iz 1352. godine po kojem u poroti koja odlučuje o krivici (presuđujuća) ne mogu sudjelovati porotnici koji služe za dokazivanje. Ovo pokazuje da dva tipa porote još uvijek koegzistiraju sa tendencijom sve manje primjene dokazne porote. Od značaja je i Vestminsterski statut iz 1275. godine kojim je propisano da osoba koja ne pristane na porotno suđenje biva zatočena pod teškim uslovima, što je ukinuto tek 1827. godine i zamijenjeno pretpostavkom krivice osuđenog u takvom slučaju. Konačan prijelaz sa dokazne na presuđujuću porotu desio se tek u novom vijeku, kada je 1650. godine presuđujuća porota postala jedina. Činjenice su iznošene pred 12 porotnika koju su davali svoju odluku o njima. Takav sistem opstaje, u svim bitnim elementima, do danas.

Porota se dalje širila sa britanskim kolonijalnim osvajanjima, a ostala je sastavni dio pravosudnog sistema velikog broja zemalja bivše britanske imperije.

2. Metodologija istraživanja

2.1. Definiranje predmeta istraživanja

Porota predstavlja oblik učešća laika u suđenju koji se ostvaruje formiranjem posebnog tijela, sastavljenog od 6-24 porotnika - običnih građana, nasumično izabranih.¹ Porota obično odlučuje o faktičkim pitanjima određenoga slučaja, poput krivice okrivljenog u krivičnim postupcima gdje je upotreba porote i najčešća. Porota je dominantna u zemljama koje su nekada bile pod britanskom vlašću,

¹ Škulić M., *Krivično procesno pravo - opšti deo*, Pravni Fakultet UB/JP Službeni glasnik, Beograd, 2006.

ali se javlja i u drugim zemljama Europe i svijeta, obično u kombinaciji sa skabinjskim sistemom suđenja.

Pod učešćem građana u suđenju podrazumijeva se takav sistem suđenja, najčešće u krivičnim stvarima, u kome, pored profesionalnih sudija, u obavljanju sudijske funkcije povremeno sudjeluju i građani, uz neko svoje drugo zanimanje.

Osnovni pojmovi²:

- Sudije-porotnici su građani koji učestvuju u krivičnom postupku, a koji zajedno sa profesionalnim sudijama čine jedno sudsko vijeće i ravnopravno odlučuju o činjeničnim i pravnim pitanjima, a sudije porotnici su gotovo uvijek u većini.
- Porotnici čine posebno, odvojeno i samostalno tijelo od profesionalnih sudija i odlučuju samo o činjeničnim pitanjima.
- Profesionalne sudije su profesionalni, plaćeni i za sudijsku funkciju obrazovani građani koje na tu poziciju postavljaju odgovarajući nadležni organi.

U nekim se zemljama, istina rijetko, mogu vidjeti primjeri sudija pojedinaca-laika, gdje funkciju sudije pojedinca (što je obično rezervirano za profesionalne sudije) obavljaju laici, obično uz pomoć pravnih eksperata i u manje kompliciranim slučajevima.

Sistem porote se najbolje izražava kroz načelo zbornosti³. Ovo načelo podrazumijeva učešće običnih građana – “nestručnjaka” pored profesionalnih sudija u suđenju. Ovaj sistem je poznat kao sistem porote.

U svijetu postoje dva sistema porote: jedan, anglosaksonski, a drugi, sistem mješovite porote. U anglosaksonskom sistemu postoje dva odvojena tijela, u kojim porotnici odlučuju samo o činjenicama. U mješovitom sistemu i laici i profesionalne sudije sude i odlučuju zajednički o svim pitanjima. Zakonom se može propisati da u određenim stvarima sude samo sudije.

2.2. Porotni sistemi

Porota je organizaciona forma vršenja sudske funkcije uz učešće laika, nestručnjaka, pored stručnog, pozivnog, profesionalnog sudskog aparata i kadra.

² Škare V., *Sudjelovanje sudaca nepravnik u suvremenom krivičnom procesu*, seminarski rad, Beograd, 1987

³ Načelo zbornosti odnosi se na unutrašnju organizaciju suda i način rada u sudu i utvrđuje se procesnim ili organizacijskim zakonom. Ovo načelo predviđa da sudovi sude u zbornom sastavu ili u vijećima. U većini pravnih sistema u raspravljanju u krivičnom postupku pored pozivnih sudija učestvuju i sudije laici kao porotnici.

U osnovi su se razvila dva porotna sistema: tzv. anglofrancuski sistem i sistem tzv. mješovite porote. U prvom slučaju postoje dva odvojena tijela, od kojih porotnici – laici odlučuju samo o činjeničnim, a stručne sudije samo o pravnim pitanjima (porotnici u krivičnom suđenju odlučuju da li je optuženi kriv ili nije, a poslije toga i na osnovu toga pozitivne stručne sudije odlučuju o primjeni pravnih propisa izričući kazne), dok u drugom slučaju laici - porotnici i stručne sudije sude i odlučuju zajedno o svim pitanjima. Porotnici slobodno iznose svoja mišljenja o svim pitanjima u čijem rješavanju sudjeluju, pri čemu su potpuno ravnopravne sudije u suđenju. Slobodno i neovisno od bilo koga zauzimaju, iznose i brane svoj stav u suđenju i za to ni pred kim i ni na koji način ne mogu odgovarati.

U BiH se institut pregovaranja o krivici uvodi 2003. godine donošenjem Zakona o krivičnom postupku BiH⁴, te izmjenom entitetskih i Zakona Distrikta zakona Brčko o krivičnom postupku. Ovoj reformi krivičnog zakonodavstva su prethodili zaključci Programa procjene sudskog sistema UN (UN JSAP) u izvještaju "Dijeljenje pravde" u BiH iz novembra 2000. godine, koji ističu da je glavni razlog kašnjenja i neefikasnosti sudova u BiH upravo zakonske prirode – tj. kompleksnost procesnih zakona koji dozvoljavaju kašnjenje.

Kao naročito loša rješenja u tom smislu navedeni su institut istražnog sudije, pasivnost strana u postupku, nedostatak standarda dokazivanja koji dovodi do velikog broja ročišta na kojima se postiže malo, neproduktivna aktivnost drugostepenog suda, tj. vraćanje predmeta prvostepenom sudu zbog tehničkih i nebitnih razloga.

Institut pregovaranja o krivici, kao i ostale novine u krivičnom zakonodavstvu BiH, kao što su ukidanje istražnog sudije, ukidanje sudije porotnika, uvođenje adversarnog postupka, nova pravila i standardi dokazivanja i slično, imale su za cilj povećanje efikasnosti sudova. Iako su kritikovani zbog uvođenja anglosaksonskog prava, reformirani Krivični zakon i Zakon o krivičnom postupku u BiH su bazirani na modelu krivičnog zakonodavstva Italije, Njemačke, *Švedske i MKSJ. Kao rezultat, BiH danas ima hibridni Krivični zakon i Zakon o* krivičnom postupku koji kombiniraju tradiciju anglosaksonsko i kontinentalnog prava.

Kod formiranja suda kao vijeća postavlja se i pitanje hoće li se sud formirati isključivo od stalnih sudija (sudija po pozivu), kojima je to jedino zanimanje ili će se sastaviti mješoviti sud, od sudija po pozivu i građana, ili, najzad, sud sastavljen samo od sudija građana (koji se suđenjem bave povremeno, kao građanskom dužnošću).

Od ova tri logički moguća rješenja, u savremenom pravu zborni sudski organi obrazuju se ili isključivo od sudija po pozivu ili kao mješoviti kolegijumi sudija po pozivu i sudija građana.

⁴ "Službene novine Federacije BiH", broj 36/03 (29.07.2003.)

Pod sudijom po pozivu razumiju se oni koji su kao sudije u radnom odnosu i koji pripadaju stalnom sudskom redu. Osnovna obilježja, međutim, koja određuju vršenje funkcije sudije kao zanimanja ili profesije, su, uglavnom, ista: stručnost, stalnost, trajnost, nagrađivanje i dr. Sudija građanin ne vrši funkciju stalno, nego povremeno, uz drugo glavno zanimanje.

Ideja o učešću građana u suđenju stara je koliko i sudstvo. Ova ideja ostvarivana je na različite načine i u različitoj formi, zavisno od stepena razvoja društva. Pravo porotno suđenje je oblik suđenja u kojem građani obrazuju posebno sudsko vijeće, tzv. porotu.

U suštini, porota je dužna utvrditi činjenično stanje i na osnovu toga proglasiti optuženog krivim ili ga osloboditi od optužbe. Posebno vijeće, sastavljeno od pozivnih sudija (ili sudija pojedinac), rješava pravna pitanja i, na osnovu odluke porote da je optuženi kriv, izriče krivičnu sankciju.

Porotno suđenje u nepravom vidu je takav oblik učešća građana u suđenju, u kome pozivne i građani kao sudije porotnici obrazuju jedno jedinstveno vijeće, tzv. mješoviti vid učešća građana u suđenju.

2.2.1. Porotni sistem danas

2.2.1.1. *Porotni sistem u Engleskoj*

Porotu u Engleskoj čini dvanaest porotnika, nasumično izabranih iz biračkog spiska. U Engleskoj nije običaj da se izboru, tj. eliminiranju nepoželjnih porotnika posvećuje tolika pažnja kao u SAD. Nasumičan izbor porotnika predmet je kritike, pa je tako od uglednih pravnih stručnjaka navođeno da mladići i djevojke od osamnaest ili devetnaest godina mogu biti lake žrtve ucjene ili prijetnje od strane okrivljenog. U porotu ne mogu biti izabrane osobe čije zanimanje je u bilo kakvoj vezi sa pravosuđem, kao ni svećenici. Iz porote su diskvalificirana (ne izuzeta, ovo je drugačiji institut koji sa sobom povlači krivičnu odgovornost lica koje, iako diskvalificirano, bude u sastavu porote) lica osuđena na određene zatvorske i uslovne kazne. Postoji i mogućnost ad hoc izuzeća na osnovu specijalnih ličnih prilika ili obavljanja izuzetno važne javne dužnosti.

Porotnicima se isplaćuje pedeset funti dnevno prvih deset dana suđenja na ime naknade izgubljene zarade, a nakon toga ta cifra može biti maksimalno sto funti dnevno. Također im se isplaćuje naknadna za obroke i razuman iznos putnih troškova.

2.2.1.2. Porotni sistem u SAD

Izbor porote je u SAD relativno kompliciran proces. Porotnici se biraju iz biračkog spiska sa prostora na kome se prostire mjesna nadležnost određenog suda. Postoji niz osnova po kome neko ne može biti u sastavu porote, a također i sam porotnik se može osloboditi te dužnosti navođenjem različitih razloga lične prirode poput neophodnosti da se stara o djeci, ili čak da sam sebe smatra pristrasnim u konkretnom slučaju i dr. S obzirom da se za porotničku dužnost plaća relativno mali iznos nadoknade, a da slučajevi mogu potrajati relativno duži period, porotnička dužnost je nepopularna u SAD. Najveći broj ljudi koji dobiju poziv za tu dužnost izbjegavaju se odazvati, iako je to načelno obavezno.

Kao dobra ilustracija stava prema služenju u poroti može poslužiti izjava američkog pisca Dejva Berija: “Šesti amandman kaže da ako ste optuženi za zločin, imate pravo na suđenje pred porotom sastavljenom od ljudi koji su bili suviše glupi da se izvuku iz porotničke obaveze.”

Kako bi se postigla nepristrasnost u radu porote, postoji zakonska obaveza da porotnici budu izabrani kroz presjek svih slojeva društva. Ova obaveza je uvedena kako bi se prekinula praksa porota sastavljenih isključivo od muškaraca bijelaca, što je dugo bio gotovo redovan slučaj. Posebno loše posljedice tako orijentiranih porota osjećale su se na američkom jugu, gdje su porote u velikom broju slučajeva oslobađale (protivno iznijetim dokazima) bijelce optužene za ubistvo crnaca .

Posebna pažnja u SAD pridaje se eliminiranju porotnika za koje se smatra da bi mogli biti pristrasni. Obje strane u postupku imaju pravo eliminirati porotnike za koje smatraju da bi bili naklonjeniji drugoj strani. Po ovom pitanju se u SAD razvila obimna literatura koja bi trebala pomoći u izboru porotnika. Nije redak slučaj da se unajmljuju posebni savjetnici za izbor porote, kako se to desilo u čuvenom slučaju O.J. Simpsona.

Pored svega rečenog, činjenice iz prakse su sljedeće: najveći broj krivičnih djela nikada ne stigne do porotnog suđenja, već se završava nagodbom⁵ između javnog tužioca i okrivljenog. Iako brojke variraju od države do države, broj slučajeva koji se rješava nagodbom kreće se između 70% i čak 90% ukupnog broja. Zato ne čudi da postoje pravni autori koji smatraju da bi se čitav američki pravosudni sistem, nezavisno od duge i razvijene prakse porotnog suđenja, urušio kao kula od karata ukoliko bi, kojim slučajem, bila ukinuta mogućnost nagodbe.

⁵ engl. Plea Bargain

Karakteristično za američki pravni sistem je postojanje različitih vrsta porota u približno polovini saveznih država, koje predstavljaju jedini oblik učešća laičkog elementa u suđenju, pošto nema magistrata laika engleskog tipa, niti sudija-porotnika skabinskog tipa⁶. Pitanjem postoje li dovoljni osnovi za suđenje (dovoljni dokazi) bavi se posebna, velika porota⁷, gdje je takav sistem prihvaćen, koja broji od 16-23 člana i pred kojom se iznose dokazi i svjedočenja. Ukoliko takva porota smatra da nema osnova za suđenje, krivični postupak se obustavlja a ukoliko smatra da ima, postupak se nastavlja pred malom porotom⁸ koja, gotovo bez izuzetka, broji dvanaest članova.

U određenim krajevima SAD, postoji i treća vrsta porote, koja je zadužena za izricanje kazne okrivljenom za koga je mala porota rekla da je kriv. U državama gdje ne postoji velika porota, ovaj dio postupka obavlja sudija pojedinac. U najvećem broju slučajeva kaznu izriče profesionalni sudija.

2.2.1.3. Porotni sistem u Srbiji

Uvođenje instituta porote i prisuditeljstva izvršeno je u Srbiji u drugoj polovini 19. stoljeća. Uvođenje porote u srpski pravosudni sistem traženo je prvi put na Velikoj narodnoj skupštini u Topčideru 1868. godine, a ti zahtjevi pretočeni su u član 117. Ustava iz 1869. godine kojim se garantuje postojanje porote. I pored toga što je bilo predviđeno uvođenje čistog porotnog sistema, nadležni u Srbiji smatrali su da bi to bilo suviše opasno jer bi uslijed manipulacije porotnicima na razne načine moglo doći do neopravdanih oslobađajućih presuda. Zakon o poroti objavljen je 31. oktobra 1871. Godine, a stupio je na snagu 1. januara 1872. godine. Bio je prihvaćen sistem mješovitog, skabinskog suda, sastavljenog od trojice profesionalnih sudija i četvorice porotnika iz naroda koji su zajednički rješavali samo o krivici optuženog. Smatra se i da je još jedan razlog za uvođenje laičkog elementa u suđenje bilo i prevazilaženje ograničenja teorije formalnih dokaza koja je bila usvojena u Zakonu o krivičnom postupku 1865. godine.

⁶ Skabinski sistem suđenja (poznat i kao prisuditeljski sistem ili prisuditeljstvo) je naziv koji se upotrebljava u pravnoj teoriji da označi tip suđenja gdje u sudskom procesu sude sudije profesionalci i obični građani zajedno, i to tako što čine zajedničko sudsko vijeće i zajednički odlučuju o činjeničnim i pravnim pitanjima određenog slučaja. Po pravilu, laici su u većini u odnosu na sudije profesionalce, mada ima određenih izuzetaka u nekim zemljama. Skabinski sistem suđenja karakterističan je za zemlje europsko-kontinentalne pravne tradicije, ali se nerijetko kombinira sa porotnim sistemom u zavisnosti od visine zapriječene kazne u određenom (krivičnopravnom) slučaju.

⁷ engl. Grand Jury

⁸ engl. Petit Jury

I pored napora da se to spriječi, dešavalo se da porotnici podliježu utjecajima, prije svega strahu od osвете. O tom problemu izjasnio se i ministar pravde, čuveni srpski pravnik Giga Geršić 1892. godine. Zbog toga je 1892. godine donijet nov Zakon o poroti po kome u sud pored trojice državnih sudija ulaze i četiri porotnika, dvojica iz mjesta u kome je prvostepeni sud, a samo dvojica iz mjesta iz koga je optuženi. Ni ove mjere nisu dale rezultata, pa je zakon 1895. godine izmijenjen tako da su većinu u veću činile trojica profesionalnih sudija prema dvojica sudija-porotnika. Samo jedan od sudija-porotnika bio je iz opštine u kojoj je krivica učinjena. Ovakvo uređenje ostaje na snazi i u Kraljevini Jugoslaviji do 1929. godine, na teritorijama gdje je važio srpsko pravo.

2.2.1.4. Porotni sistem u Hrvatskoj

U Hrvatskoj srednjovjekovni korijen porotnog suđenja nalazimo u Vinodolskom zakoniku⁹ iz 1288. godine. Ovdje su kao dokazno sredstvo postojali klevetnici (oni koji se zaklinju, pravilnije bi bilo klevetnici) pod nazivom rotnici, rota i porotnici, sa određenim potrebnim brojem porotnika u pojedinim slučajevima. Porota u savremenom smislu uvedena je u Hrvatsku u drugoj polovini 19. vijeka, kao i u Srbiji.

Zakonom o kaznenom postupku u *poslovnih tiskovnih* uvedena je porota u Hrvatsku i Slavoniju 18. maja 1875. Godine, a sastav porote bio je uređen Zakonom o porotničkim imenicima. Porotni sud bio je sastavljen od sudskog vijeća koje su činili predsjednik vijeća, dvojica profesionalnih sudija i porota od dvanaest porotnika.

U Dalmaciji, Sloveniji i Istri porota je uvedena austrijskim Zakonom o krivičnom postupku od 23. maja 1873. godine. Sastav porote bio je određen Zakonom o sastavljanju porotničkih imenika. Porotni sud, sastavljen od trojice profesionalnih sudija i dvanaest porotnika, bio je nadležan za zločine i prijestupe učinjene putem štampe, kao i za druge delikte predviđene u čl. VI uvodnog Zakona za Zakon o krivičnom postupku.

2.2.1.5. Porotni sistem u BiH

U Bosnu i Hercegovinu skabinski sudovi uvedeni su 30. januara 1891. godine Zakonom o kaznenom postupku koji su donijele austrougarske vlasti. Razlog za uvođenje ovakvog suda u Bosnu i Hercegovinu bio je nedostatak pravno

⁹ Zakonik iz Vinodolskog najstariji je cjelovito sačuvan zapis običajnog prava i od sličnih dokumenata na slavenskim jezicima od njega je moguće starija samo Ruska pravda (koja se datira od 11. do 13. stoljeća). Zakonik je pisan glagoljicom.

obrazovanog kadra. Ovi sudovi bili su nadležni za krivične predmete i iz svog sastava isključivali su građane bez imovine. Pravno, porota je uvedena na osnovu posebnog uputstva NKOJ iz 1944. godine, kojim se preporučivalo formiranje sudskih veća sastavljenih od stalnih i povremenih članova. Na osnovu ovog akta donijeta su odgovarajuća uputstva za formiranje sudova, a sudije-laiici (prisuditelji, ili prisjednici kako su još nazivani) bili su u potpunosti izjednačeni sa stalnim članovima u pogledu njihove funkcije.

Zakon o uređenju narodnih sudova iz 1945. godine je ozvaničio takvo stanje propisujući tročlana sudska vijeća sastavljena od jednog sudije, kome stručnost nije bila primaran kriterijum za izbor, što se pravdalo tadašnjim stanjem poslije završetka rata, sa dvojicom prisuditelja. Ustav iz 1946. godine odnosio se na terminološke promjene¹⁰, ali je suštinski sistem zadržan. Novi Zakon o uređenju sudova, donesen na osnovu ustava, uveo je i instituciju sudije pojedinca za odgovarajuće sporove. Zanimljivo je rešenje usvojeno u pogledu drugostepenih postupaka.

Drugostepena vijeća bila su sastavljena od profesionalnih sudija, ali ukoliko nije bilo moguće naći dovoljan broj sudija, vijeće je bilo sastavljano od sudije i dvojice politički podobnih sudija-porotnika. Zakonom su detaljno regulirana po prvi put pitanja naknade troškova sudija porotnika, njihovog izbora, razrješenja, izuzeća, kažnjavanja i druga pitanja.

Zakon o uređenju narodnih sudova iz 1954. godine uveo je termin povremeni sudija, a kriteriji za izbor sudije (završen pravni fakultet) i sudije-porotnika (državljanstvo, 27 godina starosti i sposobnost za vršenje funkcije) postaju stroži. Zakonik o krivičnom postupku iz iste godine uvodi za teška krivična dijela (zaprijećena smrtna kazna ili kazna od 20 godina strogog zatvora) novi oblik petočlanog veća koje čine dvojica sudija i trojica sudija-porotnika.

Građani nisu više sudjelovali u drugostepenim postupcima ni pred vrhovnim sudovima.

Na osnovu Ustava iz 1963. godine, donesen je skup zakona 1965. godine kojima su uvedene novine u ovu materiju. U drugom stepenu, kada vijeće raspravlja po žalbi, predviđeno je vijeće sastavljeno od dvojice sudija i trojice sudija-porotnika. Ovo je važno i za republičke vrhovne sudove. Sudije-porotnike je birala skupština društveno-političke zajednice, na način koji je bio različito reguliran u republikama SFRJ.

Zakon o krivičnom postupku iz 1976. godine predviđao je da se za krivična dijela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju od 15 godina ili

¹⁰ naziv prisuditelj zamijenjen je terminom sudija-porotnik

teža kazna sudi prvostepeno vijeće sastavljeno od dvojice sudija i trojice sudija-porotnika. Za krivična dijela za koja se po zakonu mogla izreći blaža kazna sudilo je vijeće sastavljeno od jednog sudije i dvojice sudija-porotnika. Za propisanu novčanu kaznu ili kaznu zatvora do jedne godine sudio je u prvom stepenu sudija pojedinac. Sastav drugostepenog vijeća zavisio je od toga da li se stvar rješava na sjednici veća (u kome slučaju nisu sudjelovali građani) ili na glavnom pretresu kada je zadržano staro petočlano veće.

Do 2003. godine u našem krivičnom pravosuđu primjenjivao se oblik porotnog suđenja specifičan za europske države koji se javio kao porota ili posebno sudijsko vijeće koje obrazuju građani i kao mješovita vijeća koja obrazuju pozivne sudije i kao građani sudije, pri čemu su i jedni i drugi ravnopravni u rješavanju činjeničnih i pravnih pitanja, kao i prilikom izricanja krivične sankcije. U našem zakonodavstvu primjenjivao se samo ovaj drugi sistem.

2.2.2. Primjer odnosa sistema porote europskog prava sa sistemom porote u anglosaksonskom pravu¹¹

Porotnici u nas nemaju značenje kao u anglosaskom sustavu, u kojem porota odlučuje o nečijoj krivnji ili nevinosti, a sudac o kazni, ali varaju se oni koji misle da nemaju utjecaja na presudu. Događalo se, istina rijetko, i da porotnici preglasaju suca pri izglasavanju presude jer njihov glas vrijedi kao i glas suca. Porotnici trebaju biti časni građani, a bira ih skupština općine ili županije na prijedlog općinskih, gradskih vijeća, sindikata i drugih institucija. Sudeći po odgovorima iz desetak gradova, čini se da su nam porotnici uglavnom korektni građani, najčešće u zreloj dobi, bez mrlja u poslu i privatnom životu. No, nekim se gradovima može spočitnuti da biraju porotnike obiteljski, prijateljski i rodbinski povezane s vladajućim političarima. Među porotnicima, koliko se zna, nema sumnjivih likova, niti slučajeva poput nedavnog sisačkog u kojem je porotnik u vijeću za mladež prije razrješenja pravomoćno osuđen zbog bludničenja nad djevojčicom. Porotnici sa sucima vijećaju je li tko počinio kazneno djelo, je li kriv ili nije te odlučuju o kazni. Ne očekuje se od njih da imaju pravno znanje jer zato postoje suci, koji ih upoznaju s procesom i zašto se nekome sudi, ali se očekuje da vijećaju savjesno i nepristrano u skladu sa zakonom.

“Jedan sudac zagrebačkog Općinskog kaznenog suda opisuje njihovu ulogu:

“– Ne radi se tu o poznavanju prava, nego o životnom iskustvu porotnika. Oni pomažu sucu, koji katkad zbog prevelike opterećenosti pravom izgubi iz

¹¹ Internet: <http://dalje.com/hr-zivot/suci-porotnici---glas-javnosti-i-razuma-u-pravosudnim-dzunglama/337903>; maj 2015. godine.

vida životno, logično. Je li apaurin droga ili lijek, na to će vam bolje odgovoriti porotnik nego mnogi suci ili tužiteljstvo koje je znalo tražiti progon zbog četiri apaurina. Mislim da bi za ozbiljna djela, za koja prijeti kazna iznad tri godine zatvora, trebalo uvijek suditi uz porotu, jer porota ostavlja ozbiljniji dojam pred okrivljenima i strankama nego kad sudi sudac pojedinac, kao da su pred prekršajnim sucem.

Sutkinja za mladež zagrebačkog Županijskog suda Lana Petö Kujundžić ima dobra iskustva s porotnicima, među kojima su socijalni radnici, pedagozi, pedijatri, umirovljenici, ali i osobe koje su htjele biti suci, ali im je život otišao drugim smjerom. Prosječna dob im je, kaže, između 50 i 70 godina, a rijetki su porotnici stariji od 70.

– Porotnik je glas javnosti, čiji stavovi mogu dobro usmjeravati suca pri donošenju presude. Kad kirurg 55 puta nekom odreže nogu, pedeset šesti put mu je lakše. Tako je i sucima pri donošenju presuda, a porotnici sudu daju dozu ljudskosti, pa je i sucima lakše odlučiti o kazni. Samo jednom mi se dogodilo da su me porotnici preglasali, kad su se u slučaju jednog mladića zauzimali za strožu kaznu. Suci uvažavaju mišljenje porotnika, a porotnici prihvaćaju argumentaciju sudaca, pa se rijetko događa da porotnici preglasaju suca – kaže Petö Kujundžić.

Na županijskim sudovima optuženima sudi vijeće od suca profesionalca i dvaju porotnika, a ako je predviđena kazna od 15 godina ili teža, onda im sudi vijeće od dva suca profesionalca i tri porotnika. Mirko Ivoš, naftni inženjer u mirovini, porotnik na zagrebačkom Županijskom sudu, kaže da mu se nikad nije dogodilo da se sudac s njime prije odluke nije konzultirao.

Nije lako potpisati zatvor.

– Prije 20 godina imali smo porotnika koji ni pet minuta nije mogao izdržati na toplome u sudnici a da ne zaspi. Davno sam imala i porotnicu koja je heklala u sudnici – prisjeća se sutkinja Kujundžić, dodajući da su danas porotnici aktivni i unose se u predmet.

Odluka porotnika nakon vijećanja se kuvertira i ulaže u spis te samo drugostupanjsko vijeće, u kojem su suci profesionalci, može otvoriti tu kuvertu.

– Moji su porotnici znali pri odluci o kazni pitati može li optuženi umjesto zatvorske dobiti uvjetnu osudu. Nije lako nekome potpisati zatvor, lako je na ulici zazivati stroge kazne. Kad ljudi dođu u porotu, drukčije razmišljaju – kaže jedna iskusna sutkinja zagrebačkog Općinskoga kaznenog suda. No, ne slažu se svi suci sa stavom da im je porota korisna.

Primjer anglosaksonskog sistema porote¹²:

Kronologija slučaja Thomas-Rasset kaže kako je u prvom suđenju 2007. godine porota procijenila da je za svoj delikt dužna platiti 222.000 dolara, no kako je obrana tada dokazala da su tužitelji poroti propustili objasniti tehničku prirodu P2P protokola, parnica je poništena. Drugo je suđenje određeno za 2009. godinu kada je presuda bila još stroža. Thomas-Rasset osuđena je na isplatu 1,92 milijuna dolara, što je sudac odbio nazvavši kaznu “monstruoznom i šokantnom” te je smanjivši na 54.000 dolara. Odvjetnički tim Thomas-Rasset žalio se i na tu presudu, ali i odbio ponudu da se agonija prekine “simboličnom kaznom” od 25.000 dolara i priznanjem krivnje.

Branitelj Kiwi Camare tada je kazao kako se pripremaju za četvrto suđenje u kojem će se nanovo preispitivati visina drakonske kazne od 1,92 milijuna dolara.

Nakon svega, 33-godišnja majka četvoro djece iz Minnesote u novom je suđenju osuđena na isplatu 62.500 dolara za svaku od 24 pjesme. I dok američki mediji navode kako su čelni ljudi RIAA-e, baš kao i direktori te menadžeri velikih produkcijskih kuća zadovoljno trljali ruke, i pozdravili konačno dobijanje parnice, te izjavili kako se nadaju da će Thomas-Rasset prihvatiti odgovornost za svoj postupak, mnogi su presudu jednostavno nazvali – sramotnom.

2.2.3. Zakonska obilježja sistema porote u BiH

Uputstvo za postupak izbora sudija porotnika se sastoji od sljedećeg:

1. Kriteriji za predloženi broj sudija – porotnika: U prvom obraćanju Vijeću kojim predsjednik suda želi pokrenuti proceduru imenovanja sudija-porotnika, potrebno je iznijeti broj takvih sudija koji predsjednik suda smatra potrebnim za sud i obrazložiti na osnovu kojih kriterija se predlaže upravo taj broj sudija – porotnika. Potrebno je navesti broj predmeta na kojima bi te sudije radili, vrstu predmeta i procjenu dužine trajanja rješavanja takvih predmeta (na primjer: “Imenovanjem tog broja sudija porotnika moglo bi se riješiti 50% krivičnih predmeta do kraja 2005. godine”), je li se predsjednik suda konsultirao sa ostalim sudijama, i/ili eventualno druge elemente koji su uzeti u obzir prilikom odlučivanja o predloženom broju sudija- porotnika.
2. Konkurs: Kada se nakon konsultacije sa Vijećem odredi broj potrebnih sudija-porotnika, predsjednik suda će raspisati konkurs za njihovo ime-

¹² Internet: <http://www.novilist.hr/hr/Sci-Tech/Tehnologija/Milijun-dolara-kazne-majci-iz-Minnesote-za-24-pjesme-skinute-s-interneta>; maj.2015. godine

novanje. Konkurs treba raspisati na način da njegov tekst bude dostupan što širem krugu zainteresovanih, u najmanje jednom dnevnom listu kojeg čitaju pripadnici svih konstitutivnih naroda i ostalih. Kako bi bio siguran da će tekst pročitati svi eventualno zainteresirani, predsjednik suda može objaviti konkurs u dva ili više dnevnih listova. U konkursu treba navesti sve uslove iz člana 34. i 49. Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH (Sl. Glasnik BiH br. 25/04), te odredbe entitetskih zakona o sudovima.

3. Selekcija: Kandidati moraju dostaviti sve dokumente koji potvrđuju da zadovoljavaju uslove iz člana 34. tačka (1) stav (a), (c) i (e)- (g) Zakona o Visokom sudskom i tužilačkom vijeću BiH (u daljem tekstu – Zakon). Među kandidatima treba birati one koji će na osnovu intelektualnih i fizičkih sposobnosti, visokih moralnih kvaliteta i profesionalne nepristrasnosti, najbolje zadovoljiti zahtjevima koji se pred sudije – porotnike postavljaju. Takve kandidate treba rangirati na način da su najbolji kandidati stavljeni na početak, a slabiji na kraj liste, te obrazložiti njihovo rangiranje. Na listu trebaju biti unesena imena samo onih kandidata sa kojima je obavljen razgovor nakon apliciranja na oglašeno mjesto sudije – porotnika. Također treba obratiti pažnju na starosnu dob predloženih kandidata i po mogućnosti predložiti kandidate koji po isteku svog mandata neće navršiti starosnu dob od 72 godine ili će je navršiti kratko vrijeme prije isteka mandata.
4. Jednaka prava i zastupljenost konstitutivnih naroda: Budući da Vijeće primjenjuje odgovarajuće ustavne odredbe kojima se uređuju jednaka prava i zastupljenost konstitutivnih naroda i ostalih (član 43. tačka (2) Zakona), potrebno je uložiti maksimum napora da predložena struktura kandidata odgovara strukturi stanovništva nastanjenog na teritoriji za koju je određen sud nadležan u odnosu na rezultate popisa iz 1991. godine. Uz listu predloženih kandidata potrebno je Vijeću dostaviti i rezultate popisa stanovništva iz 1991. godine za područje za koje je sud nadležan.
5. Struktura liste predloženih kandidata: Lista predloženih kandidata treba sadržavati slijedeće elemente: ime i prezime kandidata, godinu rođenja, mjesto i općinu prebivališta, zanimanje i trenutno zaposlenje, relevantno radno ili drugo iskustvo, je li kažnjavan i vodi li se protiv njega krivični postupak, je li član političke partije, eventualno iskustvo vezano za maloljetnike i moguće druge elemente za koje smatrate da ih treba navesti.
6. Kratak pregled postupka: Potrebno je ukratko navesti faze postupka: u kojem dnevnom listu je konkurs objavljen, koliki je bio rok za podnošenje prijave, koliko se kandidata prijavilo, koliko ih je izdvojeno kao podobne

i stavljeno na listu sa prijedlogom, sa koliko njih je obavljen razgovor i eventualno druge podatke koji se smatraju bitnima.

“U prvom stepenu sudovi sude u vijećima sastavljenim od dvojice sudija i trojice sudija porotnika za krivična djela za koja se po zakonu može izreći kazna zatvora u trajanju od petnaest godina ili teža kazna, a u vijećima sastavljenim od jednog sudije i dvojice sudija porotnika za krivična djela za koja je propisana blaža kazna. Za krivična djela za koja je propisana kao glavna kazna novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine, u prvostepenom sudu sudi sudija pojedinac”¹³

“Sudija ili sudija porotnik ne može vršiti sudske dužnosti:

- 1) ako je oštećen krivičnim djelom;
- 2) ako mu je okrivljeni, njegov branilac, tužilac, oštećeni, njihov zakonski zastupnik ili punomoćnik, bračni odnosno vanbračni drug ili srodnik po krvi u prvoj liniji do bilo kojeg stepena, u pobočnoj liniji do četvrtog stepena, a po tazbini do drugog stepena;
- 3) ako je s okrivljenim, njegovim braniocem, tužiocem ili oštećenim u odnosu staratelja, usvojitelja, usvojenika, hranitelja ili hranjenika;
- 4) ako je u istom krivičnom predmetu vršio istražne radnje ili je sudjelovao u ispitivanju optužnice ili je sudjelovao u postupku kao tužilac, branilac, zakonski zastupnik ili punomoćnik oštećenog odnosno tužioca ili je saslušan kao svjedok ili kao vještak;
- 5) ako je u istom predmetu sudjelovao u donošenju odluke nižeg suda ili ako je u istom sudu sudjelovao u donošenju odluke koja se pobija žalбом;
- 6) ako postoje okolnosti koje izazivaju sumnju u njegovu nepristrasnost.”¹⁴

“(1) Sudija ili sudija porotnik čim sazna za pokretanje kojeg od razloga za izuzeće iz člana 35. točka 1. do 5. ovog zakona, dužan je da prekine svaki rad na tom predmetu i o tome izvijesti predsjednika suda koji će mu odrediti zamjenu. Ako se radi o izuzeću predsjednika suda, on će odrediti sebi zamjenika između sudija tog suda, a ako to nije moguće zatražit će od predsjednika neposredno višeg suda da odredi zamjenu. (2) Ako sudija ili sudija porotnik smatra da postoje druge okolnosti koje opravdavaju njegovo izuzeće (član 35. tačka 6.), izvijestit će o tome predsjednika suda.”¹⁵

“(1) Odredbe o izuzeću sudije i sudije porotnika sukladno će se primjenjivati i na nadležne tužioce i osobe koje su na temelju Zakona o tužilaštvu ovlaštene da

¹³ čl. 21 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

¹⁴ čl. 35 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

¹⁵ čl. 36 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

nadležnog tužioca zastupaju u postupku, zapisničare, tumače i stručne osobe, kao i na vještake, ako za njih nije šta drugo određeno (član 239).”¹⁶

“Ako je u izgledu da će glavni pretres duže trajati, predsjednik vijeća može zatražiti od predsjednika suda da odredi jednog ili dvojicu sudija, odnosno sudija porotnika da prisustvuju glavnom pretresu, kako bi zamijenili članove vijeća u slučaju njihove spriječenosti.”¹⁷

“(1) Predsjednik, članovi vijeća i zapisničar, kao i dopunske sudije i sudije porotnici (član 278.) moraju neprekidno biti na glavnom pretresu. (2) Dužnost je predsjednika vijeća da utvrdi je li vijeće sastavljeno po zakonu i postoje li razlozi zbog kojih se članovi vijeća i zapisničar moraju izuzeti (član 35. točka 1. do 5).”¹⁸

“Ako je u izgledu da će glavni pretres duže trajati, predsjednik vijeća može zatražiti od predsjednika suda da odredi jednog ili dvojicu sudija, odnosno sudija porotnika da prisustvuju glavnom pretresu, kako bi zamijenili članove vijeća u slučaju njihove spriječenosti.”¹⁹

“Ako se u toku glavnog pretresa pred vijećem sastavljenim od jednog sudije i dvojice sudija porotnika pokaze da činjenice na kojima se osniva optužba ukazuju na krivično djelo za čije je suđenje nadležno vijeće sastavljeno od dvojice sudija i trojice sudija porotnika, dopunit će se vijeće i glavni pretres će početi iznova.”²⁰

2.3. Postavljanje hipoteze i izvođenje posljedica predviđanja iz hipoteze

2.3.1. Hipoteza

“Neefikasnost i neučinkovitost porotnog sistema u BiH je dovela do njegovog ukidanja”

2.3.2. Izvođenje posljedica predviđanja iz hipoteze

2.3.2.1. Pozitivne posljedice prisustva porotnog sistema

Sam John Adams je opisao sistem porote kao “pluća i srca slobode”. Pod tim treba podrazumijevati prvenstveno teleološki pristup kojim se daje efekat “narodnoga” u cjelokupnom sistemu pravosuđa.

¹⁶ čl. 40 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

¹⁷ čl. 278 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

¹⁸ čl. 286 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

¹⁹ čl. 278 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

²⁰ čl. 302 Zakona o krivično postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

Učešće građana, kao sudija laika, u odlučivanju povodom određenih pravnih stvari posebno je smatrano pozitivnim u SAD-u, gdje građani pozivanjem na šesti amandman američkog ustava smatraju porotničku ulogu svojim pravom, ali i obavezom. Uloga porote se smatra "glasom naroda", koji treba izražavati načelo demokratičnosti u jednom savremenom društvu, iako su današnje tendencije pokazale upravo suprotno - a to je ukidanje ovakvih utjecaja običnih građana u odlučivanju povodom pravnih stvari.

Nadalje, bitno je napomenuti da rad građana kroz porotništvo omogućuje upoznavanje građana sa pravnim sistemom države i pravnim normama koje se imaju primjenjivati. Tako se može zaključiti da uloga porote nije statična. Porotnik će svojim radom i zalaganjem steći dodatno obrazovanje iz pravne oblasti, što je nadasve bitno, posebno ukoliko nam je poznato da nepoznavanje prava škodi.²¹

Također, vrlo bitna karakteristika vršenja porotničke funkcije jeste ostvarivanje prava na naknadu troškova nastalih na funkciji, naknadu za izgubljenu zaradu i pravo na nagradu. Ukoliko pogledamo primjere iz dosadašnje prakse država, u kojima je princip sudija-porotnika još uvijek na snazi, možemo uočiti da su novčane naknade velika stimulacija i pomoć osobama koje vrše tu funkciju. Tako primjećujemo da u Republici Srbiji ulogu porotnika uglavnom vrše penzioneri i nezaposleni.²²

2.3.2.2. *Negativne posljedice prisustva porotnog sistema*

Kao negativne posljedice porotnog sistema u krivičnom postupku u BiH mogu se istaknuti sljedeći:

- Sudije-laici ne raspolažu stručnim znanjem tako da su često vezani subjektivnim mišljenjem;

²¹ lat. ignorantia iuris nocet.

²² U Apelacionom sudu u Beogradu raspoređeni su sljedeće sudije porotnici:

1. Babić Nikola, 1957, Beograd, penzioner, VSS; 2. Bošković Aleksandar, 1968, Kraljevo, nezaposlen, VŠS;
3. Gavrilović Ljiljana, 1954, Beograd, nezaposlena, VSS; 4. Đorđević Marija, 1981, Novi Beograd, nezaposlena, VSS; 5. Zlatković Zlata, 1958, Beograd, zaposlena, VSS; 6. Ivković Krsto, 1946, Beograd, nezaposlen, VŠS;
7. Jovanović Vladimir, 1946, Beograd, penzioner, VSS; 8. Kostić Nenad, 1941, Zemun, penzioner, SSS;
9. Kostić Cimerman Vesna, 1968, Beograd, nezaposlena, SSS; 10. Kujović Jelena, 1976, Padinska Skela, nezaposlena, SSS; 11. Milačić Bajić Mirjana, 1945, zaposlena, VSS; 12. Milić Stanimir, 1948, Zemun, nezaposlen VŠS; 13. Mihajlović Anđelka, 1950, Batajnica, zaposlena, VSS; 14. Pajić Lukačev Marija, 1978, Boljevac, zaposlena, VSS; 15. Ristić Vesna, 1965, Beograd, nezaposlena, VSS.).

- Funkcija sudija-laika je u pravilu besplatna što može dovesti do nezainteresiranosti u konkretnom slučaju;
- Mišljenja i informacije u vezi sa aferama koje su predmet krivičnih postupaka mogu, ako su javno objavljeni u medijima, imati štetan utjecaj na pretpostavku nevinosti osumnjičenog/optuženog;
- Zlonamjerno medijsko izvještavanje prije započinjanja procesa moglo bi utjecati na sudije-laike, odnosno moglo bih kod njih formirati pogrešno mišljenje;
- Za štetu, koju sudija-laik svojim nezakonitim radom učini građanima ili pravnim licima, odgovara društveno-politička zajednica čija skupština ih bira, što predstavlja dodatne izdatke na teret budžeta društveno-političke zajednice.

2.4. Određivanje metoda, tehnika i instrumenata istraživanja

Metod (grč. *methos* – put, traženje). Metoda označava način istraživanja stvarnosti, odnosno predmeta koji se proučava, radi stjecanja što istinitijeg saznanja.

Metod je sistem pravila djelovanja i ophođenja istraživača u odnosu na objekt koji se proučava. Naučni metod je metod smjelih i domišljatih pretpostavki i oštih pokušaja njegovog opovrgavanja.

U najširem smislu metod sadrži:

- postupak – aktivnost koju treba provesti da bi se došlo do saznanja o predmetu,
- znanje o samom predmetu,
- sredstvo – podrazumijeva konkretna sredstva, radnje i instrumente za proučavanje predmeta.

2.4.1. Metode istraživanja

U ovom istraživačkom radu korišteno je šest metoda istraživanja. To su :

- metod indukcije,
- deduktivni metod,
- metod analize,
- metod sinteze,
- aksiomatski metod,
- historijsko-pravni metod.

Metod indukcije podrazumijeva zaključivanje od pojedinačnog i posebnog ka općem, dakle radi se o zaključivanju koje se temelji na promatranju pojedinačnog ili posebnog, na temelju kojeg se izriču opći sudovi ili zakoni.

Metod indukcije se dijeli na :

- potpunu i
- nepotpunu indukciju.

Deduktivna metoda je suprotna metodi indukcije i podrazumijeva spoznavanje posebnog i pojedinačnog na temelju znanja o općim stavovima.

Kod ove metode zaključivanje se izvodi od općeg ka pojedinačnom. Polazne tačke dedukcije su :

- zakon,
- opća istina ili
- princip iz kojeg izvodimo partikularne istine.

Metoda analize je misaono teorijsko i praktično rastavljanje svakog složenog predmeta spoznaje na njegove činitelje ili sastavne dijelove, momente ili aspekte, rastavljanje općeg na posebno, cjeline na dijelove, a njen krajnji cilj je objašnjavanje cjeline, cijelog sistema.

Metoda sinteze je takva metoda u kojoj se stvarnost i pojave u njoj objašnjavaju logikom spajanja, objedinjavanjem jednostranih predmeta i pojava u složene i još složenije.

Dokazivanje se može definirati kao izvođenje istinitosti jednog stava na osnovu istinitosti nekog drugog ili drugih stavova za koje se zna da su istiniti ili barem vjerojatno istiniti.

Aksiomatski metod se bazira na utvrđivanju stavova čija je istinitost nesporna, notorna, “samoočevidna” za svakog, npr. *pacta sunt servanda*²³

Historijsko pravni metod ispituje konkretne pojedinačne događaje date u vremenu i prostoru izdvojene od ostalih, pokušavajući ih kao takve objasniti konkretnim okolnostima.

2.4.2. Tehnike istraživanja

Tehnike istraživanja su osnovno sredstvo u prikupljanju i interpretaciji podataka o društvu i pojavama u njemu. Pod tehnikom istraživanja podrazumijevamo: posmatranje, anketu, upitnik, eksperiment i analizu sadržaja.

Analiza sadržaja je skup instrumenata čijom se upotrebom želi dobiti tačnija slika, odnosno objektivni i sistematični podaci o pojavama i procesima koji se

²³ lat. ugovori se trebaju poštivati.

žele analizirati u društvu. Analiza sadržaja je pretežno opisana i putem nje se uspostavlja sistemska analiza određene pojave ili događaja. Najviše se primjenjuje u ispitivanju političke propagande.

Propaganda se može analizirati na dva nivoa:

- ispitivanje njenih pojava tj. trajnih ciljeva dublje povezanih sa osnovnim ideološkim stajalištima pojedinih pokreta i organizacija;
- ispitivanje neposrednih propagandnih ciljeva i njihovih efekata.

Međutim, dvije su najznačajnije mane ovog instrumenta:

- ostaje na čisto opisanoj ravni, proučavajući sadržaj samo pojedinih oblika, bez mogućnosti da ih poveže sa širim spletom društvenih odnosa;
- nije u mogućnosti konkretno pratiti pojave i proces.

3. Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja su pokazali, sa jedne strane, pozitivan aspekt sistema porote. Sistem porote omogućava primjenu načela demokratičnosti u današnjem društvu, tako što obični građani odlučuju o krivičnim djelima, utvrđivanju činjenica u vezi sa krivičnim djelom i težini krivičnog djela, te njegovom postojanju.

Također, obični građanin se kroz porotni sistem, upoznaje pravo mnogo dublje, nego što bi inače, u svakodnevnim aktivnostima. Još jedna pozitivna strana porotnog sistema jeste pravo na naknadu, te kroz taj princip, građani koji se nalaze u teškoj finansijskoj situaciji, mogu biti potpomognuti sistemom porote.

Sa druge strane, sistem porote ima veliki broj posljedica za državu i za društvo.

Koliko god običan građanin bude zainteresiran za pravo i pravni sistem i upoznaje se sa njim kroz sistem porote, njegovo znanje se ne može porediti sa znanjem sudije, tako da se narušava načelo ravnopravnosti u krivičnom postupku, jer nestručnost i neznanje porotnika može koštati osumnjičenoga njegove nevinosti.

Pored toga, sistem porote zahtijeva veliku finansijsku podršku, a zbog trenutne situacije u BiH, to jednostavno nije moguće ostvariti. Najadekvatniji primjer toga jeste sistem porote u Hrvatskoj i protesti koje su održavali sudije porotnici u susjednoj državi zbog neisplaćivanja naknada za rad. Vidimo da se ni država koja je razvijenija od BiH ne može nositi sa sistemom porote. Ne treba zaboraviti na veliki utjecaj medija tokom porotnog suđenja, pa se tako može utjecati samu nepristrasnost porotnika.

Sve ove posljedice nam pokazuju da je sistem porote, kao kompliciran i finansijski neodrživ, u BiH trenutno nemoguć i sa razlogom je ukinut.

Zaključak

Uzimajući u obzir sve navedeno, možemo zaključiti da je evidentno zbog čega ovakav sistem odlučivanja u krivičnom postupku nije mogao opstati.

Prvenstveno, sudije-porotnici koji ne raspolažu potrebnim stručnim znanjem, nisu kompetentni za donošenje tako bitne odluke kao što je postojanje krivične odgovornosti optuženog. Prilikom donošenja takve odluke, moraju se uzeti u obzir sve izvedene pravnorelevantne činjenice, kao i podvođenje istih pod odgovarajuću normu materijalnog prava, što sudije iz reda građana objektivno nisu u mogućnosti adekvatno sprovesti u djelo. To oni nisu sposobni učiniti ne samo zbog njihove nestručnosti, već i zbog narušavanja načela zakonitosti kao ustavnog principa. Događalo se, istina rijetko, da porotnici preglasaju suca pri izglasavanju presude, jer njihov glas vrijedi kao i glas suca.

Osumnjičeni/optuženi bi uvijek mogao da bude oštećen prilikom izricanja presude pod utjecajem mišljenja laika koji, i pored svakog uloženog truda i posvećenosti, ne posjeduju znanje i iskustvo pravne nauke koje je jedino mjerodavno za pravilno i zakonito funkcioniranje i organiziranje ne samo krivičnog, nego i svih ostalih postupaka pozitivnopravnog sistema jedne države.

Danas ne možemo izostaviti ni utjecaj medija na formiranje globalnog mišljenja, pa tako i na mišljenje javnosti o raznim slučajevima iz pravne domene. Međutim, taj utjecaj medija može i u pravilu ima štetan utjecaj na pretpostavku nevinosti osumnjičenog/optuženog. Mediji često znaju zloupotrijebiti svoj utjecaj koji imaju na široke narodne mase i na taj način lobirati u korist neke od stranaka krivičnog postupka, najčešće na štetu osumnjičenog/optuženog, koji na taj način automatski biva izložen otežavajućim okolnostima u smislu sudjelovanja porote koja bi donijela subjektivnu ocjenu povodom počinjenja i postojanja krivičnog djela.

Prilikom takvoga odlučivanja, koje bi moglo biti pristrasno i subjektivno, neminovno je da dolazi do grešaka kako u formalnom, tako i u materijalnom smislu. Za štetu, koju sudija- laik svojim nezakonitim radom učini građanima ili pravnim licima, odgovara društveno- politička zajednica čija skupština ih bira, što predstavlja dodatne izdatke na teret budžeta društveno-političke zajednice. Ukoliko bi došlo do donošenja nezakonite ili nepravilne odluke, sud bi morao, ovisno o okolnostima i razlozima, ponoviti postupak ili bi svakako došlo do preinačenja odluke.

Svaka od ponovnih promjena dovodi do povećanja izdataka, jednako kao i gubitak vremena čime se narušava načelo efikasnosti i ekonomičnosti. Dolazi do nepoštivanja rokova i nagomilavanja novih slučajeva, zajedno sa ovim koji traže ponovno odlučivanje.

Bitno je spomenuti da zbog prevelike odgovornosti takvog posla, građani često izbjegavaju ovu funkciju ili je shvataju olako, zbog čega trpi sam postupak. Nepojavljivanje na glavnom pretresu ili u drugim fazama postupka, ukoliko ih sudija pozove, dodatno odugovlači i otežava privođenje postupka i odlučivanje o sudbini osumnjičenog/optuženog kraju.

Literatura

A. KNJIGE

- 1.) B. Petrović, D. Jovašević, *Krivično/kazneno pravo Bosne i Hercegovine opći dio*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2005.
- 2.) Sijerčić-Čolić, H., *Krivično procesno pravo. Knjiga I: Krivičnoprocesni subjekti i krivičnoprocesne radnje*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Sarajevo, 2008.
- 3.) Sijerčić-Čolić, H., *Krivično procesno pravo. Knjiga II Tok redovnog krivičnog postupka i posebni postupci*, drugo izmijenjeno i dopunjeno izdanje. Sarajevo, 2008.
- 4.) Sijerčić-Čolić, H., V. Vranj, *Uvod u penologiju i izvršno krivično pravo Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 2010.
- 5.) Volah L., *Ustanova porote u engleskom pravu*, Pravni fakultet UB, Beograd, 1988.
- 6.) *Pravna enciklopedija, savremena administracija*, Beograd, 1975.

B. ČLANCI

- 1.) Nedimović Z., *Opravdanost učešća građana u krivičnom suđenju*, seminarski rad, Beograd, 1992.
- 2.) Škare V., *Sudjelovanje sudaca nepravnik u suvremenom krivičnom procesu*, seminarski rad, Beograd, 1987.
- 3.) Kokolj M., *Položaj i uloga porote u pravosudnom sistemu*, magistarski rad, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1975.

C. INTERNET

- 1.) Wikipedia, *Porota*, <http://www.sr.wikipedia.org/sr-el/Порота>, maj 2015.
- 2.) <http://www.novilist.hr/hr/Sci-Tech/Tehnologija/Milijun-dolara-kazne-majci-iz-Minnesota-za-24-pjesme-skinute-s-interneta>; maj 2015.
- 3.) <http://dalje.com/hr-zivot/suci-porotnici---glas-javnosti-i-razuma-u-pravosudnim-dzunglama/337903>; maj 2015 godine.

D. ZAKONI

- 1.) Zakon o krivičnom postupku FBiH iz 1998, Službene novine FBiH br. 44.

ГРЯДОВРН

PSIHOLOGIJA

Munir Kahrmanović

Empatija u odgoju

Uvodna razmatranja

Ono što čovjeka čini čovjekom, pored razuma, jesu emocije i ono što je dato samo ljudima - humanost, sposobnost individue da se solidarizira, poistovijeti sa drugom osobom i na osnovu toga izgradi svoj stav prema njoj. U vezi s tim valja govoriti o empatiji kao o osobini koju posjeduje svaka individua (ljudska), ali koja nije podjednako razvijena kod svih.

Često ne postoji dijalog između ljudi koji su po nečemu različiti (po godinama, ekonomskom stanju, društvenom položaju, spolnosti itd.), što se tumači nesposobnošću drugih da ih razumiju, a uzrok tome je slaba razvijenost sposobnosti empatije.

Empatija kao osobina dolazi do izražaja u svim sferama ljudskog življenja, a u ovom članku bit će govora o empatiji u odgoju, u školstvu, u specifičnom odnosu nastavnik - učenik.

U ovom odnosu nastavnik je taj koji se treba staviti u položaj učenika i razumjeti njegove postupke, stavove i položaj uopće. To ne bi trebalo predstavljati problem naročito zato što su i nastavnici nekad bili učenici i znaju kako je biti učenik, koji im je način predavanja najviše odgovarao, zašto je nekad nemoguće biti spreman za čas, jednostavno, na sopstvenoj su koži iskusili većinu onog što prati period života za koji je vezano školovanje. Međutim, nije uvijek tako. Često nastavnici nemaju razumijevanja prema učenicima i svojim postupcima i principima pretvaraju odgojni proces u pravo mučenje za učenike. Šta je uzrok tome? Da li to oni zaboravljaju period života kada su i sami bili učenici? Ukoliko uzmemo za tačnu Frojdovu tvrdnju da čovjek zaboravlja sve ono sa čim je imao neprijatno iskustvo onda je problem odgoja daleko kompleksniji i konzekventniji i potrebno je preispitati samu njegovu prirodu i poraditi na tome da se prekine taj

lanac neprijatnih iskustava, da on nikako ne bude mučenje. Veća angažiranost stručnjaka na razvijanju empatijske sposobnosti kod nastavnika (i budućih nastavnika) svakako bi doprinijela premošćivanju jaza u odnosu nastavnik - učenik.

Šta je empatija?

Upotreba ovog termina seže u 1897. godinu, a upotrijebio ga je njemački psiholog Lipps. Ustvari, upotrijebio je termin *Einfühlung*, a adekvatan termin na engleskom jeziku glasi *empathy*. Etimološko porijeklo ovaj termin ima u grčkim riječima *empaso* i *pathe*, što bi otprilike značilo “utkivati se u doživljaj drugog,” ili pak prijevod njemačkog termina - uživljavanje.

Postoji mnogo definicija empatije te mnogo različitih shvatanja empatije. Neki empatiju shvataju kao identificiranje, dok savremena objašnjenja izbjegavaju povezivanje empatije s identificiranjem. Tako se u *Enciklopedijskom rječniku pedagogije* termin empatija objašnjava kao “uživljavanje, akt projiciranja samog sebe u nečiji položaj, oblik identificiranja s nekim.”

“Empatija je spoznajno - emocionalna sposobnost uživljavanja u položaj druge osobe i sagledavanja svijeta njezinim očima.” (Marija Bratanić)

“Empatija je razumijevajući susret jedne duše s drugom dušom. Ona je probna identifikacija kojom dobivamo korisne hipoteze o duševnom stanju drugoga.” (Mujo Slatina)

Iz navedenih definicija empatije da se zaključiti da se radi o osobini koja omogućuje da se stavimo u položaj osobe koju percipiramo i donekle shvatimo principe po kojima postupa ta osoba, motive koji je pokreću, te da sagledamo emocionalno stanje u kom se nalazi. Empatija je veoma složena sposobnost koja zahtijeva angažiranje i intelektualne i afektivne sfere naše ličnosti.

Interesantno je napomenuti rad M. L. Hoffmana koji u empatiji vidi osnovni motiv altruističkog ponašanja. Upravo ta mogućnost da se projiciramo u položaj drugih i shvatimo u kakvom se položaju nalaze izvlači iz nas najveće “količine” humanosti što rezultira nesebičnošću u pomaganju drugima.

Priroda empatije

Ovdje valja postaviti neka pitanja i pokušati dati odgovore na njih. Je li empatija osobina koja se stječe kroz životno iskustvo ili je genetički determinirana? Je li empatijsko projiciranje moguće bez iskustva?

Kada je riječ o odgovoru na prvo pitanje najbolje je pribjeći sintezi, tj. tvrdnji da je empatija iskustvena pojava isto onoliko koliko je i genetička. Empatija se može djelimično prenijeti kao i većina osobina koje posjeduju roditelji - to bi predstavljalo temelj. Nadogradnju bi pak predstavljalo životno iskustvo i pravilno usmjeravanje jedinke, koja će razmišljati o pojedinim momentima ljudskog življenja i postupcima u datim trenucima, a i sama je preživljavala nešto slično. Ukoliko iz svega doživljenog izvuče korisnu pouku i pri tom se poredi s drugima, ima dobre preduslove da se empatijsko projicira u položaj druge osobe. Empatijsko projiciranje u položaj druge osobe moguće je i bez iskustva, ukoliko se vlada valjanim predodžbama i podacima o osobi koja se percipira, ali je daleko učinkovitije ukoliko je onaj ko percipira doživio nešto slično. Nastavnik koji kao učenik nije redovno radio domaću zadaću lakše će i prije shvatiti razloge učenika koji ne donosi uredne i redovne domaće uratke nego nastavnik koji je kao učenik redovno radio domaću zadaću. Nastavnik koji je pak kao učenik redovno radio domaću zadaću, ali se pri tom interesirao i za razloge prijatelja koji nisu stigli uraditi zadaću, također će lakše razumjeti učenike koji ne rade domaće zadatke od onih koji se nisu interesirali. Ovaj primjer ide u prilog tvrdnji da lično iskustvo nije nužni preduslov za empatijsko projiciranje u položaj druge osobe.

Komponente empatije

M. Kalliopouska smatra da je empatija složen proces koji se odvija u organizmu uključujući pri tom fiziološke, afektivne, kinestetičke i kognitivne aspekte ličnosti. Dva su aspekta na koja se najčešće obraća pažnja: kognitivni i afektivni.

U kognitivne komponente empatije se ubrajaju:

- ✓ posmatranje druge osobe s njene tačke gledišta;
- ✓ preuzimanje uloge druge osobe u određenoj situaciji.

Pri posmatranju osobe s njene tačke gledišta dešava se niz procesa od kojih je prvi “izlazak” iz svoje vlastite kože za kojim slijedi “zavlačenje” pod kožu druge osobe. Ovo se očituje u tome da smo u sposobnosti posmatrati svijet očima druge osobe, razmišljati na način kako to ona čini, postaviti se u njen položaj, a pri tom ne napustiti vlastiti način razmišljanja i vlastiti svjetonazor, odnosno sačuvati vlastiti identitet. Empatijsko projiciranje i razumijevanje očituje se i u tome da se s vremena na vrijeme “uhvati” ono što percipirana osoba doživljava u svom unutarnjem svijetu i to svakako na način kako to sama ta osoba vidi.

Moralni je zločin svoju sposobnost empatijskog projiciranja u položaj druge osobe iskoristiti radi manipuliranja drugima. Često se zna desiti da pri objašnjavanju sposobnosti empatije neko postavi pitanje koje se odnosi na mogućnost manipuliranja drugima uz pomoć empatije. Nesumnjivo je da je takva osoba racionalno shvatila vrijednost empatijske sposobnosti, ali ono što je navodi na takav zaključak jesu neke iracionalne sile koje djeluju na njenom emocionalnom planu i u kojima se očituje negativan stav prema drugima. Međutim, isto pitanje može postaviti i osoba koja svestrano razmišlja. No, daleko je interesantnije pitanje postavljeno od osobe sa negativnim emocionalnim predznakom.

Kako bi kognitivna komponenta empatije imala pozitivan predznak, mora biti usklađena sa emocionalnom komponentom empatije koja također mora imati pozitivan predznak. U afektivno-emocionalne komponente se ubrajaju:

- ✓ osjetljivost prema osjećajima druge osobe;
- ✓ sposobnost saosjećanja.

Ove komponente, ustvari, podrazumijevaju senzibilitet prema prema drugima, a nikako sentimentalnost ili neku vrstu osjećajne bolećivosti. Dakle, biti osjetljiv na osjećaje drugog, a ne i sam ih proživljavati. Osobi koju percipiramo treba prići sa bihejviorističkog aspekta - na osnovu vanjskih simptoma, tj. na osnovu ponašanja te osobe tumačiti simptome kako ih ta osoba tumači, šta ti simptomi znače za nju, a ne za nas. Da bismo bili sposobni za takvu vrstu aktivnosti, za otvaranje prema osjećajima osobe koju percipiramo, moramo prije svega imati razvijen pozitivan emocionalni stav prema ljudima i životu uopće. Zatim se u trenutku percepcije treba osloboditi svih unutarnjih konfliktata, nemira, negativnih naboja, ukratko, svega onog što bi moglo blokirati put osjećajima percipirane osobe.

Osobe sa negativnim emocionalnim stavom prema ljudima i životu, pored toga što imaju zadovoljavajuće kognitivne komponente, lišene su na neki način dijela empatijskog projiciranja i to upravo u onim emocionalnim komponentama empatije. Njihove negativne emocije su brana percepciji osjećaja druge osobe. S druge strane, ako su kognitivne komponente kod takve osobe dosta dobro razvijene da akt empatijskog projiciranja bude uspješan, a negativna emocija poprimi isključivo utilitarnu funkciju, onda je manipuliranje percipirane osobe neminovno.

Kao primjer i potvrdu za ovo može poslužiti jedna hipotetička situacija. Pretpostavimo da radimo kao predavač u nekoj multirasnoj školi. Zbog nekih atavizama smo u biti rasist, a da nismo ni svjesni toga (neko od predaka je ubijen u konc-logoru). Predavat ćemo i djeci koja pripadaju žutoj rasi, koju “ne trpimo” iz već navedenih razloga. Tako je već mnogo ranije stvorena barijera uspješnoj komunikaciji sa takvim učenikom i svaki njegov nepravilan postupak bit će, ustvari, “hrana” za već postojeći osjećaj i za takve postupke nećemo tražiti opravdanje iako znamo da je od Drugog svjetskog rata prošlo na desetine godina i da to dijete sa tim nema gotovo ništa, ali je emocionalna komponenta u tom trenutku dominantnija od kognitivne i mi postupamo kako postupamo - pogubno za tog učenika.

Teorije empatije

Kroz literaturu se provlače dvije teorije empatije - psihološka i sociološka.

“Psihološki usmjerena teorija polazi od toga da je za razvoj empatije bitna koncepcija vlastitog JA koju svaka osoba ima o sebi. Koncepcija vlastitog JA uključuje sposobnost samoposmatranja, zauzimanja distance u odnosu na sebe i svoje ponašanje i formiranje pojma o sebi.” (Enciklopedijski rječnik pedagogije)

Psihološka teorija, dakle, ističe *homo sapiensa* sa svim njegovim osobinama proisteklim iz njegove razumnosti, od kojih je za ovu priliku najzanimljivije samoposmatranje i činjenica da svaki čovjek najbolje poznaje sebe i na osnovu sebe i svojih doživljaja promatradruga. Sebe, dakle, postavlja kao mjerilo i druge poredi sa sobom. U unutarnji svijet druge osobe se ne može “direktno ući” nego se o njegovoj kakvoći zaključuje na osnovu simptoma koji se očituju u načinu ponašanja. Ukoliko neka osoba ima slično ponašanje kao i mi u datim situacijama, ukoliko kod nje nalazimo iste simptome kao i kod sebe, onda je ta osoba slična nama i lakše ćemo je razumjeti, a u njen unutarnji svijet jednostavnije empatijski projicirati.

Manje šanse za razumijevanje i uspješno empatijsko projiciranje nastaju onda kada osoba koju percipiramo pokazuje simptome kojih nema kod nas ili

slična unutarnja preživljavanja različito manifestira. Uzroke ovoga treba tražiti u različitosti temperamenata, kulturne i društvene sredine, materijalnih prilika u kojima percipirana osoba živi, životnog iskustva i sl.

Sposobnost samoposmatranja, uočavanje veze između unutarnjih doživljaja i vanjskih simptoma, ukoliko je objektivno, može dovesti do niza značajnih rezultata - moguće je razotkriti mehanizme i motive naših nesvjesnih ponašanja. Kao primjer za to nek posluži jedna hipotetička situacija. Nalazimo se na nekoj zabavi, okruženi raznim ljudima. Neke od njih ne poznajemo nikako, neke smo tek upoznali. Trudimo se da sa svima postupamo na lijep i pristojan način kao da te ljude volimo. Međutim, postoji neka osoba čiju pažnju želimo pridobiti, znajući da kod te osobe ima nešto za nas odbojno, ali sva naša nastojanja su uzalud. Onda sebi postavljamo pitanje: "Zašto ovo činim?" Stvar je u tome da sami sebe potpuno ne razumijemo. Negdje u "dubini naše svijesti" postoji neko neprijatno iskustvo koje nas odvraća od onog što, ustvari, radimo. Tom nesvjesnom mehanizmu suprotstavljen je jedan drugi, također nesvjestan, koji teži da stvari dovodi u ravnotežu. Suprotstavljaju se dva principa - nered i harmonija. Težimo se približiti onome što je možda i pogubno za nas, a sve to zbog slijepog praćenja uputa onog iz "dubine naše svijesti." Samoposmatranje bi vjerojatno dovelo do otkrivanja tog pokretačkog mehanizma, što bi nas nagnalo da razmišljamo i o osobi koja nas "odbacuje", da se pokušamo uživjeti u njen položaj i razumjeti (donekle) zašto nas ignoriše kako bismo se sigurno i na vrijeme distancirali od nje.

Dakle, upoznati prvo sebe, sve mehanizme naše psihe, postaviti sebe za mjerilo i tako uspostaviti otvoren stav prema drugima i stvoriti vlastiti senzibilitet za osjećaje ponašanje drugih oko nas.

Sociološka teorija ne isključuje psihološku kao što ni psihološka ne isključuje sociološku. Ustvari, one se međusobno upotpunjavaju. Sociološka teorija prihvata tvrdnju da je za razvoj empatije potrebna koncepcija o vlastitom JA, ali više ulazi u proces razvoja te sposobnosti za koji je opet potrebno društvo, percipijent ili auditorij. Dakle, za razvoj empatije potrebna je komunikacija s drugima, preuzimanje uloge slušatelja. Empatija kao osobina ne bi imala svrhe da nije drugih, da nije percipijenata.

Eksperiment u Helsinkiju

M. Kalliopuska provela je eksperiment u Helsinkiju kako bi prikazala primjer svjesnoga i organiziranog rada radi razvoja empatije. Ona je, koristeći metod naporednih grupa, u nekoliko eksperimentalnih škola organizirala neku vrstu kampanje čiji je cilj bio svjesno djelovanje na razvoj empatije kod učenika.

Dobijeni rezultati su uspoređivani sa kontrolnim školama. U toku jedne sedmiце ("empathy week") iz dana u dan stvarane su situacije gdje su učenici osvještavali sposobnost empatije doživljavajući je i neposredno prakticirajući. Eksperimentom je trebalo pokazati koliki je stepen empatičnosti eksperimentalne i kontrolne grupe, te koliki je utjecaj na razvoj empatičnosti imalo organizirano djelovanje na eksperimentalnu grupu. Također su izvođene vježbe slušanja, odnosno percipiranja druge osobe kako bi se "prodrlo u dubinu" percipijenta i dokućilo ono istinsko ljudsko.

Rezultati su bili pozitivni i pokazali su da se organiziranim djelovanjem može vršiti utjecaj na empatijsku sposobnost učenika, naročito na one komponente koji se tiću emocija. Rezultati su bili bolji u onim školama gdje su učenici mogli unaprijed planirati program rada i gdje su se više provodile vježbe izmjenjivanja uloga i postavljanja sebe u položaj drugoga. Pokazalo se da su bez praktičnog rada rezultati na razvoju empatijske sposobnosti minorni, odnosno, doživljaj empatije se ne može postići samo predavanjima i davanjem informacija.

Između ostalog, u eksperimentu su odvojene grupe dječaci - djevojčice. Dobijeni rezultati podudarali su se sa nekim prethodnim, a i potonjim rezultatima kada je empatija u pitanju i pokazuju da su u prosjeku djevojčice empatičnije od dječaka. Dalje, sposobnost empatije je proporcionalna kognitivnom razvoju - stjecanjem znanja pojaćava se i empatijska sposobnost.

Najzanimljiviji i najznaćajniji rezultat do kojeg se došlo ekperimentom u Helsinkiju koji sama Kalliopuska istiće jest da postoji mogućnost ravoja empatije kroz organizirano djelovanje i organizirane oblike života i rada u školama uz izvijesnu intenzivnost njihovu i aktivno ućešće ućenika u njihovom planiranju, organiziranju i provođenju.

Važnost empatije u odgoju

Empatija svoju primjenu ima u mnogim oblastima ljudskog života, između ostalog i u odgoju. Neki od momenata koji ukazuju na važnost empatije kada je odgoj u pitanju su:

- ✓ otkrivanje osjećanja koja prate ponašanje;
- ✓ prihvatanje osobe kakva jest;
- ✓ otkrivanje emocionalno-motivacijskih faktora;
- ✓ shvatanje odgajanika u njegovom totalitetu;
- ✓ biranje adekvatnih odgojnih sredstava i postupaka;
- ✓ prilagođavanje komunikacije ućenicima;
- ✓ uspiješnost odgojnog djelovanja.

Važno je da osobi sa kojom smo u odnosu, osobi koju percipiramo, tj. učeniku ili studentu ne prilazimo samo racionalno, procjenjujući je samo na osnovu onoga što vidimo, već se treba pokušati uživjeti u njen položaj i otkriti motive koji je navode na određeno ponašanje. Treba, dakle, izbjeći tzv. “halo efekat” i percipiranoj osobi posvetiti više pažnje kako bi se o njoj stekla prava slika. Stoga nastavnik treba respektirati osjećaje odgajanika i svojim ponašanjem izazvati željeno ponašanje učenika. Nerijetki su slučajevi gdje učenici preživljavaju prave traume zbog načina na koji nastavnici s njima postupaju. Te su traume nekada toliko jake da odgajanici školovanje poimaju kao nešto neprijatno, što se opet prenosi na mlađi naraštaj koji buduće školovanje poima jednako i sa strahom ulazi u obrazovni proces. Zato se kod mnogih razvija rigidan odnos prema nekom nastavniku kao ličnosti, a i nastavničkom pozivu uopće. Postoji i jedna konzekventnija stvar - učenici često i predmet promatraju kroz nastavnika, pa se pored rigidnosti prema nastavniku kao posljedica javlja i rigidnost prema predmetu koji dati nastavnik predaje. Zato bi bilo preporučivo izraditi programe kojim bi se studenti koji se osposobljavaju za budući rad sa učenicima, a koji su pretrpjeli slične traume na neki način oslobode tih truma i neugodnih iskustava koje su pretrpjeli. Poznato je da se osjećajima učenika posvećuje malo pažnje te da nastavnika uglavnom zanima ono što učenik zna. Da bi se taj lanac prekinuo potrebno je kod nastavnika poraditi na razvoju empatijske sposobnosti.

Nastavnik sa empatijskom sposobnošću prihvatit će učenika kao potpunu ličnost sa svim njegovim vrlinama, mahanama, znanjem i, dakako, osjećajima. Nerijetko se zna desiti da nastavnik ima svoj ideal učenika, unaprijed stvorenu sliku kakav bi učenik trebao biti. Problem nastaje onda (a to je veoma često) kada se učenik ponaša na način koji ne odgovara zamišljenom idealu, pa ga nastavnik ne prihvaća. Nastavnik koji posjeduje empatijsku sposobnost prihvatit će učenika onakvog kakav on jest, ali će se potruditi da ga određenim adekvatnim odgojnim metodama razvije u željenom pravcu.

Nastavnik koji ima razvijenu empatijsku sposobnost lakše će otkriti skrivene motive učenikovoga ponašanja i poduzeti određene mjere, ukoliko to ponašanje zahtijeva. Tek kad nastavnik otkrije skrivene motive, može se reći da je razumio učenika. Do komplikacija može doći ako nastavnik o učeniku sudi samo na osnovu ponašanja, ne tragajući za motivima i uzrocima. Pogrešno stvorena slika za sobom povlači i pogrešne metode i postupke, a posljedice mogu biti katastrofalne. Ovo se zna često desiti, jer se kod učenika isti motiv različito manifestira. Tako će se osjećaj nesigurnosti kod jednog učenika manifestirati agresivnošću, kod drugog pak u obliku mimikrije, izigravanja autoriteta, a kod trećeg povlačenjem u sebe. S druge strane, pojedina ponašanja mogu biti izazvana različitim motivima. Tako agresivnost može imati uzrok u osjećaju manje vrijednosti,

želji za isticanjem, osjećaju povrijeđenosti i sl. Nije, opet, ni tako rijetka pojava da učenik uopće nije svjestan svog ponašanja ni zašto se tako ponaša. Stoga je nemoguće dokučiti pravi motiv takvoga ponašanja samo na osnovu razgovora, ali je uvijek dobro čuti šta učenik misli o tome.

Razvijena empatijska sposobnost dolazi do izražaja naročito u komunikaciji nastavnika i učenika. To je komuniciranje empatijsko, nastavnik se “mora spustiti na nivo učenika,” saživljavajući se s njima i prilagođavajući se njihovim sposobnostima i mogućnostima percepcije. S druge strane, nastavnik mora raditi na razvijanju empatijske sposobnosti kod učenika kako bi i njih osposobio za empatijsko komuniciranje. Ujedno, time se stvara osnova za stvaranje dijaloga.

Zaključak

Iz svega navedenog može se zaključiti koliki je značaj empatije kada je u pitanju dijalog bilo koje vrste - intergeneracijske, intraprofesionalne, interklasne, interreligijske i dr.

U ovom članku date su osnovne spoznaje o empatiji, o njenim komponentama, postojećim teorijama uz akcent na njenu primjenu u odgoju. Za kraj bi trebalo istaći i još jednom naglasiti najbitnije momente kada je u pitanju odnos nastavnik-učenik i sve ono što je karakteristično za taj odnos. Istaknuto je da nastavnik često ne razumije učenika, a sve zato što nema dovoljno razvijenu empatijsku sposobnost. Uzroci tome mogu biti raznoliki - traume proživljene kroz odgoj od strane nastavnika, neangažiranost profesora da na studiju osposobe budućeg odgajatelja kako bi se posvetio i empatiji, preko lijenosti do “zasićenosti” poslom. O prva dva uzroka bilo je više riječi u samom članku, a druga dva također treba uzeti u razmatranje, jer nije rijetka pojava da nastavnik odnos prema učenicima svede samo na razmjenu informacija i vrjednovanje znanja ne zanimajući se za osjećaje i raspoloženje učenika. To najčešće dolazi zbog neke vrste prezasićenosti poslom koji obavlja, tako da se sve pretvara u naviku koja u svijesti nastavnika ima predznak nužnoga, dosadnog i negativnog. Zato je potrebno još na studiju studentima naglasiti značaj empatije, uraditi nekoliko praktičnih vježbi na tu temu, a uspjeh sigurno neće izostati, što je dokazano i eksperimentom u Helsinkiju - dobro osmišljenim djelovanjem može se pospješiti empatijska sposobnost. Kada su u pitanju nastavnici iza kojih je studij godinama daleko i koje je kolotečina navike odavno zahvatila, a imaju odsustvo empatijske sposobnosti, za njih je najbolje organizirati seminare na datu temu uz praktični dio.

Ovim problemima trebali bi se baviti za to kompetentni ljudi, jer će truma kod učenika i dalje biti, a školovanje će ostati neko neprijatno iskustvo sa kojim se

valja suočiti već u šestoj godini života i individua će taj period pokušati izbaciti iz svijesti skupa sa dijelom stečenog znanja. S druge strane, neke predmete neće učiti “s ljubavlju,” nego zato što mora i svoje sklonosti će usmjeriti u pravcu koji za njega i nije najpogodniji i koji mu najviše (ne)odgovara.

Literatura

1. *Bratanić, Marija, Mikropedagogija, Interakcijsko-komunikacijski aspekt odgoja, Školska knjiga, Zagreb, 1993.*
2. *Slatina, Mujo, Nastavni metod (prilog pedagoškoj moći suđenja), Filozofski fakultet Sarajevo, 1998.*
3. *Enciklopedijski rječnik pedagogije, Matica hrvatska, Zagreb, 1963.*
4. *Kalliopuska, M., Empathy and birth order, Psychological reports, 1984.*

GRADOVNIK

SOCIOLOGIJA

Srdjan Vukadinović

Društvene promjene u integracijskom raskoraku kulturoloških vrijednosti

Sažetak

Problemi u komunikaciji i razumijevanju stvaraju raskorak unutar strukture društvenih promjena modernizacijskog doba. Vrijednost kompromisa je u razlikama. Svaki sistem, pa tako i onaj društvene strukture može funkcionisati samo ako postoji određeni stepen međusobnog sklada njegovih konstituenata, kao i spremnosti na dijalog. U okviru dijaloga ključ uspjeha je kompromis. Unutar različitih podstruktura društva kao dva veoma zapaljiva segmenta nameću se neophodnost dijaloga, koja se osim na povjerenju zasniva i na sintezi različitosti. Mnoštvo identiteta na jednom prostoru je različitost koja predstavlja specifičnost i određenu komparativnu prednost u društvenom bivstvovanju, u odnosu na drugi homogeniji areal. Različitost identitetskog postojanja je nešto od čega se ne može pobjeći i što je, često, prouzrokovalo konflikte i sukobe. Konfliktnost prouzrokovana nerazumijevanjem različitosti identiteta je pratilac životnih zbivanja na južnoslovenskom prostoru. U drugim identitetskim obilježjima se nerijetko vidjela opasnost po sopstveno egzistiranje.

Sušтина konfrontiranja identiteta u društvenim promjenama zapaža se u konfliktnosti, koja je posljedica određenih predrasuda i stereotipija, prema onome drugome ili trećemu. Pored toga, obilježje međuentitetske konfliktnosti nosi specifičnosti nepoznavanja kulturno identitetskih svojstava drugih. U tom smislu uloga medija je od izuzetnog značaja. Sinteza različitosti koja se ispoljava u sadejstvu medijske i identitetske podstrukture društva se ispoljava u specifičnoj sintagmi – kulturi mira. Kultura mira u hetoregenom suživotu je nešto što se konstituiše na razumijevanju, toleranciji, nestereotipizaciji, i prije svega, poznavanju drugosti. Naravno, stereotipi će postojati, ne samo u prošlosti i sadašnjosti, nego i u budućnosti. Kada se tome doda još i mitomanija u objašnjenju i tumačenju međuentitetskih odnosa na jednom trusnom području, nastaje konfuzija koja kulminira destrukcijom i konfliktnošću. Temeljnu odrednicu kulture mira čini obrazovanje i odgajanje, prije svega mlađih generacija ne na stereotipijama i mitomaniji, nego na

promišljanju koje poštuje i uvažava različitosti, a zasniva se na sopstvenom mišaoenom, racionalnom i emocionalnom iskustvu. Rezultanta temeljnih odrednica pojavnosti kulture mira dovodi do uspostave sinteze različitosti kroz, i u, dijalogu raznolikosti podstruktura društva. Suština društvenih promjena modernizacijskog doba je u promovisanju kulturoloških vrednota kojima se prevazilaze podjele, a ističu i naglašavaju različitosti kao integracijski nukleus.

Ključne riječi: Društvene promjene – Raskorak – Integracije – Kulturološke vrijednosti – Susreti različitosti - Podjele.

Uvod

Društvena kriza je učinila svoje u strukturi svijesti promišljanja o (ne)dijalogu u posttranzicionom periodu. Aktualizujući duboke ideološke podjele iz daleke prošlosti na sceni je način djelovanja koji se ne može odrediti kao struktura kulturnog dijaloga. Monološka svijest i diskurs opstaju kao jedna od glavnih karakteristika takve društvene zbilje. Nivo dijaloga i njegova obilježja su gotovo uvijek u rukama elita, i to u prvom redu vladajućih.. Dominiraju razne vrste političkog govora i dijaloga. U uslovima kada se neke društvene podstrukture, kao ona identitetska, ispoljavaju u vlastitoj konfliktnosti, na sceni je govor koji je apsurdan i besmislen. Najmanje monološka kultura koja je spremna da čuje jedino samu sebe može razrešavati protivurječnosti unutar neke strukture. Aktuelna dešavanja unutar identitetske podstrukture zahtijevaju argumentovanu raspravu o pitanjima koja su teška i o kojima se ne može naći odgovor sa sigurnošću i brzo. Umjesto da se nešto dokazuje i da isto ne stvara zabunu, uvijek se ide na diskvalifikaciju drugosti. Potrebno je sniziti ton kako se ne bi nivo političke kulture i govora kasnije prelijevao na društvo u kojem raste netolerancija. Agresivnost u tumačenju konfliktnosti unutar identitetske podstrukture mogu razobličiti, neutralisati i relaksirati mediji kroz svojevrsnu sintezu različitosti koja je lišena netrpeljivosti, nerazumijevanja i jednostranosti.

1. Prevazilaženje napetosti između podstruktura društva

Referentna tačka prevazilaženja napetosti unutar jednog društva obuhvata razumijevanje mnoštva, identiteta, njihovog prihvatanja i tolerisanja. Glavni činioci društvenih, kulturnih i aktuelnih južnoslovenskih prilika i njihova dekonstruktivnost je uslovljena identitetom i njegovim razumijevanjem. Sva nastojanja da se balkanska i južnoslovenska drama svede na neki od ideologijskih modela pokazuju se nedovoljnim znanjem i manjkom moralne i političke odlučnosti. Bez

razumijevanja nacionalizma kao pokretača složene raspodjele etno-nacionalnih i etno-religijskih napetosti i sukobljenosti u cijelom balkanskom prostoru, nije moguće razviti modele društvenog, kulturnog i ekonomskog bivstvovanja i građenja evropske budućnosti regiona. Prikrivanje nacionalizma navodnim nacionalnim i identitetskim interesima jedne grupacije, obično one koja je brojčano i na drugi način dominantna, najbanalnija je malignost koja urušava društveno tkivo. Dekonstrukcija znanja o tome jeste potreba i obaveza kulture mira, kao poželjnog načina i stila života na balkanskom prostoru. A medijska podstruktura u promovisanju vrednota različitosti je ključna u društvu. Razvijanje kulture mira sa svim navedenim intencijama je dominantna i prvenstvena obaveza poslenika mira i suživota, upravo iz one populacije koja je bila ili jeste uzročnik dekonstruktivnog dejstva u ambijentu, a koje je zasnivano na nerazumijevanju identiteta ili pokušaju nadvladavanja jednog drugim. Razorne posljedice nedostajanja takve svijesti u remetilačkom i dekonstrukciji sklonom identitetskom okviru, i na njoj utemeljenog ideologijskog djelovanja, vidljive su, naročito, posljednje dvije decenije starog, drugog, i isto toliko dekada novog, trećeg, milenijuma. Nerazumijevanje egzistiranja mnoštva identiteta i njihove koegzistencije kroz kulturu mira, uočljivo je u urušavanju društva i s njim povezanom političkom, kulturnom i ekonomskom agonijom.

Mogućnosti za izlazak iz aktuelne identitetske društvene zapriječenosti postoje. Isto tako moguće je ocrtati političke, ekonomske i kulturne promjene na južnoslovenskom prostoru, koje bi prevladale nerazumijevanje egzistencije identitetskih različitosti. Među prvotnim mogućnostima, te promjene treba da prevaziđu svijest o tome da na tim prostorima svi govore istim jezikom. Možda ga svi ne zovu istim imenom, ali to je manje bitno od činjenice da ga svi razumiju. Lingvistički to je isti jezik. U smislu prevazilaženja protivurječnosti jako je dobro i važno da svi na balkanskom, odnosno južnoslovenskom prostoru mogu čitati jedni druge i da karavani i sajmovi knjiga mogu hoditi s jednog na drugi kraj prostora koji su urušeni u žestokom konfliktu. Ushićenje radi toga je vidljivo kod značajnog broja populacije koja čita bez problema i predrasuda djela iz bosansko-hercegovačkog, crnogorskog, hrvatskog ili srpskog identitetskog jezičkog prostora. Vrijeme i događaji na Balkanu čine svoje. Prije samo desetak godina, posljednjih ljeta drugog milenijuma, nezamislivo je bilo da u knjižarama, na sajmovima ili kioscima jednog identitetskog ili makar dominantnog područja, budu prisutna štampana i književna djela iz drugog ili trećeg ambijenta. Radi daljnjeg razvijanja svijesti o različitosti identiteta i njihovoj normalnoj koegzistenciji ne treba insistirati na nekim tezama koje za određeni identitetski prostor nisu dobrodošle, kao recimo da je riječ o istom jeziku. Ali se za početak može reći da je riječ o istoj čitalačkoj publici. Kultura mira osim znanja i razumijevanja traži

strpljenje i postupnost. Pored toga traži i uspostavljanje standarda, makar i minimalnih, koji za početak komunikacije nisu sporni i koji za jednu knjigu, film, teatarsku predstavu, likovnu izložbu, kao i širi kulturološki i društveni čin, a koji su svojom strukturom zanimljivi ili mogu biti takvi, ne znače gotovo ništa. Za dobro, zanimljivo i kvalitetno kulturološko i društveno djelo neke nedoumice i navodni standardi ne predstavljaju nikakve prepreke. A različitosti koje postoje i koje su prisutne ustanovljavaju se prema onim identitetima koji su i prostorno, a i strukturno, bliski ili bliskiji. Zbog toga je kultura mira i njeno shvatanje i poimanje identiteta jedan opipljivi auditorijum svih različitosti i svih bliskosti. Različitosti i bliskosti se mogu shvatati i dvojako, ali kvalitetna i zanimljiva društvena djela čine tu paradigmu.

2. Postojanost društvenih promjena u prevazilaženju integracijskih protivurječnosti

Nepotpunost prisustva informacija o drugome razlog je čestog otklona prema različitostima. Nepostojanje pravih informacija neminovno sa sobom nosi i širenje zloradih i zlonamjernih priča i interpretacija o drugome. Zbog toga se nemilosrdno od bilo kakve komunikacije odbacuju oni koji nisu u sličnom ili istom identitetskom kodu sa većinskom ili dominantnom grupacijom (Giddens, 1992:134-142). Zato što im nisu po volji pripadnici drugosti, ljudi su spremni da o njima šire proizvoljne, a pri tome neistinite informacije. I tada se dogodi da pojedinac ili grupa ljudi, pa čak i čitavi narodi budu obilježeni i žigosani, ali bez stvarnog pokrića za tako nešto. Pri tome, prenoseći neistinite konstatacije o drugostima mnogi koji ih prenose dodaju još po nešto. Toga momenta rađa se predrasuda ili stereotipija. Opasna i zapaljiva igra riječi, poslije koje dolazi diskriminacija, zavist, pakost, neprijateljstvo, mržnja, pa na južnoslovenskom prostoru i dekonstrukcija društva, u vidu ratnih razaranja. Predrasude i stereotipije podrazumijevaju loše i iskrivljeno mišljenje o nečemu drugome već u startu, i to bez nekih valjanih saznanja o tome. Ta negativna energija, koja je konstituent predrasuda, je nešto što je jako rašireno i rezultat je nedovoljnog i saznanja i obrazovanja. Ljudi žive kao žrtve predrasuda, jer teško da neko može zamisliti što se u glavi konkretnog životnog i društvenog opredjeljenja, kada je drugost u pitanju, dešava. Zbog predrasuda čovjek je spreman i na progon, segregaciju, ali i uništenje drugoga i drugačijega od sebe. Dekonstrukcija ex-jugoslovenskog društva je posljedica suprostavljenosti i konfliktnosti identitetskih obilježja koju su prouzrokovale predrasude i stereotipije i o sebi i o drugima.

Predrasude i stereotipije su društvene anomalije koje se teško iskorjenjuju. O određenoj drugosti ljudi donose svoj stav ili imaju svoje mišljenje ili sud na

osnovu sopstvenog znanja ili neznanja, na osnovu iskustva ili svojih osjećaja. Prihvatajući unaprijed nešto, a da se pri tome nema znanje o tome, ulazi se u predrasudu. Ako se nešto prihvati kao gotova stvar, na osnovu neznanja, veoma brzo se pokaže da je to zabluda ili da je pogrešno. Također, pokaže se da tako nešto ne može imati nikakvog realnog osnova u nekom iskustvu, a dosta često i u čovjekovom emocionalnom životu.

Stavovi i mišljenja o drugostima zasnovani na pogreškama ili zabludama su prisutni gotovo svuda, u svakoj sferi čovjekovog bitisanja i egzistencije. Iznoseći svoj stav prema zajednici ili prema društvenoj grupi kojoj pripada ili ne pripada, pojedinac ga formira na tri nivoa: jedan je racionalni, sadržan u znanju ili saznanju; drugi je emocionalni, sadržan u osjećaju i iracionalnoj sferi čovjekove ličnosti i treći je životno iskustveni koji se vezuje za društvenu neizvjesnost i koja je takav stav napravila od našeg mišljenja. U strukturi predrasuda su prisutne tri logike: logika saznanja, logika srca i logika (ne)iskustva koje su u svojoj strukturnoj ravni na više nivoa čvrsto konstituissane.

Prisutne su predrasude o različitim sferama čovjekove ličnosti i djelovanja i egzistiranja. Najčešće se govori o vjerskim, nacionalnim i rasnim predrasudama, ali i o predrasudama u domenu spola, roda i svega onoga što je razlika i što je drugost.

Na balkanskom, odnosno južnoslovenskom prostoru predrasude jako dugo traju. Njihova dugotrajnost se postiže time što se kao negativni principi čvršće vezuju za dušu i emocije nego pozitivni. A unutrašnja dimenzija čovjekovog bića, na prostoru gdje su predrasude najviše vezane za grupe i pripadnost njima, i gdje se pripadnik druge grupe, čim nije sa njime smatra da je protiv njega, jako su kompleksne.

Akcije i radnje utemeljene na predrasudama, na balkanskom području, bile su veoma opasne i imale su tragične posljedice. Pri tome, ako se predrasude o drugostima fingiraju u političke svrhe, kao što je bio slučaj sa ex-ju društvom, one su mnogo pogubnije kako po sudbinu pojedinca, tako i po sudbinu čitave grupe i društva. Dekonstrukcija društva na balkanskom području je bila najbolji lakmus papir za pokazivanje toga koliko predrasude koje su očigledno bile podstaknute sticajem nekih situacionih faktora spolja, mogu da izazovu razorne posljedice po društvo.

Postojanje i formiranje prerasuda i stereotipija o drugostima, kao i način njihovog ispoljavanja zavise od mnogo faktora. Pokazuje se da zavise od tipa ličnosti, stepena obrazovanja i saznanja, kao i od porodičnog vaspitanja. Kada se pomenuti faktori formiraju i konstituišu na principima kulture mira, u čijoj osnovi je životna koegzistencija, uviđa se da je mnogo toga lošega što se čulo o različitim drugostima posljedica neznanja. A kada se uvidi pravo stanje stvari pokazuje se da je drugost o kojoj se zaključivalo na osnovu pretjerane emocije ili

poluistine slična po mnogim stvarima, ako ne čak i nadvlađujuća i dominirajuća. Tri faktora od kojih zavisi postojanost i opstojnost predrasuda i stereotipija su (ne)postignuća jednog ambijenta u civilizacijskom slijedu događanja. Zapaža se da čitav svijet postaje jedan i jedno, uz uvažavanje svih specifičnosti koje tvore bitne različitosti. Prevazilaženje predrasuda na principima kulture mira je proces u koji moderan svijet užurbano ulazi. To su prirodne zakonitosti postojanja, jer se stalno nešto mijenja, stalno nešto treba. A dok se mijenja egzistencija čovjekovog bivstvovanja radi se o živim i dinamičkim procesima. Čim nema promjena društvo je statično i završeno je sa njegovim razvojem. Čim kod pojedinaca i grupa nema razmjene informacija i podataka o drugostima, čim nema različitih pogleda i mišljenja društvo postaje nemoćno u razrješavanju ključnih problema. Nemoćno je jer se ne može upustiti u razrješavanje mimo predrasuda i mimo poluistina. Jedino se statično društvo, koje ne počiva na principima kulture mira, može braniti predrasudama. Ali to nije prava odbrana. To je samo pokušaj da se nastavi egzistirati u svijetu i društvu koje se ima, a ne može se prihvatiti razmjena drugačijih mišljenja, ideja i konkurencije koja iz globalnog društva dolazi.

3. Pravovaljana spoznajnost različitih podstruktura društva

Prohodnost i razvoj svijesti o egzistiranju mnoštva identiteta zavisi od socijalizacije svojstava koje pojedinac ili grupa posjeduju. Socijalizacija u različitim razdobljima, kao što je bio slučaj i na južnoslovenskom prostoru je doživljavala svoje mijene. U jednom razdoblju se insistiralo na jednom jedinstvenom identitetu, što je bila svojevrsna jednostranost u poimanju ovog fenomena (Bek, 2001:57-62). U drugom razdoblju jedna jednostranost zamijenila je drugu, koja je počivala na insistiranju koje je veoma razumljivo na posebnostima, odnosno na nacionalnom identitetu. Kultura mira je način života koji podrazumijeva mnogo umjereniju liniju u tumačenju i poimanju identiteta. Može se reći da je ta percepcija identitetskih obilježja sadržana u jednom “zajedničkom identitetskom tržištu”, ili bolje reći “kloniranom tržištu”. Na prvi pogled takvo određenje zvuči malo empatično ili prenatlaženo, ali u suštini je jedna sveobuhvatna identitetska figura ili sinonim za zajedništvo mnoštva identiteta. To je prostor koji popunjavaju svi oni koji nemaju nikakve prepreke u razumijevanju i shvatanju svih drugosti. Sudionici i učesnici, na i, u ambijentu “kloniranog identitetskog tržišta” imaju svekoliku otvorenost. Ta otvorenost koju imaju može biti integrativna, nikada naprosto razdvajajuća, podvajajuća ili separatistička. “Klonirano identitetsko tržište” ima tendenciju da izaziva barijere, na neki način da ih provocira. Također, poziva pojedince u javne forume da bi im se pokazalo da treba razgovarati zajedno. I to u javne forume poziva one

pripadnike određenih grupa koji smatraju da ne treba ili da se nema što i o čemu razgovarati sa drugostima.

Na “kloniranom identitetskom tržištu” dolazi do integracije različitosti. Dolazi i do integracije različitih pojedinaca i društvenih grupa. Identitetsko tržište ne teži ničemu što bi se moglo nazvati niveliranje ljudi, nego socijalizaciji njegovih strukturnih segmenata. A strukturu toga tržišta konstituišu ljudi i identitetski sadržaji. Tradicija identitetskih obilježja na Balkanu je da pojedinci i čitave grupe ne žele međusobno komunicirati. Ideja “kloniranog identitetskog tržišta” je da ostvari nešto što je suprotno toj nakani prisutnog ponašanja. Ako pojedinac ili grupa, kao pripadnici određenog identiteta ostanu zatvoreni u svojim obilježjima, bilo strukturnim, geografskim, bilo onim koje zamišljaju u nekom graničnom okruženju, njih ne zanima egzistiranje mnoštva identiteta. I onda oni prelaze i žive u najobičnijem politikanstvu. Među takvim pripadnicima identitetskih nakana mogu se naći, i često se nalaze, intelektualci i značajni stvaraoci. Socijalizacija identitetskih svojstava znači da se u okviru “kloniranog identitetskog tržišta” javno govori o svom iskustvu suživota, recimo nacionalnog, religijskog, političkog, kulturnog ili nekog drugog identiteta. Jer, ima slučajeva da se često mimo toga tržišta kao neki autoriteti izgradnje prije svega nacionalnog identiteta uzimaju određena djela koja njihovi autori pišu u osami, a da pri tome nisu imali namjeru da između njihovog djela i nacionalnog identiteta stoji znak jednakosti. Da ljudi to ne bi uzimali kao jednostranu identitetsku platformu, tu je “klonirano identitetsko tržište”, koje će kroz javni razgovor socijalizirati ono što je univerzalno i zajedničko u egzistiranju mnoštva različitosti.

4. Kulturološke vrijednosti kao sinteza integrirajućih različitosti

Nepostojanje uslova unutar društvene strukture za razvoj kulture dijaloga konstituiše ambijent u kome se komunikacija u javnom prostoru zloupotrebljava. Zloupotreba se vrši od strane neobrazovanih i onih nespremni za razrješenje problematičnosti. A prevazilaženje protivurječnosti identitetske podstrukture društva postiže se dijalogom. Zagovaranje dijaloga po svaku cijenu je imperativni zahtjev vremena, koje se može u figurativnom smislu odrediti kao period kulture mira na Balkanu, odnosno južnoslovenskom arealu. Pogotovo je bitan dijalog u medijima, zbog uticaja koji imaju u društvu. Mediji su često kritikovani zbog mogućnosti određene manipulacije. Ali, s druge strane jako bitno je istaći najvažniju stvar koju mediji nose u svom egzistirajućem biću – a to je javni dijalog. Mass mediji, kada je u pitanju prevazilaženje konfliktnosti identitetskih obilježja mogu upriličiti ono što su Rimljani imali kao “Forum”, a Grci kao “Agor”. Jer, ako je išta poteklo bitno i značajno iz stvaralaštva duha, poteklo je iz tih javnih

forumu. Današnji forumi u smislu prevazilaženja proturječnosti su ekrani, kao što su kod Grka i Rimljana bili trgovi. Dijalog izvorno podrazumijeva da imaju dvije različitosti u nečemu što je logos, što je zajednički jezik i što je zajednička riječ. To znači, da dijalog postoji kada su se negdje u nekoj tački dodira prihvatile i susrele sve osnovne pretpostavke. A dodirne tačke su da se govori i razumije isti jezik i da postoji istomišljeništvo u nekim osnovnim stvarima. Recimo, da su ljudi demokrate i prosvjetitelji, a da ne vole nacionalizam u dijelu koji se tiče mržnje i predrasuda prema drugostima. Ili da su recimo nacionalisti i da ne vole integracije koje po njima uvijek uništavaju, asimiliraju. I ti pojedinci se negdje na tim dodirnim tačkama nađu i razgovaraju. Dijalog je nešto što uvijek treba dovesti u pitanje sa zajedničkim jezikom i krenuti od toga. Pri tome dijaloga na balkanskom prostoru ima kada se razgovara o nebitnim stvarima i pitanjima. Čim se govori o ozbiljnim i fundamentalnim stvarima, dolazi do konflikta. Kultura dijaloga ne može pretpostaviti da neko ima drugačije fundamentalne pretpostavke. I u tom momentu i tački dodira počinje kultura dijaloga, koja ustvari nije kultura dijaloga, nego je kultura nečega što tek omogućava dijalog.

Za kulturu dijaloga na balkanskim, odnosno južnoslovenskim prostorima kao preduslov kulture mira treba puno sumnje i puno događanja u priopštenju takve komunikacije. Na balkanskim prostorima se naučilo živjeti u svojim “malim ćelijama”, pri čemu se ne želi razgovarati sa neistomišljenicima, koji nemaju iste pretpostavke za razgovor. A ako postoje iste pretpostavke, onda se često kaže da kao istomišljenici nemaju što razgovarati, pri čemu su svi sudionici dijaloga izloženi žestokoj javnoj kritici. U balkanskim, odnosno južnoslovenskim prostorima je neophodno naučiti živjeti u pluralu različitosti (Vukadinović, 2002:52-55). Velika mana i nedostatak takvog koncepta komuniciranja je što ljudi na pomenu- tom području uglavnom žive u malim državama, u modelu koji je monoetnički ili mononacionalni. Zbog toga u konkretnom društvu treba naučiti, imati saznanje i svijest o tome da je društvo pluralno, i da ima puno različitih grupacija, i da je to jako dobro. Tu ima puno slojeva koji stratifikovani jedan pored drugoga, a ne jedan iznad drugoga, čine društvo bogatijim i punijim.

5. Zaključak

Najznačajniji promotori kulturoloških vrednota u modernizacijskom vremenu nisu, po svoj prilici, obrazovne institucije, već mediji. Razvijajući, prvenstveno, svijest o elementima koji tvore kulturni dijalog, a protiv onih o nemogućnosti sloge, mržnji i netoleranciji, medijska podstruktura u (ko)egzistenciji sa identitetskom razvija specifičnu sintezu različitosti. Mediji oblikuju javno mnijenje, a sinteza različitosti u razrješenju ili makar neutralisanju protivrječnosti unutar

identitetske podstrukture će pokazati da ljudi ne smiju biti pesimisti smatrajući da je u sredini gdje žive i djeluju sve crno. Dobijajući loše poruke o nečemu što je dio društvene strukture, stvara se slika o bespomoćnosti pojedinca i institucija da rješavaju konfliktnosti. Isključivo takva slika nije realna. Jer život i društvo se sastoje od različitosti koje nisu samo crne ni bijele, već tu ima i drugih boja. Te boje nastoje prenijeti mediji. Približavaju ih pojedincima i grupama koje su djelovale pod utiskom jednostranosti i stereotipija. Mediji razobličavaju puzajuću sliku da se ne može i neće ništa napraviti po pitanju sinteze različitosti. U tom slučaju odgovornost je podijeljena. Ona nije samo ni na medijima, a ni na zagovornicima (ne)konfliktnih identitetskih podstrukture društva, nego na sinergiji svih činilaca koja se ispoljava kao specifična sinteza različitosti. Konstituenti sinteze različitosti nastoje promovirati neke posebne i neke pozitivne strukture u istom. Isto tako i isticati posebne primjere. Na taj način se doprinosi stvaranju jedne društvene realnosti. A realnost unutar identitetske podstrukture nije tako crna, kako je mnogi vide. Odgovornost je u tom smislu najviše na kreatorima društvenih podstrukture. U tom smislu budućnost po pitanju protivrječnosti unutar identitetske podstrukture društva je onakva kakvu je budu kreirali protagonisti navedene i medijske društvene strukture.

Temelj svakog demokratskog društva je dijalog. Veza argumentima koji dovedu do kvalitetnog rješenja, a time i napretka samog društva.

Na svojevrsan način kardinal Rajcinger, odnosno papa emeritus Benedikt XVI u svojoj enciklici "Caritas in veritate" poziva na interdisciplinarni dijalog različitih u jednom društvu oko bitnih pitanja.

Sve je manje kulture dijaloga u društvu i vrlo često, kada dvije strane trebaju biti u dijalogu bilo da se radi o pojedincima, bilo da se radi o ustanovama, dolazi do toga da jedna strana krene krivim putem neuvažavanja i neslušanja argumenta pa nemamo dijalog i ni druga strana više ne može izreći ono što je htjela.

U tom kontekstu uistinu se nalazi društvo na početku jednog milenijumskog i modernističkog demokratskog razvoja. Kao da se sve to prespavalo više od dvadeset godina, od 1990. godine, zbog čega je situacija dosta zabrinjavajuća.

U odnosu sa demokratskom strukturom, društvo se tu susrijeće s izazovom pitanja savjesti pojedinca. Propitivanje je to načina na koji se zagovaraju sopstvene ideje. U društvu u kojem demokratija nije zaživjela u punom smislu i kapacitetu, na te izazove najbolje mogu odgovoriti nezavisni pojedinci i mediji svojim angažmanima i inicijativama koje se temelje na uvažavanju različitosti promišljanja, kao i stručne i profesionalne utemeljenosti nečega što je korektiv ili "dežurno oko" demokratije i svih njenih zloupotreba od strane vladajućih elita.

Integracije i priključenje cjelokupnog južnoslovenskog prostora kulturološkim i civilizacijskim tekovinama, a ne normativnim i geografskim, jako je važno, jer od toga zavisi ne samo stabilnost regiona, već i postignuća u mnogim sferama društvenog djelanja. Zbog konfliktnosti izraženih u pojedinim segmentima regiona cjelokupni ambijent se mora kulturološki integrirati. Svako prolongiranje integriranja pomenutih vrednota, a insistiranja na normativno institucionalnim integracijama stvara povoljnu klimu za daljnje egzistiranje destrukcije, konfuzije i vakuuma u sistemu vrednota.

Sva nastojanja u papirologiji podrške pojedinim imaginarnim integracijskim poglavljima koja se postavljaju pred zemlje južnoslovenskog ambijenta će biti uzaludna, ukoliko se u glavama ljudi ne formira sistem kulturoloških i civilizacijskih vrednota koje baštini Evropa, a ne Evropska unija, i koji će doprinijeti ne samo formalnim integracijama zemalja južnoslovenskog prostora, već i promjeni načina razmišljanja. A promjena strukturnih segmenata svijesti dominantno i prvenstveno podrazumijeva kulturu dijaloga kao spremnost na ukrštanje različitih argumenata u cilju razvoja i napretka društva u svim sferama egzistiranja. Shvatanje kulturoloških vrijednosti koje egzistiraju u društvu na način njihovog doživljavanja kao prednosti, a ne mana ili nedostataka, ključna je filozofija promišljanja društvenih promjena.

Literatura

1. Bek, U. (2001), Rizično društvo, "Filip Višnjić", Beograd.
2. Giddens, A. (1992), Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age, Oxford: Polity Press.
3. Golubović, Z. (1995), Društveni karakter i društvene promene u svetlu nacionalnih sukoba, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd.
4. Kristal, D.(2003), Smrt jezika, Biblioteka XX vek, Beograd.
5. Mitrović, Lj. (2011), Geokultura razvoja Balkana i savremena sociologija, "Prometej" i Centar za sociološka istraživanja FF, Novi Sad-Niš.
6. Todorova, M.(1998), Imaginarni Balkan, Biblioteka XX vek, Beograd.
7. Vukadinović, S. (2002), Jedinstvo raznolikosti, Revija slobodne misli, Sarajevo.

Summary

Srdjan Vukadinovich
CHANGES IN SOCIAL INTEGRATION
DIFFERENT CULTURAL VALUES

Problems in communication and understanding create a gap within the structure of social change modern age. Value compromise in differences. Any system, including the social structure can function only if there is a degree of mutual fund its constituents, as well as readiness for dialogue. In the dialogue the key to success is a compromise. Within the various substructures of society as two very volatile segment impose the necessity of dialogue, which is in addition to the trust is based on the synthesis of diversity. A variety of identity in an area that represents the diversity and specificity of a particular comparative advantage in social being, compared to other more homogeneous areal. Differences identity of existence is something you can not escape and which is often caused conflicts and conflicts. Conflict to cause misunderstanding diversity of identity is a companion of life events on the South Slavs. In other features of identity are not rarely seen danger to their own existence.

The essence of the confrontation of identities in social change can be seen in the conflict, which is the result of certain stereotypes, according to the second or third. In addition, the feature of inter-identity conflict borne of ignorance of the specifics of the cultural identity of other properties. In this sense, the role of media is of great importance. Synthesis of diversity which is demonstrated in conjunction media and identity of the substructure of society is manifested in specific the phrase - culture of peace. Culture of peace in hetoregenous coexistence is something that is constituted on understanding, tolerance, nonstereoty, and above all, the knowledge of otherness. Of course, streotype will exist not only in the past and present, but also in the future. When you add even mitomany in explaining and interpreting interidentitety relations on a seismically active area resulting confusion that culminates destruction and conflict. The fundamental determinant of the culture of peace makes the education and training, above all, the younger generation not to streotipy mania, but on reflection that respects and appreciates diversity and is based on their own speculative, rational and emotional experience. The resultant basic determinants of the incidence of a culture of peace leads to the synthesis of diversity through the establishment of, and in, the dialogue diversity substructure of society. The essence of social change modernization era is to promote cultural values which transcend divisions, a highlight and emphasize the differences as integration nucleus.

Key words: Social Changes - Discrepancy - Integration - Cultural Values - Meetings Diversity - Divisions.

GRADONKH

TEATROLOGIA

Srdjan Vukadinović

Sa Servantesom kroz kazalište za sva vremena

Sažetak

Matica hrvatska se šesnaeste godine trećeg milenijuma, kada se obilježava četiri vijeka Migela de Servantesa i kada je izvedeno nekoliko različitih scenskih inscenacija, što kazališnih prikazanja, što baleta, u kvantitativnom omjeru gotovo trećina ukupnog scenskog prezentiranja ovoga velikog španjolskoga autora na južnoslovenskim scenama, priključila obilježavanju ovog jubileja. Kao da je trebalo čekati ulazak u drugu polovinu druge trećemilenijumske deкаде pa da se aktuelizuje priča i traganje sa modernim Don Kihotom ili Don Kihotima koji su potrebni svijetu umišljenih političara, beskrupuloznih tajkuna ili neostvarenih bolesnika u društvima regiona kojih je sve više. Najbolje je na satiričan Servantesovski način obračunati se sa društvenim karikaturama savremenog društva za koje je glavni junak oličenje hrabrosti, odlučnosti i morala. Scenski postaviti “Don Kihota” u bilo kojem teatru i u bilo kojem vremenu je na kazališni način vraćanje čovjeku vrednota koje je negdje u društvenim turbulencijama pogubio. Nema izazova u društvu i u kazalištu, makar u četvorovjekovnom trajanju, kome Servantes, kao autor i Don Kihot, kao glavni junak, ne mogu odoljeti.

Ključne riječi: Servantesova moderna drama – Kazališni čin za sva vremena – Kazalište – Teatrografija – Moderni Don Kihot – Kazališna oda

1. Uvod

Prikazanja Servantesovih¹ djela na profesionalnim kazališnim scenama južnoslovenskog regiona datiraju još od početka XX vijeka, kada je zagrebački HNK

¹ Migel de Servantes (Miguel de Cervantes) je španski dramski pisac, pjesnik i prozni pisac. Rođen je 29. septembra / rujna 1547.godine blizu Madrida. Preminuo je u glavnom španjolskom gradu 22.aprila / travnja 1616.godine. Autor je jednog od najvećih modernih svjetskih romana “Don Kihot”.

u novbembu / studenom prikazao “Čudnovato glumište”. Iste godine, na istoj sceni hrvatskog nacionalnog kazališta u Zagrebu prikazana je i “Špilja kod Salamanke”. Redaju se tako Servantesove predstave “Radoznalac” u produkciji kragujevačkog Teatra “Joakim Vujić”, pa “Između dve igre” beogradskog Savremenog pozorišta, i po prvi put u Bosni i Hercegovini jedan “Don Kihot”, u produkciji tadašnjega Narodnog pozorišta, a danas BNP u Zenici. I tako preko Subotice i Kruševca do Teatra u Štipu “Don Kihot” i Migel de Servantes žive svoj kazališni život.

U godini kada se obilježava četiri vijeka Migela de Servantesa ili nešto malo prije toga postavljaju se “Don Kihot” u produkciji zagrebačkog HNK (režija Pao Tio Tio) i u HNK “Ivan pl. Zajc” na Rijeci čiji rediteljski rukopis potpisuje Kokan Mladenović.

Ne treba nikakav poseban teatrološki analitički angažman, već je dovoljan le-timičan pogled na repertoare južnoslovenskih kazališta da se konstastuje da djela Migela de Servantesa nisu inscenirana na južnoslovenskom prostoru u kvantitativ-nom opsegu koji zasluđuje jedan od najistaknutijih pisaca u španjolskoj literaturi.

2. Istraživačko teatrografski prikaz inscenacija djela Migela de Servantesa na južnoslovenskim pozornicama

A

Autor Migel de Servantes na kazališnim scenama u južnoslovenskom regionu:

- Bulgakov Mihail, po Servantesu, (“Don Kihot”, sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica,
- Cervantes de Miguel (“Čudnovato glumište”, sezona 1900/1901); (“Špilja kod Salamanke”, sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Cervantes de Miguel (“Don Kihot”, sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Cervantes de Miguel (“Između dve igre”, sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Cervantes de Miguel (“Radoznalac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Cervantes de Miguel (“Teatar čudesa”, sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Cervantes de Miguel (“Teatar čudesa”, u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića); (*Don Kihot*, u produkciji Makedonskoga kulturnog centra i Štipskog Teatar, 27.2.2007. na festivalu SZ).

Č

ČUDNOVATO GLUMIŠTE, u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska

Autor: Miguel de Cervantes

Premijera: 7.11.1900.

Izvođači: Mirko Kandučar (Chaufallo), Ljerka Šram (Chirinos), Krista Župančić (Patuljak glazbenik), Nikola Milan (Licencijat Gomecilos), Arnošt Grund (Benito Repollo), Ljubica Car (Tereza), Gavro Savić (Ivan Castrado), Ema Souvan (Ivana), Franjo Stipetić (Pedro), Đuro Dević (Sinovac), Slavko Velić (Vojnik).

D

DON KIHOT, (drama po Servantesu), u produkciji NP Zenica

Autor: Mihail Bulgakov

Reditelj: Blagota Eraković

Scenograf i kostimograf: Radovan Marušić i Boško Marković

Muzika: Ramiz Tahiri

Premijera: 5.11.1976.

Uloge: Žarko Mijatović (Don Kihot), Ana Đorđević (Antonija), Vilma Mihaljević (Domaćica Don Kihotova), Ibro Karić (Sančo Pansa), Faruk Zadić (Pero Perez), Miodrag Trifunov (Nikolas), Šefika Korkut Šunje (Aldonsa), Bora Cvetković (Sanson Karasko), Boško Marić (Prvi monah), Salko Avdić (Drugi monah), Muharem Osmić (Palomek Levša), Milanka Milenković (Maritornes), Branko Petković (Gonič mula), Ivica Kukić (Pedro Martinez), Boško Marić (Sluga Martinezov), Salko Avdić (Sluga u krčmi), Slavko Mihačević (Hercog), Sanda Štorf (Žena Hercogova), Dragan Milanović (Ispovjednik), Zlatibor Stojmirov (Majordom), Ivica Kukić (Doktor), Radmila Đurđević (Žena), Muharem Osmić (Svinjar), Boško Marić i Salko Avdić (Ljudi koji se tuže), Viktor Blažević (Pjevač songova), Aziz Kasapović (Prvi sluga), Milovan Štakić (Drugi sluga).

DON KIHOT, u produkciji Narodnog pozorišta Subotica

Autor: Servantes

Prevod: Đorđe Popović

Reditelj: Ljubiša Ristić

Muzika: Gábor Lendel

Premijera: 20.9.1993.

Uloge: Miodrag Krivokapić (Don Kihot), Petar Radovanović (Sančo Pansa), Ana Kostovska (Dulsineja od Toboza), Goran Vidaković, Goran Milev (Vojnik), Kokan Mladenović (Najamnik), Gabrijela Sanka, Olga Konkoj, Milena Arsova (Medicinske sestre).

DON KIHOT na festivalu SZ, u produkciji Makedonskog kulturnog centra i Štipskog Teatra

Autor: M. Cervantes

Reditelj: Dejan Projkovski

Datum izvedbe na festivalu: 27.2.2007.

G

Glumci (selektivno) koji su ostvarili uloge u komadima rađenim po djelu Miguela de Servantesa, a koji su izvedeni u ambijentu južnoslovenskog regiona:

- Antić Marija (Ples – “Teatar čudesa”, sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Arnošt Grund (Benito Repollo – “Čudnovato glumište”, sezona 1900/1901); (Nikolas Roque – “Špilja kod Salamanke”, sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Arsova Milena (Medicinske sestra – “Don Kihot”, sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Bach Josip (Djak prosjak – “Špilja kod Salamanke”, sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Brandolica Mladen (Sluga – “Radoznanac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Car Ljubica (Tereza - “Čudnovato glumište”, sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Crnomarković Branka (Emilija - “Radoznanac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Cvetković Bora (Sanson Karasko - “Don Kihot”, sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Dević Đuro (Sinovac - “Čudnovato glumište”, sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,

- Didić Ljubomir (Kaluderčić - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Dobrićanin Dragutin (Vojničina - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Đoković Ljiljana (Ortigosa - "Teatar čudesa", sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Đorđević Ana (Antonija - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Đurđević Radmila (Žena - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Gabrijele Sanka (Medicinske sestra - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Grgurević Špira (Sudija - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Jovanović Duka (Kanjisares - "Teatar čudesa", sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Jovković Živomir (Dijego - "Radoznalac", sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta "Joakim Vujić",
- Kandučar Mirko (Chaufallo - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901); (Reponce - "Špilja kod Salamanke", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Karić Ibro (Sančo Pansa - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Kodžić Mirjana (Dona Loransa - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Konkoj Olga (Medicinske sestra - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Kostovska Ana (Dulsineja Od Toboza - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Krivokapić Miodrag (Don Kihot - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Mandić Jovanka (Kristina - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Marić Boško (Ljudi koji se tuže - "Don Kihot", sezona 1976/1977); (Prvi monah - "Don Kihot", sezona 1976/1977); (Sluga Martinezov - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Marinković Dragan (Đanfalfa - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Marković Nataša (Kristina - "Teatar čudesa", sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,

- Marković Nataša (Kristina - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Mihačević Slavko (Hercog - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Mihaljević Vilma (Domaćica Don Kihotova - "Don Kihot", sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica,
- Mihičić Milica (Leonarda - "Špilja kod Salamanke", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Mijatović Žarko (Don Kihot - "Don Kihot", sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica,
- Milaković Đokica (Kumašin - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Milev Goran (Vojnik - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Mitić Branka ("Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Mladenović Kokan (Najamnik - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Pavlović Zdravko (Kum - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Petrović Miodrag - Čkalja (Don Kanjisaes - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Predojević Vesna (Kristinica - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Prejac Đuro (Leoniso - "Špilja kod Salamanke", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Radovanović Petar (Sančo Pansa - "Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Sakić Ana (Ples - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Savić Gavro (Ivan Castrado - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Sekulić Ljubica (Ortigosa - "Između dve igre", sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Souvan Ema (Ivana - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Stipetić Franjo (Pedro - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Stojadinović Mila (Lela - "Radoznalac", sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta "Joakim Vujić",

- Šram Ljerka (Chirinos - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901); (Cristina - "Špilja kod Salamanke", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Štorf Sanda (Žena Hercogova - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Šunje Korkut Šefika (Aldonsa - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Trifunov Miodrag (Nikolas - "Don Kihot", sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica,
- Ubavkić Ljubomir (Pedro - "Radoznalac", sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta "Joakim Vujić",
- Velić Slavko (Vojnik - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska,
- Veljković Ivana (Ples - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Veljović Bojan (Berberin - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Vidaković Goran ("Don Kihot", sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Vranić Nebojša (Crkvenjak - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Zadić Faruk (Pero Perez - "Don Kihot", sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica,
- Zrnzević Dragana (Lorensa - "Teatar čudesa", u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Župančić Krista (Patuljak glazbenik - "Čudnovato glumište", sezona 1900/1901), u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska.

I

"IZMEĐU DVE IGRE", u produkciji Savremenog pozorišta

Autor: Miguel Servante de Saavedra

Prevod: Radivoje Nikolić

Adaptacija: Jovan Putnik

Reditelj: Jovan Putnik

Scenograf: Aleksandar Luković

Kostimograf: Aleksandar Luković Koreograf: Irena Kiš-Ocokoljić

Muzika: Jovan Jovičić

Muzički vođa: Krešimir Paskutini

Solo gitara: Jovan Jovičić

Premijera: 25.4.1963. (Scena na Terazijama)

Uloge: Miodrag Petrović-Čkalja (Don Kanjisaes), Mirjana Kodžić (Dona Loransa), Branka Mitić, Vesna Predojević (Kristinica), Ljubomir Didić (Kaluđerčić), Dragutin Dobrićanin (Vojničina), Đokica Milaković (Kumašin), Ljubica Sekulić (Ortigosa), Špira Grgurević (Sudija).

K

Kostimografi u predstavama rađenim po Servantesu na južnoslovenskim teatarskim scenama:

- Glišić Mira (“Radoznalac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Luković Aleksandar (“Između dve igre”, sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Marković Boško (“Don Kihot”, sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica,
- Popović Zora (“Teatar čudesa”, u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Popović Zora (“Teatar čudesa”, sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta.

M

Muzika u komadima rađenim po djelu Migela de Servantesa djelo je:

- Jovičić Jovan (“Između dve igre”, sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Lendel Gábor (“Don Kihot”, sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica,
- Obrenović Zoran (“Teatar čudesa”, sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Obrenović Zoran (“Teatar čudesa”, u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Pišler Stanko (“Radoznalac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Tahiri Ramiz (“Don Kihot”, sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica.

R

“RADOZNALAC”, u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”

Autor: Servantes

Dramaturg: Branko Radica

Reditelj: Milenko Maričić

Scenograf: Sava Baračkov

Kostimograf: Mira Glišić

Muzika: Stanko Pišler

Izv. scenografije: Mojsije Popović

Premijera: 21.5.1955.

Uloge: Ljubomir Ubavkić (Pedro), Branka Crnomarković (Emilija), Mila Stojadinović (Lela), Živomir Jovković (Dijego), Mladen Brandolica (Sluga).

Reditelji predstava koje su na južnoslovenskim profesionalnim scenama producirane po djelu Migela de Servantesa:

- Eraković Blagota (“Don Kihot”, sezona 1976/1977), produkciji NP Zenica.
- Karadžić Milan (“Teatar čudesa”, u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Maričić Milenko (“Radoznalac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,
- Projkovski Dejan (“Don Kihot”, u produkciji Makedonski kulturni centar i Štipski Teatar, 27.2.2007. na festivalu SZ),
- Putnik Jovan (“Između dve igre”, sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Ristić Ljubiša (“Don Kihot”, sezona 1993/1994), u produkciji Narodnog pozorišta Subotica.

S

Scenografi u predstavama rađenim po Servantesu, a koje su izvedene na južnoslovenskim kazališnim scenama:

- Baračkov Sava (“Radoznalac”, sezona 1954/1955), u produkciji Narodnog pozorišta “Joakim Vujić”,

- Kovačević Nikolina (“Teatar čudesa”, u produkciji Kruševačkog pozorišta, Zaječar, 24.10.1996. na festivalu Dani Zorana Radmilovića),
- Kovačević Nikolina (“Teatar čudesa”, sezona 1995/1996), u produkciji Kruševačkog pozorišta,
- Luković Aleksandar (“Između dve igre”, sezona 1962/1963), u produkciji Savremenog pozorišta,
- Marušić Radovan (“Don Kihot”, sezona 1976/1977), u produkciji NP Zenica.

Š

“ŠPILJA KOD SALAMANKE”, u produkciji HNK Zagreb, Hrvatska

Autor: Miguel Cervantes de Saavedra

Premijera: 7.11.1900.

Izvođači: Nikola Milan (Pancracio), Milica Mihičić (Leonarda), Ljerka Šram (Cristina), Mirko Kandučar (Reponce), Arnošt Grund (Nikolas Roque), Josip Bach (Djak prosjak), Đuro Prejac (Leoniso).

T

“TEATAR ČUDESA”, u produkciji Kruševačkog pozorišta

Autor: Migel de Servantes

Prevod: Jasna Stojanović i Zoran Hudak

Reditelj: Milan Karadžić

Dramaturgija: Branislav Nedić

Scenografija: Nikolina Kovačević

Kostimografija: Zora Popović

Izbor muzike: Zoran Obrenović

Koreografija: Sonja Lapatanov

Asistent koreografije: Izabela Bošković

Vr: Tihomir Mačković

Premijera: 20.10.1995.

Uloge: Duka Jovanović (Kanjisares), Dragana Zrnzević (Lorensa), Nataša Marković (Kristina), Jovanka Mandić (Kristina), Ljiljana Đoković (Ortigosa),

Dragan Marinković (Đanfalfa), Zdravko Pavlović (Kum), Nebojša Vranić (Crkvenjak), Bojan Veljović (Berberin), Saša Petronijević (Vojnik), Ana Sakić (Ples), Ivana Veljković (Ples), Marija Antić (Ples).

“TEATAR ČUDESA”, na festivalu Dani Zorana Radmilovića, Zaječar, u produkciji Kruševačkog pozorišta

Autor: Migel de Servantes

Prevod: Jasna Stojanović i Zoran Hudak

Dramaturg: Branislav Nedić

Reditelj: Milan Karadžić

Scenograf: Nikolina Kovačević

Kostimograf: Zora Popović

Koreograf: Sonja Lapatanov

Muzika: Zoran Obrenović

Asistent koreografije: Izabela Bošković

Datum izvedbe na festivalu: 24.10.1996.

Uloge: Duka Jovanović (Kanjisares), Dragana Zrnzević (Lorensa), Nataša Marković (Kristina), Jovanka Mandić (Kristina), Ljiljana Đoković (Ortigosa), Dragan Marinković (Đanfalfa), Zdravko Pavlović (Kum), Nebojša Vranić (Crkvenjak), Bojan Veljović (Berberin), Saša Petronijević (Vojnik), Ana Sakić / Ivana Veljković / Marija Antić (Ples).

3. Zaključak – Servantes za sva vremena

Priča Migela de Servantesa, koliko god da je stara, narativ je za sva vremena, iskazan kroz scenski jezik moderne drame i kazališta. Propitivanje stvarnosti kroz strukturu likova Migela de Servantesa, zapravo, uspostavlja svojevrsnu dijagnozu savremenog društva kroz scenski iskaz. Likovi Migela de Servantesa progovaraju o bolesti i bestijalnosti društva. Pozicionirajući sopstvenu ličnost u centar zbivanja bore se sa društvenim anomalijama kao sa vjetrenjačama. Zamahe pogonskih djelova vjetrenjače je teško izbjeći. Veoma brzo i lako se poklekne. Nebitno je taj zamah jednog krila vjetrenjače korupcija, drugog nepotizam, trećeg kriminal, četvrtog partitokratizam, a petog selekcija manje sposobnih na račun podobnosti. Iz individualnih sudbina i karaktera Servantesovi likovi progovaraju o cjelini

života. Uvijek je najzanimljivije izvući dijagnozu, pa iako se ista ne može riješiti “donkijhotovski”. Otvoriti pomoću scenskih sredstava oči onima koje vlastodršci posmatraju kao lako manipulirajuće objekte je srž i poenta Servantesovog djela. Nije se još došlo do momenta da se shvati što je suština problema, ali postepeno se i to postiže. Ali, treba se i tu malo pomučiti, kao i likovi Migela de Servantesa. Iz miljea Servantesovih likova i njihovih karaktera moguće je izvlačiti ono što je najintragantnije i kroz njega propitivati stvarnost iz perspektive kazališta i jednog velikog autora. Servantesovo djelo na kazališnim pozornicama je najbolja i najveća kazališna oda u slavu mudrosti i dobra, karakterističnog prologa i scenske igre koje imaju inverziju i na neki raniji teatar, ali najviše na onaj moderan i savremen. Zbog toga je Migel de Servantes autor za sva vremena i za sve kazališne prostore.

Summary

Srdjan Vukadinovich

CERVANTES THROUGH THEATRE OF ALL TIME

Matica Croatia is sixteen years of the third millennium, when it celebrates four centuries of Miguel de Cervantes when he performed several different scenic staging, which theater Apparition, which the ballet, almost in a quantitative ratio of one-third of the total theatrical presentation of this great spanish author to South Slavic scenes, joined the celebration of this anniversary. As it was supposed to be waiting to enter the second half, but the second decade third millennium to actualize the story and the search with a modern Don Quixote, or Don Quixote necessary imaginary world of politicians, unscrupulous tycoons or unrealized patients in the societies of the region which is all over. It is best satirical Cervantes way to settle accounts with the social caricatures of modern society for which the main character is the personification of courage, determination and morals. Scene set the “Don Quixote” in any theater and at any time is a theatrical way restore the values that man is somewhere in the social turbulence executed. No challenges in society and in the theater, at least in four century duration, whom Cervantes, the author of Don Quixote, and as the main character, I can not resist.

Key words: Cervantes Modern Drama - Theatrical Act of All Time - Theater - Teatrography - Modern Don Quixote - Theatre Ode.

UPUTE SURADNICIMA

1. Radovi trebaju biti pisani u MS Word-u sa sljedećim karakteristikama: Times New Roman (TNR), 12 pt, s proredom 1,5 liniju (line spacing), uvlakom prvoga retka (first line indentation) te razmakom između paragrafa od 6 pt (spacing below). Ako se koristi neki specifičan font (grčki ili sl.), obavezno ga treba dostaviti uz rad.
2. Radovi od a) do e) iz r. br. 7 (v. dolje) opremaju se sažetkom (abstraktom) na pola kartice (do 900 karaktera, s razmacima) s maksimalno osam ključnih riječi, istim fontom (TNR) veličine 10 pt. Sažetak i ključne riječi postavljaju se ispod naslova ili podnaslova. Radovi se također mogu opremiti sažetkom i ključnim riječima na nekom stranom jeziku (engleski, njemački, talijanski, francuski...) koji se postavljaju na kraju teksta.
3. Ilustracije treba postaviti unutar teksta i obavezno ih potpisati (TNR, 10 pt); ilustracije je, uz tekst, potrebno obavezno dostaviti i u originalnim grafičkim formatima (jpg, png, pdf ili neki drugi) i u originalnoj rezoluciji/veličini. Ako se radi o notnim zapisima, grafikonima, skicama..., onda ih dostaviti u formatima .ai ili .pdf.
4. Pomoćni tekst, fusnote, uraditi onako kako to MS Word predviđa (insert footnote) i to istim fontom (TNR) 10 pt.
5. Bibliografski podaci (izvori i literatura) unose se na kraju teksta (TNR, 10 pt) na sljedeći način:
 - za knjige: PREZIME, Ime, *Naslov*, Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti poslije naslova navodi se stranica kao str. xx.);
 - za članke iz zbornika: PREZIME, Ime, *Naslov*, u: “*Naslov Zbornika*” (ur: Ime i prezime), Grad izdanja: Izdavač/Nakladnik, godina. (u fusnoti kao za knjige);
 - za članke iz časopisa/revija/magazina: PREZIME, Ime, *Naslov*, “*Ime Časopisa*”, Grad izdanja, godište ili svezak, broj izdanja, godina, str. (u fusnoti kao za knjige).
6. Radovi podliježu recenziji.
7. Radovi se razvrstavaju u sljedeće grupe:
 - a) Originalni naučni članak,
 - b) Stručni članak,
 - c) Prethodno saopćenje,
 - d) Izlaganje na naučnom/znanstvenom skupu,
 - e) Pregledni članak,
 - f) Ostalo (kritika, prikaz, recenzija, intervju, kronika, bibliografija itd.).
8. Strana imena i nazivi pišu se izvorno. Dozvoljeno je dodati izgovor u zagradi.

Molimo suradnike da se pridržavaju ovih uputa kako bi olakšali posao Uredništvu te bili sigurni da će im članak biti korektno objavljen.

Uredništvo

